

LINGUA MONTENEGRINA
časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja

LINGUA MONTENEGRINA
the magazine of linguistic, literary and cultural issues

God. VIII, sv. 2, br. 16

Izdavač
FAKULTET ZA CRNOGORSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

Redakcija
Josip Silić (Zagreb)
Vukić Pulević (Podgorica)
Milorad Nikčević (Osijek)
Amira Turbić-Hadžagić (Tuzla)
Aleksandra Nikčević-Batrićević (Podgorica)
Przemysław Brom (Katowice)
Milica Lukić (Osijek)
Jakov Sabljčić (Osijek)
Vanda Babić (Zadar)
Ljudmila Vasiljeva (Lavov)
Čedomir Drašković (Cetinje)
Aleksandar Radoman (Podgorica)
Goran Drinčić (Podgorica)

Glavni i odgovorni urednik
Adnan Čirgić

Sekretar Redakcije
Nikola Popović

Cetinje, 2015.

UDK 811.163.4'37(497.16)

Izvorni naučni rad

Miomir ABOVIĆ (Tivat)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

abovicmiomir@t-com.me

**OD GLUMIŠTA I SPINOVANJA JAVNOSTI DO NEKIH
POSTUPAKA U STRUKTURIRANJU KLAUZA –
PUT OD ODSUSTVA SMISLA ZA JEZIČKU KREACIJU DO JEZIKA
KAO INSTRUMENTA PRIKRIVANJA I OBEZLIČAVANJA**

U radu ćemo se pozabaviti tvorbeno-estetskom validnošću lekseme **glumište**, smisljenošću kolokacije **spinovati javnost** i jednim tipom deagentizovane klauze česte u novinarskom stilu. Pokušaćemo dokazati, u prva dva slučaja, lingvističko-normativnu neodrživost lekseme **glumište** i kolokacije **spinovati javnost**, koja se javlja kao posljedica kombinovanja inkompatibilnih jezičkih jedinica, a u slučaju deagentizovane klauze uticaj šireg vanlingvističkog konteksta na oblikovanje jedne jezičke konstrukcije.

Ključne riječi: *leksema, tvorba riječi, sufiks, kolokacija, klauza, semantička uloga*

Mehanizmi i modeli putem kojih nastaju nove lekseme i spojevi leksema dio su jezičkog sistema ili jezičke kompetencije (već u zavisnosti od stručnog nazivlja pojedinih lingvističkih teorija); oni su imanentni svakom (normalnom) govorniku određenog jezika. Kreacija pojedinih konkretnih leksema, kolokacija i jezičkih konstrukcija već je rezultat inventivnosti i umješnosti pojedinačnih govornika, a prihvatanje/neprihvatanje istih od strane date jezičke zajednice ili pojedinih društvenih slojeva rezultat nivoa ukupne obrazovanosti i svijesti pripadnika datog društva. U ovom radu obratićemo pažnju na neke, u našoj jezičkoj zajednici veoma prihvaćene, a u najmanju ruku neuspjele proizvode jezičke kreacije na različitim lingvističkim razinama. Takođe ćemo ukazati i na jedan primjer prefinjenog smisla za kombinovanje jezičkih jedinica.

Prvi slučaj koji ćemo pomenuti odnosi se na područje tvorbe riječi, preciznije na imenicu **glumište**, veoma frekventnu u jezičkoj upotrebi. *Rečnik srpskog jezika (RSJ)* bilježi ovu imenicu u značenju „pozorište, kazalište; pozornica, scena“ (RSJ, 2007: 203). U razgovornom jeziku, prije svega pod

uticajem medija, ova leksema je, međutim, dobila još jedan denotat – „glumci određene sredine (zemlje, grada itd.)“. Da bi se razumjelo zašto baš ovu imenicu uzimamo kao jedan od primjera loše jezičke kreacije, treba poći od samog formanta kojim je građena, tj. od sufiksa –**īšte**, te njegove primarne funkcije. Ivan Klajn u svojoj *Tvorbi reči u srpskom jeziku*, unekoliko protivurječeći samom sebi, govoreći o ovom sufiksu utvrđuje da je –**īšte** „i u starijem i u novijem jeziku veoma produktivan sufiks, koji dolazi sa imeničkim i glagolskim osnovama, a ima nekoliko bitno različitih značenja“ (Klajn, 2003: 125). Međutim, u nastavku izlaganja o ovom sufiksu Klajn ne navodi ta „bitno različita značenja“, nego, nasuprot tome, utvrđuje da „izvedenice od imeničkih osnova znače pre svega mesto“ (Klajn, 2003: 125), a takođe i da „izvedenice od glagolskih osnova po pravilu znače mesto gde se odvija radnja: boravište, svratište, konačište, noćište, prenoćište, odmorište, st(j)ecište...“ (Klajn, 2003: 126). Treba reći da među ostalim imenicama sa značenjem mjesta na kojem se odvija radnja izvedenim sufiksom –**īšte** od glagolskih osnova Klajn navodi i imenicu **glumište** (Klajn, 2003: 126). I Stjepan Babić u svojoj *Tvorbi riječi u hrvatskom književnom jeziku* konstatuje da „izvedenice sa sufiksom –**īšte** izvedene od imenica najčešće označuju mjesto gdje što jest ili je bilo ili gdje se što radi s onim što znači osnovna imenica“ (Babić, 1991: 139). Dalje navodi da se „značenje izvedenica sa sufiksom –**īšte** od glagola može najčešće opisati preoblikom gl.+ **īšte** → mjesto gdje se **pz** (prezent, M. A.), boravište → mjesto gdje se boravi“ (Babić, 1991: 140) te da „izvedenice od imeničkih i glagolskih osnova u prvom redu označuju otvoren prostor pa neke imaju i izrazitu oprečnu tvorenicu sa značenjem zatvorenoga prostora, npr. strelišće-streljana... Zatvoren prostor te izvedenice označuju samo sekundarno kao sirotište, prenoćište, spremište, svratište...“ (Babić, 1991: 141). Oba pomenuta lingvisti slažu se u tome da se ovim sufiksom grade gotovo isključivo imenice sa značenjem mjesta, od imeničkih i glagolskih osnova, čemu Babić dodaje i konstataciju da su u pitanju pretežno tvorenice koje označavaju otvoren prostor. Ako bacimo pogled na imeničke tvorenice sa značenjem mjesta izvedene sufiksom –**īšte** od glagola (pored maloprije navedenih, još i **sklonište, pribježište, stovarište, spremište, nalazište, pristanište, lovište, sidrište, ložište, stanište, pojište** itd.), možemo konstatovati da su u pitanju imenice tvorene od glagola koji denotiraju na radnje, nazovimo ih tako uslovno, prozaičnog karaktera. Za razliku od navedenih glagola (i imenica mjesnog značenja izvedenih od njih sufiksom –**īšte**) denotat glagola **glumiti** je radnja čija je bitna karakteristika uključenost (i onog koji je izvodi, i onih koji ga gledaju) duhovne komponente čovjekovog bića; dakle, u pitanju je radnja koja predstavlja duhovnu djelatnost i odražava duhovne potrebe čovjeka. A glagoli koji denotiraju na određenu radnju čija je ključna značenjska komponenta

„uključenost duha“ svakako nijesu pogodna tvorbena osnova za tvorbu imenica prostornog značenja, tj. imenica koje denotiraju na prostor namijenjen vršenju onoga što znači glagol od kojih su izvedene. Dok je tvorba imenica prostornog značenja sufiksom **-ište** od glagola vršenje čijih radnji ne podrazumijeva angažovanje i uključenje razine duha sasvim uobičajena i ne rezultira negativnim utiskom, tvorba istih imenica datim sufiksom od glagola za vršenje čijih radnji je bitno angažovanje duhovne komponente potpuno je neprihvatljiva; čak poprima i parodijski prizvuk. Dovoljno bi bilo, u svrhu dokaza za rečeno, sufiksom **-ište** kreirati, od glagolskih osnova koje denotiraju na procese i na radnje intelektualnog karaktera, imenice koje aktualno ne postoje u govoru, ali tvorbeni model sasvim omogućava njihovu realizaciju, baš kao što je aktualizovana i imenica **glumište**. Takve bi imenice bile, npr. ***mislište** u značenju „Akademija (nauka i umjetnosti)“, ***pjevalište** u značenju „opera“ itd. Iz navedene eksplikacije je jasno zašto imenicu **glumište** nije uputno upotrebljavati u značenju „pozorište, pozornica, scena“. Sa druge strane, imenica **glumište** nije prihvatljiva ni kada su njen denotat „glumci određene klase“. Razlog za tu neprihvatljivost u ovom slučaju je funkcionalno-značenjska vrijednost sufiksa **-ište**, tj. njegova prevashodna i gotovo unificirana funkcija izvođenja imenica sa značenjem mjesta. Izvoditi imenicu sa značenjem ljudskih bića određene kategorije sufiksom čija je dominantna funkcija tvorba imenica sa značenjem mjesta neminovno dovodi do interakcije dvaju oponentnih sfera – jedne čija je dominantna sema + živo, i druge čija je dominantna sema – živo. Preciznije rečeno, sufiks **-ište** u imenicu **glumište**, čiji je denotat skup ljudskih bića određene kategorije, svojim funkcionalnim usmjerenjem unosi semu – živo, te na taj način imenicu koja denotira na živa bića na izvjestan način prevodi u sferu neživo; to jest, u konačnici dobijamo leksičku izvedenicu koja u sebi inkorporira seme koje se međusobno isključuju, a to opet rezultira njenom rogozatnošću na planu izraza. Rezimirajući razmatranje o imenici **glumište**, možemo zaključiti sljedeće – njenu upotrebu u oba značenja diskvalifikuju razlozi sistemске prirode – u značenju „pozorište, teatar, scena“ upotrebu ove imenice diskvalifikuje značenje glagolskih osnova od kojih se sufiksom **-ište** tvore imenice prostornog značenja, a koje u najvećem broju denotiraju na radnje prozaičnog karaktera, radnje koje ne podrazumijevaju uključenje viših razina svijesti; u drugom slučaju, u značenju „glumci određene sredine“ upotrebu ove imenice diskvalifikuje dominantno funkcionalno usmjerenje sufiksa **-ište**, koji u značenjsku strukturu imenice čiji su denotat ljudska (i živa) bića određene kategorije unosi značenje neživosti.

Sljedeća konstrukcija kojom ćemo se pozabaviti u ovom radu je glagolska sintagma, kolokacija **spinovati javnost**, česta, prije svega, u političkom diskursu. Da bismo objasnili u čemu se krije neprihvatljivost (i rogozatnost)

pomenute sintagme, moramo se, prije svega, vratiti na definiciju samih pojmova kolociranja i kolokacije. „Kolociranje je udruživanje dveju leksema prema gramatičkim, semantičkim i stilskim zakonitostima jezika radi ostvarivanja određene sadržine u okvirima rečenice kao celovite sintaksičke i komunikacijske celine“ (Stojičić, 2010: 35). Kolokaciju određujemo kao „proziran sintagmatski spoj dveju leksema u doslovnom ili prenesenom značenju, obrazovan prema morfosintaktičkim principima i semantičkom potencijalu jezika, kao i zahtevima konkretnog jezičkog i vanjezičkog konteksta, čija se sadržina zasniva na značenjskim međuvezama kolokata, i koji se s određenom učestalošću ostvaruje ili s određenom očekivanošću može ostvariti u upotrebi jezika“ (Stojičić, 2010: 38). Kod obrazovanja sintagme **spinovati javnost** zadovoljeni su morfosintaktički principi, ali je sporno zadovoljenje semantičkih, a pogotovo stilskih zakonitosti datog jezika. Glagol **spin** u engleskom jeziku znači „vrtjeti, zavrtjeti, rotirati“ (Benson, 1993: 597) pa bi doslovno značenje sintagme bilo „zavrtjeti javnost“. Ovom sintagmom, kao što je poznato, njeni potencijalni korisnici na metaforičan način žele saopštiti da neko pokušava uticati na javnost kako bi je oblikovao po njegovoj želji i volji. Sa semantičko-stilskog aspekta, međutim, navedena kolokacija potpuno je neprihvatljiva. Najprije, glagol **zavrtjeti** kao svoj objekat zahtijeva neki konkretan predmet, a ne apstraktni entitet; metaforička proširenja u rezultatu kojih bi objekat radnje denotirane ovim glagolom bio i apstraktni entitet su, naravno, moguća (npr. „zavrtjeti nekom pamet“). Tu, međutim, dolazimo do prepreka stilske prirode; kolokacija glagola **zavrtjeti** i lekseme **javnost**, čak i u metaforičkom smislu, nije sretno rješenje zbog sema „+ širina“ i „+ veličina“, koje su integralni dio značenjske strukture lekseme **javnost** (*Rečnik srpskog jezika* leksemu **javnost** određuje kao „svet, javno mnjenje, društvo“ (RSJ, 2007: 498). Zavrtjeti nešto što na bilo koji način podrazumijeva širinu i veličinu nije u saglasnosti sa objektivnim zakonitostima svijeta te se može reći da je sintagma **spinovati javnost** unekoliko besmislena. Moguće je da je ova sintagma nastala elizijom – **spinovati** informaciju (informacije) da bi se oblikovala javnost. Elizija je inače česta pojava u ostvaraju jezika, ali u ovom slučaju njen proizvod (ukoliko je, naravno, **spinovati javnost** nastalo na taj način) je, u semantičko-stilskom pogledu, jedna neprihvatljiva kolokacija.

Treća pojava koja će biti predmet pažnje tiče se rečenica tipa: **Iz Glavnog grada** juče nijesu potvrdili, ali ni demantovali da je pomenuta četvorka dobila stan. (*Vijesti*, 28. 12. 2013, 38); **U lokalnoj upravi** u Pljevljima smatraju da paralelno sa radovima na izgradnji drugog bloka Termoelektrane treba početi poslove na toplifikaciji grada. (*Vijesti*, 28. 12. 2013, 37); **Iz Srbiyagasa** poručuju da je preseljenje još uvek samo ideja... (*Njuz Danas*, 16. 11. 2013, 1); **Iz Opštine** su im odgovorili da izgradnja puta nije predviđena

budžetom...(*Monitor*, 11. 10. 2013, 36); **Iz Pokreta za promjene** su saopštili da je Mugoša odbornici Bošnjak (...) izrekao „tihu prijetnju“...(*Monitor*, 11. 10. 2013, 7); **U lokalnoj upravi** kažu da građani mogu prije nego što im se dostavi zaključak o prinudnoj naplati da dug otplate u 12 rata (*Vijesti*, 12. 9. 2015, 29); **Iz koalicije Zdravo Berane** kažu da je prethodna lokalna vlast krajnje neodgovorno tretirala stvarne potrebe lokalnog stanovništva...(*Dan*, 22. 8. 2015, 5). Rečenice ovog tipa vezane su prije svega za novinarski stil; veoma često ih nalazimo u raznotematskim člancima. Na prvi pogled reklo bi se da je u pitanju jedan od uobičajenih modela strukturiranja klauza u B/CG/H/S jeziku, način strukturiranja klauze koji nije vrijedan posebne naučne pažnje. Stvar, međutim, ne stoji tako. Naime, detaljnija sintaktičko-semantička analiza ovih rečenica otkriva jedan zanimljiv postupak, a taj postupak, opet, po našem mišljenju, ukazuje na neke karakteristične crte odnosa i stanja u određenom društvu. Da bismo ukazali na suštinu pojave o kojoj govorimo, pažnju prije svega moramo posvetiti strukturi proste rečenice. Govoreći o hijerarhijskoj strukturi klauze, Van Valin u svojoj studiji utvrđuje da je ona „based on two fundamental contrasts: between the predicate and non predicating elements, between arguments and non arguments, on the other, i.e. between those NPs and adpositional phrases which are arguments of the predicate and those which are not. These contrasts are found in all languages, regardless of whether they are configurational or non-configurational, head marking or dependent-marking, free-word-order or fixed word-order. On this view, the primary constituent units of the clause are the nucleus, which contains the predicate (usually a verb), the „core“, which contains the nucleus and the arguments of the predicate, and a „periphery“, which subsumes non-arguments of the predicate, e.g. setting locative and temporal phrases“ (Van Valin, 2005: 4). Pored teorije o slojevitoj strukturi rečenice, za razumijevanje primjera koje smo naveli bitno je i lingvističko učenje o takozvanim semantičkim ulogama. Ovđe ne možemo detaljno ulaziti (a nema ni potrebe za tim) u detaljnu eksplikaciju ovog učenja (koje ima dugi istorijat i mnogo varijacija); daćemo samo najbitnije naznake. Ruski sintaktičar Я. Г. Тестелец kaže da „под типичней ролью... имеется в виду типичное часто повторяющееся семантическое отношение партиципанта по отношению к глаголу“ (Тестелец, 2001: 207). On, npr., izdvaja devet najbitnijih semantičkih uloga: **agens** – živi inicijator radnje koji je kontroliše (sposoban je po svojoj volji da je počne i prekine); **pacijens** – participant koji je više od ostalih involviran u radnju i koji u njenom hodu trpi najbitnije izmjene u poređenju sa drugim participantima; **benefaktiv (recipijent)** – uobičajeno živi učesnik situacije čiji su interesi na neki način dotaknuti u procesu njenog ostvarenja i koji je na njegovu korist ili štetu; **eksprijenser** – primalac informacije uz glagole opažanja ili nosilac

spontanog osjećanja; **stimulus** – izvor informacije uz glagole čulnog opažanja ili izvor spontanog preživljavanja; **instrument** – neživi objekat pomoću kojeg se ostvaruje radnja, ali koji sam ne trpi izmjene pri njenom ostvarenju; **adresat** – primalac saopštenja uz glagole govorenja; **izvor** – mjesto iz kojeg polazi kretanje; **cilj** – mjesto u koje je kretanje upravljeno (Тестелец, 2001: 213–214). Polazeći od ova dva lingvistička učenja, možemo preciznije odrediti u čemu je sintaktičko-semantička specifičnost ovih klauza. S obzirom na Van Valinove poglede na hijerarhijsku strukturu klauze, posmatrane prijedložno-padežne konstrukcije možemo odrediti kao periferiju navedenih klauza; sa druge strane, s aspekta učenja o semantičkim ulogama posmatrane prijedložno-padežne konstrukcije možemo svrstati u konstrukcije koje u navedenim klauzama imaju semantičku ulogu izvora. Sintaktičko-semantički lik ovih klauza zapravo oblikuju dva postupka – prvo, zamjena semantičke uloge agensa semantičkom ulogom izvora, i, potom, a što se javlja kao posljedica toga, isticanje i dolazak elemenata klauzalne periferije u prvi plan. S obzirom na ova dva elementa (zamjenu semantičke uloge agensa semantičkom ulogom izvora, sa jedne strane, i isticanje i dolazak u prvi plan elemenata klauzalne periferije sa druge) ove klauze mogli bismo nazvati i **deagentizovanim klauzama**, kod kojih su u njihov prvi plan istaknuti elementi klauzalne periferije. Ovako strukturirane klauze otkrivaju, međutim, jednu činjenicu od opštijeg značaja i, rekli bismo, jednu dublju istinu o kolektivitetu čiji jezički izraz sadrži upotrebu ovakvih klauza. Naime, ne samo što se u ovim klauzama izbjegava pomenuti konkretno lice koje saopštava određenu informaciju ili koje je nosilac nekog misaonog procesa nego i institucija kao cjelina u okviru koje to lice djeluje gubi status agensa i biva ostvarena u klauzi „tek“ kao izvor od kojeg informisanje ili neki misaoni proces potiču. Drugim riječima, postupak depersonalizacije i „degradacije“ je dvostruk – konkretno lice od kojeg potiče informacija ili koje je nosilac misaonog procesa najprije je supstituisano institucijom u okviru koje to lice djeluje, a onda i pojam koji referiše na određenu instituciju sintaktičko-semantički „regredira“ od agensa u izvor iz kojeg informacija (ili neki misaoni proces) potiču. Pitanje koje se ovde postavlja je sljedeće – da li bismo na osnovu upotrebe ovako strukturiranih klauza kao stabilizovanog i široko rasprostranjenog modela mogli donositi neke zaključke opštije prirode od onih koji su vezani isključivo za sintaktičko-semantičku analizu ovih klauza? Preciznije – da li sintaktičko-semantička struktura ovih klauza odražava uticaj društva i određenih odnosa i zakonitosti u društvu na ljudske individue, što zatim utiče i na jezički izraz, naročito na karakteristike određenog funkcionalnog stila (tj. novinarskog)? Dalekosežnih i nedvosmišljenih zaključaka u ovom pravcu treba se čuvati. Mora se, međutim, konstatovati da u ovdašnjem društvu (kako crnogorskom tako i zapadnobalkanskom

uopšte) postoji duga tradicija totalitarizma, nedemokratije i neslobode. Kad je u pitanju javni govor i iskaz o nekoj iole delikatnijoj i značajnijoj temi, takva duga tradicija neslobode generirala je, prirodno, strah od mogućih posljedica javno izgovorene riječi. Strah od mogućih loših posljedica javno saopštene riječi o nekoj društveno bitnoj temi, posljedica kako za onoga ko govori ili piše o toj temi, tako i za one koji su kao akteri obuhvaćeni temom o kojoj se govori ili piše, razvijen u određenom društvu u dugom vremenskom periodu, nužno se morao reflektovati i na jezički izraz. U konkretnom slučaju koji smo upravo opisali inhibicije uzrokovane strahom od snošenja mogućih loših posljedica po neku individuu ili individue, po našem mišljenju, svakako su jedan od bitnih faktora koji utiče na jezičku strukturaciju deagentizovanih klauza. A pošto se društveno bitne i delikatne (često i opasne) teme tretiraju prije svega u jeziku dnevne štampe i nedjeljnika, onda nije čudo što je upravo novinarski stil centralni rezervoar klauza u kojima se ime konkretnog lica od kojeg potiče neka informacija ili koje je nosilac procesa mišljenja najprije prikriva institucijom u okviru koje to lice djeluje, a onda i značaj same institucije na neki način umanjuje i marginalizuje.

Navedimo, na kraju, i jedan primjer jezičke kreacije suprotan primjerima koje smo dosad pominjali i opisivali u ovom radu – primjer sjajnog smisla za kombinovanje jezičkih jedinica potekao iz uma i pera velikog pisca: Čime će biti počašćen, zavisilo je jedino od **mrzostaja** logorske mizantropije (B. Pekić, *Zlatno runo*, knjiga 3, 82). Leksema **mrzostaj** je odličan primjer kreacije složenice-neologizma u cilju izvlačenja maksimalnog semantičkog potencijala iz sastavnica te složenice i kumulacije značenja u složenici. U pitanju je tvorbeni model koji se upotrebljava za kreaciju složenih imenica sa imenicom u prvom dijelu; preciznije, imeničko-glagolskih složenica sa nultim sufiksom koje denotiraju na određenu mjeru, vremenski period (vodostaj, lovostaj, suncostaj). Analogijom prema imenici **vodostaj**, koja denotira na određenu mjeru u vanjskom svijetu, Pekić stvara imenicu-neologizam **mrzostaj**, koja denotira na stepen određene emocije, tj. na stanje u nutrini čovjekove ličnosti. Visoka razina pišćeve jezičke invencije ogleda se u sposobnosti da se uoči postojeći model građenja imenice koja denotira na mjeru u jednoj sferi (vanjskom svijetu), i da se onda taj model iskoristi i primijeni u tvorbi imenice koja denotira na mjeru vezanu za sasvim drugu sferu (unutar-nji, duševni svijet čovjeka). Transferom određene pojave iz vanjskog svijeta u sferu čovjekovog unutar-njeg bića stvara se kompleksna i upečatljiva slika – čitalac ima osjećaj da emocija mržnje u ljudima raste i opada kao voda u rijeci. Ovđe valja uočiti i razliku u odnosu na imenicu **glumište**; dok je kod imenice **glumište**, u oba njena značenja, napravljen, u semantičko-stilskom smislu, potpuno pogrešan izbor i spoj osnove i tvorbenog formanta, kod ime-

nice **mrzostaj** izbor i spoj dvije tvorbene osnove rezultirali su složenicom bogate i razgranate semantike.

Rezimirajući, mogli bismo donekle problematizovati jedno od ključnih stajališta moderne lingvistike – postavku, naime, da jezikoslovci treba da opisuju jezik, a ne da propisuju oblike i konstrukcije koji su „pravilni“ i stigmatizuju one koji su „nepravilni“. Ta postavka promatrano u globalu nije sporna; primarni zadatak svakog lingviste nesumnjivo jest prije svega deskripcija određenih jezičkih fakata i njihova eksplanacija. To, međutim, ne znači da sasvim treba izgubiti iz vida i zaboraviti preskriptivnu dimenziju rada na jeziku. Bitno je, međutim, da taj preskriptivizam bude utemeljen na pouzdanim i neoborivim lingvističkim argumentima, a ne, kako je to često bivalo u istoriji lingvistike, na ličnim utiscima i jezičkom ukusu ovog ili onog jezikoslovca. Pogotovo je bitno da se raspravlja i piše o brojnim leksemama i konstrukcijama koje u ovom trenutku ulaze u jezičku upotrebu. Jer, mnoge od tih leksema i konstrukcija su realno nakaradne i neprihvatljive, a njihovo zaživljavanje u jezičkoj upotrebi moguće je spriječiti isključivo kvalitetnom i na pouzdanim dokazima utemeljenoj lingvističkoj analizi.

Izvori

- *Vijesti*, dnevne novine iz Podgorice
- *Dan*, dnevne novine iz Podgorice
- *Danas*, dnevne novine iz Beograda
- *Monitor*, nedjeljnik iz Podgorice
- Pekić, Borislav, *Zlatno runo*, knjiga 3, Dereta, Beograd, 2005.

Literatura

- Babić, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: HAZU, Nakladni zavod Globus, 1991.
- Van Valin Jr., Robert. *Exploring the Syntax-Semantics Interface*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Klajn, Ivan. *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku – drugi deo: sufiksacija i konverzija*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Matica srpska, 2003.
- Stojičić, Violeta. *Teorija kolokacija*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2010.
- Тестелец, Я.Г. *Введение в общий синтаксис*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2001.

Rječnici

- Benson, Morton. *Englesko-srpskohrvatski rečnik*. Beograd: Prosveta, 1993.
- *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2007.

Miomir ABOVIĆ

FROM *GLUMIŠTE* AND SPINNING THE PUBLIC TO PROCEDURES IN STRUCTURING CLAUSES – ROAD FROM LACK OF SENSE FOR LINGUISTIC CREATION TO LANGUAGE AS AN INSTRUMENT OF CONCEALING

In this paper, the author addresses the formational-aesthetic validity of lexeme *glumište*, meaningfulness of collocation **spinning the public** and a type of clause with no grammatical agent, common in journalistic style. An attempt is made to prove, in the first two cases, the lack of linguistic-normative sustainability of lexeme *glumište* and collocation spinning the public, which occurs as a result of combining incompatible linguistic units. In the case of a clause with no grammatical agent, the author recognizes influence of extra-linguistic context on the formation of a linguistic structure.

Key words: *lexeme, word formation, suffix, collocation, clause, semantic role*

UDK 811.163.4'373.21(497.16)

Izvorni naučni rad

Petar LEKIĆ (Podgorica)

Narodni muzej Crne Gore

petarlekic@yahoo.com

O JEDNOM TOPONIMU U TRI POVELJE MANASTIRA VRANJINA

Povelje manastira Vranjina sačuvane su prema prepisima, na osnovu kojih se spoznaje manastirski metoh. U radu se izvršila ubikacija i analiza jednog toponima u tri povelje. Riječ je o nazivu mjesta Miholj brod na rijeci Plavnici, koji se u jezičkog upotrebi koristi drugačije, kao izvedenica originalnog oblika. U daljem dijelu teksta dat je osvrt na analizu toponima istog porijekla, đe se dolazi do zaključka da pomenuti naziv predstavlja stariju srednjovjekovnu formu.

Ključne riječi: *manastir Vranjina, povelje, Miholj brod, Plavnica*

Osnivanjem Srpske arhiepiskopije i njoj podređene Zetske episkopije 1219. godine institucionalno se na području Zete uspostavila crkvena struktura sa upotrebom slovenskog jezika u crkvenoj službi. U osnivačkoj povelji manastira Žiča oko 1220. godine pominje se crkveni pošed u **Зетѣ Трѣболе, Плавници. оу Горскои Жоупѣ Голичѣ. а се планине: на Спорихѣ, Ноздри, Јаворие съ Лоукавицами**¹. Trebolje je toponim kod rijeke Zetice, pri ušću ove rijeke u Skadarsko jezero.² Nazivi mjesta Spori, Nozdre, Lukavica i Javorje nalaze se „uglavnom severno od Nikšića.”³ Od žičkog pošeda u Plavnici srpski arhiepiskop Sava I je, prema osnivačkoj povelji manastira sv. Nikole na Vranjini, u kojoj se tituliše kao arhiepiskop **сръбске земле и поморске**, poklonio novoosnovanom manastiru posebno

¹ F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Guilelmus Braumuller, Beč, 1858, str. 12. O poveljama manastira Vranjina vidjeti B. Šekularac, *Vranjinske povelje*, Leksikografski zavod Crne Gore, Goce Delčev, Titograd, Skoplje, 1984.

² I. J. Peličić, *Zapisi o Zeti*, Filip Višnjić, Sabor Zete, Beograd, Golubovci, 1997, str. 71.

³ G. Škrivanić, „Žičko eparhisko vlastelinstvo“, *Istoriski časopis Srpske akademije nauka i umetnosti*, Beograd, 1954, str. 163.

zemljište. U naslovu ove povelje koju je slovenački lingvista Franc Miklošič objavio 1858. godine u Beču napisana je 1233. godina.⁴ Original povelje nije sačuvan, već je prepis poznat na osnovu Miklošičeva prepisa kopije, koju mu je poslao vladika Petar II Petrović Njegoš. Ispod prijepisa povelje Miklošič je u standardnom odjeljku za izvor zapisao: „Ex epographo veteris apographi, quod nubiscum communicaverat Montis Nigri, vladika Petrus Petrović Njeguš“.⁵ U Beču se 1847. godine Njegoš upoznao sa Francom Miklošičem, kad je obavijestio slovenačkog lingvistu da u Cetinjskom manastiru ima povelja iz doba Nemanjića.⁶ Vladika je zadužio Filipa Vukovića da izvrši prijepis diploma i pošalje ih Miklošiču, što se vidi iz pisma od 26. januara 1848. godine, koje je objavio Dušan Vuksan: „Po zapovijedi ovdašnjeg Svijetlog Gospodara, čast imam preprovoditi Vam pri ovom priložene 4 kopije od starih srbskih Diplomah, koje sam ja imao udovoljstviye snimiti sa svom točnošću, i za koje je on, u vrijeme svojega prošle godine u Beču bavljenja obećao, dostaviti ih Vam“.⁷ Mitropolit Petar II je drugi put poslao transkripte povelja, jer se u prethodnom pokušaju nijesu uspjeli dostaviti prijepis, kako se, prema Vuksanovom prijepisu, saznaje iz pisma Dimitrija Milakovića, 11. novembra 1849. godine Francu Miklošiču: „Jošt u mjesecu febr. prošle godine pisao Vam je odavde Gospodin Filiip Vuković i poslao od starih srpskih diploma 4 vjerne kopije – fascimile – za koje Vam je Njegova Svjetlost ovdašnji Gospodar, u vrijeme Svoga s Vama u Beču poznanstva, obećao dostaviti ih Vama, no pomenuto pismo zajedno s rečenim kopijama, valjda po pričini bune, koja se onda bila izrodila u Beču, ne mogne Vas naći, već se poslije dugog vremena, vrati opet ovamo. – Želeći predpostavljeni Gospodar danu Vam riječ iispuniti, zapovedio je meni, da Vam dostavim u riječi stojeće kopije, koje čest imam pri ovom priložiti...“⁸ Njegoš je odgovarajući na prethodno Miklošičevo pismo od 25. novembra 1849. godine, u pismu 12. marta 1850. godine, koje je Jevto Milović publikovao, iznio faktografiju o prijepisu i pošiljci povelja: „Počitajemi gospodine Fr. Miklošiču, doista se stidim što 12-a marta odgovaram na vaše mi drago pismo od 25. novembra 1849. godine, ali je najviša pričina ovome moja bolest, jerboa gotovo ima već 4. mjeseca da zdrav sasvim nijesam. A kada je čovjek rastrojena zdravlja, ne hoće mu se pisati. G-nu sam Milakoviću naredio. I

⁴ F. Miklosich, n. d., str. 12.

⁵ Isto, str. 19.

⁶ J. M. Milović, „Nekoliko pisama naših književnika“, *Stvaranje*, br. 7–8, Cetinje, 1955, str. 485.

⁷ D. Vuksan, „Veze vladike Rada i Franja Miklošića“, *Venac*, knj. XIV, sv. 4 i 5, Beograd, 1929, str. 355; Arhivsko-bibliotečko odjeljenje Narodnog muzeja Crne Gore, Fond Petar II Petrović Njegoš 1848, br. 4.

⁸ D. Vuksan, n. d., str. 355; Arhivsko-bibliotečko odjeljenje Narodnog muzeja Crne Gore, Fond Petar II Petrović Njegoš 1849, br. 56.

on je davno sam poslao stare srbulje, prepisane – facsimile – g-m Vukovićem. Nadam se da ste vi davno rečene prepise primili“.⁹

Osnivačka povelja manastira sv. Nikole na Vranjini sadrži toponime poseda, koji se ustupa manastiru na korišćenje. Pošed manastira se, prema povelji, nalazio u **Плавници уѣ места, где юсть билъ свети Иѡвань ѡ Плавницѡ ѡ М...ѡ брьдо...**¹⁰ Plavnica predstavlja rijeku koja teče od Berislavaca i uliva se u Skadarsko jezero. Naziv mjesta Sveti Jovan u slivu rijeke Plavnice označava crkvu posvećenu ovom svecu. Za razliku od prethodna dva navedena toponima, naziv mjesta **М...ѡ брьдо** je u prijepisu povelje nepotpun. Prema drugom dijelu naziva, dalo bi se zaključiti da je u prijepisu povelje zapisan naziv brda, ali se prema prijepisu iz kasnijeg perioda, utvrđuje tačan naziv mjesta.

U povelji Ivana Crnojevića, koja se datira 23. novembra 1469. godine na Žabljaku, sačuvanoj prema prijepisu Pavla Rovinskog, navode se geografski nazivi osnivačke povelje manastira sv. Nikole na Vranjini: **Наипрьво село Плавница приложено светим архіепискупом богоносним оцем савою. то исправисмо по медѣи, от мѣста где ест био свети іоанѡ и рѣком у михолброд, кои нут тече от старе гостиле и у лесковацѡ.**¹¹ U Cetinjskom ljetopisu, istorijskom spisu, koji sadrži prijepis srednjovjekovnih povelja, prema publikaciji Nika Martinovića i Božidara Šekularca, u prevodu se može pročitati: „Međe Svetoga Nikole vranjinskoga selu Plavnici, koje je ostavio Sveti Sava: počevši od mjesta gdje je bio Sveti Jovan i rijekom u Miholj brod“.¹² Prema ta dva prijepisa spoznaje se činjenica da je u osnivačkoj povelji bio zapisan naziv mjesta Miholj brod.

Toponim Miholj brod pominje se u povelji manastira sv. Nikole na Vranjini, koju je prepisao i objavio Ivan Jastrebov 1879. godine i datiranoj 23. novembra 1468. godine na Vranjini.¹³ U povelji se daje manastiru međe reke Plavnice i **поток Сѣткабежѡ. и до брода Михолиѡ.**¹⁴ Potok Oktobeže postoji kao naziv mjesta u lokalnoj toponimiji.¹⁵ Miholj brod naziv je za izvor na rijeci Plavnici, koji je na geografskoj mapi Zete i Lješkopolja objavio Andrija

⁹ J. M. Milović, n. d., str. 485.

¹⁰ Isto, n. d., str. 18.

¹¹ P. A. Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Cetinje, Sremski Karlovci, 1993, str. 328–329.

¹² N. S. Martinović, *Cetinjski ljetopis*, Centralna biblioteka NR Crne Gore, Društvo bibliotekara NR Crne Gore, Cetinje, 1962, str. 42a. B. Šekularac, *Crnogorski anali ili Cetinjski ljetopis*, Obod, Cetinje, 1996, str. 111.

¹³ I. Jastrebov, „Prepis hrisovulja na Cetinju o manastiru sv. Nikole na Vranjini“, *Glasnik Srpskog učenog društva*, knj. XLVII, Beograd, 1879, str. 231.

¹⁴ Isto.

¹⁵ I. J. Peličić, n. d., str. 70.

Jovičević 1926. godine.¹⁶ Na mapi tok rijeke Plavnice počinje sa mjestom koje ima naziv Miholj brod,¹⁷ južno od naselja Berislavci u Zeti. U jezičkoj upotebi pomenuti toponim izgovara se kao Mio brod, đe je došlo do nestanka fonema *-h* i *-lj* kod izvornog oblika Miholj i kao dijalektizam Mijov brod, đe se suglasnici *-j^{i-v}* izgovaraju umjesto pisanih suglasnika *-h* i *-lj*.

Oblik Miholj prisutan je na prostoru srpskog, hrvatskog, bosansko-hercegovačkog i crnogorskog jezičkog nasljeđa, nastao od ličnog imena Mihailo. Njegova upotreba tipična je za izvedenicu Miholjdan, danu posvećenom sv. Mihailu, 29. septembra za rimokatoličku crkvu i 12. oktobra za pravoslavnu crkvu, i termin Miholjsko ljeto, kojim se obilježava produžetak toplijeg vremena za kraj mjeseca septembra i mjesec oktobar, upravo kada se slavi Miholjdan.¹⁸ Prema lingvisti Petru Skoku, Miholj u nazivu slave je primjer arhaične opšteslovenske forme gradnje prisvojnih pridjeva.¹⁹ U južnoslovenskom jezičkom nasljeđu ostale su izvedenice *miholjštak* – naziv za stanovnika koji slavi Miholjdan²⁰, *miholjština* – porez o Miholjdanu²¹, *miholjča*, *miholjka* – nazivi za krušku²². Geografski nazivi sa sadržajem pomenutog oblika su ostrvo *Miholjska Prevlaka* u Boki Kotorskoj, naselje *Miolje polje* u Župi nikšićkoj,²³ brdo *Miholja* iznad ostataka rimskog naselja u Kominima kod Pljevalja²⁴, *Miholja crkva* u srednjem Polimlju²⁵, *Miholja crkva* u Zavali u Popovom polju²⁶, naselje *Miholjače* kod Gacka²⁷, naselje *Miholjevine*

¹⁶ A. Jovičević, „Zeta i Lješkopolje“, *Etnografski zbornik SKA*, knj. 38, Beograd, 1926, str. 357–594.

¹⁷ Isto.

¹⁸ A. Badurina, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog hrišćanstva*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1979, str. 401, *Enciklopedija pravoslavlja*, Savremena administracija, Beograd, 2002, str. 1240.

¹⁹ „-j, ie. (-jto), baltoslav., sveslav. i praslav. pridjevski sufiks, danas potpuno mrtav, u starijem hrv.-srp. produktivan. Služi za tvorenje posjedovnih pridjeva od apelativa koji označuju živo i od ličnih imena... *Miholj dan* (štokavci)“ u: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika knjiga I*, JAZU, Zagreb, 1971, str. 741.

²⁰ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knjiga II*, JAZU, Zagreb, 1972, str. 421.

²¹ Isto.

²² Isto.

²³ <http://mapcarta.com/18998646>.

²⁴ *Topografska karta Žabljaka 1:100 000*, Geografski institut JNA, Beograd, 1957.

²⁵ G. Tomović, *Iz istorije srednjeg Polimlja od VII do XVII veka u Manastir svetog Nikole u Podvrhu 1606–2006*, Službeni pregled, Beograd, 2006, str. 43.

²⁶ I. Lučić, *Povijest poznavanja Dinarskog krša na primjeru Popova polja* (disertacija), Univerza u Novi Gorici, Nova Gorica, 2009, str. 62 (<http://www.ung.si/~library/doktorati/krasoslovje/5Lucic.pdf>).

²⁷ *Abecedni spisak naselja u SFRJ*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1991, str. 236.

kod Srebrenice²⁸, naselje *Miholjsko* u Vojniću²⁹, naselje *Miholjački Poreč* u opštini *Donji Miholjac* u sjeveroistočnoj Hrvatskoj³⁰, *Mioljača brdo* u okolini Ljubovije u Srbiji³¹, naselje *Miholjice* na ostrvu Krku³², naselje *Miholjanec* između Bjelovara i Koprivnice³³ i mjesto *Miholj krst* u okolini Slanog³⁴. Za određena mjesta utvrđeno je porijeklo toponima od crkve sv. Mihaila (Miholjska prevlaka, Miholjice, Donji Miholjac)³⁵, ali bi u perspektivi dalja istraživanja svakog preostalog toponima pojedinačno možda potvrdila ili opovrgla pretpostavku da naziv mjesta potiče od pomenutog svetačkog kulta.

Riječ brod u slovenskim jezicima definisao je Petar Skok kao „mjesto prelaženja preko vode“³⁶ ili u drugom značenju „mjesto na rijeci gdje nije duboko, gdje se može pregaziti kolima ili stokom preko vode prijeći“³⁷. Toponimi *Obradov brod* (Обрадовъ бродъ)³⁸, *Drežnički brod* (бродъ Дреж'нич'скии)³⁹, *Streljački brod* (Стрѣльч'кии бродъ)⁴⁰, *Govedarev brod* (Говедарѣва брода)⁴¹, *Vlaški brod* (Влаш'кии бродъ)⁴² i *Široki brod* (Широкомы бродоу)⁴³, spominju se u Svetostefanskoj hrisovulji kralja Milutina oko 1315. godine. Nazivi mjesta *Smačev brod* (Смакѣвъ бродъ)⁴⁴,

²⁸ Isto.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto.

³¹ <http://mapcarta.com/18825850>

³² <http://mapcarta.com/18724232>

³³ <http://mapcarta.com/18736038>

³⁴ V. Vuletić-Vukasović, „Hercegovački nadpisi“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, knj. 5 br. 1, 1883, str. 118 (http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=75177).

³⁵ *Istorija Crne Gore I*, Redakcija za istoriju Crne Gore, Titograd, 1967, str. 440; P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Jadranski institut JAZU, Zagreb, 1950, str. 29; *Donji Miholjac od XI do XX stoljeća*, urednik Stanko Andrić, Hrvatski institut za povijest, Slavonski brod, 2010, str. 5 (http://hipsb.hr/wp-content/uploads/2013/01/donji_miholjac-sadrzaj.pdf).

³⁶ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika knjiga II*, str. 216.

³⁷ Isto.

³⁸ Lj. Kovačević, „Svetostefanska hrisovulja“, *Spomenik SKA*, knj. IV, Beograd, 1890, str. 2. O ubikaciji toponimima u Svetostefanskoj povelji vidjeti: G. Škrivanić, „Vlastelinstvo sv. Stefana u Banjskoj“, *Istorijski časopis Srpske akademije nauka i umetnosti*, IV, Beograd 1956; A. Loma, *Toponimija Banjske hrisovulje*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 2013 (<https://www.sanu.ac.rs/Izdanja/ElIzdanja/Toponimija-1.pdf>).

³⁹ Lj. Kovačević, n. d., str. 2.

⁴⁰ Isto, str. 3.

⁴¹ Isto, str. 5.

⁴² Isto, str. 9.

⁴³ Isto,

⁴⁴ S. Mišić, T. Subotin-Golubović, *Svetoarhandelska hrisovulja*, Istorijski institut, Beograd, 2003, str. 99.

Crnački brod (Црњачки Бродь)⁴⁵ i pomenuti Široki bod (Шірокомь Бродоу)⁴⁶ pronalaze se u Svetoarhandelskoj hrisovulji cara Dušana 1348. godine. Široki brod spominje se u povelji Stracimira, Đurađa i Balše 17. januara 1368. godine (Широкога Брода)⁴⁷. U prijepisu povelje Đurađa II Stracimirovića Balšića, u kojoj se kao godina nastanka netačno spominje 1404. godina, jer je Đurađ II preminuo 1403. godine, pominje se *Goveći brod* (Говећи брод) na rijeci Cijevni⁴⁸. Mjesto *Moranski brod* (Мораньски бродь) pominje se u povelji Đurađa Crnojevića 14. decembra 1492. godine⁴⁹. U istoj povelji pronalazi se toponim *Ovčji brod* (СѠвь Уемь бродѠ) na rijeci Sušici⁵⁰. Naziv mjesta *Bijeli brod* (Биелога брода) pominje se u povelji Đurađa Crnojevića 29. decembra 1494. godine⁵¹.

Povelje manastira sv. Nikole na Vranjini predstavljaju dragocjenu zaostavštinu crnogorske istorije, lingvistike i književnosti, čije proučavanje može dovesti do novih činjeničnih spoznaja.

Izvori

- Arhivsko-bibliotečko odjeljenje Narodnog muzeja Crne Gore, Fond Petar II Petrović Njegoš 1848, br. 4.
- Arhivsko-bibliotečko odjeljenje Narodnog muzeja Crne Gore, Fond Petar II Petrović Njegoš 1849, br. 56.

Literatura

- *Abecedni spisak naselja u SFRJ*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1991.
- Badurina, A.: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog hrišćanstva*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1979.
- *Donji Miholjac od XI do XX stoljeća*, urednik Stanko Andrić, Hrvatski institut za povijest, Slavonski brod, 2010.
- *Enciklopedija pravoslavlja*, Savremena administracija, Beograd, 2002.
- *Istorija Crne Gore I*, Redakcija za istoriju Crne Gore, Titograd, 1967.

⁴⁵ Isto, str. 107.

⁴⁶ Isto, str. 100.

⁴⁷ F. Miklosich, n. d., str. 177.

⁴⁸ I. Jastrebov, n. d., str. 225.

⁴⁹ J. Tomić, „Prilozi za istoriju Crnojevića i Crne Gore“, *Spomenik SKA*, XLVII, Beograd, 1909, str. 15.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Isto, str. 20.

- Jatrebov, I.: Prepis hrisovulja na Cetinju o manastiru sv. Nikole na Vranjini, *Glasnik Srpskog učenog društva*, knj. XLVII, Beograd, 1879.
- Jovičević, A.: „Zeta i Lješkopolje“, *Etnografski zbornik SKA*, knj. 38, Beograd, 1926.
- Kovačević, Lj.: „Svetostefanska hrisovulja“, *Spomenik SKA*, knj. IV Beograd, 1890.
- Loma, A.: *Toponimija Banjske hrisovulje*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 2013.
- Lučić, I.: *Povijest poznavanja Dinarskog krša na primjeru Popova polja* (disertacija), Univerza v Novi Gorici, Nova Gorica, 2009.
- Martinović, N. S.: *Cetinjski ljetopis*, Centralna biblioteka NR Crne Gore, Društvo bibliotekara NR Crne Gore, Cetinje, 1962.
- Miklosich, F.: *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Guilelmus Braumuller, Beč, 1858.
- Milović, J. M.: „Nekoliko pisama naših književnika“, *Stvaranje*, br.7–8, Cetinje, 1955.
- Mišić, S.: T. Subotin-Golubović, *Svetoarhandelska hrisovulja*, Istorijski institut, Beograd, 2003.
- Peličić, J. *Zapisi o Zeti*, Filip Višnjić, Sabor Zete, Beograd, Golubovci, 1997.
- Rovinski, P. A.: *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Cetinje, Sremski Karlovci, 1993.
- Skok, P.: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga I, JAZU, Zagreb, 1971.
- Skok, P.: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga II, JAZU, Zagreb, 1972.
- Skok, P.: *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Jadranski institut JAZU, Zagreb, 1950.
- Šekularac, B.: *Crnogorski anali ili Cetinjski ljetopis*, Obod, Cetinje, 1996.
- Šekularac, B.: *Dukljansko-zetske povelje*, Istorijski institut SR Crne Gore, Titograd, 1987.
- Šekularac, B.: *Vranjinske povelje*, Leksikografski zavod Crne Gore, Goce Delčev, Titograd, Skoplje, 1984.
- Škrivanić, G.: „Vlastelinstvo sv. Stefana u Banjskoj“, *Istoriski časopis Srpske akademije nauka i umetnosti*, IV, Beograd, 1956.
- Škrivanić, G.: „Žičko eparhisko vlastelinstvo“, *Istoriski časopis Srpske akademije nauka i umetnosti*, IV, Beograd, 1954.
- Tomić, J.: „Prilozi za istoriju Crnojevića i Crne Gore“, *Spomenik SKA*, XLVII, Beograd. 1909.

- Tomović, G.: *Iz istorije srednjeg Polimlja od VII do XVII veka u Manastir svetog Nikole u Podvrhu 1606-2006*, Službeni pregled, Beograd, 2006.
- *Topografska karta Žabljaka 1:100 000*, Geografski institut JNA, Beograd, 1957.
- Vuksan, D. „Veze vladike Rada i Franja Miklošića“, *Venac*, knj. XIV sv. 4 i 5, Beograd, 1929.
- Vuletić-Vukasović, V.: „Hercegovački nadpisi“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, knj. 5 br. 1, Zagreb, 1883.

Internet adrese

- http://hips.hr/wp-content/uploads/2013/01/donji_miholjac-sadrzaj.pdf.
- http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=75177
- <http://mapcarta.com/18724232>.
- <http://mapcarta.com/18736038>.
- <http://mapcarta.com/18825850>.
- <http://www.ung.si/~library/doktorati/krasoslovje/5Lucic.pdf>.
- <https://www.sanu.ac.rs/Izdanja/EI/Izdanja/Toponimija-1.pdf>.

Petar LEKIĆ

ON A TOPONYM IN THREE CHARTERS OF VRANJINA MONASTERY

The author of this paper analyzes a toponym mentioned in the three charters of Vranjina monastery. The subject toponym is Miholj brod on river Plavnica, which is used differently in language, as a derivative of its original form. Furthermore, by analyzing the same-origin toponyms, the author concludes that its name presents an older medieval form.

Key words: *Vranjina monastery, charters, Miholj brod, Plavnica*

UDK 811.163.4'42(497.6)

Izvorni naučni rad

Belkisa DOLIĆ (Bihać)

Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću

belkisa_dolic@hotmail.com

ULOGE DISKURSNIH OZNAKA U NAUČNOME FUNKCIONALNOM STILU

Diskursne oznake su jezički entiteti koji premda integrirani u (gramatičko) ustrojstvo rečenice i (obavijesno) ustrojstvo iskaza u njima ipak ne uzimaju učešće – nemaju status rečeničnih članova i ne utiču na istinosne uslove iskaza tako da se njihovim reduciranjem neće narušiti gramatičnost rečenice niti išta oduzeti od propozicijskog sastava iskaza. Takvo što je moguće zato što u službi diskursnih oznaka dolaze nedeklinabilne i uglavnom permutabilne jezičke jedinice sa čitavim spletom potencijalnih značenja, koja se aktualiziraju u različitim kontekstima s tim da u svakom od njih zadobivaju instruktivni (tj. proceduralni) predznak. Drugim riječima, diskursne oznake ne otkrovljuju svoju svrhu na sintaksičkom i semantičkom planu jer one dolaze sa jedne više, diskursne razine, na kojoj vrše funkciju označavanja (svojim pojavljivanjem naznačuju ko/n/tekstualnu uključenost njihove neposredne okoline i ukazuju na mogućnost njezine interpretacije). Osim te primarne one obnašaju mnoštvo sekundarnih funkcija, koje se mogu sagledavati iz različitih lingvističkih perspektiva pa i stilističke, što je slučaj u ovome radu. Mi, naime, imamo namjeru sagledati i opisati ulogu diskursnih oznaka u strukturiranju, argumentiranju i prezentiranju naučnih ideja.

Ključne riječi: *diskursne oznake, naučni stil, organizacija, subjektivnost, argumentacija.*

1. Uvod

Diskursne oznake su sintaksički i semantički fakultativne sastavnice iskaza, koje služe kao instrumenti u procesu *pregovaranja* oko njegova smisla na način da svojim prisustvom nude suptilne sugestije kako isti valja protumačiti u odnosu na kontekst (lokalno, tj. tekstno okruženje) ili na kontekst (globalno, tj. situacijsko okruženje i enciklopedijsko znanje) i time mu automatski

stavljaju etiketu diskursne pripadnosti (diskurs je ovdje, znači, shvaćen kao tekst uronjen u kontekst).

Jezički entiteti koji određeni iskaz/tekstni segment povezuju s drugim iskazom/tekstnim segmentom na način da interpretaciju ovoga drugog vezuju uz prvi nazivaju se konektorima. Konektori su, stoga, vezni elementi na nivou diskursa, koji doprinose njegovoj kohezivnosti i koherentnosti tako što uspostavljaju i reguliraju kataforičko-anaforičke relacije među konstituentima mu (iskazima, manjim ili većim dijelovima, cjelinama). Iskaz koji započinje nekim od konektora se zapravo nadovezuje na prethodno (is)kazano, a priroda tog nadovezivanja može biti raznovrsna pa ih prema tome grupiramo na sljedeći način: organizacijski, aditivni, suprotni, konkluzivni i modalni konektori. S druge strane imamo jezičke jedinice koje su umjesto na kontekst orijentirane na kontekst, odnosno na njegovo sužavanje, s ciljem rukovođenja interpretacijom iskaza, tj. njenim usmjeravanjem u željenom pravcu. Radi se, naime, o modifikatorima, koji se u iskazu pojavljuju i ponašaju kao tzv. zamišljene, nadređene rečenice u kojima govornik izražava svoj stav, tj. komentar na propoziciju (ili na neki njezin dio) čime baca posebno svjetlo na taj iskaz i pokušava uticati na recepciju informacije u njemu sadržane. Pošto je govornikov stav širok pojam (obuhvaća emocije, uvjerenja, pretpostavke, očekivanja...), predložimo sljedeću taksonomiju modifikatora: kvalifikacijski, evaluacijski, emfatični, litotični i aditivni modifikatori.

Sredstvima još neposrednijeg diskursnog označavanja smatramo one jezičke entitete koji to čine tako što uokviruju konverzacijsku interakciju i njome upravljaju. Njih je moguće razložiti na one pomoću kojih diskursni tok biva otpočet, (pre)usmjeravan, održavan i prekinut (interaktivne oznake) te na one koje pokušavaju osigurati njegov kontinuitet, a zapravo ga samo narušavaju (poštapalice).

Bilo kako bilo, sve vrste diskursnih oznaka imaju esencijalan značaj u jezičkoj komunikaciji, bez obzira da li je u pitanju njen usmeni ili pisani modus. Iako nemaju moć da mijenjaju informaciju ponuđenu u iskazu, u stanju su da ga učine višeslojnijim i ekspresivnijim: pojedine vrste diskursnih oznaka iskazu daju toplinu, prisnost, živost i prirodnost, dok mu druge daju protočnost, eufemističnost i rafiniranost. Drugim riječima, diskursne oznake su neizostavan dio spontanog a i planiranoga jezičkog izraza s tim da u prvom slučaju predstavljaju začim, a u drugom šlag. Koja je njihova uloga u naučnome stilu, vidjet ćemo u nastavku.

2. Konektori u službi *podrške* načelu logičke organizacije sadržaja i načelu apstraktnosti u naučnome stilu

Iz same definicije nauke kao „misaonog sređivanja objektivne stvarnosti koja ide dalje od podataka o toj stvarnosti“ (Miljević 2007: 11), nameće se zaključak da naučnom djelu valja udovoljiti trima načelima: načelu logičke organizacije sadržaja i njegova izraza, načelu objektivnosti i načelu apstraktnosti. To bi značilo da naučni stil – čija je dominantna jezička funkcija referencijalna (tj. saopćavanje) – ne dozvoljava nelogičan i/ili fragmentiran ustroj misli (pretočen u, iz bilo kojeg razloga, „nepodesne“ jezičke znakove), ne ostavlja prostora subjektivnim pobudama bilo autora bilo recipijenta i ne trpi suvišna obilježja u sadržaju poruke (up. Silić 2006). Naša namjera je da u narednim redovima pokažemo kako diskursne oznake podupiru i *uzdrnavaju* pomenuta načela.

Načelo logičke organizacije sadržaja podrazumijeva uvezanost sadržaja (i njima pridruženih izraza) u sistematičnu cjelinu, strukturiranu tako da sve u njoj dolazi po logičkom slijedu. Zato autor naučnog teksta obično polazi od općeprihvaćenih spoznaja na koje podsjeća recipijente a potom iznosi vlastite spoznaje o kojima (u) naučnoj javnosti valja diskutirati (up. Stolac 2007: 314). Konektori, podvrsta diskursnih oznaka, tu dolaze kao mostovi među poznatim i novim idejama:

¹ *Sigurnost kao jedno od temeljnih ljudskih prava i Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima zagaraniranog prava svakog čovjeka/građanina¹, nikada nije bila tako aktuelna i propitivana kao posljednjih decenija. U isto vrijeme, povjerenje građana u institucije koje su dužne prevenirati, obezbijediti, promovirati i unaprijediti sigurnost svakog pojedinca biva poljuljano, najvećim dijelom zbog činjenice da u demokratskim društvima kakvom teži i savremeno bh. društvo, uloga i značaj ovih institucija bivaju pogrešno tumačeni ili pogrešno shvaćeni. (...).*

Uzimajući u obzir pomenuto, može se reći da društveni život na kakav smo navikli, uopće ne bi bio moguć bez povjerenja. Nasuprot tome, opća društvena klima sumnjičavosti građana, višestruko otežava funkcioniranje i razvoj društva, stoga što paralizira društveno djelovanje, te potiče rutinizaciju, konformizam i pasivnost (ZRP 2014: 775).¹

Glovacki-Bernardi (2004: 49) na temelju modela/sheme naučnog objašnjenja koji su ponudili C. G. Hempel i P. Oppenheim govori o eksplikativnom razvoju teme u naučnome stilu jer naučnik „objašnjava određeni odnos (*explanandum*) tako što ga logički izvodi iz određenih drugih odnosa

¹ Bold isticanje u svim citiranim primjerima je naše, a ne autorovo.

(*explanans*).² Pranjković (1996: 525), pak, govori o logičkom razvoju teme koji počiva na raspravljanju u naučnome stilu i samim tim o linearnoj tekstnoj sekvenciji za njega – takvog – karakterističnoj. Naime, u „skladu sa zahtjevom za disciplinarnošću i logičnošću izraza, na tekstualno-sintaksičkom planu rečenice podliježu specifičnoj organizaciji. U načelu svaka naredna rečenica slijedi iz prethodne kao njena posljedica, a osnovni princip je lančana veza među rečenicama“ (Katnić-Bakaršić 2007: 80), koja se, između ostalog, može postići upotrebom konektora:

² *Kako je turski palatal k' bilježen na dva načina, grafijama k /kef/ / i k/ kaf/, razmotrila sam vrijednost ovih grafija u tekstu na bosanskom jeziku. Ovdje grafija k / kaf/ uvijek ima vrijednost glasa k, dok grafija k /kef/ ima vrijednost glasa ć (hoće li, s(e)ve će, doć, išće, unić). Drugim riječima, bosanski glas ć u ovome je tekstu redovno bilježen grafijom k /kef/. Tako je u kontaktu glasova k i ć prvi uvijek bilježen /kafom/, drugi /kefom/ (pak ću, ako hoćeš).¹¹ S druge strane, glas č uvijek je napisan odgovarajućom grafijom koja inače u tekstovima pisanim arapskim pismom suponira glas č (rič, svaćemu, p(i)riporučit, učinit, učimo, goveće, ući) (AGHBM 2003: 14 i 15).*

Primjećujemo da su u gore ponuđenom primjeru sve rečenice smisaono povezane, ali primjećujemo i dodatnu, formalnu povezanost između druge i treće rečenice, treće i četvrte, četvrte i pete. Karike koje ih i semantički i strukturno ulančavaju su konektori *drugim riječima*, *tako* i *s druge strane*. Oni, kako vidimo, direktno utiču na organizaciju i strukturiranost naučnog teksta tako što daju svoj doprinos u stvaranju logičnog redoslijeda komponenta sadržaja. Redoslijed komponenata sadržaja prati logičko načelo razvoja misli utemeljeno na modelu iznošenje tvrdnje – iznošenje odnosa prema tvrdnji (up. Frančić i dr. 2005: 280). Ti odnosi mogu biti mnogostruki a konektori nam signaliziraju koji je konkretno odnos u pitanju: *nema sumnje* (dokazivanje iskazane tvrdnje), *međutim*, *nasuprot takvu shvaćanju* (poricanje iskazane tvrdnje), *prema tome*, *iz toga proizilazi* (zaključivanje na temelju iskazane tvrdnje), *po svemu sudeći*, *pod tim uvjetima* (iskazivanje mogućnosti ostvarivanja iskazane tvrdnje), *drugim riječima* (preformuliranje iskazane tvrdnje), *jednom riječju* (sažimanje iskazane tvrdnje)...

³ *Smatralo se da pedosfera, hidrosfera i atmosfera mogu apsorbirati sav naš otpad bez nekih posljedica, imajući u vidu englesku izreku „dilution is the solution to pollution“ (razrjeđenje je rješenje za zagađenje).*

² Eksplikativni razvoj teme se nerijetko povezuje s deskriptivnim a zapravo se može integrirati u argumentacijski.

Pokazalo se, međutim, da su takva shvatanja bila zablude. Ispostavilo se da neke ljudske djelatnosti bitno smanjuju sposobnost naše planete da podržava život, jer opasno narušavaju ekološke ravnoteže i remete odnose u mnogim životnim zajednicama (CLIV 2013: 2).

Konektor *međutim*, tako, u prethodno navedenom primjeru dolazi u funkciji povezivanja *zastarjelih* i aktualnih naučnih informacija i to tako da upućuje na vrstu njihovog odnosa: nove spoznaje nisu dopuna starijih niti njihova revidacija – njihov odnos je kontraran.

Konektori osim što povezuju iskaze/fragmente i pritom upućuju na vrstu njihovog odnosa, igraju veliku ulogu u stvaranju kompozicije naučnog teksta na način da diktiraju raspoređivanje argumenata u njemu:

⁴ ***S jedne strane** to govori o njegovom izuzetno povoljnom položaju kod osmanskih vlasti, velikom utjecaju koji je imao u Maglaju i njegovoj okolini. **S druge strane** istovremeno upućuje na obavještajnu povezanost i dobru obaviještenost o prilikama u Maglaju i šire (AGHBM 2003: 52).*

⁵ *U takvoj korelaciji navedenih pojmova i njihovoj međusobnoj povezanosti danas se niže nekoliko kritičkih pitanja; **kao prvo**, o širokoj lepezi interpretativnosti shvatanja i percepcije onoga što se veže uz pojam identiteta; **kao drugo**, o novom značaju odjavnog elementa u savremenom svijetu mode i spektakla, te njegovom širenju na područja političkog ili pravnog; i **kao treće**, o značaju i zastupljenosti odjavnog znaka u savremenom umjetničkom vokabularu kod umjetnika iz šireg i užeg umjetničkog konteksta (ZRT 2012: 170).*

Stolac (2007) u konektorima vidi pomagala koja osim što osiguravaju uvezanost informacija i postupnost prilikom njihova iznošenja imaju i pojačanu funkciju argumentacije, naročito u pisanome naučnom diskursu. Pomenuta autorica zaključuje da nemaju svi konektori jednaku argumentacijsku moć u svim podstilovima naučnog stila, u svim žanrovima naučnoga stila, kao ni u svim dijelovima naučnog teksta.³

³ a) u akademskom (pod)stilu je potražnja za konektorima pojašnjavanja, zaključivanja i uzroka; u naučno-udžbeničkom će opasti potreba za konektorima zaključivanja zbog velike čestotnosti rečenica-diskursa – tzv. pseudodiskursi – kakve su, na primjer, definicije; u naučno-popularnom će propozicionalni i frazeologizirani konektori imati prevlast (jednostavno rečeno, upotreba određene vrste konektora u naučnom tekstu zavisi od njegove namjene i vrste recipijenata: naučnici, budući naučnici, širi krug primaoca);

b) u članku je za očekivati dominaciju konektora kauzalnog tipa među iskazima i pasusima (uzročno-posljedični odnos u naučnom tekstu znači da autor polazi od teze ka argumentu, a

Konektori u naučnome stilu služe i za uvođenje digresija (6) ili kao putokazi koji upućuju na smjenjivanje misli u vidu laganih prijelaza unutar (7) i među (8 i 9) iskazima/odlomcima – unutarnja i vanjska koherencija⁴ – čime osiguravaju logičko jedinstvo ideja i ujedno olakšavaju praćenje naučne naracije (up. Oraić Tolić 2011: 356):

⁶ *Usput, zanimljivo je napomenuti i to da se u istoj ovoj kulturnoj reviji istovremeno vodi polemika i o bosanskohercegovačkom jezičkom pitanju kao dijelu šireg nastojanja revidiranja “dvoosovinske” srpskohrvatske ili hrvatskosrpske jezičke politike (BHSKK 2012: 29).*

⁷ *Njen roman Mraz i pepeo strukturiran je kao dnevnička hronika moralno-etičkog i ideološkog aspekta bivše južnoslavenske zajednice, a onda i kao hronika jedne duhovne biografije, pri čemu junakinja romana Višnja nosi mnogo od autobiografskih crta aktuelne autorke romana. Nadalje, kroz dnevnik koje fiktivna autorka romana preuzima od oca odslikava se tragično iskustvo II svjetskog rata i totalitarnih obrazaca komunističke ideologije (BHSKK 2012: 474).*

⁸ *(...). Jer, najšire govoreći, subjekt putopisa u Džumhurevom djelu po-jedinac je izuzetno, nemjerljivo bogatog interkulturalnog, prije svega najranijeg životnog iskustva, koje je najčešće i nosilac tokom vremena upotpunjenog znanja o različitim kulturama i narodima, te je, u skladu sa stečenom interkulturalnom osnovom u najranijem djetinjstvu, njegov svaki doticaj s razlikama, kao i u prethodnom odlomku, gotovo uvijek pozitivno promoviran.*

Nadalje, važno je istaći i to da se, s jedne strane, istinska interkulturalna priroda putopisa Z. Džumhura najčešće ogleda preko karaktera njegovog subjekta, koji je izrazito radoznao i otvoren, ali i uvijek sklon humoru, i to onom kojem cilj nije podsmijehivanje, već progovor o Razlici na relaksiran način – uz smijeh. (BHSKK 2012: 415).

posljedično-uzročni predstavlja obrnut proces); u monografiji kao dužoj formi objasnidbeni konektori obično imaju primat budući da osim iskaza i pasusa treba povezati i poglavlja koja ponavljanjem, naknadnim dodavanjem, dodatnim obrazloženja i zaključcima... signaliziraju kako pripadaju istoj cjelini;

c) učestalost konektora je različita kroz tekst: u uvodnim poglavljima te uvodnim i zaključnim rečenicama su najfrekventniji;

⁴ Odnosi među elementima iskaza i među susjednim iskazima uobičajavaju se zvati mikrostrukturom, a svi složeniji odnosi (npr. među odlomcima) makrostrukturom.

⁹ *Sada kada je objašnjen regionalni pristup NATO i EU u teorijskom smislu, može se pristupiti analizi njegove konkretne realizacije na prostoru Zapadnog Balkana. U tom slučaju pojmovi međunarodne prakse, različitih logika i vrsta socijalizacije bivaju zamijenjeni instrumentima (prakse) kao što su Partnerstvo za mir, Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju i sl.*

U tom kontekstu, ovaj dio rada će pratiti matricu koja će sveobuhvatnost sigurnosnog sektora BiH obuhvatiti kroz prizme NATO, Evropske unije, te inicijativa koje su inherentno nastale na prostoru Zapadnog Balkana (ZRP 2014: 734).

I naposljetku, konektori uvode ulomke koji predstavljaju završnicu neke etape u naučnom tekstu (10) – npr. brojčanog poretka (11) – ili završnicu naučnog teksta kao cjeline (12):

¹⁰ *Druga metodološka napomena odnosi se na analizu učešća BiH u ovim inicijativama i organizacijama što će poslužiti sintentitiziranju konačnog zaključka o mjeri u kojoj BiH doprinosi izgradnji sigurnosne zajednice na Zapadnom Balkanu.*

I konačno, prije nego se pređe na analizu pojedinačnih inicijativa važno je napomenuti odnos osnovnih političko-strateških dokumenata prema regionalnoj suradnji. (ZRP 2014: 734)

¹¹ *Drugi osnovni aspekt bi bio da regionalni pristup kojeg sprovodi EU u ovom regionu, BiH treba iskoristiti u pogledu finansijske pomoći koja joj se nudi. Ekonomski razvoj je moguć, domaća proizvodnja se može održati kroz reviziju politike domaće potrošnje, koja bi se trebala implementirati na bh tržište. (...).*

Konačno, treći aspekt vanjske politke EU, jeste da Unija želi vidjeti Bosnu i Hercegovinu u svojim pravno-institucionalnim okvirima, ali da neće ni u kom slučaju „moliti“ države da joj se priključe posebno u vremenu kada ideja o „zamoru proširenja“ živi među najjačim njenim članicama. (ZRP 2014: 1025)

¹² *Bosna i Hercegovina bi se, članstvom u NATO-u, pridružila ostalim zemljama okruženja, te stvorila bitne pretpostavke za stabilniji razvoj zemlje, jačanje svog geopolitičkog položaja, veću nacionalnu bezbjednost, jačanje odbrambene sposobnosti, te dolazak u poziciju da BiH ima mogućnost da ravnopravno odlučuje unutar Saveza. (...).*

Konačno, zbog svega navednog, naglašavamo da je koristeći se kulturom dijaloga i promicanjem svih vrijednosti i benefita članstva u

NATO-u, potrebno oblikovati politike i javno mijenje na način da se da jača podrška Savezu, euroatlantskim integracijama i ekonomskom prosperitetu zemlje (...) (ZRP 2014: 888).

Zaključno: iako je pisani tekst u procesu svoga nastajanja izuzetno dinamičan, po završetku se fiksira pa autoru bivaju onemogućene naknadne intervencije kao što su – između ostalog – objašnjenja i umrežavanja. Iz tog razloga će veliku pažnju posvetiti čvrstom strukturiranju, eksplicitnom i jasnom izražavanju, temu će razvijati pomno a rečenice nizati s nedvojbeno naznačenom vrstom odnosa među njima. Sve pobrojano je najlakše postići upotrebom konektora. Neki autori ipak radije prigrle implicitne poveznice na razini teksta, koje također umiju biti dosta čvrste i „razvidne“ jer je operacija povezivanja uslovljena pragmatičkom dimenzijom teksta, odnosno komunikacijska namjera usmjerava autora na odabir najprimjerenijih obrazaca argumentacijske naracije a nije isključeno ni da se tu radi samo o obilježjima autorskoga stila (up. Stolac 2007).

Sad ćemo se pozabaviti apstraktnim načelom naučnoga stila. Da bi se ono ispoštovalo, valja naučno mišljenje osloboditi pojedinačnoga a to znači da ga se treba upćiti, učiniti kategorijalnim. Jezička sredstava u tome mogu značajno pomoći, ali naravno ne sva – relevantnima se u tom pogledu smatraju pojedine morfološke kategorije i posebno biran leksik. Načelu apstrakcije, naime, pogoduje korištenje riječi koje su u značajnoj mjeri lišene svoga konkretnog značenja te su s toga kontekstualno neovisne (znače isto i u kontekstu i van njega jer su dostatne za stvaranje vlastitog konteksta). Tu prevashodno mislimo na termine, jednoznačne riječi kojima se označavaju pojmovi vezani za sve/srodne/pojedine naučne discipline, odnosno pojmovi, koji imaju opći/širok/uzak stručni karakter. Uz njih su sljedeće morfološke kategorije (verbalne i nominalne) one koje najviše pridonose apstrakciji:

- infinitiv, „svevremenski prezent i futur I⁵ nekontekstualiziranog tipa“, nesvršeni gl. oblici;
- (pasivno) 3. l. – češće jd. nego mn. – 2. l. jd. upćena značenja i tzv. autorsko mi⁶;
- srednji rod, jednina apstraktnih (često glagolskih) i konkretnih (ali onih koje znače opći pojam) imenica (up. Silić, 2006: 43–45).

⁵ Futur prvi se u naučnome stilu obično ne odnosi na kategoriju vremena nego prostora (u tekstu). Drugim riječima, on ne uspostavlja relaciju prošlost – sadašnjost, nego desno – lijevo, tj. naprijed – nazad (up. Silić 2006: 49).

⁶ „Autorsko mi“ nekada je bilo imperativ u naučnom tekstu, no u novije vrijeme javlja se tendencija ka 1. licu jednine, a to je lice „emancipacije 'ja' u nauci“, lice koje izlazi iz sjene množine i preuzima svu odgovornost na sebe (znači, ne dijeli autorstvo s drugim, potencijalnim autorima), ali i zasluge (tj. bez lažne skromnosti) (up. Katnić-Bakaršić 2004: 194).

Iako se pri ukazivanju na apstrahiranost naučnog teksta ukazuje prvenstveno na leksičku i morfološku razinu, moguće je zamijetiti da suprasintaksička razina naučnog stila obiluje najrazličitijim diskursnim oznakama, čije je osnovno značenje (engl. *core meaning*) do krajnje mjere semantički ogoljeno, odnosno shematizirano, tj. apstraktno. Dokaz tomu su sljedeći primjeri u kojima su upotrijebljeni konektori *u svakom slučaju*, *naime* i *ustvari*, čije značenje zbog njihove izrazito visoke apstrahiranosti nismo u stanju verbalizirati bez da zapravo ne opišemo samo njihove funkcije (*u svakom slučaju* „miri“ nekoliko prethodnih, oprečnih stanovišta; *naime* uvodi iskaz koji je zapravo objašnjenje prethodno kazanog; *ustvari* dolazi u iskazu koji se reformulacijski odnosi prema iskazu koji mu prethodi); njihovu shematiziranost potvrđuje sposobnost uklapanja u raznorazne kontekste, a o semantičkoj ispraznosti dovoljno govori činjenica da se mogu *bezbolno* reducirati pošto ne daju nikakav doprinos propozicijskom sastavu iskaza i ne učestvuju u izgradnji rečeničnog ustrojstva:

^{13.} *U svakom slučaju*, bizantski car Konstantin Porfirogenit poznaje sredinom X st. ime Bosna, kao oznaku središnje, tj. matične zemlje Bosne (Imamović 1998: 25).

^{14.} *Naime*, Imam Buhari kategorički tvrdi da je najispravniji i najautentičniji sened onaj u kome Malik prenosi od Naft'a a ovaj od Abdullaha b. Omera. Ovo je, *ustvari*, i najprihvatljivije mišljenje među hadiskim ekspertima (...) (ZRIPF 2010: 56).

3. Modifikatori u službi opovrgavanja apsolutizirane objektivnosti u naučnome stilu

Naučni stil se uistinu *trudi* da spriječi prodor emocionalnih izraza i sintaksičkih postupaka uvjetovanih subjektivnim faktorima (inverzija teme i reme, ponavljanja, nominativne ili strukturno krnje rečenice, osamostaljiivanje zavisnih klauza, nizanje samostalnih rečenica omeđenih zarezom, frazema⁷...),⁸ jer su u suprotnosti s načelom objektivnosti,⁹ koje bi trebalo biti

⁷ To ne vrijedi za naučni stil mnogih autora kakav je, recimo, onaj Stojana Vrljića (2007: 60 i 61): „U današnje vrijeme svemoćne tehnike događa nam se da satima čekamo na nekoj autotcesti pa ponekad kao jedino rješenje za nastale neprilike možemo čuti ironičnu izreku: *Štap u ruke* pa poprijeke. (...) I zaista, poštapalice se u hrvatskom jeziku rabe kao riječi bez značenja, „prazne“ riječi. Takva uporaba riječi bez stvarne potrebe stvara buku u komunikacijskom kanalu čime se otežava dolazak informacije od govornika do slušatelja što nas podsjeća na poznatu izreku: *velik promet, a mala zarada*.“

Isticanje (tj. podvlačenje) je naše.

⁸ (up. Silić 2006: 53–55).

⁹ Objektivno načelo podrazumijeva autorovo nastojanje da se objektivno postavi naspram

razvidno u svakoj rečenici. Premda je objektivno načelo samostalno, ono se često spominje u sklopu apstraktnog načela. Naime, prilikom objašnjavanja pojma „apstraktna komunikacija“, na kojoj počiva naučni stil, obično se kaže da je ona nužno impersonalna i samim tim objektivna. Međutim, ako znamo da je naučni tekst tvorevina pojedinca koji u njoj ispoljava svoj „talenat, obrazovanje, erudiciju, način razmišljanja, zaključivanja i argumentovanja“ (Tošović 2002: 274), postaje upitna mogućnost opstanka objektivnog načela.

Kovačević i Badurina (2001: 141 i 152) spadaju u red autora koji demitologiziraju objektivnost u akademskome stilu tvrdeći da se u jeziku nauke elementi subjektivnosti „mogu više ili manje prikriti, više ili manje disciplinirati, ili pak – svjesnim odabirom nekoga autora, čak i apostrofirati – ali se ne mogu ukinuti.“ Katnić-Bakaršić (2007: 78) slično razmišlja: za nju je objektivnost u naučnome stilu samo površinska, održavana u životu uz pomoć različitih retoričkih strategija i stilističkih postupaka, koji uklanjaju tragove subjektivnosti s tim da oni ipak ostaju pritajeni u nizu formi. Takve forme su, na primjer, glagoli čija semantika počiva na ubjeđenju, sumnji ili neslaganju (*vjerujemo, pitamo se, sumnjamo, bojimo se, čini nam se*), modalne riječi i izrazi. Pažnju ćemo posvetiti ovim zadnjim. Oraić Tolić (2011: 367 i 368) je mišljenja da modalni izrazi/modifikatori obavljaju dubinske logičko-semantičke, a uz to i konektorske funkcije, ali se daju upotrijebiti i kao neutralna vezna sredstva, tj. bez emotivnog premaza koji isijava autorovo stajalište o sadržaju teksta i odnos prema publici, na vrlo jednostavan način – nepisanjem zareza.¹⁰ Silić (2006: 49) također navodi da sredstva za izražavanje odnosa subjekata komunikacije prema sadržaju poruke mijenjaju službu u naučnome stilu: izražavaju odnos prema sadržaju poruke neovisno o adresantu i adresatu.

Mi modalnim riječima i izrazima (tj. modifikatorima) nikada ne osporavamo subjektivnost i smatramo da je njihova egzistencija (kao i nekih drugih subjektivnih elemenata)¹¹ u naučnom stilu nužna budući da je svaki autor naučnog teksta duboko uvjeren a samim tim i „subjektivno uronjen“ u ispravnost svojih ideja, teorija, misli i zaključaka u njemu sadržanih. Osim toga, autor pri kreiranju naučnog teksta stalno ima na umu potrebe i spoznajne (unutar njih i interpretativne) kapacitete svojih recipijenta – iako ih ne vidi i ne čuje, podrazumijeva njihovu *prisutnost* – i u skladu s njima prezentira sadržaj pa je stoga upitno koliko se i da li se uopće naučna komunikacija može smatrati neosobnom. Prema tome, smatramo da bi bolje bilo govoriti o implicitnoj ili

objekta istraživanja, njegovo distanciranje od onoga što govori i susprezanje od unošenja subjektivne note (up. Tošović 2002: 283).

¹⁰ Pošto se zarez ne piše iza konektora u užem smislu.

¹¹ Sve i da se trudi, autor ne može a da u svako svoje istraživanje ne unese „vlastite sociokulturne, kognitivne i ideološke sheme“ (Katnić-Bakaršić 2004: 193).

oslabljenoj personaliziranosti, a samim tim i o implicitnoj, tj. oslabljenoj subjektivnosti¹² (umjesto o depersonaliziranosti i apsolutiziranoj objektivnosti) u naučnome stilu, koje – kao takve – opravdavaju prisutnost stanovitih subjektivnih jezičkih sredstava (up. Katnić-Bakaršić 2007).

Diskursne oznake koje služe za iskazivanje „autorovog subjektivno-ocjenjivačkog odnosa“ prema tematiziranim predmetima i pojavama (jednom riječju modifikatori) smo ranije u radu razložili na kvalifikacijske, evaluacijske, fokusne i aditivne a sad ćemo vidjeti kako se svaka od pobrojanih podvrsta *ponaša* u naučnome stilu.

Kod kvalifikatora je subjektivna nota izražena više nego kod bilo koje druge vrste modifikatora (ako ne i među diskursnim oznakama općenito), jer pomoću njih govorno lice daje ličnu kvalifikaciju iskazu i implicitno istu takvu *predlaže* svome sugovorniku (tzv. modalni stimulans). Ipak, u naučnim tekstovima u zamjetljivoj mjeri nailazimo na kvalifikacijski modifikator *nažalost*, dosta rjeđe na *srećom/na svu sreću*, dok se ostali modifikatori koji ulaze u inventar ove podvrste (npr. *hvala Bogu, ne daj Bože, Bože sačuvaj/zakloni, bogdo, bolan, začudo, zaboga, zamisli...*) mogu okarakterisati kao stilski markirani u naučnome stilu. Kada autor naučnog teksta koristi *nažalost*, on obično osim negativne subjektivne procjene (up. Tekavčić 1989) implicira i kritiku:

¹⁵. *Ovim korakom Bosna i Hercegovina se obavezala ispuniti niz preciznih zahtjeva koje je potrebno izvršiti u određenom vremenskom okviru. Nažalost, u proteklih pet godina, a i ranije, nije postojala politička volja da se usaglasе prioriteti i pravci u kojima će se razvijati i Bosna i Hercegovina* (ZRG 2013: 43).

Općepoznato je kako samoubjeđenje pretendira da postane ubjeđenje pa stoga možemo za jezik nauke reći kako služi dokućivanju i iskazivanju znanja (up. Kovačević i Badurina 2001: 132). Drugim riječima, netom nakon što se naučnik uvjeri u određenu naučnu informaciju, on ima potrebu da naučnu zajednicu obavijesti o njoj i da je pokuša uvjeriti u njenu tačnost (up. Katnić-Bakaršić 2007: 78). Upravo zbog toga traga za načinima na koje će što bolje argumentirati svoja stajališta te ih što „rezultativnije“ prezentirati. Jedan od tih način je i upotreba evaluacijskih modifikatora – diskursnih oznaka predviđenih za iskazivanje govornikove procjene o stepenu istinitosti propozicije. U naučnome tekstu primjećujemo puno više evaluacijskih modifikatora koji sugeriraju najviši stepen govornikove uvjerenosti u ono što priopćuje – bez obzira da li je u pitanju kategorička afirmacija ili negacija – nego onih kojim se izražava „ekviprobabilitet između afirmacije i negacije“ (Tekavčić 1989).

¹² Ili pak o dojamu/ozračju objektivnosti, kao retoričkoj strategiji (Ibidem).

Nema ništa neobično u tome jer je za očekivati da autor naučnog teksta više prostora ustupi informacijama u koje je duboko ubijeđen i za koje može *garantirati* (16), nego onima u koje nije posve siguran (17) ili su pak plod njegova zaključka koji nema namjeru obrazlagati i argumentirati još uvijek nije u stanju najbolje dokazati (18). Ipak, ako autor želi sugerirati da određenu informaciju ne treba „uzeti zdravo za gotovo“, već je valja preispitati, poslužiti će se modifikatorima poput *vjerovatno*, *čini se (da)*, *izgleda*, *očito*, *po svoj prilici*, *po svemu sudeći*, *zacijelo*, *rjeđe valjda*, *možda*, *pitanje je*, dok „rekla-kazala“ evaluacijski modifikatori (npr. *tobože*, *navodno*, *priča se*) ili oni poput *šta li*, *ako Bog da...* nemaju šta tražiti u naučnome stilu. Evaluacijski modifikatori pomoću kojih govornik upoznaje sugovornika sa svojom procjenom sadržaja iskaza i potcrtava da se radi o njegovoj vlastitoj procjeni (19) s kojom se recipijent može ali ne mora složiti (no ipak se osjeti pretenzija ka usaglašavanju procjena, tj. mišljenja) poprilično su česti u naučnome stilu u formi *po našem(u) mišljenju*, *smatramo*, *stava smo da*, dok su forme *ja osobno*, *što se mene tiče*, *iskreno*, */da sam/ na tvom/e/ mjestu* predviđene prvenstveno za razgovorni stil.

^{16.} *Ovo je, svakako, najdrastičniji i dosta raširen vid degradacije šumskih staništa s krajnje negativnim posljedicama po okoliš* (CLIV 2013: 44).

^{17.} *Treća činjenica, koja je možda i najznačajnija, se ogleda u prihvatanju i legalizaciji zajednica života osoba istoga spola od strane nacionalnih zakonodavstava* (ZRP 2013: 368).

^{18.} *Pri tome je, primjerice, problem mediteranskih migracija neriješen i povećan, a od nekadašnje široko proklamovane slobode kretanja realizuju se kontrole i ograničenja, ovakav koncept sa nametanjem interesa i volje nekih najjačih država očito je ostao bez rezultata, a time i segment tradicije rimskog prava, nažalost* (ZRP 2013: 280).

^{19.} *U sudskoj praksi su poznata nekoliko slučajeva sprovođenja likvidacije preko plana reorganizacije, ali iz nepoznatih razloga se stečajni upravitelj odredio da pri prodaji koristi zakonska rešenja za unovčavanje imovine što po našem mišljenju nije adekvatno za sprovođenje ovog plana reorganizacije* (ZRP 2013: 190).

Posebno je zanimljiva upotreba evaluacijskih modifikatora u funkciji koncesivnosti. Naime, *naravno* u sljedećim primjerima uvodi iskaze koji se jednim svojim dijelom ograđuju od propozicija prethodno iskazanih ili se čak čini da ih poriču, ali kako iskaz odmiče, uvidamo da se zapravo podržava/

opravdava ranije kazano i da se iznalazi neki prilog u njegovu korist. Upravo zbog toga u drugom dijelu iskaza imamo koncesivni veznik *mada* (20) i adverzativni *ali* (21). *Naravno* bi se u takvim kontekstima moglo zamijeniti sa *doduše*:

^{20.} *Osim povećanja proizvodnje na postojećim obradivim površinama, zahvaljujući otopljavanju, areal proizvodnje mnogih ratarskih, voćarskih i dugih kultura, kao i šuma, proširiće se dalje na sjever i na veće nadmorske visine.*

Naravno, globalno otopljavanje imalo bi za poljoprivredu i negativne posljedice, prije svega plavljenje niskih primorskih područja, veću pojavu suše u nekim krajevima, posebno u Africi, mada će porast temperature općenito povećati i količinu oborina (CLIV 2013: 62).

^{21.} *Kada stabilne vremenske situacije potraju više dana, dolazi do kumuliranja zagađujućih materija u atmosferi grada i pojave epizoda visokih koncentracija. U ovakvim vremenskim situacijama nema skoro nikakvih vazdušnih strujanja u prizemnom sloju atmosfere – ispod inverzne granice.*

Naravno, postoje lokalni vjetrovi koji premještaju zagađeni zrak od istoka prema zapadu u noćnim satima i od zapada prema istoku u dnevnom, ali sve to ostaje u Sarajevskoj kotlini ispod granice temperaturne inverzije (CLIV 2013: 89).

U argumentacijske strategije ubrajamo i različita ekspresivna sredstva koja aktiviraju, usmjeravaju ili održavaju pažnju recipijen(a)ta a usto naučni tekst čine pitkijim i estetičnijim¹³. Među njima su naročito zanimljivi fokusni modifikatori uz pomoć kojih autor stavlja akcenat na određeni dio iskaza a potom isti 1. precizira, pojačava, nadopunjuje, gradiira ili ga pak 2. ublažuje, umanjuje, „zatamljuje“. I jednih i drugih, tj. emfatičnih i litotičnih modifikatora, je u svakome naučnome tekstu napretak jer obje grupe djeluju persusivno, samo na drugačiji način: emfatazatori tako što intenziviraju, litotizatori tako što relativiziraju (da je intenzifikacija u službi persuzije ne začuđuje, ali kako to *polazi za rukom* relativizaciji, može se vidjeti u sljedećem poglavlju). Bilo kako bilo, neosporno je da iz obje grupe isijava autorova subjektivnost: autor osjeća potrebu da na određeni diskursni segment naročito usredotoči svoju i recipijentovu pažnju te da na isti dâ svoj – kratki, steoretipni – komentar (ono što je za nekoga *čak i tek*, za drugoga može biti *samo i već*; što je za nekog *skoro*,

¹³ U naučnom stilu je intelektualna komponenta obligatorna dok estetska nije, ali je svakako poželjna.

za drugog je možda \emptyset). U primjeru ispod upotrebom emfatičnog modifikatora *sve* autor stavlja fokus na sintagmu *devedesetih godina prošlog vijeka* ali ne u smislu konstatiranja određene tačke u vremenu (tačka *A*), nego s ciljem dočaravanja širine vremenskog raspona između tačke *X* i tačke *A*. Modifikatorom *uglavnom* stavlja fokus na sintagmu *opisne prirode* i usput sugerira da postoje iznimke a time zapravo samo potvrđuje izrečeno, tj. pravilo¹⁴:

^{22.} *Špilje se istorijski smatraju za život nepogodnim staništem zbog geološke izolovanosti od površine Zemlje. Stoga ne iznenađuje da su rijetka mikrobiološka istraživanja špilja sve do devedesetih godina prošlog vijeka bila **uglavnom** opisne prirode* (NK 2013: 112).

Međutim, *uglavnom* – i njemu slični modifikatori (npr. *gotovo*, *skoro*) – u naučnome stilu imaju raznovrsnu upotrebu: pomoću njih autor može izvoditi generalizacije (23), nadomjestiti statističke podatke (24), ali i istaknuti svoju preciznost (25):

^{23.} *Zahvaljujući ponajviše činjenici što se bh. banke bave **uglavnom** tradicionalnim bankarstvom, i u svojoj aktivni nisu uključivale potencijalno opasne plasmane i visokorizičnu finansijsku imovinu, uticaj globalne finansijske krize nije ozbiljnije uzdrmao stabilnost ukupnog finansijskog sistema* (ZRE 2012: 207).

^{24.} *Polipi su obično manji od 10 mm u promjeru, javljaju se u drugoj i trećoj dekadi života, a kolorektalni karcinom se iz njih razvije **gotovo** u pravilu do navršene 40. godine* (ZRM 2011: 10).

^{25.} *U prethodnoj analizi (Tabela 2.) smo utvrdili ravne, **gotovo** horizontalne površine (do 1°), koje zauzimaju površinu od 5.554,44 km² ili 10,84%, pa za njih možemo potvrditi da su to prostori bez izražene ekspanzije* (ZRG 2013: 98).

Problem nastaje kada se modifikatori ove vrste zloupotrebljavaju (npr. za prikrivanje neopravdanih i nebezazlenih upućavanja te autorove nedecidiranosti) ili kad naučni tekst čine odveć aproksimalnim jer se time dovodi u pitanje naučna serioznost.

Najzad, ustupimo mjesta i aditivnim modifikatorima, svojevrsnim dodacima informaciji, koje joj govornik dobrovoljno prilaže. Njihova je uloga u iskazu naznačiti i istaknuti suštinu (npr. *ustvari*, *zapravo*), istovjetnost, (npr. *također*, *naprimjer*), trajnost (npr. *inače*, *obično*), suprotnost (*naprotiv*, *dapa-*

¹⁴ Izuzeci potvrđuju pravilo.

će, /i/pak), iskrenost (npr. *iskreno, doduše, istini za volju*)... U naučnome stilu su odraz autorove želje da obogati svoj iskaz korisnim i nenametljivim detaljima. Naprimjer, aditivni modifikator *uostalom* (*i*) u sljedećim citatima ima dvostruko i dvosmjerno dejstvo: 1. sugerira da je dio kojem on prethodi dodatni argument dijelu koji mu je prethodio (anaforičko djelovanje), ali istovremeno 2. stavlja u holonimsko-meronimski odnos ta dva dijela, odnosno dio koji mu je prethodio *podređuje* dijelu kojem prethodi (kataforičko djelovanje):

^{26.} *Naime, pravo kao oblik reguliranja važnih društvenih odnosa pri likom normiranja istih unaprijed polazi od protupravnosti. To, dakle, nije dvojbeno. To je uostalom i ontološka suština prava koja je determinirana pravnom normom kao osnovnim elementom pravnog sustava* (ZRP 2014: 285).

^{27.} *Ali jasno je da ove vrste argumenata nemaju težinu u ovoj raspravi, kako zbog fluidnosti kriterija političke moći/značaja, ukoliko to zaista i jeste, ali i zbog činjenice da ne može predstavljati argument protiv dodjeljivanja prava⁸¹ grupi ukoliko ga ona zaista treba da uživa, što je uostalom i lekcija iz presude Sejdić/Finci* (ZRP 2014: 630).

Uostalom u primjerima 26. i 27. isijava složeni pragmatički učinak, koji je zapravo sinteza dva pragmatična učinka – onog koji ima *na kraju krajeva* i onog koji je svojstven *između ostalog*. U slučaju da je *uglavnom* pozicionirano na početak iskaza, ono se doživljava kao konektor koji povezuje tvrdnju i *podršku* toj tvrdnji, što znači da se njegov pragmatični učinak uprošćuje, tj. izjednačuje se s onim od *na kraju krajeva*:

^{28.} *Ustav nema pravnog akta na koji se naslanja. U tom kontekstu ne možemo govoriti o ustavnosti ustava kada ne postoji neki nadsustav. Uostalom, kada bi postojao neki akt iznad ustava, onda bi to bilo narušavanje načela suvereniteta* (ZRP 2014: 299).

4. Uloga interaktivnih oznaka i poštapalice u usmenome modusu naučnog stila

Diskursne oznake smo u ovome radu klasificirali u četiri velike skupine (koje se dalje razlažu na podskupine): konektore, modifikatore, interaktivne oznake i poštapalice. Upravo smo sagledali kako prve dvije skupine funkcioniraju u naučnome stilu i dodali bismo još da obje daju svojevrsnu *draž* naučnome tekstu: primjerenom upotrebom konektora i modifikatora naučni izriječ „dobiva na glatkoći, eleganciji, uljudnosti i prozirnosti te nadasve na“ retoričnosti (up. Škarić 2000: 81). Međutim, šta je sa preostale dvije skupine? I one

se, također, pojavljuju u naučnome stilu, ali su prvenstveno vezane za njegov usmeni modus. Premda se naučni stil primarno realizira u pisanoj formi, u okviru njega¹⁵ postoje žanrovi s usmenom realizacijom (v. Katnić-Bakaršić 2007: 78). Pisani tipovi naučnog stila su opis, rasprava i pripovijed (Silić 2006), a mediji monografski, periodični, edukativni i informativni (Tošović 2002: 269). Govorni tip naučnog stila je (naučni) razgovor, odnosno diskusija, predavanje, izlaganje, a mediji manifestacioni, edukativni i radiotelevizijski (Ibid).

Usmena realizacija naučnog stila (kao i svakoga drugog) traži prisustvo interaktivnih oznaka jer naučnu konverzaciju valja otvoriti, održavati je, upravljati njenim tokom, i na kraju je zaključiti, tj. zatvoriti. Uzmemo li za primjer izlaganje na naučnome skupu suočit ćemo se sa skoro svim podvrstama interaktivnih oznaka: izlagač će najprije prigodno pozdraviti auditorij, zatim će se poslužiti interaktivima za otpočinjanje konverzijskog obrasca, po potrebi će posezati za interaktivima koji privlače i održavaju pažnju da bi na kraju upotrijebio interaktive za odjavljivanje svoga izlaganja nakon čega se pristupa diskusiji u sklopu koje se upotrebljavaju „turn-taking“ diskursne oznake (interaktivi za preuzimanje ili davanje prava za riječ). U toku izlaganja i diskusije male su šanse da se izbjegnu sve one nepotrebne i nepoželjne konverzijske karakteristike poput najnepoželjnijih među diskursnim oznakama – poštapalice. Poštapalice koje su uobičajene u razgovornome diskursu često umiju „proklizati“ u usmenu realizaciju naučnog stila, gdje se doživljavaju kao ogroman naučnokonverzijski teret. Sve i da autorovu idiostilu nisu svojstvene poštapalice, ovdje se mogu pojaviti pod uticajem treme ili želje da što bolje izloži svoj rad, odnosno da ga *odbrani*. Učestalo korištenje određenih konektora ili modifikatora može rezultirati njihovim *poštapoliziranjem* s tim da je tu onda riječ o svrhovitim poštapalicama jer one naučnu komunikaciju, koja „počiva na složenim kognitivnim procesima“, čine lagodnijom (up. Badurina i Matešić 2007).¹⁶

Sve vrste diskursnih oznaka u naučnome stilu objedinjuje jedna funkcija: pospješavanje naučnoga dijaloga. Među obilježjima naučnog stila (eksplicitnost, preciznost, tačnost, normativnost¹⁷, jasnost, jednoznačnost, nesli-

¹⁵ On se pak nalazi u okvirima akademskog diskursa, temeljnog stila za komuniciranje u akademskoj zajednici, smatra diskursna stilistika.

¹⁶ Ovakve poštapalice se mogu uočiti i u pisanome modusu naučnoga stila.

¹⁷ Pod normativnošću podrazumijevamo čitav niz pravila koja iziskuju da budu primijenjena i poštovana u jednome naučnom tekstu. Tu prije svega mislimo na unificiranost i standardiziranost. Prva se ogleda u ustaljenim formama i strukturama (npr. IMRAD struktura: uvod – metode – rezultati – diskusija; kompozicija teksta u vidu glava, poglavlja, pasusa, fusnota i napomena; font slova, promjer i širina margina; način citiranja literature i izvora...), a druga u standardnojezičkoj „obvezatnosti“ i ograničenosti u odabiru jezičkih sredstava.

kovitost¹⁸, konciznost, postupnost, statičnost, racionalnost, intertekstualnost (citati), hermetičnost, prisutnost naučne aparature...) donedavno je svoje mjesto imalo i svojstvo monologičnosti, koje je lahko osporiti podsjećanjem na intertekstualnost (tj. na dijalog među /naučnim/ tekstovima) i na dijalog između autora i publike – u pisanome modusu podrazumijevane (da ne kažemo zamišljene), u usmenome konkretne. Na prvu vrstu dijaloga upućuju citati, a na drugu diskursne oznake budući da pomoću njih autor usmjerava recipijente kako da svoju interpretaciju usklade s njegovom intencijom. Podsjetimo se ovom prigodom Prčićeve (2008) distinkcije „namjeravano značenje“ vs. „protumačeno značenje“: intencionalno je „ono koje enkoder pri uobličavanju poruke ima nameru da prenese, uz eventualni komunikativni efekat“, a interpretirano „ono koje dekoder pri interpretiranju poruke uspe da protumači, verovatno, mada ne obavezno, uz željeni komunikativni efekat“ (Isto: 36 i 37).¹⁹ Diskursne oznake su neka od sredstava sa svrhom posredovanja pri izjednačavanju tih značenja ili barem njihovom približavanju, odnosno sredstva koja trebaju omogućiti da se postigne namjeravani komunikativni efekat.²⁰

5. Zaključak

Na kraju zaključujemo da tekstovi nastali u naučnome kontekstu mogu poslužiti kao korpus za istraživanje diskursnih oznaka svih tipova: konektora kao snažne tehnike pri ostvarivanju kohezije i koherencije, modifikatora kao bitnog dijela argumentacijske strategije, interaktivnih oznaka kao učinkovitih sredstava za reguliranje toka naučne konverzacije i poštapalica kao neospornog dokaza o nesavršenosti naučnoga stila. Sve vrste diskursnih oznaka u naučnome stilu objedinjuje jedna funkcija: „povećanje priopćajne protočnosti“.

¹⁸ Pritom se misli na metaforičnost a ne na ikoničke znakove kakvi su grafikoni, tabele, crteži, fotografije...

¹⁹ Prčić, istini za volju, govori o značenju pojedinačnih leksema, ali se ova distinkcija može odnositi i na značenje iskaza/segmenta diskursa/cijelog diskursa i mi ćemo je uzeti kao takvu.

²⁰ Kod Brown (1995) imamo slično tumačenje samo što ona govori o rečeničnom i govornikovom značenju (možda bi bilo bolje da je ovo drugo nazvao iskaznim). Rečenično značenje (tj. značenje) je zbir značenja njenih konstituenata, a govorničko (tj. smisao) je ono koje govornik tom „zbiru“ dodjeljuje i misli da ga prenosi slušatelju, odnosno ono značenje koje ne počiva samo na rečenom nego i na impliciranom. Uzmimo za primjer rečenicu *Naravno, samo naprijed!* izrečenu u svađi između ljubavnog para – rečenično značenje ostaje isto (*Naravno, samo naprijed!*), ali govorničko je puka suprotnost (*Bolje ti je da ni ne pomisliš to učiniti*). Zato je prvo neovisno, a drugo ovisno o kontekstu. Od toga koje značenje sugovornik prepozna ovisi hoćemo li njegovu interpretaciju nazvati ispravnom, primjerenom ili neispravnom. Potpuno ispravne i neispravne interpretacije su rjeđe nego primjerene jer je manja vjerovatnoća da će govornikova namjera i sugovornikova interpretacija biti na identičnim ili sasvim udaljenim *frekvencijama*, a veća da se *nađu na pola puta* (Isto: 14–24).

Osim toga pravilna, odmjerena i raznovrsna upotreba diskursnih oznaka u naučnome stilu odraz je naučnikove elokventnosti.

Literatura

- Badurina, Lada; Matešić, Mihaela (2007). *Poštapalice pod povećalom: o jednoj posebnoj vrsti diskursnih oznaka u Zborniku radova 'Tuzla. Grad na zrnu soli'* (ur. Turbić-Hadžagić, Amira), str. 9–25.
- Brown, Gillian (1995). *Speakers, listeners and communication: Explorations in discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frančić, Anđela; Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica (2005). *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada,
- Glovacki-Bernardi. (2004). *O tekstu*. Zagreb: Školska knjiga.
- Katnić-Bakaršić, Marina (2007). *Stilistika (Drugo, dopunjeno i izmijenjeno izdanje)*. Sarajevo: Biblioteka: Naučna i univerzitetska knjiga.
- Katnić-Bakaršić, Marina (2004). *Akademski diskurs: dileme i izazovi*. Ohodnja, 22. Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. str. 191–198.
- Kovačević, Marina; Badurina, Lada; Jurčić, Cecilija (2001). *Raslojavanje jezične stvarnosti*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Oraić Tolić, Dubravka (2011). *Akademsko pismo (Strategije i tehnike klasične retorike za suvremene studente i studentice)*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Pranjković, Ivo (1996). *Funkcionalni stilovi i sintaksa*, Suvremena lingvistika, 41/ 42, str. 519–527.
- Prčić, Tvrtko (2008). *Semantika i pragmatika riječi*. Novi Sad: Zmaj.
- Silić, Josip (2006). *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
- Stolac, Diana (2007). *Argumentacijski diskurs hrvatske dijalektološke literature (na djelu Ive Lukežić)* u Zborniku „U službi jezika“ (u čast Ivi Lukežić). Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kroatistiku. str. 313–324.
- Škarić, Ivo (2000). *Temeljci suvremenoga govorništva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tekavčić, Pavao (1989). *Prema kontrastivnoj pragmatiki tzv. „čestica“ u hrvatskom ili srpskom i talijanskom jeziku* u Rad JAZU, knj. 427, str. 127–194.
- Tošović, Branko (2002). *Funkcionalni stilovi (Funktionale Stile)*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität.
- Vrljić, Stojan (2007). *Poštapalice u hrvatskom jeziku*. Jezik, 54. str. 60–64.

Izvori

- Čokić, Mirela i Alihodžić, Jasmina (2013). *Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije „Javni i privatni aspekti nužnih pravnih reformi u BiH: Koliko daleko možemo ići?“*. Tuzla: Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli i Centar za društvena istraživanja IBU (International Burch University). **(ZRP 2013)**²¹
- Halilović, Senahid (2012). *Zbornik radova sa Bosanskohercegovačkoga slavističkog kongresa I (knjiga 2)*. Sarajevo: Slavistički komitet. **(BHSKK 2012)**
- Hošić, Irfan (2012). *Zbornik radova sa Međunarodnoga naučnog skupa „Odjeća kao simbol identiteta“ (2011)*. Bihać: Tehnički fakultet i Gradska galerija. **(ZRT 2012)**
- Imamović, Mustafa (1998). *Historija Bošnjaka (drugo izdanje)*. Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“.
- Karić, Enes (2003). *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke (knjiga XXI–XXII)*. Sarajevo: Gazi Husrev-begove biblioteke. **(AGHBM 2003)**
- Lecender, Lidija (2011). *Zbornik sa Međunarodnoga naučnog skupa „Koloraktalni karcinom danas“* (Posebna izdanja, Odjeljenje medicinskih nauka, knjiga 38). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH. **(ZRM 2011)**
- Miljević, Milan I. (2007). *Metodologija naučnog rada*. Pale: Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu.
- Mulaomerović, Jasminko (2013). *Zbornik radova „Čovjek i krš 2012“*. Sarajevo: Naš krš, 43. **(NK 2013)**
- Suljić, Alija (2013). *Zbornik radova Prirodno-matematičkog fakulteta u Sarajevu* (svezak Geografija), br. 8–9 . Tuzla: „OFF-SET“, Tuzla. **(ZRG 2012)**
- Šarić, Taib i Beus, Vladimir (2013). *Granice rasta grada Sarajeva i regije do 2025. godine – ekološki aspekti* (Posebna izdanja, knj. CLIV, Odjeljenje prirodnih i matematičkih nauka). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH. **(CLIV 2013)**
- Topoljak, Sulejman (2010). *Zbornik radova Islamskog Pedagoškog fakulteta u Bihaću* 3. Bihać: Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću. **(ZRIPF 2010)**
- Trivun, Veljko (2012). *Zbornik radova „Sarajevo business and economics review“* (broj 32). Sarajevo: Ekonomski fakultet. **(ZRE 2012)**
- *Zbornik radova sa II međunarodne naučne konferencije „Bosna i Hercegovina i euroatlantske integracije. Trenutni izazovi i perspektive“ (tom 2)*. Bihać: Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću i Centar za društvena istraživanja IBU. **(ZRP 2014)**

²¹ Skraćenice korištene u radu.

ROLE OF DISCOURSE MARKERS IN SCIENTIFIC FUNCTIONAL STYLE

In this paper, the author points out that in spite of being integrated in grammatical structure of a sentence and the organization of statements in them, discourse markers are linguistic entities that do not take part in them – they do not have the status of sentence elements and do not affect the truth-conditions of the statement, which means that their reduction would not impair the grammatical structure of a sentence or seize anything from the composition of propositional statements. Such a thing is possible because discourse markers come from a higher level of discourse, where they serve the function of marking (their appearance indicates (con)textual inclusion of their immediate environment and indicates the possibility of interpretation). In addition to this primary function, discourse markers hold numerous secondary functions, which can be viewed from different linguistic and stylistic perspectives, including the stylistic one taken in this paper. The author, in fact, attempts to identify and describe the role of discourse markers in structuring, argumentation and presentation of scientific ideas.

Key words: *discourse markers, scientific style, organization, subjectivity, arguments*

UDK 811.163.4'373.7(497.6)

Izvorni naučni rad

Perina VUKŠA NAHOD (Zagreb)

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
pvuksa@ihjj.hr

Bruno NAHOD (Zagreb)

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
bnahod@ihjj.hr

FRAZELOGIJA MJESNOGA GOVORA KOMAZINA

U radu se na temelju terenskoga istraživanja frazeološkoga korpusa mjesnoga govora Komazina u Neretvanskoj dolini prikazuje strukturna i konceptualna analiza frazema. Posebna pozornost usmjerena je na one koncepte koji se odnose na čovjeka (njegovu vanjštinu, osobine, stanje, odnos prema radu, kretanje te međuljudske odnose). U uvodnome dijelu prikazat će se fonološke značajke istraženoga govora.

Ključne riječi: *Komazini, štokavsko narječje, frazeologija, strukturna analiza, konceptualna analiza*

1. Uvod

U Neretvanskoj dolini jugoistočno od Metkovića nalaze se Komazini¹, jedan od zaselaka Vidonja². Stanovništvo je većinom iseljeno, a kako je osta-

¹ Zaselak se katkad naziva i Kraj. Prema predaji, iz Hutova su došla tri brata od kojih se jedan poturčio, postao Komadina i odselio u Mostar, a ostala su dvojica došla na Vidonje. Komazini pak često kažu da su talijanskoga podrijetla. O podrijetlu prezimena dugo se nagađalo. Prema Vidoviću (2005: 19), u turskome postoji particip *komaz* (< *konmaz*) koji bi se mogao izvesti od glagola *konmak* „nastaniti se“. *Komaz* bi onda značilo „koji se ne nastanjuje“. Na aloglotsku osnovu potom se dodao hrvatski sufiks *-in*. Daljnjim pak istraživanjem Vidović (2011b: 22–23) iznosi da su Komazini zapravo Lučići koji su se u popovskim maticama uglavnom bilježili kao Komazini do 1737. godine, a kao Lučići žive i danas u Ravnu. Podrijetlo prezimena može se povezati s apelativom *kumašin* (kum) od kojega je izvedeno prezime Komašina, kako je zabilježeno u dubrovačkim maticama 1781.

² Govor i toponimija Vidonja nalazi se na popisu zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara Republike Hrvatske, a više o antroponimiji i toponimiji Vidonja vidi u Vidović (2005, 2011a, 2014).

lo tek nekoliko govornika ovoga mjesnoga govora, tijekom proteklih godina provedeno je istraživanje na tome području. Za rad je ekscerpirana građa s digitalnih snimaka spontanoga govora i iz osmišljenoga frazeološkog upitnika. Ispitanici su bili pok. Nedjeljko Komazin, rođen 1927. i Kata Komazin, rođena godine 1920. Nakon prikaza osnovnih fonoloških značajka mjesnoga govora Komazina u radu će se analizirati struktura³ 300-tinjak prikupljenih i transkribiranih frazema, a provest će se i konceptualna analiza frazema⁴ koji se odnose na čovjeka.

Karta 1. Neretvanska dolina

³ Strukturna se analiza može temeljiti na proučavanju leksičkoga sastava frazema, sintaktički dominantne frazeološke sastavnice i opsega frazema (Fink 2000: 93).

⁴ Kognitivna semantika u središte analiziranja jezičnih pojavnosti stavlja metaforične procese (Fink-Arsovski 2002: 37), a većina frazema nastaje iz metaforizacija te se tako mogu proučavati tzv. koncepti kojima frazemi pripadaju.

2. Iz fonologije govora Komazina

Govor Komazina pripada novoštokavskim ijekavskim govorima; istočnohercegovačko-krajiškomu dijalektu, slivanjsko-zažapskomu govornom tipu. O govorima u međurječju Neretve i Rijeke Dubrovačke pisao je Halilović (1996) koji prema dobivenim podacima razlikuje četiri govorna tipa: istočnohercegovački, slivanjsko-zažapski, dubrovački i pelješki. Prema Haliloviću (isto: 40–41), slivanjsko-zažapski govorni tip⁵ od ostalih se razlikuje većom koncentracijom ikavskih formi, mnoštvom primjera s neizvršenom trećom jotacijom: (djevojka, sjeme), promjenom *-m > -n*, palataliziranim sonantom *l* (*l'*), oblicima *mòjòm/mòjòn sèstri* (jedino na području Slivna), čestim infinitivom bez finalnoga *-ti*. O nekim fonološkim, morfološkim, sintaktičkim i leksičkim značajkama zažapskih govora pisao je Vidović u knjizi *Zažapska onomastika* (2014.). Budući da su se stanovnici Komazina u drugoj polovici 19. stoljeća iz Vidonja odselili u Visoku Glavicu, a zatim nakon Drugoga svjetskog rata formirali naselje uz cestu, u njihovu govoru nisu zabilježene neke arhaičnije fonološke crte ovjerene u ostalim govorima zažapskoga tipa.

Vokalski je sustav govora Komazina jednostavan i čini ga pet jedinica (*a*, *e*, *i*, *o*, *u*) te slogotvorno *r* koji dolaze i u dugim i u kratkim, naglašenim i nenaglašenim slogovima. Nenaglašene duljine nalaze se samo iza naglašena sloga. Svaki se vokal može ostvariti na bilo kojemu mjestu u riječi, ispred i iza pojedinih konsonanata, osim uz *r* i *r̄*. Slogotvorno se *r* nalazi u jedinome (*v_r'*), početnome (*b_r'kovi*), središnjemu (*zav_r'šio* pr. r. m. r. jd.) i završnome slogu (*prègr̄š*).

Odras starohrvatskoga poluglasa /ə/ (< + /ɐ/, + /ɛ/) u svim je položajima, bez obzira na dužinu i kraćinu, vokal /a/: *dān*, *pās*, *sān*, *dānas*, *māgla*. Sekvencija **və*- u funkciji samostalnih riječi i prefiksa prelazi u vokal *u*: *ùnuk*, *ùtorak*, *ùzèt*, *udòvica*, *Ùskrs*. U skupini **vəs*, nakon vokalizacije, došlo je do metateze: *sāv* m. r., *svā* ž. r. i *svè* sr. r. Katkad premetanje izostaje: *vās je mòkar*, *vās ògreben*, *vās zīd*, *vāzdān*. Stari prijedlog **sə* reflektirao se kao *s*, *sa*, *su*: *ùndā je išō s nāmi*, *sa òba nòkta*, *obārilo sū cīn*. Protojezični i starojezični silabem /l/ zamijenjen je vokalom /u/: *dūg*, *vūk*, *spūž*, *žūt*, kao i protojezični nazal /q/: *rūka*, *zūb*, *mūž*, *pūt*. Protojezični nazal /ɛ/ zamijenjen je vokalom /e/, bez obzira na poziciju u kojoj se nalazi: *jèzik*, *dèset*, *pétak*, *pêt*, *mêso*. Odras protojezičnoga i starojezičnoga jata **ę* (< **ě*) ijekavski je u korijenskim morfemima u naglašenim dugim slogovima (pod silaznim i uzlaznim naglaskom): *crijéva*, *mijésio* pr. r. m. r. jd., *cvijéce*, *lijêp*, u dugim nenaglašenim slogovima

⁵ Obuhvaća današnje općine Slivno i Zažablje te dio Metkovića na lijevoj obali Neretve s naseljima Glušci i Dubravica koja administrativno pripadaju Gradu Metkoviću.

u D/L/I/G jd. zamjeničko-pridjevske sklonidbe: *övijen, tñjen, nñkñjen, lúdñjen*, a jekavski u korijenskim morfeimima u naglašenim i nenaglašenim kratkim slogovima: *pjevā, cvjetā* 3. l. jd. prez., *òbjesio*. Potvrđeni su ikavski refleksi u korijenskim tvorbenim morfeimima glagola na dočetu infinitivne osnove i pr. r. svih triju rodova: *dòñt, vñd't, žñv't: dònño, vñdila/vñd'la, žñvilo/žñv'lo* te na dočetu priloga: *dòli, gòri*, kao i uobičajeni ekavizmi u korijenskim morfeimima: *zènica, cèsta* te u skupu *rè: *mrèža, nèvremena, rèzat, vrèća*. Treba izdvojiti primjer s jekavskim odrazom: *ìmā i tñčijega mjéka*.

Zabilježene su rijetke redukcije. Nenaglašeno *i* u zanaglasnome se položaju može ostvariti kao /i/: *òstali u pútu, ìmali smo*, reducirati kao /i/: *jā san stìškō sa òba nòkta kòl'ko sam mògō, svñ'n'li se u jèdnē Òstojìć Kátē, tākō smo vñd'li pàtnē pùno* ili pak uopće ne ostvariti: *kad se išlo ù poļe òrat, nñt ìmā račúna, skñvat brùdet*. Početno *o* u prednaglasnome položaju otpada u prilogu *onako* i *ovamo*: *mètni nākō kākō san ti rēkō, dóži bōļē vāmo*. Supstitucije vokala također su rijetke. Vokal *o* zamijenjen je vokalom *u* ispred sonanta u prilogu *ùnda*, u pr. trp. ž. r. jd. *betùnñrāna* i u posuđenici *pùlñcija* te vokalom *a* u prednaglasnome slogu glagola *apèrisat* 'operirati'. Vokal *i* prešao je u *e* u prednaglasnome slogu u posuđenici *beciklo*.

Na granici prefiksa i osnove te u domaćim riječima i posuđenicama zabilježeni su vokalski skupovi; **ao**: *prāoslāvnñ, krāošācā* G mn. 'kravosas', **au**: *Austrāliji* L jd., **auto**, **eo**: *záseoke*, **io**: *gostíona*, **oe**: *čðek*.

U govoru Komazina vokalski su skupovi dokinuti stezanjem u brojeva od 11 do 19 (*ae > ē*): *trínēs, devèñēs*, nakon vokalizacije finalnoga *-l > -o* u N jd. imenica: *pòsō, pākō, zāva* (*ao > ā*), *sòkō* (*oo > ō*), u pr. r. m. r. jd.: *dòšō, išō, mògō, mórō, prègledō, zóvnō* ili umetanjem konsonanta *v* u pr. r. m. r. jd.: *čñvo, izuvo, ùjevo* te u pridjevima: *dèbevo, vèsevo*.

Zabilježena je i promjena sekvenicije *ra > re* u riječima *rebac* i *resti*: *rébac, réste*, ali *kräst*. Leksem *grob* u govoru Komazina potvrđen je kao *grèb*, ali je ipak *gròbļe*.

Odras primarne i sekundarne jotacije konsonantskih skupova */stj/, */ski/ rezultirao je skupom /št/: *gòdište, gùšter, štāp*. Odras jotacije u protojezičnim skupovima */zgi/ i */zdi/ te u starohrvatskim /zgaj/ i /zdaj/ je /žd/: *mòždāni, žvñždat*.

Fonem *h* pojavljuje se tek sporadično: *Mālñ Hñm, Hñtovo blāto*, a većinom izostaje ili se zamjenjuje fonemima *v, j, s, k*. Gubi se u inicijalnome položaju ispred vokala: *òdā ko mùva bez glāvē* i ispred konsonanata: *dòbño je sùvē ránē*, u intervokalnome položaju: *tō je nñovo māslo* te u dočetnome položaju: *ùvñ glāvē, tō mi je nāvñ jèzika*. U intervokalnome položaju iza *u* fonem *h* prelazi u *v*: *sùvo mi je gñlo, dòbño je sùvē ránē, ìmā bñmbāk u ùvu, napívō se ko mjèšina, nèmōj prāvñt od mùvē slòna, ùbio dvñje mùve jèdnñjen ùdārcem*,

skūpili se ko mùve na góvno, kao i u dočetnome položaju, analogno prema kosim padežima: *sūv je ko džvo*, *sūv ko bárut*. U intervokalnome položaju *h* se zamjenjuje fonemom *j*: *odmòrit ću se kad òdēn svētōm Mijòvilu* te fonemom *k*: *imāli smo jēdan špàker*. U završnome položaju, nakon gubitka *h*, analoški prema kosim padežima, pojavljuje se *s*: *tvŕd je ko òras*. Katkad se mogu čuti i dvostruki ostvaraji: *kūhat/kūvat*, *hòću/òću*.

Fonem *f* javlja se kao rezultat promjene *hv* u *f*: *Bògu fàla i slava* te u posuđenicama: *smŕdī ko Čifut*, *fālī mu dūga nà bačvi*, *frěško*. Strano ž zamjenjuje se sa ž: *žěp*, *žigerica*.

U govoru su zabilježeni bezvučni prednjotvrdonepčani spirant *s* i zvučni prednjotvrdonepčani spirant *ž*, rezultati treće jotacije koja zahvaća skupine **sě*, **zě*, **dě*, **tě*: *tī ćeš to òšetit na svòjōj kōži*, *lěti je nājbòle u òsenu*⁶, *òn òće jēdnōn gūzicom na dvije stòlice sēdit*, *svě je izela*, *nāš si cŕkvu žě ćeš Bòga mòlit*, *ùcerat strā ū kosti*. Ipak, katkad su zabilježene dvostrukosti: *ŭžě lěč s kokòšima/ìdē lěč s kokòšima* te samo *kōzjī* i *zēnica*⁷. U primjerima *šūtra* i *prěksūtra* vidljiv je refleks skupa *sj-*, ne *s-*.

Delabijalizacija *m > n* provodi se u nepromjenjivim riječima: *imāli smo òsan krěvētā*, a najčešće u gramatičkim morfemima u kojima je i najnestalnija. Tako *m* prelazi u *n* u **1. l. jd. prezenta**: *pòznān ga ko očēnāš*, *odmòri ću se kad òdēn svētōm Īvanu*, *rādīn zà brokve*, u **I jd. imenica**: *mīslīš gūz'con*, a ne *glávōn*, *némā nì kròva nad glávōn*, *òstō je bez kròva nad glávōn*, *òn je jēdnōn nògōn u gròbu*, u **I jd. brojeva**: *òn òće jēdnōn gūzicom nà dvije stòlice sēdit*, *ùbio dvije mùve jēdnījen ùdārcem*, u **I jd. zamjenica**: *gīra bi bjězala pred tījēn būzon*, *sa òvjīēn Tòmmōm*. No u istim se kategorijama i čuva, primjerice u **1. l. jd. prezenta**: *ùndā ja kārēm mētn'te òžege ū vatre*, *imām rākije*, u **I jd. imenica**: *rādī i pétkom i svétkom*, *òn òće jēdnōn gūzicom nà dvije stòlice sēdit*, *ne vrijēdī kòlko cŕno pod nòktom*, *glávōm kròz zīd*, *òpālen je mòkrōm čàrapom po glāvi*, *kŕsti ću se lijěvōm rúkōm*. Također, *m* ostaje nepromijenjeno u **D jd. zamjenica**: *znā òn svōm pétku pòs* te u **I jd. pridjeva**: *kŕsti ću se lijěvōm rúkōm*, *nē rādī pod mīlīm Bògom nīšta*.

Dočetno *-l* dalo je *-o* na dočetku imenica: *cípō* 'cipal', *kòtō*, *pàkō*, *pòsō*, na dočetku unutrašnjega sloga u **G jd. imenica**: *kóca*, *stóca*, na dočetku pr. r. m. r. jd. *dīgō*, *lěgō*, *òbrō*, *òstō*, *posáadio*, pri čemu može doći do umetanja hijatskoga konsonanta *v*: *čūvo*, *izuvo*, *pòževo*, *ùjevo*, na dočetku pridjeva s umetanjem hijatskoga konsonanta *v*: *děbevo*, *věsevo*. Nekoliko je primjera s očuvanim dočetnim *-l*: *ból*, *pīžul* 'kameni prag ili klupa', *kīsel*.

⁶ Psl. *sěнь 'umbra, hlad'.

⁷ Halilović (1996: 121) bilježi *kōži* (*ž < *zj*), a Vidović (2011a: 27) *kōži* (*ž < *zj*) i *žēnica* (*ž < *zě*), no u govoru Komazina takvi se primjeri više ne ostvaruju.

U nekim je primjerima zabilježena delateralizacija $l > j$: *plăčē ko jûtā gúja*, *ù Blatu se pêlo vřšve za lõvlēne rìbē*: *i cípola i jègújē i brēna*, *imā pùno pòsla na zēmji*.

Protetsko *j* zabilježeno je samo u prilogu *opet*: *jòpēt*, no može se čuti i *òpēt*. Analogijom prema glagolu *spuzati* pojavljuje se spirant *s* u riječi *spûž*.

Potvrđen je i rotacizam, tj. prijelaz $ž > r$ u prezentu glagola *mòc*: *nè mere ùtēc iz tē kòžē*, *nè mereš ga ùvatit ni zà glāvu ni zà rēp*, *kázat: ma kârē*, *jěl to moguće*, *kârēn*, *jâ ču tō sprāv't* uz dubletni oblik *kâžēm*, *zâšto mī nè bi kùvali*.

Sekundarno *n* pojavljuje u finalnoj poziciji kod priloga *dóklēn*, *òklēn* i u imenici *prànžed*.

Zabilježeno je pojednostavnjivanje konsonantskih skupova: **dn** > **n**: *pănē* 3. l. jd. prez., **kč** > **č**: *drùčijē*, **ké** > **é**: *ćér*, **kr** > **k**: *kùmpīr*, **pč** > **č**: *čēla*, **ps** > **s**: *sijū* 3. l. mn. prez., **sòvka**, **pš** > **š**: *šén'ca*, **pt** > **t**: *tice*, **sl** > **s**: *blagosòvit*, **stn** > **sn**: *másna*, a prema tome i *másan*, **sv** > **s**: *sřbī* 3. l. jd. prez., **tstv** > **stv**: *bogástvo*, **tk** > **k**: *kò*, **tkl** > **kl**: *òklēn* (*òtklēn* < *òdklēn* < *òdaklēn*), **vr** > **r**: *rēbac*. Iz finalnih konsonantskih skupova gubi se konsonant *t*: *bácio je kòs prēd nās*, *znā òn svòm pétku pòs*, *sād je òn mīlòs Bòžjā*.

Zamjenjivanje konsonanata u konsonantskim skupovima zabilježeno je u: **mn** > **vn**: *gúvno*, **mt** > **nt**: *pāntila*, *ùpāntila* pr. r. ž. r. jd., **svr** > **švr**: *švrāka*, **gn** > **gñ**: *ghój*, *ghízdo*, **čn** > **čm**: *pòčmēmo* 1. l. mn. prez. Asimilacija ispred palatala provodi se redovito; **s** > **š**: *š níme*, *š nómen*, *osúšit*, **z** > **ž**: *iž žēpa*. Protojezični skup **čr* prešao je u *cr*: *cřn*, *cřv*, *cřven*.

U govoru Komazina⁸ ovjeren je tipični novoštokavski naglasni sustav: *ˊ*, *ˋ*, *ˋˊ*, *ˋˋˊ* i zanaglasna duljina *ˉ*. Svaki vokal, kao i silabem *r*, može biti nosite-ljem svakoga od četiriju naglasaka i zanaglasne duljine. Kratkosilazni naglasak ostvaruje se u jednosložnim riječima: *bòb*, *brät*, *släb* te na prvome slogu dvo-složnih i višesložnih riječi: *bjěčve* 'čarape', *năčve* 'drvena posuda za miješanja kruha', *věčē*; *fāmīla* 'obitelj', *plūgovi*, *čätría* 'cisterna za prikupljanje kišnice'. Iznimno se pojavljuje na nepočetnome slogu: *połoprìvreda*, *petromäks svijéca*. Dugosilazni se naglasak ostvaruje u jednosložnim riječima: *spûž*, *štâp*, *vrâg*, na početnome slogu dvosložnih riječi: *kârem* 1. l. jd. prez., *péli* pr. r. m. r. mn., *vâmo* te na početnome slogu višesložnih riječi: *kôgula* 'džezva', *mālījēm* I mn., *prīčāmo* 1. l. mn. prez. Kratkouzlazni naglasak ostvaruje se na početnome slogu dvosložnih riječi: *dòšla* pr. r. ž. r. jd., *glěžhá* G jd., *vòda*, na početnome slogu višesložnih riječi: *iskrīžā* 3. l. jd. prez., *kòs'la* pr. r. ž. r. mn., *nòs'lo* pr. r. sr. r. jd., *tèrluki* 'kratke pletene čarape' te u središnjemu slogu višesložnih riječi:

⁸ O naglasnome sustavu Dobranja i Vidonja vidi Vidović (2005, 2013, 2014), a o imenicama *o*-osnova muškoga roda u govoru Komazina više u Vukša Nahod (2013).

drvènače, *maškàdūr* 'kuhinjski zidni drveni ormarić s gustom žičanom mrežom na vratima', *pulòver*. Dugouzlazni naglasak zabilježen je na početnome slogu dvosložnih riječi: *jáka*, *sátī* G mn., *tráva*, na početnome slogu višesložnih riječi: *bácila* pr. r. ž. r. jd., *rúbac*, *závisi* te na središnjemu slogu višesložnih riječi: *centrále*, *iscijédio* pr. r. m. r. jd., *mjesécu* L jd.

Zanaglasne se duljine dobro čuvaju u prezentu (1. l. jd. i 3. l. jd.): *ìmān*, *kārēn*; *kòpā*, *iskrīžā*, u pr. r. m. r. jd. *nàšō*, *prīčō*, u G mn. m., ž. i sr. r.: *blāvōrā*, *kónā*, *vojnīkā*; *barákā*, *līsākā*, *zmījā*; *krīlā*, *pōlā*, *přskāñā*, u I jd. ž. r. *e*-vrste *nògōn*, *sàčurōn*, *vòdōn*, u određenome liku pridjeva m., ž. i sr. r.: *stārī*; *ùskā*; *mālō*, u komparativu m., ž. i sr. r.: *děblī*; *māñā*; *tāñē* itd.

Zabilježeno je i preskakanje (neoslabljeni pomak naglaska): *dúžan je dō Boga*, *dúžan je ì Bogu ì vrāgu*, *òbjesi ti tō mǎčku ò rēp*, *đīgō je nōs pōd oblake*, *nàbījā mi nā nōs*, *tū je ì Bōg rēkō lāku nōc* i prenošenje (oslabljeni pomak naglaska): *ùbi ću bōga ù tebi*, *zà dlaku*, *slāžū se ko mǎčka ì miš*.

3. O frazemima

Iako se početcima hrvatske frazeologije smatraju osamdesete godine prošloga stoljeća, razvidno je da je ta jezikoslovna disciplina potaknula mnogo istraživanja i analize te u posljednje vrijeme svjedočimo mnogobrojnim radovima i rječnicima posvećenima frazeološkoj tematici. Budući da su sam razvoj frazeologije, njezino razdvajanje od leksikografije, kao i bitni svjetski predstavnici dosad iscrpno predstavljeni u različitim radovima, prije same analize izdvojit ćemo samo nezaobilazne definicije frazema kojima se utirao put hrvatskoj frazeologiji.

Matešić (1982: VI) donosi da su relevantna obilježja frazema reproduciranje (frazem se pojavljuje u gotovu obliku, kao čvrsta veza riječi ustaljena dugom uporabom), formalno ustrojstvo (frazem je neraščlanjiv skup riječi od kojih su najmanje dvije riječi punoznačne), idiomatičnost (semantička pretvorba najmanje jednoga člana toga čvrstog skupa riječi, tako da značenje frazema nikada ne odgovara zbroju značenja njihovih članova), uklapanje u kontekst (frazem se u rečenici pojavljuje kao njezin prosti član, tj. frazem nije skup riječi u vidu vlastitoga teksta).

Za Menac (1994: 161) frazem je veza riječi koja se ne stvara u govornome procesu nego se reproducira u gotovu obliku, ima stalan sastav i raspored sastavnica, značenje se obično ne izvodi iz značenja sastavnica, jer one, ili barem neke od njih, doživljavaju semantičku pretvorbu i uklapaju se u rečenicu kao njezin sastavni dio. Usto ističe kako su bitne značajke frazema upravo metaforičnost, neprobojnost, emocionalnost, nacionalni karakter te neprevodivost na strani jezik.

Prema Fink-Arsovski (2002: 6), supostojanje najmanje dviju sastavnica, bez obzira na to je li riječ o dvjema punoznačnicama ili kombinaciji punoznačnice i nepunoznačnice, jedno je od osnovnih obilježja frazema. Tomu pridodaje cjelovitost, čvrstu strukturu, ustaljenost i reproduktivnost frazema, ekspresivnost i konotativno značenje.

4. Strukturna analiza

U ovome je radu za donju granicu frazema⁹ postavljena fonetska riječ, a za gornju frazemska rečenica. To je u skladu s praksom u većini frazeoloških radova u kojima se, s obzirom na strukturu, frazemi dijele na tri tipa: fonetsku riječ, svezu riječi i rečenicu. U velikome broju prikupljenih frazema struktura je čvrsta i nisu zabilježene nikakve varijacije.

4.1. Fonetska riječ

Fonetsku riječ čini jedna punoznačnica i jedna ili više nepunoznačnica, a autosemantična riječ s drugim dijelom ostvaruje jednu naglasnu cjelinu. U korpusu nalazimo samo dva primjera i to sa strukturom *veznik + imenica*: **i Amen** = i gotovo: *I Amen!* te *prijedlog + imenica*: **za dlaku** = za malo [izbjеći što]: *Zà dlaku*.

4.2. Sveza riječi

Svezu riječi čine dvije punoznačne riječi ili više njih uz koje mogu stajati nepunoznačne riječi. Razlikujemo bezvezničke, neovisne i ovisne sveze.

4.2.1. Bezvezničke sveze

Bezveznička sveza spoj je dviju samostalnih riječi koje pripadaju istoj vrsti riječi. U korpusu je potvrđen samo jedan primjer: **guja ljutica** = zao čovjek: *Ōn je gúja lùtica*.

⁹ U *Frazeološkome rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1982.) Matešić drži da je donja granica frazema sveza dviju punoznačnih riječi. Šest godina poslije u *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik* uključuje čvrste prijedložne izraze, tzv. minimalne frazeme koji su kombinacija jedne punoznačnice s nepunoznačnicama. Prema njegovu mišljenju takvi su frazemi dio šire frazeologije. Fink (2000) pak takve frazeme smatra dijelom uže frazeologije jer su u njima komponente ili djelomično ili potpuno desamentizirane, neki od njih nisu razumljivi bez tumačenja, a katkad sadržavaju komponente koje se ne upotrebljavaju ili se vrlo rijetko rabe izvan frazeologije. Menac (2007: 18) fonetske riječi (vezu jedne naglašene, samostalne riječi i jedne nenaglašene, nesamostalne riječi) također smatra frazemima.

4.2.2. Neovisne sveze

Neovisnu svezu čine dvije samostalne riječi koje pripadaju istoj vrsti riječi, a mogu biti spojene sastavnim veznicima *i*, *pa*, *te*, *ni*, *niti* ili rastavnim veznikom *ili*.

4.2.2.1 (Veznik) imenica + veznik + imenica

bog i batina = apsolutni gospodar, autoritet: *Ôn je bôg i bàtina*.

{i}¹⁰ **petkom i svetkom** = stalno, uvijek, svaki dan: *Râdî i pétkom i svétkom*.

i jare i pare = i jedno, i drugo, sve: *Ti bi ràda ì jare ì pare. Ti bi ràdo ì jare ì pare*.

4.2.2.2. (Zamjenica) + imenica + veznik + imenica

{sama} **kos i koža** = jako mršav: *Sâmā kôs i kôža. Ôn je kôs i kôža*.

4.2.3. Ovisne sveze

Ovisna je sveza spoj dviju punoznačnih riječi ili više njih, a raščlanjuje se prema glavnoj riječi koja određuje oblik ostalih sastavnica frazema. Prema tome, ovisne se sveze s obzirom na glavnu riječ dijele na imeničke, glagolske, pridjevske, zamjениčke, priložne, brojne¹¹. U prikupljenome su korpusu najbrojniji glagolski, zatim imenički frazemi te pridjevski frazemi.

4.2.3.1. Imeničke sveze

U imeničkim frazemima zabilježena su četiri strukturna tipa: *pridjev + imenica*, koji je najbrojniji, *prijedlog + pridjev + imenica*, *imenica + imenica* i *imenica + pridjev + imenica*.

4.2.3.1.1. Pridjev + imenica

andeo Božji = jako dobar čovjek: *Tî si prâvî ân'zeo Bòžjî*.

prava baba = osoba koja mnogo brblja, ogovara: *Ôn je prâvâ bàba*.

mirna Bosna = gotovo, riješeno: *Mîrna Bòsna*.

čoeče Božji = obraćanje muškarcu (s prijekom i kritikom): *Čòeče Bòžjî!*

stara kljusina = starac koji se pravi mladim: *Stârā kļūsina*.

¹⁰ U vitičastim zagrada { } nalazi se neobavezni, izostavljivi dio frazema.

¹¹ Fink-Arsovski (2002: 9) navodi i malobrojnije skupine neodređeno-količinskih, modalnih i uzvičnih frazema.

muke Isusove = najveće muke, poteškoće: *Mùkē ti Īsusove*.

stari mačak = lukav, iskusan čovjek: *Stārī máčak*.

sumljivi Toma = čovjek koji nikomu ne vjeruje: *Ōn je sùmljivī Tōma*.

4.2.3.1.1.1. Prijedlog + pridjev + imenica

od mali noga = od djetinjstva: *Tàkī je od mālī nógā*.

Najbrojniji su frazemi u kojima je glavna riječ imenica koja određuje oblik pridjeva kao ovisne riječi. Imenica i pridjev najčešće stoje u nominativu, a imenica je na drugome mjestu: *prava baba*, *stari mačak*, *sumljivi Toma*. Zabilježen je i frazem strukture *prijedlog + pridjev + imenica*, u kojemu se imenica upotrebljava samo u jednome padežu, genitivu množine: *od mali noga*.

4.2.3.1.2. Imenica + imenica

bog bogova = odlično: *Tô je bôg bôgōvā!*

brat bratu = iskreno govoreći: *Brāt brātu*.

4.2.3.1.3. Imenica + pridjev + imenica

dota svete Ane = mnogo novca: *Nè bi ti dòtekla ni dōta svētē Ānē*.

U frazemima s dvije imenične sastavnice prva je imenica uvijek u nominativu, a ovisna u kosome padežu.

4.2.3.2. Glagolske sveze

Najbrojnija su skupina sa strukturom sveze riječi glagolski frazemi. U ekscerpiranoj građi razlikujemo jedanaest strukturnih tipova, a najčešći je *prijelazni glagol + imenica u akuzativu*.

4.2.3.2.1. Prijelazni glagol + imenica u akuzativu

omastit bradu = napiti se, najesti se: *Svākī pūt bi omástio brádu*.

objesit brčine = namrgoditi se, ozlovoljiti se: *Ōbjesio bṛčine*.

omastit brk = dobro se najesti, okoristiti se: *Omástio je bṛk*.

izgubit busulu (busolu)¹² = izgubiti orijentaciju, ne snalaziti se: *Izgùbio si būsulu*. *Ōvī je izgùbio būsulu*.

dat glavu = biti potpuno siguran u što: *Jâ bi dāo glâvu da jēs*.

¹² *Busula* – kompas.

proć Golgotu = preživjeti teške trenutke: *Ōn je pròšō Gòlgotu.*
skvasit grlo = malo popiti: *Skvāsi gřlo.*
začepit gubicu = ušutjeti: *Začēpi gūbicu.*
skrati jezičinu = manje govori, prestani brbljati: *Skrāti jèz'činu.*
začepit labrnju = ušutjeti: *Začēpi tū lābřnú.*
okrenit leđa komu = izdati koga, iznevjeriti koga: *Okrénō mi je léž'a.*
platit misu komu = biti zahvalan, odužiti se komu: *Plāti ću ti mīsu, sāmō ušūti.*

4.2.3.2.2. Glagol + imenica u instrumentalu

zavrtiti mozgom komu = zaludjeti koga: *Zavřt'la mu je mōzgom.*

4.2.3.2.3. Glagol + prijedlog + imenica u kosome padežu

radit za brokve = raditi bez plaće ili za sasvim malu plaću: *Rādīn zà brokve.*
utuvit u glavu {što} = zapamtiti što, umisliti što: *Utívi tō ũ glāvu. Utívio ũ glāvu.*
ugrist se za jezik = naglo prestati govoriti, požaliti zbog izgovorenoga: *Ŭgrīzō sam se za jèzik.*
pljunit u lice komu = ponižavati, otvoreno vrijeđati koga: *Pļūni ću ti u líce.*
skresati u lice komu što = reći otvoreno, iskreno komu što: *Skrèsat ću ti svē u líce.*
dobit po nosu = dobiti batine, biti kažnjen: *Dòbi ćeš po nōsu.*
vuć za nos koga = lagati komu, varati koga: *Štā me vūčeš zā nōs.*

4.2.3.2.4. Glagol + imenica + prijedlog + imenica

otić Bogu za kurira = umrijeti: *Ōtišō je Bōgu za kuríra.*
skinit brigu s glave = riješiti se briga, problema: *Skīnō břīgu s glāvē.*
imat bumbak u uvu = imati začepljene uši, ne čuti dobro: *Īmā būmbāk ũ uvu.*
ić nebu pod oblake = umisliti se: *Ŭvāj ĭdē nēbu pōd oblake.*
učerat sra u kosti komu = prestrašiti koga: *Ŭćerat strā ũ kōsti.*

4.2.3.2.5. Glagol + zamjenica + prijedlog + imenica

govorit sebi u brk = nerazumljivo govoriti: *Gòvorī sēbi u břk.*

4.2.3.2.6. Glagol + prijedlog + pridjev + imenica

živit na tuđoj grbači = biti finansijski ovisan o *kome*: *Làko ti je žívt na tùžōj gřbači.*

bit u čijoj koži = naći se u *čijemu* (obično neugodnome) položaju: *Nè bi ti jâ làko bìo u tvòjōj kōži.*

4.2.3.2.7. Glagol + prijedlog + zamjenica + imenica

ošetit na svojoj koži što = osobno osjetiti *što*, doživjeti *što*: *Tĩ ćeš tô ôšetit na svòjōj kōži.*

stat na svoje noge = osamostaliti se: *Nèka stānē na svòje nōge.*

4.2.3.2.8. Glagol + prijedlog + imenica + prijedlog + imenica

ostat bez krova nad glavon = ostati bez mjesta za stanovanje: *Òstō je bez krōva nad glāvōn.*

4.2.3.2.9. Glagol + pridjev + imenica

otić svetom Mijovilu = umrijeti: *Odmòri ću se kad òdēn svētōm Mijòvilu.*

izvuć živu glavu = jedva se spasiti: *Dòbro sam izvūkō živū glāvu.*

4.2.3.2.10. Glagol + prilog

živit bogovski = jako dobro živjeti: *Žívĩ bògovskĩ.*

4.2.3.2.11. Glagol + prilog + prijedlog + imenica

ne vidit dalje od nosa = ograničeno zaključivati, slabo prihvaćati, biti prigup: *Nè vidĩ dālē òd nosa.*

4.2.3.3. Pridjevske sveze

U govoru Komazina pojavljuju se dvije strukture pridjevske sveze riječi *prijdev + prijedlog + imenica* te *prijdev + veznik + imenica + veznik + imenica*. U svim je primjerima imenica potvrđena u kosome padežu.

4.2.3.3.1. Pridjev + prijedlog + imenica

dužan do Boga = prezadužen, dužan svima: *Dúžan je dō Boga.*

4.2.3.3.2. Pridjev + veznik + imenica + veznik + imenica

dužan i Bogu i Gospi = prezadužen, dužan svima: *Dúžan je ĩ Bogu i Góspi.*

dužan i Bogu i vragu = dužan svima: *Dúžan je ĩ Bogu ĩ vrāgu.*

4.2.3.4. Poredbeni frazem

S obzirom na polazište poredbe potvrđeni su glagolski, pridjevski, imenički, priložni tipovi trodijelne strukture A + B + C te nulti tip dvodijelne strukture B + C, u kojemu je izostavljen dio koji se uspoređuje. Funkcija C-dijela u poredbenim frazemima jest u snažnome potenciranju značenja A-dijela te se uz pomoć slike osobito naglašava osobina koja se spominje u A-dijelu (Fink-Arsovski 2002: 29).

4.2.3.4.1. Glagolski tip

Unutar ovoga tipa razlikujemo čak deset strukturnih podtipova, među kojima je najzastupljeniji *glagol + poredbeni veznik + imenica*.

4.2.3.4.1.1. Glagol + poredbeni veznik + imenica

žugat¹³ ko babetina = stalno prigovarati: *Žùgāš ko babètina.*

kopat (rolat)¹⁴ ko crv = biti jako vrijedan, neprekidno raditi: *Kòpā ko cřv. Rôlā ko cřv.*

smrdit ko Čifut = jako smrdjeti: *Smřđī ko Čīfut.*

smrdit ko čimavica = jako smrdjeti: *Smřđī ko čīmavica.*

usrat se ko grlica = preplašiti se: *Ŭsrō se ko gřlica.*

derat se (revat) ko jarac = jako se derati, jako vikati: *Děřē se ko jārāc. Rěve ko jārāc.*

prebit ko kobilu koga = jako istući koga: *Prěbi ću te ko kòbilu.*

očerupat koga ko kokoš = pokrasti, prevariti koga: *Očerùpat ću te ko kòkōš.*

kreat ko konj = jako se umoriti: *Krěpō san ko kōñ.*

radit ko konj = naporno raditi: *Rādī ko kōñ.*

¹³ *Žugat* – prigovarati.

¹⁴ Oblim zgradama () obuhvaćeni su leksemi koji mogu zamijeniti lekseme ispred zagrada.

ležat ko krava = lijeno ležati, izležavati se: *Lèžī ko kràva*.

ležat ko magare = ništa ne raditi, izležavati se: *Lèžī ko mǎgare*.

revat ko magare = jako plakati: *Rève ko mǎgare*.

napuvat se ko mješina = umisliti se: *Napúvō se ko mjěš'na*.

predikat ko pop = lijepo govoriti: *Predikā ko pōp*.

ukipit se ko svetac = ukočiti se, ostati nepomičan: *Ukípīo se ko svétac*.

4.2.3.4.1.2. Glagol + poredbeni veznik + imenica + imenica

stoji ko kravi samar *komu što* = loše stoji, uopće ne pristaje *komu što*: *Stòjī ti ko kràvi sàmār*.

4.2.3.4.1.3. Glagol + poredbeni veznik + imenica + veznik + imenica

slagat se ko brat i sestra = dobro se slagati: *Slāžū se ko brāt i sèstra*.

slagat se ko mačka i miš = ne slagati se: *Slāžū se ko mǎčka i miš*.

4.2.3.4.1.4. Glagol + poredbeni veznik + imenica + prijedlog + imenica

sunčat se ko gušterica na suncu = uživati u sunčanju: *Sûnčā se ko gûšterica nà sūncu*.

skupit se ko muve na govno = naglo se i brzo skupiti: *Skûp'li se ko mùve na góvno*.

bježat ko vrag od tamjana (krsta) = izbjegavati *koga/što*: *Bjèžī ko vrâg od tàmjana*. *Bjèžī ko vrâg od křsta*.

4.2.3.4.1.5. Glagol + poredbeni veznik + pridjev + imenica

spavat ko malo dijete = mirno, duboko i čvrsto spavati: *Spâvā ko mālō dijéte*.

plakat ko ljuta (juta) guja = jako plakati: *Plăčē ko ļūtā gúja*. *Plăčē ko jūtā gúja*.

vuć se ko prebijena mačka = hodati polako, bezvoljno: *Vúčē se ko prebijenā mǎčka*.

bit ko drvena Marija = biti nepomičan, ukočen: *Ko dřvenā Mǎrija*.

4.2.3.4.1.6. Glagol + poredbeni veznik + prijedlog + imenica

govorit ko iz badnja = imati dubok glas: *Gòvorī ko iz bàdnja*.

ide *komu* ko po loju = dobro ide *komu*: *Ĭžē mu ko po lòju*.

nametnit ko na magarca *što* = natovariti *što*: *Nàmetnō tō ko na mǎgārca*.

4.2.3.4.1.7. Glagol + poredbeni veznik + broj + imenica

živit ko dva goluba = skladno živjeti: *Živē ko dvâ gōlūba*.

4.2.3.4.1.8. Glagol + imenica + poredbeni veznik + imenica + imenica

imat jezičinu ko krava repinu = biti brbljav: *Īmāš jèzičinu ko krāva rēpinu*.

imat jezik ko krava rep = biti brbljav: *Īmāš jèzik ko krāva rēp*.

4.2.3.4.1.9. Glagol + imenica + poredbeni veznik + imenica

imat para ko škālje¹⁵ = imati mnogo novca: *Īmā pârā ko škālē*.

4.2.3.4.1.10. Glagol + prijedlog + imenica + poredbeni veznik + imenica

zavuē se pod kožu ko krpelj komu = ulizivat se komu, mučiti koga: *Zāvūkō mi se pòd kožu ko k'pēl*.

4.2.3.4.2. Pridjevski tip

Pridjevski je tip, uz glagolski, najbrojniji u ovome korpusu, a među njegova četiri podtipa najčešći je *pridjev + poredbeni veznik + imenica*.

4.2.3.4.2.1. Pridjev + poredbeni veznik + imenica

siguran ko banka = siguran, pouzdan: *Sīgūran ko bánka*.

suv ko barut = potpuno suh: *Sūv ko bārut*.

star ko Biblija = jako star: *Stār ko Biblija*.

jak ko bik = izrazito jak: *Jāk ko bīk*.

škrt ko Bračanin = jako škrt: *Škřt ko Bráčanin*.

miran ko buba = jako miran, tih: *Sād je mīran ko būba*.

zdrav ko cekin = potpuno zdrav: *Zdrāv ko cēkīn*.

vrijedan ko crv = jako vrijedan: *Vrijēdan je ko cřv*.

tanko ko ćat¹⁶ = jako tanko: *Tānko je ko ćāt*.

suv ko drvo = jako mršav: *Sūv je ko dřvo*. *Súva je ko dřvo*.

dosadan ko čimavica = jako dosadan: *Dōsādān si ko čīmavica*.

lijepa ko golubica = jako lijepa: *Lijēpā je ko golūbica*.

¹⁵ *Škalja* – šljunak.

¹⁶ *Ćat* – cigaretni papir.

pijan ko guzica = jako pijan: *Pìjan ko gùzica*.
pravedan ko Isus = potpuno pravedan: *Prävedan je ko Ĭsus*.
glup ko kenjac = jako glup: *Glûp ko kénac*.
jak ko konj = izrazito jak: *Jâk ko kòñ*.
glup ko konj = jako glup: *Glûp ko kòñ*.
glupa ko koza = jako glupa: *Glûp je ko kòza*.
glupa ko krava = jako glupa: *Glûp ko kräva*.
lijen ko krava = jako lijen: *Lijên je ko kräva*.
spretan ko mačak = jako spretan: *Sprètan ko máčak*.
tvrdoglav ko mazga = jako tvrdoglav: *Tvřdòglav je ko màzga*.
pokvaren ko mućak = pokvaren, zao: *Pòkvären je ko múćak*.
tvrd ko oras = čvrst u svojim stavovima: *Tvřđ je ko òras*.
pogan ko vrag = jako zločest: *Pògan si ko vrâg*.

4.2.3.4.2.2. Pridjev + poredbeni veznik + pridjev + imenica

siromašan ko crkveni miš = jako siromašan: *Siròmašan je ko cřkvenī mīš*.
star ko Matuzalov kenjac = jako star: *Stâr si ko Matùzalov kénac*.
slijep ko slijepi miš = ništa ne vidjeti, ne razumjeti: *Slijêp ko slijêpī mīš*.
dobar ko sveti Ante = jako dobar: *Dòbar je ko svêti Ánte*.
suv ko smokva = jako mršav: *Sûv ko smòkva*.

4.2.3.4.2.3. Pridjev + poredbeni veznik + imenica + imenica

lijepa ko Djevica Marija = jako lijepa: *Lijépa je ko Djèvetica Màrija*.

4.2.3.4.2.4. Pridjev + poredbeni veznik + pridjev

gladan ko isparan = jako gladan: *Gládan je ko ìspārān*.

4.2.3.4.3. Priložni tip

4.2.3.4.3.1. Prilog + poredbeni veznik + imenica u lokativu

čisto ko u apoteki = sasvim čisto: *Čisto ko u apotéki*.
čisto ko u crkvi = sasvim čisto: *Čisto ko ù cřkvi*.

4.2.3.4.4 .Nulti tip

4.2.3.4.4.1. Poredbeni veznik + prijedlog + imenica + glagolski pridjev

ko od brda odvaljen = jak, krupan, kršan: *Ko òd br̥da òdvālen.*

4.2.3.4.4.2. Poredbeni veznik + prijedlog + pridjev + imenica

ko iz vedra neba = iznenada: *Bīlo je ko iz vèdra nèba.*

4.2.3.4.4.3. Poredbeni veznik + glagol + imenica + prijedlog + imenica

ko da ima crve u guzici ko = nemiran je *tko*: *Ko da ìmā c̣f̣ve u gùzici.*

ko da je uteko vragu iz torbe ko = snalažljiv, vragolast, nestašan je *tko*: *Ko da je ùtekō vrāgu iz tórbe.*

4.2.3.4.4.4. Poredbeni veznik + imenica + glagol

ko da je krava lizala koga = ima zalizanu kosu *tko*: *Ko da te krāva lízala.*

ko da je krava žvakala koga = u zgužvanoj je odjeći *tko*: *Ko da ga je krāva žvákala.*

ko da je pop pravio koga = dolaziti na gotovo: *Ko da te pōp prāvio.*

ko da vrag nosi koga = brzo, naglo: *Ìdē ko da ga vrāg nōsī.*

Bitno je istaknuti da nalazimo tek nekoliko leksičkih zamjena, i to samo među glagolskim poredbenim frazemima. Glagolska se sastavnica može zamijeniti u dvama frazemima: **kopat (rolat) ko crv** = *Kōpā ko c̣f̣v. Rōlā ko c̣f̣v.*, **derat se (revat) ko jarac** = *Dērē se ko jārac. Rēve ko jārac.*, a imenska tek jedanput: **bježat ko vrag od tamjana (krsta)** = *Bjèžī ko vrāg od tāmjana. Bjèžī ko vrāg od kr̥sta.*

4.2.3.5. Rečenični frazemi

Rečenični su frazemi oni sa strukturom rečenice. Mogu stajati samostalno, a mogu se kao cjelina uklopiti u drugu rečenicu ili širi kontekst.

4.2.3.5.1. Jednostavne rečenice

nije beg cicija = nije *tko* škrt: *Nijē bēg cìcija.*

nije Bog mačak = ne može se Boga prevariti, sve se vraća, sve se plaća: *Nije Bōg máčak.*

nije svaki dan Božić = ne može uvijek biti dobro, ne može se uvijek posrećiti: *Nije svākī dān Bòžić.*

brkovi (brki) se smiju kome = ima veseo izraz lica *tko*: *Smījū mu se br̥kovi. Smījū mu se br̥ki.*

nije ćaća staklar komu = nije *tko* proziran: *Nijē ti ćaća stāklār.*

lijevi dlan srbi koga = dobit će *tko* novca: *Sr̥bī me lijēvī dlān.*

lice je komu ko opanak = ima *tko* ružno, neprofinjeno lice: *Líce mu je ko òpanak.*

glava je komu ko badanj = glava je *komu* velika: *Gláva ti je ko bàdañ.*

glava je komu ko Cocin bubanj = glava je *komu* velika: *Gláva mu je ko Cócín būbañ.*

glava je komu ko varićak = glava je *komu* velika: *Gláva mu je ko vārićāk.*

ujela je guja za srce koga = jako je povrijeđen *tko*: *Ūjela ga gūja zā srce.*

i ćorava kokoš pogodi zrno = posrećilo se *komu*: *I ćòravā kòkòš pògodī zŕno.*

digla se kosa na glavi komu = naljutio se *tko*: *Dìgla mi se kòsa na glāvi.*

nisu sve koze na broju komu = nije *tko* pri zdravoj pameti: *Nísu mu svē kòze na bròju.*

imade tvrđu kožu nego kenjac tko = neosjetljiv je *tko*, bez srama *tko*: *Imáde tvŕžū kòžu nego kénjac.*

iz te kože ne mereš uteć = ne može se ništa promijeniti: *Nè mere ūteć iz tē kòžē.*

drob puca komu = 1. jako se smije *tko*: *Pùkni će mi dròb*; 2. jako se najeo *tko*: *Pùcā mi dròb.*

fali duga na bačvi komu = lud je *tko*, blesav je *tko*: *Fālī mu dūga nā bačvi.*

nije o glavu komu = ne žuri se *komu*, nije važno *komu*: *Nijē mi ò glāvu.*

voda došla do grla komu = upao je *tko* u nerješive probleme: *Dòšla mi je vòda dō grla.*

svršila Mara zavjet = gotovo je, priči je kraj: *I svŕšila Mára zāvjet.*

vrag ne spava = opasnost uvijek postoji: *Vrâg nè spāva.*

vrag odnio prešu = /kletva/: *Vrâg òdnīo prēšu.*

vrag došo po svoje = umrijeti; stići će kazna onoga *tko* je zao: *Dòšō vrâg po svòje.*

4.2.3.5.2. Složene rečenice

trla baba lan da joj prođe dan = besmisleno trošiti vrijeme: *Tŕla bàba làn da joj pròžē dān.*

dobar je Bog koji ga drži = nije *tko* vrijedan da živi, a Bog je milostiv prema takvome: *Dòbar je Bòg kòjī ga dŕžī.*

krast Bogu dane {a državi pare} = dangubiti, ništa ne raditi: *Kráde Bògu dāne. Kráde Bògu dāne, a dŕžavi pāre.*

reći bobu bob, a popu pop = reći izravno, jasno pravu istinu: *Rèci bòbu bòb, a pòpu pòp.*

ne vrijedi koliko crno pod nokton = ne mariti nimalo za *koga*/što: *Ne vrijédī kòlko cŕno pod nòkton.*

ako laže koza, ne laže rog = postoje čvrsti dokazi o čemu: *Ako lăžē kòza, nè lažē rōg.*

gurat nos đe mu nije mjesto = biti pretjerano znatiželjan: *Nè gūrāj nōs že ti nije mjěsto.*

praviš ražanj, a zec u drači = prerano se veseliti, govoriti unaprijed: *Prăvīš rážán, a zēc ù drači.*

4.2.3.5.2. Nesamostalna frazemska rečenica

ništa pod milim Bogom = baš ništa: *Nè rādī pod mīlīm Bōgom ništa. Nè rādī ništa pod mīlīm Bōgom.*

otkad je Boga i naroda = oduvijek: *Tākō je òtka je Bōga i národa.*

ni za živu glavu = nipošto, ni u kojemu slučaju: *Nè bi tō nàpravio ni za žīvū glāvu.*

jednon guzicom na dvije stolice sedit = biti neodlučan, biti dvoličan: *Ōn òće jèdnōn gùzicōm nă dvije stōlice šèdit.*

Zaključujemo kako su frazemi sa strukturom rečenice vrlo prisutni u govoru, no složene su rečenice ipak u rubnoj uporabi.

5. Utvrđivanje stabilnosti i varijantnosti strukture frazema

Frazemi imaju stalan sastav i raspored sastavnica, što ih, među ostalim, i određuje, no moguće su alternacije na fonološkoj, morfološkoj, tvorbenoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini. Nastale inačice ne utječu na značenje pojedinih frazema. Budući da je u radu obuhvaćena frazeologija samo jednoga mjesnoga govora, ne očekuje se mnogo inačica.

5.1. Fonološke inačice

5.1.1. Redukcija vokala *i*

Nenaglašeno *i* u zanaglasnome položaju obično se reducira: *mīslīš gù-z'cōn, a ne glāvōn, skrāti jèz'činu*, no redukcija katkad izostaje: *ōn òće jèdnōn gùzicōm nă dvije stōlice šèdit, ìmāš dùgu jèzičinu.*

5.1.2. *o > o/a*

U rijetkim primjerima supostoje oblici s *o* i oni u kojima *o > a*: *tī bi ràda ì jare ì pare / tī bi ràdo ì jare ì pare.*

5.1.3. \acute{z} : d

Uz fonem \acute{z} u novije se vrijeme (pod utjecajem standarda, medija i svakodnevnih migracija) realizira i fonem d : *ĩžěš mi na plúća / ĩděš mi na plúća; ĩžě lěć s kokòšima / ĩdē lěć s kokòšima.*

5.1.4. \grave{l} > \grave{l}/j

Sonant \grave{l} uglavnom se čuva: *òñ je gúja ìtìtica*, a katkad se zamjenjuje s j : *plăčē ko ìtāt gúja / plăčē ko jūtā gúja.*

5.1.5. $m > n$

Delabijalizacija $m > n$ ne provodi se dosljedno te se pravilo ne može utvrditi: *odmòri ću se kad òdēñ svētōm ĩvanu, rādīñ zà brokve, òñ òće jèdnōñ gùzicōm nā dvije stōlice šèdit.*

5.2. Morfološke inačice

U mjesnome govoru Komazina imenica *brk* u nominativu množine ima dugi i kratki oblik: *smījū mu se bŕkovi / smījū mu se bŕki*. U 3. l. jd. prez. glagola *imati* potvrđen je stariji oblik *imade*: *imáde tvŕžū kōžu nego kénac* te noviji *ima*: *ĩmā òñ svòje mušúne*. U morfološke inačice u širemu smislu ubraja se svaka promjena u gramatičkome broju: 3. l. jd. prez. *òvĩ je izgùbio būsolu*. – 3. l. mn. prez. *izgùbili su būsulu* ili u gramatičkome rodu: *sův je ko đŕvo* – *sůva je ko đŕvo* i slično.

5.3. Tvorbene inačice

Tvorbena promjena nastala je augmentacijom ili deminucijom polaznih sastavnica:

imat jezik ko krava rep = biti brbljav: *Īmāš jèzik ko krāva rēp.*

imat jezičinu ko krava repinu = biti brbljav: *Īmāš jèzičinu ko krāva rēpinu.*

miran ko buba = jako miran, tih: *Sād je mīran ko bŭba.*

miran ko bubica = jako miran, tih: *Sād je mīran ko bŭbica.*

5.4. Sintaktičke inačice

Frazemske sintaktičke inačice nisu česte, a potvrđene su različitim redom riječi u frazemu:

ništa pod milim Bogom = baš ništa, nimalo: *Nè rādī pod mīlīm Bōgom ništa. Nè rādī ništa pod mīlīm Bōgom.*

asti maloga miša = /blaga psovka, izraz čuđenja/: *Āsti mālōga miša. Āsti miša mālōga.*

5.5. Leksičke inačice

Neke se sastavnice frazema mogu zamijeniti istoznačnicom ili bliskoznačnicom. Iako se sastavnice zamjenjuju, značenje frazema ostaje neizmijenjeno, a glavna riječ ili dominantni element uglavnom ostaju nepromjenljivi. Među zabilježenim primjerima nije potvrđen frazem u kojemu se leksem zamjenjuje leksemom koji pripada drugoj vrsti riječi. Nije potvrđeno mnogo inačica. Većinom je riječ o glagolskim leksičkim inačicama i tek jednoj imeničkoj. **kopat (rolat) ko crv** = biti jako vrijedan, neprekidno raditi: *Kōpā ko cřv. Rōlā ko cřv.*

biti pljunuti (isti) ćaća = biti jako sličan ocu: *Pļūnūtī ćāća. Īstī je ćāća.*

udarat se (tuć se) po glavi = kajati se: *Sād se ūdarā po glāvi. Sād se tūće po glāvi.*

derat se (revat se) ko jarac = jako se derati, jako vikati: *Dērē se ko jārāc. Rēve se ko jārāc.*

nosit (imat) svoj križ = imati teške brige, probleme: *Svākī nōsī svōj krīž. Svākī īmā svōj krīž.*

bježat ko vrag od tamjana (krsta) = izbjegavati koga/što: *Bjēžī ko vrāg od tāmjana. Bjēžī ko vrāg od křsta.*

5.6. Kvantitativne inačice

Riječ je o inačicama koje nastaju kad se jedna sastavnica frazema izostavi. Pritom se ne mijenja opće frazeološko značenje:

krast Bogu dane {a državi pare} = dangubiti, ništa ne raditi: *Krāde Bōgu dāne, a dřžavi pāre.*

zafali Bogu {i svetom Anti} = biti zadovoljan, moglo je biti gore: *Zafāli Bōgu! Zafāli Bōgu i svētōm Ānti!*

{sama} kos i koža = jako mršav: *Sāmā kōs i kōža. Ōn je kōs i kōža.*

{biti}{ko} nebo i zemlja = {biti} potpuno različiti: *Ōnī su ko nēbo i zēmļa. Rāzlika nēbo i zēmļa.*

{to je} pokora Božja = {to je} velik problem, muka, poteškoća: *Tō je pōkora Bōžjā. Štā mīslīš tī, pōkora Bōžjā.*

6. Lokalizmi

U svakome mjestu postoje frazemi čije značenje i smisao poznaju samo njegovi govornici, a nazivaju se lokalizmima. Obično su u njima potvrđeni antroponimi¹⁷, a nešto rjeđe i toponimi. Takvi se frazemi čuvaju i dugo nakon što je dotična osoba umrla ili obitelj izumrla (Menac-Mihalić 2003–2004: 378). Frazemi su obično motivirani čovjekovim vanjskim izgledom i osobinama, što je potvrđeno i u govoru Komazina. Među prikupljenim frazemima našla se imensko-prezimenska formula: *glûv ko Ráfo Ćerlêk, ćorav ko Āndrija Šivāč*¹⁸ i nadimci: *lijên ko Křsto*¹⁹, *lijên ko Céngo*, a razvidno je da je riječ samo o osobama muškoga spola, što ide u prilog dosadašnjim istraživanjima koja su pokazala da se češće rabi muško nego žensko ime. Zabilježen je i jedan frazem s toponimskom sastavnicom: *viđi se s Băbinē gômile* = izdaleka je vidljivo, vrlo se lako može opaziti. Frazem je motiviran imenom najvišega vrha planine Rujnice, koja se nastavlja na Biokovo, a nalazi se između Metkovića i Ploča. Iako je visoka tek 735 metra, zahvaljujući povoljnomu položaju omogućuje izrsnu vidljivost delte Neretve.

7. Konceptualna analiza

U ovome su korpusu najbrojniji frazemi koji se odnose na čovjeka, čime se potvrđuje antropocentrična usmjerenost u frazeologiji. Prema konceptualnoj klasifikaciji prikazani su neki od frazema koji se odnose na čovjekovu vanjštinu, osobine, stanja, njegov odnos prema radu, kretanje te oni koji prikazuju međuljudske odnose. Ostali frazemi uklopili bi se u koncepte kojima se opisuju količina, vremenski i prostorni odnosi, no oni nisu bili predmetom ovoga rada.

¹⁷ O lokalizmima s antroponimom kao sastavnicom više u Menac-Mihalić (2003–2004).

¹⁸ Riječ je o prezimenu *Obšivāč* (došlo je do ispadanja početnoga vokala *o* i pojednostavnjivanja konsonantskoga skupa *bš* > *š*).

¹⁹ Jedna obitelj Komazina imala je nadimak *Křstići* (po članu obitelji *Āndriji* kojega su zvali *Křsto*, a koji je bio izrazito lijn i po cijele dane samo ležao pod murvom), a druga *Čămbrići* jer je jedan od predaka imao duge jake prste i nokte poput kandža (više u Skok I: 292).

7.1. Frazemi koji se odnose na čovjeka

7.1.1. Čovjekova vanjština

7.1.1.1. Ljepota – ružnoća

lijepa ko Djevica Marija = jako lijepa: *Lijépa je ko Djèvetica Màrija*.

lijepa ko golubica = jako lijepa: *Lijépa je ko golùbica*.

lice je komu ko opanak = ima *tko* ružno lice: *Líce mu je ko òpanak*.

Prva dva frazema koji se odnose na koncept ljepote povezuju se uz ženske osobe, a motivirani su biblijskom tematikom. Djevica Marija simbol je nevinosti i čistoće, i njezina se slika nalazi u svim domovima na ispitanome području, a golubica se smatra simbolom čistoće i mira. Riječ je o unutarnjim vrednotama koje se ovim frazemima prenose na vanjsku ljepotu djevojke. U pozadinskoj slici pojavljuje se i bijela boja koja se smatra savršenom bojom, a obično se povezuje sa svjetlom, dobrotom, nevinošću i čistoćom.

Obično se dojam o nečijoj ljepoti – ružnoći temelji na izgledu lica, a upravo se frazemom *lice mu je ko opanak* ističe da je nečije ružno. Uglavnom se taj frazem odnosi na izgled muškaraca. Opanci su danas dio narodne nošnje u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj, no prije su bili tradicionalna obuća seljaka. Ispitanici su tijekom života nosili opanke i to jedan par mnogo godina, odnosno do trenutka kada bi se potpuno raspali. Budući da su zbog stalnoga nošenja, i to u svim vremenskim uvjetima, izgledali trošno, izbrazdano i smežurano, ne čudi njihovo povezivanje uz čovjekovu ružnoću.

7.1.1.2. Izgled glave

glava je komu ko Cocin bubanj = glava je *komu* velika: *Gláva mu je ko Cócín búbañ*.

glava je komu ko badanj = glava je *komu* velika: *Gláva ti je ko bàdañ*.

glava je komu ko varićak = glava je *komu* velika: *Gláva mu je ko vàrićák*.

Frazemi *glava je komu ko badanj* i *glava je komu ko varićak* proizlaze iz čovjekova iskustva i poticaja oko njega te se veličina čovjekove glave uspoređuje s velikim predmetima. Badanj (< *бѣдѣнь < stvnjem. *budin* < lat. *butina*, Skok I: 86) potječe iz mediteranske terminologije za drveno posuđe, a riječ je visokoj drvenoj posudi za tiještenje grožđa, kiseljenje kupusa, čuvanje maslina do prerade ili za soljenje mesa. Varićak je također drvena posuda od jednoga komada koja je služila kao mjera za žito u zrnju, obično do 10 kg. Antroponim u frazem *glava je komu ko Cocin bubanj* nejasne je

motivacije, no bitna je ponovna usporedba s većim, okruglim predmetom iz čovjekove okoline.

7.1.1.3. Izgled kose

ko da je krava lizala koga = ima zalizanu kosu *tko*: *Ko da te kràva lizala*.

Jednim se frazedom opisuje izgled čovjekove frizure. Riječ je o zalizanoj kosi koja izgleda kao da je zalijepljena slinom, a motivirana je kravljim obilježavanjem.

7.1.1.4. Mršavost

suv ko drvo = jako mršav: *Sûv je ko đřvo*. *Sûva je ko đřvo*.

{sama} kos i koža = jako mršav: *Sâmā kôs i kôža*. *Ôn je kôs i kôža*.

tanak ko prut = jako mršav: *Tānak ko prût*.

suv ko smokva = jako mršav: *Sûv ko smôkva*.²⁰

Frazem *suh ko drvo* povezuje čovjeka s prirodom koja ga okružuje. Kad drvo nema dovoljno hranjivih tvari i vode, sasušuje se i nema naznaka za produženje života. Time se daje negativna konotacija za mršave ljude koji izgledaju kao da su na samrti. Uobičajeno je da se mršave osobe uspoređuju i s izrazito tankim biljkama, te je u govoru Komazina potvrđen i frazem *tanak kao prut*. Uporabom somatizama koji se ističu gubitkom tjelesne težine nastao je frazem *{sama} kos i koža*, uobičajen u svim hrvatskim, ali i ostalim govorima. Primjerice, u engleskome jeziku iskazuje mršavost čovjeka i životinje te se pretpostavlja da je motiviran slikom gladne ili ispaćene životinje (Kovačević 2012: 128). Slika iscijeđene i osušene smokve, koja sušenjem na suncu u prosjeku gubi 1/3 težine, bila je poticajni impuls još jednomu frazemu kojim se iskazuje mršavost, a upravo je pridjev *suv* u A-dijelu polužio kao intezifikator.

7.1.1.5. Fizička snaga

jak ko bik = izrazito jak: *Jâk ko bîk*.

jak ko konj = izrazito jak: *Jâk ko kôñ*.

ko od brda odvaljen = jak, krupan, kršan: *Ko ôd brda ôdvâlen*.

ima pleća ko meded ko = jak, krupan, kršan je *tko*: *Îmā plêća ko mēžed*.

²⁰ Moguće je da je riječ o frazemu karakterističnome za Neretvansku dolinu jer je zabilježen i u Opuzenu (Menac-Mihalić 2005: 299).

I bikovi i konji služili su za vuču i težak rad te se percipiraju kao snažne životinje, stoga su ti navedeni frazemi konkretno motivirani²¹ glavnim obilježjima tih životinja. U ostalim hrvatskim govorima zabilježen je frazem *jak ko medvjed*, no u govoru Komazina zabilježen je frazem koji se temelji na izgledu, a izdvaja se somatizam na kojemu su ljudi obično nosili teret – *pleća*. Široka i snažna pleća uspoređuju se s onima u snažne životinje. Uz činjenicu da je riječ o snažnome muškarcu, frazemom *ko od brda odvaljen* prenosi se i slika visokoga i krupnoga čovjeka. Ovaj frazem u opisu muškoga tijela uglavnom se shvaća kao kompliment, što se sigurno ne bi moglo reći da se njime opisuje žensko tijelo (Fink-Arsovski 2002: 39). U istraženoj se govoru svi frazemi odnose samo na muškarce.

7.1.2. Čovjekove osobine

7.1.2.1. Dobrota – zloba

anđeo Božji = jako dobar: *Tī si prāvī ānžeo Bòžjī.*

dobar ko sveti Ante = jako dobar: *Dòbar je ko svēti Ante.*

čudo Božje dobar = jako dobar: *Ōn je čūdo Bòžjē dōbar.*

pokvaren ko mućak = pokvaren, zao: *Pòkvāren je ko múčak.*

pogan²² **ko vrag** = jako zločest: *Pògan si ko vrāg.*

guja ljutica = zao čovjek: *Ōn je gūja lūtica.*

Bog je u kršćanstvu simbol dobra i sve vezano uz njega percipira se kao pozitivno te su time motivirani frazemi *anđeo Božji* i *čudo Božje dobar*. Anđeli su dobra nebeska bića i zaštitnici ljudi te se njihove osobine, koje im čovjek pridaje, preslikavaju na dobre osobe. Usto, za dobroga se čovjeka kaže da je *dobar ko sveti Ante*. Poticajni impuls nastanku frazema krije se u činjenici da ispitanici posebno štiju toga svetca te je posebna čast kada se nekoga uspoređuje s njim. Mještani redovito provode pobožnost trinaest utoraka u čast svetoga Antuna, a noć uoči blagdana, 12. lipnja, običaj je pješačiti na Dubravicu (naselje Metkovića), gdje se nalazi kapelica posvećena svetcu.

Opoziciju Bogu predstavlja vrag i guja ljutica. Vrag je utjelovljenje i simbol zla i frazemi s tom sastavnicom negativno su konotirani. Motivacija

²¹ Vidović Bolt (2011: 47–48) zoonimske frazeme dijeli na *konkretne*, koji su uočljivi i prepoznatljiviji s obzirom na iskustvo i suživot s različitim životinjama, *asocijativne*, koje je moguće pretpostaviti uzimajući u obzir ponašanje životinje u okolnostima koje se nalaze u dubinskoj strukturi ili one koji su posljedica ustaljena doživljaja životinjskoga ponašanja, pa su se ispreplele „stvarne i imaginarne” osobine te *nelogične ili apsurdne*, koje nemaju logično objašnjenje pa se mogu smatrati obilježjima pripisanim životinjama i svrstavaju se u kategoriju predrasuda ili stereotipnih doživljaja.

²² *Pogan* – zločest.

frazemu *guja ljutica* prozirna je i proizlazi iz činjenice da su ljutice porodica zmija i sve su otrovnice. Upravo se otrov kojim nastoje usmrtniti svoje žrtve uspoređuje sa zločestim ponašanjem i ružnim riječima – otrovom koji izlazi iz čovjeka. Guja ljutica motiv je koji pronalazimo i u Bibliji, u kojoj zmija često simbolizira vraga: „Ne gledaj na vino kad rujno iskri, kad se u čaši svjetlucavo prelijeva: pije se tako glatko, a na kraju ujeda kao zmija i žaca kao guja ljutica.” (Izr 23, 31–32), kao i u mnogim narodnim bestijarijskim pričama u kojima se vrag pretvara u zmiju²³.

Bakterije mogu prouzročiti određene truleži jaja, a kod starijih jaja, osobito onih pokvarenih, sadržaj je sve pokretljiviji pa žumance „šeta” u vođenastome bjelanjku neugodnoga mirisa te u narodu takvo jaje zovu mućak. Frazemom *pokvaren ko mućak* negativne se značajke jajeta prenose na čovjekovu negativnu osobinu – zloću, posebno pojačanu pridjevom *pokvaren* koji obično povezujemo uz sastavnicu mućak.

7.1.2.2. Umna ograničenost – biti pametan

glup ko kenjac = jako glup: *Glûp ko kénac*.

glup ko konj = jako glup: *Glûp ko kòñ*.

glupa ko koza = jako glupa: *Glûp je ko kòza*.

glupa ko krava = jako glupa: *Glûp ko kràva*.

glava je komu ko prazna slama = jako glup je *tko*: *Gláva mu je ko prázna slàma*.

glup ko tele = jako glup: *Glûp ko tèle*.

pravi Solomun je ko = pametan, mudar je *tko*: *Ôñ je prâvî Solòmûn*.

Za određivanje umne ograničenosti u govoru Komazina uglavnom se rabe frazemi sa zoonimskom sastavnicom (*kenjac*, *konj* i *tele* za osobe muškoga spola te *koza* i *krava* za osobe ženskoga spola), kako je zabilježeno i u ostalim štokavskim, kajkavskim i čakavskim govorima²⁴, a koji se temelje na konceptualnoj metafori LJUDI SU ŽIVOTINJE²⁵. Konceptualna metafora zapravo se odnosi na preslikavanja koja se odvijaju između dviju domena. Uobi-

²³ Više u Babić i Danilović (2013: 152).

²⁴ U tim se govorima pojavljuju i zoonimi: *kokoš*, *tuka*, *pura*, *ovca*, *guska*, *mula*, *majmun*, *slon*, *tukac*, *vol*, *bik* i sl.

²⁵ Pritom valja imati na umu da je ljudsko znanje konvencionalno i ograničeno kontekstom situacije. Ljudi životinjama pridaju značajke koje su općeprihvaćene u njihovoj kulturi. Kod nas se, kao i u ostalome europskom i sjevernoameričkom kulturnom krugu, lisica smatra lukavom i prepredenom, ali nema ničega objektivnog zbog čega bi to moralo biti tako – neki južnoamerički Indijanci smatraju da lisci olakšavaju djeci prijelaz od djetinjstva prema zrelosti – riječ je o metafori koja se temelji na „mitologiji”, odnosno značajkama koje se nekoj kulturi pripisuju lisicama (Stanojević 2013: 23, 26).

čajeno se navodi da su konceptualne metafore asimetrične, tj. da se uglavnom povezuje ciljna domena o kojoj znamo nešto manje s izvornom domenom, o kojoj imamo bogatija znanja, no da odstupanja postoje, razdvajno je iz spomenute metafore jer teško da bi se itko složio da o životinjama, koje predstavljaju izvornu domenu imamo bogatija znanja nego o ljudima (Stanojević 2013: 83).

Gotovo da nema frazeološkoga rada u kojemu se ne ističe da je u zoonimskim frazemima uočljiva antropocentričnost i (nepravedno/neopravdano) negativna obilježja²⁶. Tako primjerice Bertoša (1999: 68) ističe: „Stereotipi o životinjama izrastaju iz zlouporabe jezika i životinjskih kategorija koje su su prosuđene prema direktnoj korisnosti/nekorisnosti čovjeku”. S jedne strane, potpuno se opravdanim čini uporaba riječi neopravdano, kad se životinjama pripisuju negativne značajke jer se primjerice konj percipira kao vrijedna i snažna životinja (*râdî ko kôn*²⁷, *jâk ko kôn*) i pravo je bogatstvo bilo imati ga u selu²⁸. Da su ispitanicima i konji i krave i koze bili važni u prilog idu i onomastički podatci o njihovim imenima²⁹, jer su se samo važnim³⁰ životinjama³¹ ona davala. S druge strane, hijerarhijski model kognitivnih lingvista (Lakoff i Turner 1989: 171):

ljudi
životinje
biljke
složeni predmeti
prirodne fizičke stvari

²⁶ Bunk i Opašić (2011: 1) navode da pozitivno određuju domaće životinje i to one od kojih čovjek ima više koristi, za razliku od divljih prema kojima je puno kritičniji i skloniji negativnome određenju.

²⁷ Vidović Bolt (2014: 2) ističe da je „diskutabilna i osporiva trodijelna klasifikacija frazema na pozitivno, negativno i neutralno konotirane jer percepcija ovisi o pošiljateljevu i primateljevu emocionalnom pristupu informaciji koju prenosi frazeološka jedinica”. Dalje navodi da je frazem *raditi kao konj* primarno negativne konotacije, iako može opisivati i nečiji naporan rad koji svjedoči o marljivosti vršitelja radnje.

²⁸ Na kraju rada priložen je tekst koji prikazuje koliko je truda i vremena potrebno pri kupnji konja.

²⁹ Ispitanici su životinjama davali imena prema boji dlake; konji – smeđa: *Mrkōv*, crvena: *Rižan*, tamnocrvena (< tur. *doru* 'mrk, taman' + at 'konj'): *Dōrat*, krave: crna (< prasl. *galъ 'crn'): *Gāla*, smeđa: *Mrka*, sa šarama *Šāra*; obilježjima na glavi: konji *Cvītko* (mrlja u obliku cvijeta na čelu), koze: *Rōga* (s rogovima), *Šūka* (< alb. *shūkë* 'šukar, bezrog') (bez rogova), prema karakteru: konj *Drāgan*, krava: *Milova*, sličnošću s bojom druge životinje: krava *Zēkuļa* ili su motivirana antroponimom: konj *Šāndy* (< mađ. *Šāndor* < *Aleksandar*).

³⁰ Uočljivo je da životinje koje je trebalo doživati imaju najrazvijeniji sustav imena, dok se onima koja su živjela kraće nisu davala imena (informant ističe da su ovce imale imena jer su ih ostavljali na životu, a mužjake su klali te su ih najčešće samo zvali *zvonārīma*).

³¹ Opći naziv za ovce, koze, goveda u govoru Komazina je *ajvān* (< ar. *hajwān* 'život, životinja'), a u novije vrijeme *stōka*.

vrlo jednostavno i jasno može objasniti da ljudi, budući da se nalaze iznad životinja, imaju „pravo” na negativne konotacije.

U prikupljenome su korpusu mnogi frazemi sa somatizmom glava motivirani metaforom GLAVA JE SPREMNIK³² (*izbīj tō iz glāvē, utūvi ū glāvu*), a među njima je i frazem *glava je komu ko prazna slama*. U glavi je smješten mozak kao dio središnjega živčanog sustava i sjedište je uma, razuma, memorije, imaginacije i pameti te glava metonimijski stoji umjesto mozga. Upravo se usporedbom glave s praznom slamom ističe da je taj spremnik prazan, a time i da je čovjek glup.

Frazem *pravi Solomun je ko biblijskoga* je podrijetla nastao uporabom antroponima Salomon (uz vokalske zamjene). Salomon je najmlađi sin kralja Davida, treći izraelski kralj koji je unaprijedio trgovinu, obogatio zemlju i sagradio jeruzalemski hram, a zahvaljujući svojim diplomatskim vezama, vještinama, ženidbom s faraonovom kćeri i ostalim ženama okolnih naroda sačuvao je granice svojega kraljevstva. Njegov život i djelo zapisano je u *Prvoj knjizi o kraljevima* i u *Drugoj knjizi ljetopisa*. Salomon je od Boga tražio da mu dâ razumno srce te mu je Bog odgovorio: „Evo ću učiniti po riječima tvojim: dajem ti srce mudro i razumno, kakvo nije imao nitko prije tebe niti će ga imati itko poslije tebe” (1 Kr, 3, 12). Salomon je poslije idealiziran te mu se pripisuju mnoge mudre izreke i psalmi.

7.1.2.3. Umišljenost

dignit nos pod oblake = umisliti se: *Dīgō je nōs pōd oblake*.

napuvat se ko mješina = umisliti se: *Napūvō se ko mjēšina*.

ić nebu pod oblake = umisliti se: *Övāj idē nēbu pōd oblake*.

udrilo u glavu komu što = umislilo se *tko* zbog čega: *Udrilo mu ū glāvu*.

Frazem *dignit nos pod oblake* motiviran je gestom podizanja glave prema visinama, što je dodatno pojačano sastavnicom *oblak* u čijoj definiciji stoji da slobodno lebdi u zraku i ne dotiče tlo (HER). Time je motivirana slika čovjeka potpuno nesvjesna ljudi i događanja oko sebe, koji nema doticaja sa zemljom, što se očituje i u frazemu *ić nebu pod oblake*. Iako je poznata orijentacijska metafora GORE JE BOLJE, vidljivo je da su ovi frazemi negativne konotacije³³.

Frazem *napuvat se ko mješina* motiviran je izgledom mješine ili miješa, odnosno vreće od životinjske kože za držanje tekućina i namirnica, u koju su ljudi nastojali staviti što više sadržaja.

³² Glava pritom može biti spremnik ideja ili emocija.

³³ Više o idiomima motiviranim gestama u Kövecses i Szabó (1996).

Kada čovjek primi udarac u glavu ne može trezveno razmišljati, a pritom i gubi orijentaciju. Upravo taj gubitak svjesnosti možemo povezati s frazemom *udrilo u glavu komu što* jer čovjek gubi vezu sa stvarnošću i umišlja si da je drukčiji i bolji od drugih.

7.1.2.4. Biti dosadan

dosadan ko čimavica = jako dosadan: *Dòsādān si ko čimavica*.

dosadan ko vrag = jako dosadan: *Dòsādān ko vrâg*.

ić na pluća komu = dosađivati komu: *Īdēš mi na plūća. Īdēš mi na plūća*.

U svim se hrvatskim govorima dosadne osobe uspoređuju s nametljivim kukcima³⁴ (*krpelj, stjenica, buha, uš*) i onima čije zujanje iritira (*muha, komarac, stršljen* itd.)³⁵. Čimavica, tj. parazitska stjenica mala je, plosnata životinja koja se hrani ljudskom ili životinjskom krvlju. Ubraja se u onu skupinu životinja kojih se teško riješiti. Danju se kriju u krevetu, namještaju, drvu, podu, a noću napada (krevetska stjenica), i tako svaku noć dosađuju čovjeku. Frazem *dosadan ko vrag* motiviran je osobinama vruga koji neprekidno kuša ljude i svakodnevno im postavlja različite prepreke i zamke kako bi ih pridobio na svoju stranu. Među prikupljenim frazemima su i oni koji potvrđuju da je vrag biće koje je neumorno u svojim najmjerama te koje čini zlo i dok drugi spavaju (*vrâg ti nè dā mīra, vrâg nè spāvā*).

Umjesto uobičajenoga frazema *ići na jetra komu* u govoru Komazina došlo je do zamjene somatizma te je zabilježen frazem *ići na pluća komu*. Poticajni implus nastanku frazema zasigurno je kronični kašalj koji prouzročuje upalu pluća koja dugotrajno nadražuje i iscrpljuje čovjeka te mu na taj način dosađuje.

7.1.2.5. Neozbiljnost

bit pravo dijete = biti djetinjast: *Prâvō je dijéte*.

ponašat se ko malo dijete = ponašati se djetinjasto: *Pònāšā se ko mālō dijéte*.

Riječ je o frazemima koji odrasla čovjeka uspoređuju s djetetom koje se ponaša prema svojem nahođenju, tek usvajajući pravila ponašanja i kojemu se opraštaju propusti. Takvo što smatra se neprimjerenim u odrasloj dobi te negativno karakterizira nezrela čovjeka i njegovo ponašanje u situacijama u kojima se očekuje moć rasuđivanja.

³⁴ Više u Menac-Mihalić (2000).

³⁵ O entomonimama u frazeologiji hrvatskoga jezika više u Fink (2004).

7.1.2.6. Tvrđoglavost

ić glavom kroz zid = biti tvrdoglav, silom *što* htjeti poći: *Glávōm kròz zīd*.
tvrđa glava (komu) od zida = jako je *tko* tvrdoglav: *Tvřžā mu je gláva òd zīda*.

Zidovi predstavljaju visoke, čvrste i tvrde prepreke, a čovjekovo iskustvo pokazuje da je nemoguće proći kroz njih. Stoga se slika upornoga i tvrdoglavoga čovjeka koji do cilja želi doći na neprimjeren i pogrešan način te bez obzira na prepreke izražava frazemom *ić glavom kroz zid*. U frazemu *tvrđa glava (komu) od zida* glava se uspoređuje s tvrdim materijalom koji se ne može mijenjati i modelirati, kao ni tvrdoglav čovjek.

7.1.2.7. Snalažljivost

ko da je uteko vragu iz torbe ko = snalažljiv, vragolast, nestašan je *tko*: *Ko da je ùtekō vrāgu iz tórbē*.

Binarni odnos Bog – vrag (dobro – zlo) zabilježen je u religijskim tekstovima, ali i u mnogim usmenim predajama, pjesmama, bajkama, kletvama, igrama, poslovicama. Frazezi sa sastavnicom *vrag* uvijek se percipiraju kao nešto negativno. Nastanak frazema može biti motiviran činjenicom da je riječ o osobi koja je vrlo lukava i snalažljiva te je uspjela nasamariti i samoga vraga te pobjegla od njega (tomu u prilog idu mnoge priče o borbi *Boga* i *vraga* koje uvijek završavaju pobjedom dobra i nadmudrivanjem vraga³⁶) ili o osobi izrazito bliskoj vragu, s kojim dijeli njegove osobine (Pavić 2014: 44). Kada je riječ o odraslim osobama, obično se rabi u značenju 'snalažljiv', dok se u nešto „nevinijemu” značenju 'nestašan' odnosi na razigranu, pomalo zločestu i vragolastu djecu: *tō večīnōn kārē mājka žētetu kād je pògano*.

7.1.2.8. Hirovitost

imat svoje mušune = biti hirovit: *Īmā ōn svòje mušūne*.

Iako u frazemu nije potvrđen somatizam *glava*, jasno je da je u semantičkome talogu slika kukca u čovjekovoj glavi. Do promjene čovjekova ponašanja dolazi zbog toga što tim kukcima nije mjesto u glavi. Prema Fink (2004: 139), frazeološki je talog vezan uz drevna vjerovanja prema kojima bi se vrag uobličio u kukca te kroz usta ili nos ulazio u čovjekovu glavu, a zatim mijenjao njegovo raspoloženje i činio ga prgavim, tvrdoglavim ili mušičavim.

³⁶ Više u Babić i Danilović (2013: 161).

7.1.2.9. Brižnost

držat koga ko cvijeće na oltaru = brižno čuvati *koga*, biti pažljiv prema *kome*: *Džĩ ga ko cvijẽće na oltáru*.

držat koga na dlanu = brižno čuvati *koga*: *Džĩ je na dlànu*.

Središnje je mjesto liturgijskoga čina oltar. U početku su na njemu bili samo žrtveni darovi – kruh i vino, a u 9. stoljeću na oltar dolazi križ (Frančisković 1928: 234), u 13. stoljeću svijeće, a poslije ovisno o liturgijskome vremenu³⁷ i cvijeće. Uporaba cvijeća i drugih florealnih elemenata (primjerice palminih ili maslinovih grana) oduvijek je prisutna u kršćanskoj liturgiji, ali su obično stajali oko oltara jer su lonci s cvijećem mogli oštetiti oltar, a ako su bili drveni mogli su gnjiliti. Stoga se posebna briga pridavala cvijeću koje dolazi na oltar (zabranjuje se umjetno cvijeće, cvijeće se trebalo prilagođavati liturgijskoj godini te nije smjelo pokriti liturgijski čin...) i davale su se detaljne upute o njegovu održavanju te se pomalo „bogohulnim” smatralo zanemarivanje te dimenzije, kao i ukrašavanje otpalim ili uvelim cvjetovima. Tako je i danas. Upravo briga za cvijeće potiče na brigu za život koja se očituje u zabilježnome frazemu kojim se ističe brižnost i pažnja prema drugome čovjeku.

Frazem *držat koga na dlanu* motiviran je trudom koji je potreban da bi se nešto održalo na dlanu, posebice kap vode, kako je primjerice zabilježeno u ostalim govorima: *držat koga kao malo (kap) vode na dlanu*.

7.1.2.10. Ludost

fali daska u glavi komu = lud je *tko*, blesav je *tko*: *Fàlĩ ti dàska u glávi*.

fali duga³⁸ u glavi komu = lud je *tko*, blesav je *tko*: *Fàlĩ mu ðũga nà bačvi*.

U semantičkome je talogu navedenih dvaju frazema slika glave kao građevine ili spremišta (bačve) od dasaka (Kovačević 2012: 167), odnosno metafora GLAVA JE SPREMNIK. Promjena u čovjekovu ponašanju nastaje kad se taj spremnik počinje raspadati gubljenjem svojih dijelova, u ovome slučaju daske ili duge, odnosno kad kroz praznine koje nastaju pamet izlazi van.

7.1.2.11. Biti gotovan

ko da je pop pravio koga = dolaziti na gotovo: *Kò da te pòp pràvio*.

Ovaj je frazem vjerojatno motiviran razinom sudjelovanja predstavnika Crkve u aktivnostima zajednice. Pop u pravilu dolazi kada je sav posao već

³⁷ U vrijeme Korizme zabranjuje se ukrašavanje oltara cvijećem, osim u nedjelju *Laetare* (IV. korizmena) te na svetkovine i blagdane (Milović 2010: 95).

³⁸ Duga je savijena daska i sastavni je dio bačve, a potvrđen je frazem *pijan ko duga*.

odrađen, bilo da je riječ o pripremi oltara ili proslavi kakvoga sakramenta ili blagdana. Pop u svakoj takvoj situaciji zauzima počasno mjesto, te u pravilu dolazi kada su sve pripreme obavljene.

7.1.2.12. Dob

star ko Biblija = jako star: *Stâr ko Biblija*.

star ko Matuzalov kenjac = jako star: *Stâr si ko Matuzalov kénac*.

U mnogim se govorima starije osobe uspoređuju s Biblijom, knjigom nastalom prije otprilike 5000 godina i Metuzalemom, biblijskim likom³⁹ koji je živio 969 godina: „Kad je Metušalahu bilo sto osamdeset i sedam godina, rodi mu se Lamek. Po rođenju Lamekovu Metušalah je živio sedam stotina osamdeset i dvije godine te mu se rodilo još sinova i kćeri. Metušalah poživje u svemu devet stotina šezdeset i devet godina. Potom umrije” (Post 5, 25–28). U govoru Komazina potonji je frazem proširen zoonimom *kenjac* koji je slučajan izbor jer nije dugovječan te je umjesto njega mogla stajati bilo koja imenica koja smisao dobiva antroponimskom sastavnicom *Metuzalem*.

7.1.3. Čovjekovo stanje

7.1.3.1. Zdravlje

zdrav ko cekin = potpuno zdrav: *Zdràv ko cèkîn*.

rumen ko jabuka = biti zdrav: *Rùmen je ko jâbuka*.

U pozadinskoj je slici frazema *rumen ko jabuka* crveni, zdravi plod jabuke. Ovaj je frazem usmjeren na boju lica, a kontrastni odnos blijedoga lica i rumenih obraza oduvijek je bio simbolom je zdravlja, ali i ženske ljepote. Motiv nastanku frazema *zdrav ko cekin* zasigurno nije boja. Cekini, odnosno dukati žute su boje i u hrvatskim je govorima potvrđen frazem *žut kao cekin*, kako bi se istaknula nečija žuta boja kojom se može opisivati nečija nezdrava i bolesna boja lica. Vjerojatnije je da je slika sjajnoga i blještavoga dukata poslužila za opis zdrave osobe koja sjaji, puca od zdravlja.

³⁹ Uz Metuzalema u *Knjizi postanka* mnogo je osoba koje su živjele više od devet stotina godina Adam (930), Šet (912), Enoš (905), Kenan (910), Jared (962).

7.1.3.2. Pijanstvo

napit se ko mila majka = jako se napiti: *Nāp̄to se ko mīlā mājka*.

nalit se ko guda = jako se napiti: *Nāl̄tjo se ko gūd̄in*.

Frazem *napit se ko mila majka*, uz određene alternacije *pijan ko majka*, *pijan ko majka zemlja* čest je u svim hrvatskim govorima. Vrlo je vjerojatno motiviran činjenicom da su roditeljima, kako bi podnijeje porođajne boli, većinom davali piti žestoka alkoholna pića te bi se one pritom i napile. S druge strane, može biti riječ o elipsi frazema *pijan kao majka zemlja*. Kovačević (2014: 29) navodi da u primitivnih naroda postoji vjerovanje kako je majka zemlja roditeljica svega živoga te da bi ispunila svoju reproduksijsku ulogu mora biti obilno natopljena tekućinom, tj. kišom koja je nebeski dar. Frazem *naliz se ko gud̄in* motiviran je izgledom svinje koji se preslikava na pijanca, a koji je obično prljav i neuredan.

7.1.3.3. Spavanje

spavat ko malo dijete = bezbrižno spavati: *Spāvā ko mālō dijēte*.

ić leć s kokošima = jako rano otići spavati: *Īdē lēć s kokōšima*.

Mirno i bezbrižno spavanje dovodi se u vezu s malim djetetom. Iako je neupitna činjenica da mnoga djeca nemirno i kratko spavaju, poticajni impuls stvaranju ovoga frazema razdoblje je djetetova mirna sna tijekom kojega možemo uočiti njegovu bezbrižnost, neopterećenost obvezama i problemima. O vremenu odlaska na počinak doznajemo iz frazema *ić leć s kokošima*, u čijoj su pozadinskoj slici navike kokošiju koje liježu ranije od ostalih životinja.

7.1.3.4. Neugoda

crven ko pjevčeva glava = neugodno je *komu*: *Cṛven je ko pjēvčeva gláva*.

crven ko rak = neugodno je *komu*, pocrvenio je *tko*: *Cṛven je ko rāk*.

Obično se stanje čovjekove neugode manifestira pojavom crvenila na licu. Stoga ne čudi što se u zabilježenim frazemima u A-dijelu pojavljuje pridjev crven⁴⁰. Motivacija je nastala usporedbom sa životinjom (*rak*) ili dijelom životinje (*kriješta*) crvene boje. Frazem *crven ko rak* može se također upotrijebiti za opis osobe pocrvenjele o predugoga izlaganja suncu.

⁴⁰ O frazemima sa sastavnicom boje u hrvatskoj frazeologiji više u Opašić i Spicijarić 2010.

7.1.3.5. Ljutnja/bijes

ljut ko guja ljutica = jako ljut, bijesan: *Ľûta ko gúja Ľutica*.

ljut ko ris = jako ljut, bijesan: *Ľût ko rîs*.

ljut ko osinjak = jako ljut, bijesan: *Nēmōj dírat û ň, Ľût je ko òsíňak*.

Svi frazemi kojima se iskazuje čovjekova ljutnja i bijes motivirani su zoonimskim sastavnicama ili mjestom u kojemu kukci prebivaju. Riječ je o životinjama koje se lako razljute i postaju opasne, a zmija i ose mogu biti otrovne. Frazem *ljut ko guja ljutica* možemo smatrati biblizmom jer se u Bibliji govori o zmijinu bijesu: „I kad je na njih navalio životinjski bijes te pogibahu od ujeda zmija vijugavih, srdžba tvoja još ne bješe došla do kraja.” (Mudr 16, 5) (Jelaska 2014: 16), dok se frazem *ljut ko ris* ubraja u skupinu slavenskih frazema koji imaju zajedničko ishodište i međusobno neovisan razvoj (Turk i Spicijarić Paškvan 2014: 10).

Ose, za razliku od pčela ili bubmara, postaju agresivne i napadaju i kada nisu uznemirene. One posebice postaju „ljute” u kasno ljeto i jesen kada osjećaju da im završava životni vijek te kad im netko dira u osinjak. Izrazito su opasne jer imaju gladak žalac kojim mogu ubosti i nekoliko puta i, za razliku od pčele, ostati žive. Pritom ispuštaju feromone koji privlače i potiču druge ose da napadaju. Tim činjenicama motiviran je frazem *ljut ko osinjak*.

7.1.4. Odnos prema radu

7.1.4.1. Marljivost – lijenost

kopat (rolat) ko crv = biti jako vrijedan, neprekidno raditi: *Kòpā ko cřv. Ròlā ko cřv*.

vrijedan ko crv = jako vrijedan: *Vrijédan je ko cřv*.

radit ko konj = naporno raditi: *Râdī ko kòň*.

radi (tegli) ko mazga = naporno raditi: *Râdī ko màzga. Těglī ko màzga*.

lijen ko Cengo = jako lijen: *Lijên ko Céngo*.

lijen ko krava = jako lijen: *Lijên je ko kráva*.

I frazemi kojima se iskazuje nečiji neprekidan i naporan rad temelje se na metafori LJUDI SU ŽIVOTINJE. U mnogim se jezicima, pa tako i u hrvatskome, malene životinje često percipiraju kao vrijedne i neumorne u ponavljanju svakodnevnoga rutinskog posla (*mrav, crv, pčela*), dok se konj, koji je čovjeku služio za sve radove u polju, smatra i izdržljivom i snažnom životinjom te postoje simbolom za naporan rad. Zoonim *mazga* obično se rabi za izražavanje nečije tvrdoglavosti, ali u govoru Komazina i za izdržljivu osobu jer mazga je obično nosila teret i vukla kola. Zaključujemo da je i u ovim frazemima riječ o konkretnoj motiviranosti.

Poticajni je impuls frazema *lijen ko krava* slika krave koja cijeli dan ništa ne radi nego prebiva na ispaši i većinom leži, što se prenosi na lijeno-ga i besposlenoga čovjeka. Značenje lokalizma *lijen ko Cengo* motivirano je antroponimnom sastavnicom koja je poznata samo stanovnicima Komazina i okolnoga kraja, a riječ je o nadimku najljepnije osobe u selu. Obično ispita-nici pričaju prispodobe o takvim osobama: *Nè znāš ti, nà Mliništu što je bio Céngo, vèć je i òstarìo. Bìo pred zàdrugòm, stòjì u ládu, a pòp ònì bìo... Kârē, Nikola! Štá je, pòpe? Jèbēmu, àjde rádi nēšto. Pòpe, vrág òdnìo sèlo ako nè mere ránit mēne ì tebe.*

7.1.5. Međuljudski odnosi

7.1.5.1. Živjeti skladno i u ljubavi – živjeti u svadi

slagat se ko brat i sestra = dobro se slagati: *Slâžū se ko brāt i sèstra.*

živit ko dva goluba = skladno živjeti, živjeti u ljubavi: *Živē ko dvâ gòlūba.*

slagat se ko mačka i miš = ne slagati se: *Slâžū se ko mǎčka ì miš.*

U poredbenim se frazemima C-dio obično sastoji od jednoga elementa kako bi preslikavanje bio što intenzivnije i jednosmjernije. No, u opisivanju međuljudskih odnosa zabilježeni su upravo frazemi s dvjema sastavnicama. Frazem *slagat se ko mačka i miš* jedan je od rijetkih s dvjema zoonimskim sastavnicama koje su u antonimnome odnosu prema glagolskoj sastavnici te zapravo prenose sliku neslaganja. Iako bi možda netko, zbog mnogih neslaga-nja i prepirka koje obilježavaju taj odnos, mogao pomisliti da je frazem *slagat se ko brat i sestra* istoga značenja, u govoru Komazina znači upravo suprotno, što je vjerojatno zasnovano na temelju dobrih obiteljskih odnosa i neimaštine u kojima su brat i sestra sve dijelili.

Nije čudno da se u mnogim jezicima frazemi s ornitonimskim sastav-nicama upotrebljavaju za označavanje života u ljubavi i slozi jer je, za razliku od sisavaca, više od 90 % ptica monogamno. Frazem *živit ko dva goluba* nije motiviran činjeničnim stanjem u prirodi i mnogo bi realnija bila uporaba zo-onima *grlica*, jer za razliku od golubova koji žive u jatima i čija je vjernost upitna, grlice žive u paru i biraju samo jednoga partnera s kojim provode cijeli život te su simbol zaljubljenosti, odanosti i ljubavi. Fink-Arsovski (2002: 53) navodi da je frazem *živit ko dva goluba* vjerojatno nastao zbog slike uzajamne nježnosti para golubova koji se dodiruju kljunom, što podsjeća na poljupce, a da su umjesto grlica ljudi vjerojatno uveli golubove jer su ih mogli stalno promatrati. Jelaska (2014: 17–18) pak smatra da je riječ o biblizmu jer se lju-bavni par u najpoznatijoj ljubavnoj pjesmi *Pjesma nad pjesmama* uspoređuje s parom golubova.

7.1.6. Način kretanja

gegat se ko guska = hodati gegajući se: *Gēgā se ko gūska*.

vuć se ko prebijena mačka = hodati polako, bezvoljno: *Vúčē se ko prebijenā mǎčka*.

vuće se ko spuž = biti jako spor, sporo se kretati: *Vúčē se ko spūž*.

Navedenim se frazemima opisuje usporeno kretanje koje je motivirano različitim zoonimima. U prvome je riječ o guski, ptici iz reda gušćarica sa široko razmakutim nogama razvijenima za plivanje, a koje prouzrokuju njezino geganje. Taj se frazem obično odnosi na ženske osobe. Sporim kretanjem puža, čija je brzina prema nekim izračunima 0,004 km/h motiviran je frazem kojim se opisuje čovjekovo sporo kretanje, dok je ono praćeno i bezvoljnošću temeljeno na slici pretučene mačke, koja je inače brza i spretna.

8. Zaključak

Analizom temeljnih fonoloških značajka i prikupljanjem frazeološke građe govora Komazina doprinijelo se istraživanju novoštokavskih ijekavskih govora u Neretvanskoj dolini, koji su u izrazitu dodiru i pod snažnim utjecajem susjednih novoštokavskih ikavskih govora, a čiji je frazeološki korpus dosad najsustavnije istražen.

Prikupljena građa potvrdila je da su među frazemima najbrojniji oni sa strukturom sveze riječi, a među njima glagolski poredbeni frazemi. Konceptualna analiza bila je usmjerena na čovjeka, a prevladali su frazemi koji opisuju čovjekovo stanje. Najčešće se u frazemima pojavljuju somatske i zoonimske sastavnice, pri čemu su ihtionimi i entomonimi najrjeđi. Daljnjom je analizom potvrđeno da se mnogi frazemi temelje na metaforama proizašlima iz čovjekova konvencionalnog znanja (GLAVA JE SPREMNIK, LJUDI SU ŽIVOTINJE, GORE JE BOLJE), ali i da nam u odgonetavanju značenja frazema lokalizama može pomoći samo znanje ispitanika određenoga područja.

Frazemi su dio svakodnevne komunikacije te na mikrorazini bitni čuvari fonoloških, morfoloških i leksičkih arhaičnosti, dok se na makrorazini sustavnim prikupljanjem i arhiviranjem frazema omogućuje utvrđivanje jezične konvergencije i podrijetla kontrastivnom raščlambom. Stoga njihovo istraživanje, arhiviranje i analiza na svim razinama ostaje imperativ svim dijalektolozima.

Ogled govora

Konji

Kād sam jā išō kúpít nŏvā dvā kŏna, to je bĭlo šezdespētē gŏdine, jā i Péro Míjić pŏkŏjnĭ i Ŭjdur Nikola iz Kŕvāvca. Īšli smo nājpŕija u Dŭvno, tāmō je bĭlo ũndā dŏsta stŏkē. Kŏl'ko je stŏkē ĭmalo u Dŭvno, bĭlo kŏna, krāvē, vŏla, a dānas nēmā ni māgarca. I mĭ nĭsmo mŏgli tŭ nāč, bĭlo smo dān, tŭ smo nŏčĭli, vrát'li smo se kŭci. Ali pŏšto je Nikola ĭmŏ pŕijateĭa u Ősijĕku i ĭmŏ u Slātini Pŏdravskŏj, ũndā smo nākon trĭ dāna ōt'šli u Ősijĕk, nĭsmo nāšli nĭ tŭ ništa, tŭ smo nŏčĭli pa smo ōtišli u Pŏdravskŭ Slātĭnu. Ŭndā iz Pŏdravskē Slāt'nē smo nŏčĭli i ōt'šli u Čāžavicu i Dŏnĭ i Gŏrnĭ Mihŏlac, i tŭ smo nāšli párca, Nikola i jā kŭp'li párca, āli Péro nĭje mŏgŏ nāč párca, jel je ōn ĭmŏ sāmō jĕdnoga kŭp'it, a nē dajŭ nĕgo dvā kŭp'it, a mĭ nĕcemo dvā nĕgo jĕdnoga, i tākŏ smo jĕdva nāšli jĕdnoga kŏna. Ŭndā smo ga kŭp'li, ũndā smo čekali vāgŏn iz Virovitice trĭ dāna da dŏže nan vāgŏn za gŏn't, i dŏšŏ nan je vāgŏn, jávĭli nan iz Pŏdravskē Slātĭnē da je dŏšŏ vāgŏn da dŏžĕmo dŏli, al nĕdĭa je, al trĕbā dŏktor dāt pŏtvrdu da nē smĭjē kŏn bĭt pŏtkovān u vagŏnu i da bŭdē zdrāv. Ali mājŏr Máte, kŏjĭ je bĭŏ túte pŕijateĭ s ōvĭn Nikolŏn, ōn je poznāvŏ dŏktore jer je ĭmŏ dvā bika ōptĭčkā, ũndā je išŏ s nāmĭ u Pŏdravskŭ Slātĭnu i ōn je zamŏlio dŏktora da ĭzdā pŏtvrdu. Dŏšŏ dŏktor, pŕĕgledŏ kŏne i dāŏ nan pŏtvrdu i tadā smo se ukŕcali u tāj vŏz i ĭšli smo do Vŕpoĭa, do Vŕpoĭa do Sārēva nŏč i dān i pāt'nē vĭd'li. Őnāj stān'ca nĭje bĭla ũndā ōpravĭena u Sārēvu, na obilasku barākā i tŭ stāli dŏsta vrĕmena dŏk nas je pŭstio na Āli Pāšin, dŏli na kŏlosjek ũskĭ kŏjĭ je išŏ Plŏče, Čĭro se zvāvo. Ŭndā tŭ se ukŕcali. Dŏšli ũ Metkoviće vĕčē, sŭtrŭ vĕčē, ũndā kāžu nē smĭjĕm vām pŭst'it kŏna, trĕbā dŏktorska pŏtvrda, ōpĕt kāžĕmo mĭ dāj nĭma pŏtvrdu. Tā ne vāžĭ, vāžĭ sā ōvā drugā pŏtvrda. Ŭndā smo ĭšli ōpĕt nāšĕmu dŏktoru vĕčē, srĕca nĭje bĭŏ lĕgŏ, pŏkŏjnĭ Čŭže jā mĭslĭm da je bĭŏ. I dŏšŏ je čŏek, pŕĕgledŏ kŏne, mĭ mu plāt'li i tākŏ smo ōt'šli kŭci, tĕk dŏšli kŭci u pŏnŏća trĕcŭ nŏč, dĕse-dvānēs dāna ōstali u pŭtu, štā u Ősijĕku, štā u Slāt'ni, štā u Čāžavici, štā u Dŭvnu, tākŏ smo vĭd'li pāt'nē pŭno i gŏtovo.

Nedjeljko Komazin

Literatura

- Bertoša, Mislava. 1999. Stereotipi o životinjama. *Teorija i mogućnosti primjene pragmatolingvistike*, ur. Badurina, Lada i dr. Zagreb – Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 63–75.
- Biblija = <http://www.hbk.hr/biblija/pregled.php> (pristupljeno 11. siječnja 2014.).
- Bunk, Ana; Opašić Maja. 2010. Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa zoonismkom sastavnicom u hrvatskome i českome jeziku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 36, 2, 155–173.
- Fink, Željka. 2000. Tipovi frazema fonetskih riječi. *Riječki filološki dani* 3, ur. Stolac, Diana. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 9398.
- Fink, Željka. 2004. Entomonimi u frazeologiji hrvatskoga i ruskoga jezika. *Riječki filološki dani* 5, ur. Lukežić, Irvin, Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta, 139–148.
- Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.
- Frančišković, Josip. 1928. Za praksu. *Bogoslovska smotra*, 16, 2, 236–240.
- Halilović, Senahid. 1996. *Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke*. Impresum: Sarajevo: Institut za jezik.
- HER = Anić, Vladimir; Brozović Rončević, Dunja; Goldstein, Ivo; Goldstein, Slavko; Jojić, Ljiljana, Matasović, Ranko; Pranjeković, Ivo. 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- Jelaska, Zrinka. 2014. Animalistički frazemi biblijskoga podrijetla u hrvatskome i drugim slavenskim jezivima. *Životinje u frazeološkome ruhu*, ur. Vidović Bolt, Ivana. Zagreb: FF press, 1–22. http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Jelaska%20za%20WEB%20%281%29.pdf (pristupljeno 16. siječnja 2014.).
- Kovačević, Barbara. 2012. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kovačević, Barbara. 2014. Pijan ko majka i pijan ko duga. *Hrvatski jezik*, 1, 4, 2730.
- Kövecses, Zoltán; Szabó, Péter. 1996. Idioms: A View from Cognitive Semantics, *Applied Linguistics*, 17, 3, 326–355.
- Lakoff, George; Turner, Mark. 1939. *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Maresić, Jela; Mira, Menac-Mihalić. 2008. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

- Matešić, Josip. 1978. O poredbenom frazemu u hrvatskom jeziku. *Filologija*, 8, 211218.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Matešić, Josip. 1988. *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*. Zagreb München: Nakladni zavod MH Verlag Otto Sagner.
- Matešić, Mihaela. 2006. Frazeologija mjesnoga govora Vrbovskoga. *Fluminensia*, 18, 2, 3781.
- Menac, Antica. 1978. Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije. *Filologija*, 8, 219226.
- Menac, Antica. 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.
- Menac-Mihalić, Mira. 2000. Frazemi s nazivima kukaca u hrvatskim govorima. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 26, 179195.
- Menac-Mihalić, Mira. 2003–2004. Hrvatski dijalektalni frazemi s antroponomom kao sastavnicom. *Folia onomastica Croatica*, 12–13, 361–385.
- Menac-Mihalić, Mira. 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje Školska knjiga.
- Milić, Goran. 2011. Ljudi kao domaće životinje u engleskome i hrvatskome jeziku: kognitivnolingvistički pristup. Doktorska disertacija u rukopisu. Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku.
- Milovčić Ivan. 2010. Svećenik i euharistija prema novijim crkvenim dokumentima. *Riječki teološki časopis*, 35, 1, 2010.
- Opašić, Maja; Spicijarić, Nina. 2010. Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa sastavnicom boje u hrvatskoj, talijanskoj i njemačkoj frazeologiji. *Fluminensia*, 22, 1, 121–136.
- Pavić, Ivana 2014. Frazemi sa sastavnicom vrug/đavao u hrvatskom i ruskom jeziku. Diplomski rad. Filozofski rad Sveučilišta u Zagrebu.
- Skok, Petar. 1971. – 1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Stanojević, Mateusz-Milan. 2013. *Konceptualna metafora: temeljni pojmovi, teorijski pristupi i metode*. Zagreb: Srednja Europa.
- Turk, Marija; Spicijarić Paškvan, Nina. 2014. Kontrastivna raščlamba kao postupak otkrivanja podrijetla frazema (na primjeru frazema sa zoonimskom sastavnicom). *Životinje u frazeološkome ruhu*, ur. Vidović Bolt, Ivana. Zagreb: FF press, 1–14. https://bib.irb.hr/datoteka/713766.Turk_Spicijaric.pdf (pristupljeno 11. siječnja 2014.).

- Vidović Bolt Ivana. 2014. Životinja kao (ne)inteligentan čovjekov prijatelj. *Životinje u frazeološkome ruhu*, ur. Vidović Bolt, Ivana. Zagreb: FF press, 1–12. http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Vidovic_Bolt%20za%20WEB.pdf (pristupljeno 8. siječnja 2014.).
- Vidović Bolt, Ivana. 2011. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Vidović, Domagoj, 2005. Nacrt za vidonjsku antroponimiju. *Folia onomastica Croatica*, 14, 147–177.
- Vidović, Domagoj, 2011a. *Antorponimija i toponimija Zažablja*. Doktorska disertacija u rukopisu. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Vidović, Domagoj, 2011b. Komazin, Kaleb, *Metkovski vjesnik*, 22–23.
- Vidović, Domagoj, 2013. Naglasci u govorima i toponimiji Zažablja i Popova. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39/1, 155–173.
- Vidović, Domagoj, 2014. *Zažapska onomastika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Vukša Nahod, Perina. 2013. Naglasak o-osnova muškoga roda u govoru Komazina. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39/1, 175–186.

Perina Vukša NAHOD & Bruno NAHOD

PHRASEOLOGY OF KOMAZINI LOCAL SPEECH PATTERN

The present paper uses field research of phrasal corpus of Komazini (Neretva valley) local speech pattern to show the structural and conceptual analysis of phrases used. Special attention is focused on those concepts related to man (his appearance, nature, condition, attitude towards work, movements and interpersonal relations). In the introductory part, phonological features of the researched speech pattern are addressed.

Key words: *Komazini, Štokavian dialect, phraseology, structural analysis, conceptual analysis*

UDK 811.163.4'373.2(497.6)“04/14“

Pregledni rad

Indira ŠABIĆ (Tuzla)

Univerzitet u Tuzli

indirasmajlovic@yahoo.com

ONOMASTIKA SREDNJOVJEKOVNE BOSNE I HUMA KAO STJECIŠTE ETNIČKIH, JEZIČKIH, VJERSKIH I KULTURNIH PRILIKA

Imena s epigrafa i administrativno-pravnih tekstova, u dijahronoj i sinhronoj perspektivi, markiraju materijalnu i duhovnu kulturu naroda u Bosni i Humu, njihova davnašnja zbivanja, način života, gledanja na svijet i projiciranja u njemu, definiraju mentalitet kroz epohe i odnos prema drugim narodima koji su obitavali na definirano prostoru, izravno ili neizravno. Definirani korpus je izrazito bogat onomastičkim podacima i predstavlja riznicu podataka za proučavanje onomastičke problematike i općenito historije bosanskoga jezika.

Ključne riječi: *administrativni tekstovi, antroponimi, srednjovjekovna Bosna i Hum, složena imena, onomastika, inskribirani stećci*

Nauka već odavno priznaje snažnu interakciju između ličnih imena i različitih pojavnosti u historiji naroda. S tim u vezi, ustanovljeno je da onomastička svjedočanstva znače dragocjene podatke o različitim utjecajima društvene, vjerske i kulturne klime pojedinih društava, kao i o interakcijama i utjecajima koje su međusobno ostvarile različite društvene skupine. Iz takve perspektive moguće je posmatrati i historiju Bosne i Hercegovine, i očitovati onomastička svjedočanstva kao rezultat utjecaja različitih etničkih skupina, jezika, kultura, vjerovanja, oblika društvenih organizacija i njihovih uređenja. Hronologijom, krenuvši od Ilira koji su ostvarili utilitaristički utjecaj na domorodačko stanovništvo, uspostavili kontakte s Grcima i time na domaćem terenu ostvarili kulturna, etička, politička i pismena obilježja visoke helenske kulture. Njihovu kompaktnost će narušiti slavenske grupacije koje su se od VII stoljeća uspijevale infiltrirati među domaći etnos koji je u slučaju slavenškoga okružja (Hrvatska, Srbija) popuštao u držanju kulturne i etničke samobitnosti. S trgovinom su dolazili kulturni utjecaji na jezik, pismo i običaje, pa će proces slavenizacije biti tako očit, konsolidacija i kohabitacija plemena

uspješna, da je Bosna u srednjem vijeku djelovala apsolutno slavenskom zemljom sa slavenskim pismom, jezikom i slavenskim ličnim imenima koja će se eonimima kasnije nametati kao snažan i dominantan obrazac.

Prve antroponimijske potvrde, u liku prve determinacije, odnosno jednoimenske formule, javlju se na Humačkoj ploči, natpisu s kraja X ili početka XI stoljeća, koji je najstariji spomenik pisan ćirilicom na prostoru zapadno od Makedonije, što ga podrazumijeva i najstarijim bosaničnim epigrafskim spomenikom. Na istome spomeniku posvjedočen je mononim uporedo s dvočlanim imenom u produkciji muškoga roda te žensko ime izvedeno filijacijom-patronimikom, što je kao tvorbeni proces uzrokovano nelingvističkom činjenicom u vidu spolne diferencijacije: U ime o[ʈʰ]ca i s[i]na i s[ʋe]tago d[u]ha. A se c[ʁʲ]ki a[rhan]d[e]la Mi[hai]la, a zida ju u *Kʁsmirʲ*, sinʲ *Bretʲ*, župi urunʲ i ž[e]na jega *Pavica* (Vego Zb.1: 14). Dakle, u XI stoljeću zabilježeni su derivati koje karakteriše modificovano tvorbeno značenje, odnosno sufiks postaje semem ženske identifikacije.

Potvrda druge determinacije evidentirana je na epigrafu iz 1193. godine u likovima *Desēnʲ Ratʲnʲčevitʲ* (Vego Zb.4: 254) kod Visokog, *Draže O[h]mučaninʲ* (Vego Zb.4: 252) kod Zenice. Prva potvrda iz administrativnoga korpusa potječe iz 1240. godine s likovima *Slavʲko Poličikʲ* i *Gradislavʲ Turʲbikʲ* (P.3). Razlog zbog kojeg se potvrde javljaju najprije u epigrafici pripisane su činjenici što kodeksi i uopće pisani tekstovi ne bilježe nužno *constantis* već uglavnom *mobilis*, kamen bilježi *statio*, težak je, nepomičan i postojan na mjestu klesanja.

Znano je da je onomastika ili imenoslovlje lingvistička disciplina koja proučava imena u njihovoj sveobuhvatnosti i svestranosti. Takvom recepturom pristupilo se i imenima iz bosanskohercegovačkoga srednjovjekovlja, koja su bilježila pojavnost u administrativnom ili stečkovnom korpusu. Onomastika predstavlja skup imena u izvanjezičkom (kulturološkom) i unutarjezičkom (historijskom i filološkom) smislu. U filološkoj domeni, onomastika se kao disciplina bavi izučavanjem razvoja, strukture, značenja i upotrebe onomastičkih jedinica. S obzirom na to da se u domeni bosanskohercegovačke srednjovjekovne pismenosti imena javljaju među prvim pisanim spomenicima, ona funkcionišu prema modelu gravitacijskoga središta, svjedočeći mnoge podatke za preciziranje historijske i jezičke pojavnosti. Imena posvjedočena pismom na tlu Bosne i Huma mogu se podijeliti na: *geonime* (engl. *geonym*) ili imena geografskih objekata, nastala iz potrebe za čovjekovom orijentacijom, a prenošena najprije usmenim zatim pisanim putem s generacije na generaciju; *bionime* ili imena živih bića, odnosno imena bića iz fikcije i faksije; i *krematonimi* (engl. *chrematonym*) ili imena objekata i pojava koji su produkt čovjekova djelovanja. Krematonimi su unutar onomastikona Bosne i Huma, najslabije posvjedočeni sloj. (Šimunović 2009: 15)

Ipak, dekodiranje porijekla i semantike onima nije nikada bio lak i jednostavan zadatak iz nekoliko razloga:

- Onimi su ranog postanja, nastali još u plemensko-rodovskoj društvenoj zajednici. Upravo ta davnina njihova nastanka vrlo često otežava utvrđivanje motiva zbog kojih su neka imena nastala.
- Katkad se znaju motivi nastanka pojedinih imena, pa su u vezi s tim poznata i značenja, ali je nepoznat izgovor.
- Kod nekih imena znana je etimologija, ali je teško objasniti kako su se po svom značenju našla među antroponimima, toponimima i sl.
- Ljudi su od najstarijih vremena u interakciji, a pri međusobnom komuniciranju često njihova imena prelaze iz jednog jezika u drugi. Pri tome nastaju svakojake modifikacije i deformacije izvornih oblika, što kasnije otežava utvrđivanje njihova porijekla i semantike.
- Vrlo često razni motivi, religijske dogme, legende i narodni običaji utječu na postanak imena, pa tragovi do takvih utjecaja i motiva mogu odvesti na stranputice.
- Neki ljudi iz različitih pobuda sami konstruišu lična imena koja prividno upućuju na jedan etimološki izvor, a zapravo, s njima imaju djelimičnu i formalnu vezu, ili nemaju nikakve veze.

Osim ovih, postoji i niz drugih razloga, zavisno od toga kakva i čija se imena proučavaju, koji potvrđuju da se u onomastičkim proučavanjima neminovno nailazi na mnogo poteškoća koje se mogu savladati samo djelimično, dok su neke potpuno nesavladive (Smailović 1977: 97).

Korpus istraživanja

Imena u Bosni i Humu su bila konvencionalizirani oblici koji su se reproducirali u govoru i pismu, a učestalost određenih oblika, fiksiranost strukture i značenja mogla su varirati u različitim mjestima njihove upotrebe. Veći broj imena, naročito antroponima, su eonimima bilježili ustaljenost, uvriježnost što podrazumijeva i prenesenost i/ili nasljednost, opću prihvaćenost (jer su eonimima evidentirani na različitim tipovima pisanih svjedočanstava), i svakako prepoznatljivost koncipiranu nad slavenskim elementima. Nerijetko ih karakterizira semantička slivenost, prozirnost, slikovitost sa suprakomponentijalnim (prenesenim) ili komponencijalnim (doslovnim, izravnim) značenjem. U pogledu strukture, neki oblici tokom cijeloga srednjovjekovnog javljanja bilježe holističku reprodukciju, cjelovitost i integralnost, strukturalnu okamenjenost. S druge strane, određene oblike usljed narodnosne dosjetljivosti, vanjskih utjecaja i novih pronalazaka, karakterizira strukturalni *metamorfosis* s novim gradivnim komponentama ili sufikslnim dodacima. Budući da

je većina imena narodne motivike, uglavnom sva imena bilježe sveprisutnost u praksi, pa se ista javljaju kod vladara, vlastele, trgovaca i puka.

Građa za ovaj rad ekscerpirana je iz (staro)bosanskih spomenika, a s obzirom na profanost stećaka i činjenicu da je većina natpisa danas nečitka, epigrafi su preuzeti iz *Zbornika srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine I-IV*, 1962–1970. godine autora Marka Vege koji okuplja 325 natpisa s pribrojenom nekolicinom natpisa iz knjiga *Stari bosanski tekstovi*, 1969. godine Mehmedalije Maka Dizdara, *Hrestomatija starije bosanske književnosti*, 1974. godine Herte Kune. Zaokruženu korpusu pridodaje se i dvanaest epigrafa od ukupno sedamnaest otkrivenih 2003. godine pri restauraciji Atik džamije u Bijeljini.

Epigrafi u zajedništvu s pravnim tekstovima oblikuju inventar svjedočanstava o pismenosti Bosne i Huma. U onimijskom materijalu kojim bosanskohercegovački epigrafski i administrativni korpus raspolaže prepoznaje se identitet ondašnjega čovjeka i njegove bitnosti koje je sam imenovao. Njihova leksička i strukturna okamenjenost, invarijantnost, semantička slivenost i semantička nedjeljivost, integriraju inventar svjedočanstava o pismenosti regije u kojoj su nastajali. Za nadgrobne je natpise, s obzirom na njihov sadržaj, karakteristično čuvanje velikog broja narodnih imena i prezimena i nešto manji broj toponima. S obzirom na različite teorije o pripadnosti stećaka, važno je istaknuti da su skoro sva imena na stećcima slavenske provenijencije te manjim dijelom kršćanska imena koja su bila u upotrebi na koncu srednjeg vijeka u Bosni i Humu (Šimić 2007: 107–133). Natpisi na stećcima se onomastički analiziraju u svome originalnome, ali i u preobraženome obliku koji je rezultat turske okupacije Bosne i Huma u XV stoljeću.

U srednjem vijeku kreditiranje je opća pojava i temelj trgovine na Balkanu, pri čemu je Dubrovnik bio vrlo važno središte kreditne trgovine. Između ostalih, i ljudi iz Bosne uzimali su na kredit gotov novac i robu. Dugovi registrirani u knjigama zaduženja (*Debita Notarie*) između ostaloga, donose imena, prezimena i mjesta stacioniranja najamnika. Temeljem notiranih zaduženja moguće je odrediti na kojim mjestima (osa prostora – toponimi) i u kojem obimu (osa vremena – antroponimi) je domaći element bio aktivan, i to za duži period.

Bosanskohercegovački srednjovjekovni pisani korpus u pogledu onomastičkih podataka predstavlja bogatu oblikotvornu masu za zaokruživanje i modeliranje ne samo jezičke paleontologije već i historije jezika, savremenih teorijskih razmatranja i proučavanja onomastičke problematike. S tim u vezi, iskazana je potreba da se za analiziranjem bosanskohercegovačkoga onomastičkog praznitka, radi nad onomastičkim zadacima čija rješenja su nužna za slavistički onomastički fond, zajednički svim slavenskim zemljama i zemlja-

ma u kojima su obitali Slaveni. Na stećkovnoj okamenjenosti lična imena su fosilizirana iz razloga što se ne prenose i ne prepisuju pa su opora na pisarsku tradiciju. Prema tome su sigurni putokazi pri proučavanju i historijskoj rekonstrukciji srednjovjekovnoga bosanskohercegovačkog jezičkog razdoblja. U dijahronoj i sinhronoj perspektivi imena s administrativno-pravnih tekstova i epigrafa, markiraju materijalnu i duhovnu kulturu naroda u Bosni i Humu, njihova davnašnja zbivanja, način života, gledanja na svijet, njihov mentalitet kroz epohe i odnos prema drugim narodima koji su obitali na topikalnom prostoru, direktno ili indirektno (Grci, Rimljani, Osmanlije). Ako su „toponimi postojani na osi prostora a osobna imena na osi vremena“ (Šimunović 1977: 140), toponimijska i antroponimijska građa potvrđuje podatke o socijalnom životu, prirodnom ambijentu (reljefu), vjerovanjima, mitološkoj i religijskoj svijesti, migracijama, etničkim i kulturnim dodirima i sl. U isto vrijeme su toponimi i antroponimi važni pokazatelji proširenosti i razmještaja jezičkih izoglosa koje su sadržane u onomastičkim podacima.

Raznovrsnost antroponimijske građe

Prije analize konkretne antroponimijske građe potrebno je precizirati dva u predstojećim odlomcima najčešće upotrebljavana termina: lično ime (*ónoma kýrion, nomen proprium*) i imenska formula. U osnovnom onomastičkom terminološkom priručniku *Osnoven sistem i terminologija na slovenskanta onomastika* uz termin lično ime stoji neoprimjerena definicija: *sopstveno ime na eden čovek* (Bezljaj 1983: 83). Zbog nedovoljne preciznosti u odnosu na prezime i nadimak, nužna je sljedeća dopuna: lično ime je zakonom propisana (što nije nadimak) i nenasljedna (što nije prezime) antroponimijska kategorija, odnosno nenasljedni individualni antroponim. Imenska formula je jedan ili više (u potonjem slučaju funkcionalno različitih) antroponima koji služe tačnoj identifikaciji ljudske jedinice (Frančić 2006: 71–80).

Prve pisane potvrde antroponima na tlu Bosne i Huma, evidentne su u X/XI stoljeću, najprije na Humačkoj ploči s četiri uklesana imena *Bretъ, Kъrsmir, Mihail* i *Pavica* (Vego Zb.1:14), a zatim na Povelji bana Kulina iz 1189. godine, u obliku jednoimenskog obrazca oblike s pridjevkom *ban Kulin* i *Radoje dijak bana*. Potvrdu proširenoga imenskog obrazca svjedoči *Povelja bana Matije Ninoslava Dubrovniku* koja je napisana prije 1232. godine, i u kojoj u prvome redu stoji:

азъ рабъ **Matêi** a odmêlomъ **Ninoslavъ** банъ bosnъski veliki kle se knezu dubrovačkomu **Žanъ** Данъдulu i vsei opkinê dubrovčъkoj (P.2).

U povelji iz 1240. godine zabilježeno je sljedeće:

азъ **Matei Ninoslavъ** по милости **бѣе** вѣлики банъ bosenski ... i jazъ veliki banъ bosnъski **Matei Ninoslavъ** по милости **бѣје** svoioвъ si dobrohъtenie pridohъ si u Dubrovъnikъ къ starimъ mi prijatelomъ vlastelomъ i opъkinê gradъskê (P.3, 4).

Navedeni primjeri svjedoče pojavnost dvočlanoga imenskog obrasca *nomen-nomen* u primjeru *Matija Ninoslav*, u XIII stoljeću. Takva pojavnost se tumači u kontekstu političkog nauma bana Ninoslava koji je narodnom imenu priskrbio i svetačko kako bi proklamovao kršćanstvo među pukom time što će se zaodjenuti imenom u kojem se očituje želja krštenika da ima zaštitnika u svecu. Naime, Matija Ninoslav je kao nasljednik Kulina bana, također bio pataren, ali je 1233. godine popustio papskom izaslaniku Jakobu i primio rimski zakon, kako bi spriječio daljnji prodor vojvode Kolomana, koji je pod izlikom da progoni pagane, uzimao od Bosanske banovine cijele župe i sela, te ih dijelio svojim pristašama i podanicima. Međutim, iz razloga što se ban Ninoslav ponovno vratio staroj vjeri, Papa Grgur IX će 1234. godine pozvati na križarski rat protiv Bosne (Imamović 1997: 44–45). Inače, *Matej* je bosanski oblik novozavjetnog imena, a u bosansku pisanu tradiciju dolazi preko latinskog jezika, odnosno oblika *Matthæus* (njem. *Matthias*, rus. *Мамѣѹ*) < heb. *Mattiyyah*, što je skraćeno od *Mattithyah*, *Mattithyahu*, u značenju, *dar od Boga*, *Yahve* < *Yahveh* (Marasović-Alujević 1985: 289).

Dvočlana, dvokompozitna ili složena bosansko-humska imena predstavljaju prepoznatljiv drevni obrazac imenovanja, naslijeđen iz praindoeuropskoga postupcima *epiteta ornantia*, odnosno pozivom na junačke hvalospjeve, atribute ili epitete iz narodnoga epskog kazivanja, koji s obzirom na strukturu i značenje bilježe slavenski kontinuum sve do usvajanja kršćanstva, kada bilježe svojevrsni *metamorfozis* pod utjecajem dolazećih zapadnih judeo-kršćanskih i istočnih muslimanskih imena. Od XVI stoljeća dvočlana imena na području Bosne i Huma ulaze u simboličnu fazu zamiranja, iako predstavljaju etno-kulturni pokazatelj koji slavensku antroponimiju i općenito slavensku jezičku skupinu razlikuje od ostalih jezičkih skupina. Zato je ovaj korpus bosanskohercegovačkih srednjovjekovnih dvočlanih imena značajan radi promicanja kulture stare slavenske vrste imenovanja, u nadi da će se u dogledno vrijeme osnovati komisija koja će se baviti prikupljanjem i katalogizacijom dvočlanih imena u cijelom slavenskom svijetu, kako bi se stvorila riznica imena, odnosno omnibus antroponima koji bi bio na raspolaganju za stvaranje slavenskih kalendara i publikacija u raznim zemljama.

Unutar leksičke komponente dvočlanih imena, pohranjeni su običaji i tradicija, te je, iz njihovih kompozita, moguće čitati o kulturi i vrijednostima

stanovnika Bosne i Huma. Zbog njihove duge starosti pokoja je sastavnica složenoga imena, već odavno nerazumljiva iz savremene jezičke perspektive, postavši historicizam ili arhaizam. Zahvaljujući antroponimijskom korpusu, neke su stare riječi očuvane jedino u ličnim imenima. Na taj način, bosansko-humski antroponomastikom postaje čuvar starobosanskoga jezika.

Rekorencije i korespondencije kompozita u odnosu na genetski srodne i geografski susjedne jezike

Kompoziti koji tvore dvosložna imena, i sama dvosložna imena, u bosanskohercegovačkom srednjovjekovlju, svjedoče rekorencije i korespondencije u jezicima drugih slavenskih naroda, dakle, u genetskim srodnim i geografski susjednim jezicima, što potvrđuje tezu o slavenskom imenskom kontinuumu u pogledu ovakvoga načina imenovanja. Primjerice:

bos. Bogdan (Vego Zb.1: 6, 2: 93, 4: 211, 248, 253, 293; P.5, 6, 7, 8; Kovačević-Kojić 1978: 175, 176), Božidar (Vego Zb.1: 34; P.18; Kovačević-Kojić 1978: 175) prema rus. Bogdan (Тупиков 1903: 51), polj. Bogdan, Bogudar, Bogumil, Bogusław (Kawalik – Kaleta 2007: 17), češ. Bogdal, Bogudar, Bugumil (Pleskalová 1993: 88, 92), srb. Bogomil, Bogdan, Bogomir, Bogosav (Grković 1977: 39);

bos. Dobrovoy (Vego Zb.2: 47), Radivoj (Vego Zb.1: 17, 36, 2: 82, 92, 4: 226; P.13, 14, 15, 16, 17, 19), Milivoj (P.10, 11, 12), Skorovoj (P.9) prema češ. Budivoj, Vojslav (Pleskalová 1995: 76), češ. Protivoj, Nevoj (Pleskalová 1994: 54-58), češ. Skorovoj (Pleskalová 1993: 94), polj. Budziwoj (Kawalik – Kaleta 2007: 21), srb. Bogovoj (Grković 1977: 39), Bratovoj (Grković 1977: 45), Radivoj (Grković 1977: 165);

bos. Bratmio (Vego Zb.4: 304), Bratoslav (P.5) prema rus. Bratovec (Тупиков 1903: 64), češ. Bratrumila (Pleskalová 1993: 88), polj. Bratomil (Kawalik-Kaleta 2007: 19), Bratimir, Bratomil, Bratoslav, Bratovoj (Grković 1977: 45) itd.

Ova vrsta slavenskih imena spominje se u spisima bizantskoga cara Konstantina VII. Porfirogeneta (905–959). Nerijetko ih nose i starohrvatski vladari: Višeslav (oko 800), Ratimir (829–838), Trpimir (845–864), Zdeslav (878–879), Branimir (879–892), Muncimir (892–910), Tomislav (910–930), Držislav (969–997), Zvonimir (1075–1089) i dr. U *Povaljskoj listini* – iznimno vrijednome vrelu za proučavanje hrvatske antroponimije – složena imena čine petinu ukupnih narodnih imena, a u *Šumpetarskom kartularu*, koji je

stoljeće stariji od Povaljske listine, ta su imena kudikamo brojnija, a izbor završnih sastavnica još bogatiji (Šimunović 1987: 137).

Imenovanje ljudi u Bosni i Humu s prikazom kulturnohistorijske pozadine

Srednjovjekovna Bosna je počivala na određenom tipu gospodarstva i društva koje je izrodilo doba naturalne privrede s dominirajućom naturalnom, odnosno radnom rentom. U društvu se počeo formirati izvjesni diferencijal, gospodari prema neslobodnim seljacima. S takvim dispozicijama razvila se značajna trgovinska djelatnost, odnosno društvo je značajno napredovalo (što je moguće očitovati i u sadržaju Kulinove povlastice iz 1189. godine). Neosporo razvijeno društvo podrazumijevalo je gospodare imanja koji su bivali izvjesni reprezenti društva u kojem su, svakako, morali biti istaknuti i prepoznatljivi, što je prema kauzalnosti podrazumijevalo njihovo imenovanje. Tako su političke, ekonomske i druge dispozicije značajno popularizirale proces ličnoga i teritorijalnog imenovanja. Bosanski vladari u želji da prezentiraju državnu uređenost, u poveljama diktiraju imena svojih velikaša, uporedo, bosanska vlastela u želji da prikaže vlastitu bitnost, na nadgrobnim spomenicima ostavljaju eonimima uklesana imena – oznake postojanja. Osim njih stečke su podizali i sitna vlastela, njihovi rođaci, imućniji inokosni seljaci želeći ih oponašati, što im je bilo moguće zahvaljujući povoljnim ekonomskim uvjetima usljed razvoja trgovine i rudarstva.

Ovakav pregled kulturnohistorijskoga razvoja srednjovjekovne Bosne uporedo potvrđuje i razvoj antroponimijske formule. Dakle, u toku šestogodišnjeg razvoja u staroj Bosni i Humu su došle do smjene četiri epohe društvenog afirmiteta koje se mogu donekle izjednačiti s procesom imenovanja ljudi, jer kako se društvo bogatilo, kvantitativno i kvalitativno, definirala se i identična potreba međuljudskog raspoznavanja i vrednovanja (imena su dobijali najprije samo privilegirani, društveni reprezenti). Hipotetički je u *predfeudalnoj epohi, od naseljavanja do X stoljeća* bio dominantan jednoimenski obrazac, ali tako, da s prisvajanjem feudalnih oblasti dolazi do afirmiteta samih feudala te u *ranofeudalnoj epohi tokom XI i XII stoljeća*, u imenskoj formuli se infiltrira pridjevak, vladarski ili velikaški: *ban* Kulin (Vego Zb.1:19, 3:252, 254, P.1), *knez* Mihajl (Vego Zb.3:129), *knez* Hramak (Vego Zb.3:130) *sudija* Gradiša (P.1), *župan* Miroslav (Vego Zb.1:19) *župan* Grd, *župan* Radomir (Vego Zb.3:129), *pop* Prohorije (Vego Zb.4:252). U ovoj epohi pored društvenoga razvoja, razvoj jezika podjednako utječe na oblikovanje imenskog obrazca jer su pridjevci uglavnom iz posuđeničkog korpusa i ujedno svjedoci leksičkog bogaćenja. Dakle, sve do XII stoljeća osobe su se poznavale i slu-

žile samo ličnim imenom, kasnije uz imena zapisuju i druge karakteristike vezane uz osobe, npr. društveno usmjerenje, zvanje, srodstvo, porijeklo ili etničku pripadnost, mjesto stanovanja, posebnosti osobe. U postupcima specifikiranja imena navedenim karakteristikama skriva se zametak prezimena koja se javljaju već u XIII stoljeću, a kodificiraju tokom XVII i XVIII stoljeća. U *epohi razvijenoga feudalizma ili epohi Bosanackoga kraljevstva od XIII do polovine XIV stoljeća* koja ujedno odgovara i fazi *cumulosa* pisanih natpisa, odgovara i proširenje imenske formule na prezimensku sastavnicu, odnosno dolazi do sadržajnijeg, uređenijeg imenovanja i pojave imensko-prezimenskog obrasca. Tekst Povelje bana Matije Ninoslava Dubrovniku od 22. 3. 1240. godine, sinhronijska je potvrda interferencije jednoimenske formule *Zabav, Prodan, Prijesda, Sfinar*, dvoimenske formule s pridjevkom *vojvoda Juriš, tepčija Radonja i peharnik Mirohn*, te dvočlane imensko-prezimenske formule *Slavko Poličić i Gradislav Turbić*. Prethodno navedeno potvrđuje i Povelja kneza humskog Andrije Dubrovniku (1247–1249) s identifikovanom vastelom: *Hreljko Rastimirić, Dobrovit Radovčić, Hrelja Stepković, Odumisl i Strjezimir Adamović, Čeprnja Osilić, Hranislav Prvoslavić, Bigrijen Mrđić, Dobromisl Pobratović, Desjen Berivojević, Radovan Prividružić, Hrelja Desavčić, Pribin Zlošević, Toma Čupetić, Galac Vuksanić, Hrelja Hranidružić, Predislav Vukmirić, Hrvatin Turbić, Prvoslav Prodančić, Bratoslav Vuković, Berko Radovanić*. Povelju odlikuje dvostruka zanimljivost, s jedne strane prezimenska čestotnost, a s druge strane, izostanak prezimena kod *kneza Andrije* i njegovih sinova *Bogdana i Radoslava*, kojima je i dalje, zbog položajne važnosti, u identifikaciji dovoljan samo pridjevak. Takva pojavnost evidentna je i u kasnijim tekstovima: *kneza Črnomira* (1252–1254), *župana Radosava* (22. maj 1254), tek u XIV stoljeću *ban Tvrtko* pored imena ima i prezimensku sastavnicu *Kotromanić* (1. juni 1367). Dakle, u *epohi kasnoga feudalizma tokom druge polovine XIV i XV stoljeća*, ili *epohi bosanskoga kraljevstva* (1377–1463), prezimenski element je uglavnom općezastupljen u poveljama, odnosno u navodima vlastele kao svjedoka, a naročito u knjigama zaduženja u kojima su od krucijalnog značaja navodi imena, prezimena i mjesta stacioniranja najamnika, odnosno bosanskih trgovaca (Anđelić, 1973).

Dakle, sve do dolaska Osmanlijskoga carstva, na terenu Bosne i Huma koristila su se narodna i kršćanska imena. Kršćanska su imena i imena s kršćanskom motivacijom potvrđena u manjem broju od narodnih, a nositelji su tih imena u naraštaju i očeva i sinova. U skupini kršćanskih imena pojavljuju se imena u temeljnom (*Grgur, Ivan, Marko, Mihovil, Nikola, Toma*), izvedenom (*Andrijaš, Matijaš, Pavko*) te pokraćenom liku (*Ivko*). Premda na kršćanska imena otpada manje od trećine potvrđenih muških osobnih imena, njihove spomenute tvorbene osobine upućuju na zaključak da su ta imena,

premda aloglotskoga podrijetla, već bila dobro uklopljena u bosanski antroponimijski sustav. Kada je riječ o semantici, svako je ime u slavenskom sloju imena moglo biti motivirano različitim semantičkim realijama i s obzirom na to semantički prozirno ili okamenjeno. S tim u vezi moguće je raspoznati zaštitna, blagoslovna, teoforna, opasna imena te imena motivirana životinjama ili biljkama, obiteljskim srodstvom, anatomijom tijela ili bojom kože i kose.

Osmanlijsko razdoblje u historiji Bosne i Hercegovine traje od 1463. godine, odnosno od uspostavljanja Bosanskoga sandžaka, do 1878. godine ili početka okupacije od strane Austro-Ugarske monarhije. Dolazak Osmanlija je uzrokovao značajan prevrat u svim sferama života, iz razloga što je imao ogromne vjerske, jezičke, kulturne, političke i vojne posljedice za područje Bosne i Hercegovine. Takva opća dominacija i nadređenost ostavila je traga i u antroponimijskog domeni jer je usljed novih vjerozakona, kulture i običaja, došlo i do drugačijeg odabira i formiranja imena. Iz osmanlijskoga perioda datira i najstariji popis stanovništva Bosne i Hercegovine, koji je urađen početkom XVII stoljeća. Ovi popisi – defteri su rađeni po sandžacima, tadašnjim upravnim jedinicama. Defteri koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu nalaze se u Državnom arhivu Republike Turske, sortirani su i arhivirani u različitim serijama dokumenata, a većina njih je kodirana kao *Tapu defteri*. Pedesetih godina dvadesetoga stoljeća Turska je Bosni i Hercegovini dostavila nekoliko desetina popisa iz Državnog arhiva Republike Turske, čime je napravljen veliki pomak u izučavanju historije bosanskohercegovačkih naroda. Defteri koji su se odnosili na sve krajeve bivše Jugoslavije su bili pohranjeni u Orijentalnom institutu u Sarajevu. Prilikom agresorskoga granatiranja Sarajeva 16. i 17. maja 1992. godine svi defteri su u potpunosti izgorjeli.

Dakle, padom Bosne i Huma pod osmanlijsku vlast, nestalo je samostalne srednjovjekovne bosanske države i, s njom zajedno, svih prava i pravno-političkih atributa koji su joj pripadali. S tim u vezi, pojavila se nova organizacija uprave i nova struktura političkoga poretka. Zatim su nastali novi društveni i ekonomski odnosi i unutar tih odnosa nova prava i obveze (čiflučenje, timari, zijameti, porezi, dažbine). Posebna novost s dalekosežnim posljedicama bila je nova vjera – islam, koja je poslužila kao prvotna osnovica za nastanak posebnog etničkog subjektiviteta. Prihvatanje islama dalo je vjericima svojevrsnu markiranost, kao što je, uostalom, bio slučaj i s prihvatanjem kršćanstva. Nova obilježja ogledala su se u raznim vidovima kulturnog, javnog i privatnog života, u običajima, nošnji, književnosti i, što je za ovaj rad krucijalno, u osobnim imenima (Smailović 1977: 48; Purivatra 1970: 5). Bez obzira na motiviku i razloge zbog kojih su stanovnici počeli adoptirati novu vjeru i kulturu, bez obzira na vrijeme i način adaptacije, za ovo istraživanje relevantna je činjenica da se uz usvajanje nove vjere trebalo uzeti i novo osobno

ime kao formalni marker pripadnosti novoj religiji. Islamizirani svijet već je imao ustaljenu tradiciju da novi muslimani uzimaju imena iz jezika donosioca islama (Arapa i Turaka). Takav je bio slučaj i na terenu Bosne i Huma.

Potvrde u kojima je moguće prepoznati pripadnost novoj vjeri u imenu, a staroj u prezimenu, očite su i na epigrafima i administrativnim tekstovima:

Hasan i Ahmatъ dva **Radilovića** sina. (Vego Zb.4: 217)

A sie bil[e]gъ **Mahmuta Brankovića** (Vego Zb.4: 226)

Alibeg Pavlović (Dizdar 1969: 290-292)

Vjerojatno je u prvim decenijama islamizacije pristupanje islamu imalo deklarativan karakter i da se sastojalo samo u uzimanju muslimanskog imena. Omladina je obično formalno primala islam i živjela u zajednici s roditeljima kršćanima, a žene novih muslimana zadržavale su dugo svoja imena (Handžić 1975: 142). Međutim, prije nego se počne s analizom imena Bosne i Huma iz osmanlijskoga perioda, potrebno je istaknuti distinkciju koju je definirao Ismet Smailović koji je uradio najopširniju onomastičku studiju muslimanskih imena u Bosni i Hercegovini, a to je razlikovanje pojmova muslimansko osobno ime i osobno ime u muslimana. Muslimansko osobno ime je prema rasporedu glasova i glasovnoj strukturi orijentalnoga podrijetla (iz arapskoga, perzijskog ili turskog jezika), i koje po tome, a veoma često i po svome značenju, potvrđuje da je posljedica islamizacije. Međutim, osobno je ime u muslimana (u ovome slučaju muslimana Bosne i Huma) šira pojmovna kategorija, koja pored imena orijentalnoga podrijetla, sadrži i imena druge vrste, različitoga etimološkog podrijetla i značenja, pa čak i bez ikakvoga značenja (Smailović 1975: 98). Pošto je u Bosnu i Hum islamizaciju i orijentalnu kulturu donijelo Osmanlijsko Carstvo, moglo bi se pomisliti da su oni islamiziranome stanovništvu Bosne i Huma dali ili preporučili osobna imena iz turskoga jezika, što je načelno pogrešno. Ni oni tada nisu imali znamenit korpus pravih turskih imena, već najviše arapskih i nešto perzijskih. Zato je i u bosansko-hercegovačkih muslimana najveći dio imenskoga korpusa arapskoga podrijetla, nešto manje iz perzijskoga, a najmanje iz turskoga jezika (Smailović 1975: 99).

Među muslimanskim imenima orijentalnoga podrijetla ima izvjestan broj onih čije je etimološko podrijetlo u starohebrejskome jeziku. Ona su u arabiziranome obliku ušla u arapsku antroponimiju, uglavnom preko kuran-skih priča i tekstova, odakle su ih preuzimali ostali islamizirani narodi. Takav je slučaj s imenom Suliman (A si bilegъ **Sulimana** Oškopice Vego Zb.4: 230; Ovdije leži Mitran na svojoj baštini za cara **Sulimana** (Vego Zb.4: 281).

Izvori

- Dizdar, M. 1969, *Stari bosanski tekstovi*, Svjetlost, Sarajevo
- Diversa Cancellariae, Državni arhiv u Dubrovniku, Fond Dubrovačke Republike i francuske uprave, serija 25, signatura: HR-DADU-15, knj. 234.
- Diversa Notariae, Državni arhiv u Dubrovniku, Fond Dubrovačke Republike i francuske uprave, serija 26, signatura: HR-DADU-9, knj. 147.
- Kovačević-Kojić D. 1978, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Veselin Masleša, Sarajevo
- Kuna H. 1974, *Hrestomatija starije bosanske književnosti*, knj. I, Svjetlost, Sarajevo
- Nakaš L. 2011, *Konkordancijski rječnik ćirilskih povelja srednjovjekovne Bosne*, Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, Sarajevo
- Vego M. 1962-1970, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, knj. I-IV, Izdanja Zemaljskog muzeja, Sarajevo

Popis povelja

1. Povelja bana Kulina 1189.
2. Ninoslav, Bosnae magnus banus prije 1232.
3. Ninoslav, veliki ban bosanski 1240.
4. Matthaueus Ninoslav, Bosnae magnus banus 22. ožujak 1240.
5. Povelja humskog kneza Andreja Dubrovniku 1247.-1249.
6. Povelja humskog župana Radoslava Dubrovniku 22. svibanj 1254.
7. Stjepan Kotromanić oko 1326. godine daje velikom knezu Grguru Stjepaniću.
8. Knez Vladislav, kneginja Jelena, ban Tvrtko Kotromanić i brat njegov Vuk knezu Vlatku Vukoslaviću 1353.
9. Kralj Ostoja 8. prosinac 1400.
10. Hrvoje Vukčić Hrvatinić, veliki vojvoda bosanski i herceg splitski 15. siječanj 1404.
11. Kralj Ostoja 20. studeni 1414.
12. Kralj Ostoja 28. listopad 1416.
13. Sandalj Hranić, veliki vojvoda bosanski 14. lipanj 1419.
14. Sandalj Hranić 30. svibanj 1420.
15. Kralj Tvrtko II 26. ožujak 1438.
16. Stefan Tvrtko Tvrtković 22. lipanj 1443.
17. Herceg Stjepan Kosača 5. srpanj 1450.

18. Herceg Stjepan Kosača 19. srpanj 1453.2 (oprostaj supruzi Jeleni i vlastelinima)
 19. Herceg Stjepan Kosača 10. travanj 1454.

Literatura

- Anđelić P. 1973, Bosanska kraljica Doroteja Gorjanska, *Glasnik zemaljskog muzeja*, sv. XXVII-XXVIII, Sarajevo, 377–395.
- Bezljaj, F. i dr. 1983, *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika*, Makedonska akademija na naukite i umetnostite, Skoplje.
- Frančić A. 2006, „Što je osobno ime?“, *Folia onomastica croatica* 15, Zagreb, 71–80.
- Grković M. 1977, *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Beograd.
- Handžić A. 1975, *Tuzla i njena okolina u XVI. vijeku*, Svjetlost, Sarajevo.
- Казаков С. 2005, *Именослов*, Русская правда, Москва
- Kowalik – Kaleta Z. Leonarda Dacewicz, Beata Raszewska – Zurek 2007. *Słownik najstarszych nazwisk polskich pochodzenie językowe nazwisk omowionych w historii nazwisk polskich*, tom I, Warszawa.
- Imamović, Mustafa 1997. *Historija Bošnjaka*, Bošnjačka zajednica kulture, Sarajevo.
- Marasović-Alujević, Marina 1985. „Hagionimi srednjovjekovnog Splita“, *Starohrvatska prosvjeta* 15.
- Pleskalová, Jana 1993. Nejstarší typy českých složených antroponym. *SPFFBU*, A 41, 87–98.
- Pleskalová, Jana 1994. Nejstarší typy českých prefigovaných antroponym. *SPFFBU*, A 42, 53–59.
- Pleskalová, Jana 1995. Nejstarší česká antroponyma se sufixem *-k*. *SPFFBU*, A 43, 75–80.
- Purivatra, Atif 1970. *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Svjetlost, Sarajevo.
- Smailović, Ismet 1977. *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Institut za književnost i jezik u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Monografije I, Sarajevo.
- Smailović, Ismet 1975. „Problemi utvrđivanja porijekla i značenja muslimanskih imena u Bosni i Hercegovini“, *Prilozi terminologiji i onomastici u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 97–112.
- Šimić, Marinka 2007. „Natpisi na stećcima u Boljunima kod Stoca“, *Hrvatska misao* 2-3/07, 43–44, 107–133.

- Šimunović, Petar 1977. „Potreba onomastičkog studija na višim školama i fakultetima“, *Rasprave Instituta za jezik* 3, Zagreb, 139–142.
- Šimunović, Petar 1987. „Antroponimijski sustav Povaljske listine i Povaljskog praga“, *Brački zbornik*, XV.
- Šimunović, Petar 2009. *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Golden marketing, Zagreb.
- Тупи́ков, Никола́й Миха́йлович 1903. *Словарь древнерусских личных собственных имен*, С-ПетербургJęzyka Polskiego 5, Warszawa.

Indira ŠABIĆ

ONOMASTICS OF MEDIEVAL BOSNIA AND HUM AS A JUNCTION OF ETHNIC, LANGUAGE, RELIGIOUS AND CULTURAL FACTORS

From diachronic and synchronic perspective, names from epigraphs and administrative and legal texts mark the material and spiritual culture of the people in Bosnia and Hum, their events, lifestyle, view of the world and the projections in it, while defining the mentality of the epochs and attitudes towards other peoples who inhabited the defined area, either directly or indirectly. The selected corpus is extremely rich in onomastic data and presents a wealth of information for the study of onomastic problems and generally the history of the Bosnian language.

Key words: *administrative texts, anthroponyms, Medieval Bosnia and Hum, compound names, onomastics, inscribed tombstones*

UDK 811.163.4:929Babukić V.

Izvorni naučni rad

Milica LUKIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku

mlukic@ffos.hr

Vera BLAŽEVIĆ KREZIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku

vbazevic1@ffos.hr

„IDEALISTIČKE TEZE“ O JEZIKU VJEKOSLAVA BABUKIĆA

U radu će se predstaviti, a na temelju djela *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga uređjena Vjekoslavom Babukićem* (1836) i *Ilirska slovnica* (1854), teze Vjekoslava Babukića o prirodi jezika. Iznijet će se pretpostavka kako je riječ o razmišljanjima inspiriranim idealističkim tezama najvećeg teoretičara jezika XIX. stoljeća Wilhelma von Humboldta (1767–1835), koji je jezik držao, a nastavljajući se na filozofiju Johanna Gottfrieda Herdera, „specifičnom emanacijom duha“ koja aktivno sudjeluje u formiranju čovjekove spoznaje, ima unutrašnju snagu i pripada čitavoj naciji. Ilirski program u cjelosti je naslonjen na istaknuta filozofsko-teorijska poimanja prirode jezika, a gramatički rad Babukićev vjerno slijedi njegove smjernice što pokazuje nemali broj navoda iz *Osnova slovnice* i *Ilirske slovnice*. Preko istaknutih promišljanja o vezi jezika i naroda / nacije obrazlaže se potreba za poznavanjem slavenske starine – općeslavenskoga književnog jezika i dviju azbuka kojima se izražavao. Analizom odabranih autorovih osvrtu u *Danici ilirskoj*, uzora u pisanju gramatike i, napokon, rasprave o postanku glagoljice ustvrđuje se da je Vjekoslav Babukić dobro upoznat s paleoslavističkim i paleokroatističkim temama svoga vremena.

Ključne riječi: *Vjekoslav Babukić, filozofija jezika, genetička koncepcija jezika, ilirizam, gramatika, staroslavenski jezik, glagoljica*

Uvodno o metodološkom pristupu i vanjskojezičnom okviru

Bez sumnje je da je jezik za hrvatske preporoditelje u središtu znanstvenoga i javnoga djelovanja, prvo sredstvo za potvrđivanje nacionalnoga identiteta i ostvarivanje političkih ciljeva, izvor i sadržina znanstvenoga dijaloga i raspri drugačijega predznaka. Branka Tafra (2006: 44) nemalo je puta istaknula kako je upravo preporod začetnikom popularizacije jezične problematike u široj javnosti. Jezik je izišao iz okvira u punom smislu stasalih modernih znanosti – filologije i uže slavistike – te postao brigom i onih koji se jezikom služe kao sredstvom komunikacije, a ne samo onih kojima je jezik predmet istraživanja. Da nam je uistinu tu brigu preporod ostavio u nasljeđe, pokazuju istraživanja Ivanke Petrović (1971), Stjepana Damjanovića (1991) i Milice Lukić (2009, 2010) o *Cyrrillomethodiani* kao historiografskoj i filološkoj znanosti koja na preporodom uspostavljenim razmišljanjima o jeziku oblikuje svoje zadatke i ciljeve. Već u drugoj polovici XIX. stoljeća, na temeljima integracijskih nacionalnih procesa u prvoj polovici istoga stoljeća i svojevrzne popularizacije znanstvenih tema, jezičnim će se problemima često baviti šira javnost (popularizacija preko časopisa *Katolički list*, *Katolička Dalmacija*, *Glasnik Biskupija Đakovačke i Srijemske* i dr, biskup Strossmayer, okružnice, prepiska i druga nastojanja u projektu obnove ćirilometdske baštine i staroslavenskoga jezika u liturgiji) koliko i znanost (Franjo Rački – studije o životu i djelovanju Svete Braće *Viek i dielovanje Sv. Cyrilla i Methoda slovjenskih apoštolor* 1857. i 1859, znanstvene rasprave o jeziku i pismu staroslavenskih i hrvatskoglagoljskih spomenika – *Pismo slovjensko* 1861, *Assemanov evanđelistar* 1865).

A upravo je znanstveno i javno djelovanje iliraca, među njima Vjekoslava Babukića kao najvrednijega i svestrano plodnoga, oživjelo ideje o slavenskoj solidarnosti i uzajamnosti, premda one u našem kulturnom životpisu nenametljivo žive još od Jurja Križanića i protureformacijskoga XVII. stoljeća. Preko buđenja češke nacionalne svijesti i uspostavljenih veza *J. G. Herder* – *Jan Kollár* – *Ljudevit Gaj*, ilirski je pokret i u nas preuzeo ideju slavenske uzajamnosti uz primjese više ili manje izražena političkog panslavizma. Temeljna poluga izgradnje novoga nacionalnog identiteta za Slavene jest *rieč* (Agičić 2000: 7), jezik kao integracijski element – za ilirce, važno je istaknuti, u svim svojim pojavnim narječjima (*češko, poljsko, rusko, ilirsko*) i iskonskom klasičnom, *mrtvom* prema Babukiću, *staro* – ili *cerkveno-slavjanskom*. Staroslavenski udio Babukićeve jezikoslovne naobrazbe i njegov doprinos u filozofsko-teorijskim stavovima o jeziku ne može se zanemariti i stoga će u drugome dijelu rada biti više riječi o konkretnim staroslavenskim uzorima i predlošcima koje je Babukić odabirao u gramatičkom radu.

Prije takve konkretizacije valja zaključiti: to da smo ujedinjeni u jednom standardnom jeziku kao glavnom identifikatoru nacije i da poznajemo povijest svoga jezika u kontinuitetu od začetaka slavenske pismenosti u IX. stoljeću, više je ili manje najvredniji rezultat bogate i raznovrsne aktivnosti hrvatskih preporoditelja. Dakako, u kontekstu hrvatske znanosti u XIX. stoljeću jezikoslovlje je pod snažnim utjecajem slavističke znanosti, naši jezikoslovci – ističe Branka Tafra (2006: 44), prate kako ostali Slaveni (Česi, Rusi, ali i Nijemci) oblikuju svoju *modernu* znanstvenu terminologiju (filozofsku, filološku, političku, gospodarsku i inu) te oni postaju uzor Hrvatima u sličnim nastojanjima. Vidi se to već u navedenim Babukćevim izvorima iz *Osnova slovnice* i *Ilirske slovnice* i načinu na koji je rastumačio njihovu uporabu. U oblikovanju filozofskih *idealističnih* stavova o jeziku naši su se preporoditelji rukovodili nacionalnom koncepcijom čiji je najznačajniji predstavnik Johann Gottfried Herder. Prema njoj identitet naroda određuje jezik, odnosno obilježje naroda nisu prostor i država, nego jezik. Herder je tvrdio da jezik i misli imaju zajedničko podrijetlo te da se međuovisno zajednički razvijaju kroz sukcesivne stupnjeve rasta i zrelosti, a kako je podrijetlo jezika povezivao s ljudskom prirodom, ustroj jezika držao je slikom ljudske naravi. S tim u skladu i jezik naroda postaje izravnim svjedokom njegova identiteta. I slavistička se znanost, kao autoritet našim ilircima, sama po sebi rukovodila istaknutim stavovima. Razvidno je to iz radova Pavela J. Šafarika, Jana Kollára, Janeza Kopitara i dr, premda je klasifikacija slavenskih jezika bila nedovršena i nejedinstvena. Smatralo se da postoji jedan slavenski jezik s četiri narječja: poljskim, češkim, ruskim i ilirskim (Babukić u *Ilirskoj slovnici* navodi još termine *hrvatsko-serbsko*, *jugoslavjansko* te navodi staroslavenski kao *mrtvo narječje*, 1854: 2), koje je imalo nekoliko podnarječja (*od istoka narječje bugarsko sa svojom starom majkom, jezikom cerkvenim inače staroslavjanskim (...) od zapada narječje slovensko (...)*, 1854: 2-3). S obzirom na to da se kajkavsko narječje u postojećim devetnaestostoljetnim klasifikacijama uvrštavalo u slovenski jezik i da se hrvatskim imenom nazivala upravo i samo kajkavska Hrvatska, poznato je da je termin *hrvatski* u definiranim okolnostima bio nepoželjan, ometajući čimbenik književnojezičnoga ujedinjenja. Hrvatski su ilirci u pitanjima jezika, uz Herdera, bili dakako pod izravnim utjecajem W. von Humboldta pa je tako bilo i s Babukićem. Centralno mjesto Humboldtove jezične teorije obuhvaća problem odnosa jezične strukture s mentalitetom naroda. Prema njemu jezik je specifična emanacija duha danoga naroda, vanjski izraz unutrašnje forme koja otkriva određen pogled na svijet. Povijest nacionalne kulture prema tome najtješnje je povezana s poviješću jezika. Iz toga proizlazi da svaka nacija govori vlastiti jezik, a jezik je oblik nacionalnoga karaktera i duhovnosti.

Poznato je da Vjekoslav Babukić pripada redu hrvatskih intelektualaca XIX. stoljeća koji su održavali intenzivnu intelektualnu komunikaciju s europskim slavistima i bili dobro upoznati s jezikoslovnim stavovima i uzorima koje su promovirali. Otkako je 1836. godine postao tajnik Čitaonice ilirske, a 1842. i prvi tajnik Matice ilirske, uzimajući u obzir i činjenicu da je učio njemački, mađarski i latinski jezik (usp. Tafra 1993: 34) te da je uređivao *Danicu* od 1838. do 1840. i prikupljao vijesti iz raznih krajeva, revno je komunicirao sa slavistima svih modernih slavenskih nacija u formiranju i drugima koji su imali postati članovima Matice, a prvi su među njima nerijetko i ocjenjivali njegov gramatički rad (ocjena P. J. Šafarika). Dionizije Švagelj napominje kako je u Slavoniji Babukić odavna poznat kao izvrstan popularizator ilirske knjige te da je uživao nadimak *najbolji ilirski knjižar* jer je neobično lako i brzo mogao prodati bilo koju ilirsku knjigu (2009: 72). Od 1836. godine i prve „ilirske“ gramatike Vjekoslava Babukića do 1876. godine i posljednje „ilirske“ gramatike, Veberove *Slovnice hèrvatske*, izišlo je preko 50 gramatičkih izdanja, mnogi dvojezični i višejezični rječnici. Djelovali su među ilircima mnogi jezikoslovci, a među njima Babukić do danas slovi za najutjecajnije gramatičara, uz Antuna Mažuranića i Adolfa Vebera, kao što isto vrijedi za Bogoslava Šuleka među leksikografima i terminolozima. Od djela valja izdvojiti Babukićevu *Osnovu slovnice slavjanske narèčja ilirskoga* (1836), prvu općehrvatsku gramatiku koja je bila temelj jezične norme do kraja XIX. stoljeća, zatim *Ilirsku slovnicu* (1854), kao prvopredstavnicu znanstvene gramatike u Hrvata, Mažuranićevu *Slovnicu hèrvatsku* (1859), Veberovu *Skladnju ilirskoga jezika* (1859), prvu samostalnu sintaksu, i *Slovnicu hèrvatsku* (1871), zadnju školsku gramatiku u kojoj još nema utjecaja književnojezične škole Vuka Stefanovića Karadžića (usp. Tafra 1993: 37-38). Babukić je po svemu sudeći bio duša ilirske ideje, *perpetum mobile* preporoditeljskoga pokreta – prekaljeni sakupljač pretplatnika, korespondent s proslavljenim češkim, slovačkim i drugim slavistima, urednik, sakljupljač, izdavač i otpremnik knjiga koji je uza sve stigao i ono najvažnije – izgrađivati hrvatsku književnojezičnu nadgradnju gramatikama i brigom o pravopisu, izdavanjem književnih klasika, uređivanjem novina i radom na osnivanju institucija.

Da sve učene jezikoslovne uzore Babukić spominje u svojim gramatikama, ističe prvi put Branka Tafra u sintetskoj studiji *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić* (1993: 50). Poznata je Babukiću i povijesnoporedbena metoda Boppa, Grimma, Vostokova i drugih, bjelodan je i utjecaj Leibnizova učenja o analogiji jezikoslovnih i prirodoslovnih istraživanja te Müllerova isticanja lingvistike kao prirodne znanosti. Najviše od svega prepoznaje se ipak, ističe i Tafra (1993: 50-51), Humboldtova filozofija jezika i Beckerovo nastavljanje na nju. Jezik tako u Babukićevoj *slagarskoj* koncepciji postaje

organizam, ali ne u biološkom *schleicherovskom* smislu, već u vidu sustava. Još je uvijek jak utjecaj tzv. *univerzalne gramatike* (1660), a po njoj su jezik i mišljenje jako povezani – tako da misli izražavamo rečenicama i njihova je struktura uistinu izraz strukture logičkoga suda. Babukić nam i sam mnogo piše o svojim uzorima – tvorbu ili *korenoslovje* sastavio je prema autoritetnoj slavenskoj gramatici J. Dobrovskoga, učio je i od Puchmayera, Kopitara, Hanke, Miklošića, Metelka, Grimma, Beckera i dr. Njemački gramatičari bili su mu uzor osobito u izradi sintakse. Citira Beckera iz poznatoga djela *Organismen der Sprache* (1841) o vezanosti logike i gramatike. Prvi je hrvatski gramatičar koji gramatiku piše ne samo po gramatičkim predlošcima već i na osnovi teorijskih radova o jeziku. Promišljajući predmet kojim se bavi definira ga u duhu filozofske gramatike: *Priobćivanje naših mislih osjetljivimi znakovi (čivljivimi i vidljivimi, tj. govorom i pismom) imenujemo jezikom*. Dakle, jezik je priopćavanje misli znakovima. Što pak jezik znači za narod Babukić objašnjava ovako: *Jezik je napokon svakoga naroda najživii i najpouzdanii svēdok iliti dokaznica najstaria o razvitku njegovieh umnih silah, o napredku njegove izobraženosti u obće za čeli rod i posebno za pojedinca*. (citirano prema Tafra 1993: 50). Definitivnu je potvrdu toga stava pronašao u Raska (spominje ga i Šafarik kao Babukićev uzor u ocjeni *Osnove slovnice...*, 1837: 90), Humboldta, Adelunga, Beckera, Dobrovskoga, Kopitara, Jungmanna, braće Grimm, Boppa, Scheleichera, Rinnea, Šafarika, Vostokova i drugih. Njegovo poznavanje literature i jezikoslovna samoizobrazba jednostavno zadivljuju, ističe Tafra (1993: 50), a mi se u punini s time imamo složiti i iz staroslavenske perspektive.

O Babukićevim uzorima u filozofskom promišljanju jezika

U današnjim je jezičnopovijesnim priručnicima bez iznimke poznato kako su se hrvatski filolozi pridruženi ilirskom pokretu izravno oslanjali na filozofiju jezika i lingvističku struju zastupanu učenjem Herdera i Humboldta. Podsjetimo samo kako u jezikoslovnom smislu početak XIX. stoljeća odlikuju interesi koji istima ostaju tijekom cijeloga stoljeća (što u nas potvrđuje *Cyrrilomethodiana* u drugoj polovici XIX. stoljeća i Račkijevo i Strossmaye-rovo oslanjanje na iste jezikoslovne uzore u filozofiji i teoriji jezika), a očituju se najprije u tumačenju jezika kao konkretnoga jezičnog čina (fakat). Na taj se način prekida s osamaestostoljetnom tradicijom istraživanja univerzalnih, logičkih jezičnih struktura. Već u prvim desetljećima XIX. stoljeća razvija se historicizam kao pristup u ispitivanjima jezičnoga fenomena, a otkrićem sanskrt započinje nezaustavljiv razvoj poredbenopovijesnoga jezikoslovlja i gramatike, osobito poredbene indoeuropeistike. Najveći jezikoslovni teore-

tičar XIX. stoljeća bio je dakako Nijemac Wilhelm von Humboldt. Smatra se osivačem opće lingvistike – discipline koja jeziku pristupa analitički i faktima najrazličitijih jezika. Prvi je proučio jedan od jezika Indonezije: jezik kawi s otoka Jave, što mu je omogućilo odmak u komparativnim studijima i prve podatke o jeziku koji ne pripada indoeuropskoj jezičnoj porodici. Iz konkretnih su se poredbenih analiza izrodili filozofsko-teorijski zaključci o prirodi jezika i njegovoj ulozi u životu čovjeka. U skladu s njima Humboldt nije inzistirao na dijakroniji i povijesti jezika kao svi lingvističari prije njega. Isticao je da gramatička pravila treba izlučivati induktivno, iz samih specifičnih činjenica svakoga pojedinog jezika. Definirao je jezik kao aktivan i dinamičan fenomen (jezik je *energeia* ili djelatnost, ne *ergon* ili djelo) naglašavajući da je statika u jeziku samo prividna, a jezik je onda dakako genetička kategorija, djelovanje duha koje omogućuje da artikulirani glas postane izrazom misli. Inzistirao je na vezi jezika s mišljenjem, a vezani govor kao izraz misli jezik onda čini jezikom. To znači da se jezik odlikuje osobinom nužnosti jer ga nasljeđujemo od prethodnih naraštaja govornika. Kratko i zaključno – zakonitost jezika genetička je kategorija i iz nje proizlazi nužnost. Sloboda se jezika pak ogleda u jeziku kao duhovnoj snazi i djelatnosti. Prostor i granice te slobode određeni su jezičnim zakonitostima, a zadaća je jezikoslovca da te zakonitosti spozna i odredi. Centralno mjesto Humboldtove jezične teorije obuhvaća problem odnosa jezične strukture s mentalitetom naroda. Prema Humboldtu jezik je specifična emanacija duha danoga naroda, vanjski izraz jedne unutrašnje forme koja otkriva određen pogled na svijet – *Weltanschauung* (1820). U neposrednom odnosu s mentalitetom, kulturnom i općom idejnom orijentacijom jednoga naroda stoji i stupanj razvijenosti njegova jezika. Povijest nacionalne kulture prema tome tijesno je povezana s poviješću jezika. Svaka nacija govori vlastiti jezik, a jezik je oblik nacionalnoga karaktera i duhovnosti. Jezična evolucija pak ovisna je o evoluciji ljudskoga duha – svaki uspon na jednom planu odražava se i na drugom. Krajnji je cilj dakako puna mjera izgrađenosti jezika i naroda, premda u uzajamni utjecaj nacionalnog jezika i nacionalnog duha ne smijemo upisivati i pitanje društvene organizacije i moralnog napretka određene nacije. To će reći da je posve moguće da nacija koja ima manje bogat gramatički ustroj jezika ima razvijeniji sustav društvenih institucija.

Johann Gottfried Herder (1744-1803) bio je angažiran u tumačenju nastanka jezika te odnosa jezika i interpretacije. Tvrdio je da jezik i misli imaju zajedničko podrijetlo te da se međuovisno zajednički razvijaju kroz sukcesivne stupnjeve rasta i zrelosti. Godine 1769. nagrađena je, a 1772. objavljena njegova *Rasprava o porijeklu jezika*. Ona se ne ograničava na povijesnu genezu jezika, već se bavi bitnim osnovama i sadržajima jezika. Podrijetlo jezika Herder veže za ljudsku narav, a ustroj jezika za njega je slika ljudske naravi.

Spoznaja je prema tome moguća samo i tek posredstvom jezika, a mišljenje se klasificira kao unutarnji govor. Herder i prije Hegela uvodi naznake dijalektičkoga odnosa između spoznajnog subjekta / pojedinca i svijeta: *osjećajem* se čovjek sjedinjuje sa svijetom, ali ih onda *svijest* razdvaja, da bi ih iznova povezao *intencionalni čin* u kojem je ukorijenjeno *objektivno* značenje riječi.

Humboldtova je koncepcija, koja pripada genetičkoj teoriji, poznatija od ostalih u XIX. stoljeću. Međutim, on je ipak, slično Herderu, isticao da je jezična evolucija u skladu s razvojnim usponom ljudskog duha, naglašavajući još više od Herdera nacionalni karakter jezika (usp. Festini 1982: 67, Ivić 1978: 31-41, Glovacki Bernardi 2001: 37-44). Hrvatski su ilirci, kako je već istaknuto, bili po pitanjima jezika i njegove sprege s duhom i nacijom pod izravnim ili posrednom utjecajem Herdera i Humboldta, a Vjekoslav Babukić u tom nije bio iznimkom. Pokazuje to velik broj navoda iz njegovih dviju reprezentativnih slovnica od kojih je prva – *Osnova slovnice* (1836) postala normativnom ilirskom gramatikom i uzorom drugim iliricima (Mažuraniću, Volariću itd), a dobro je primljena i izvan Hrvatske, a druga – *Ilirska slovnica* (1854) kao pokušaj znanstvene gramatike u svoje je vrijeme negativno ocijenjena jer nije slijedila dostignuća suvremene lingvistike, osobito slavistike, i jer je bila preopsežna za učenike kojima je namijenjena.

U navodima iz *Osnove slovnice* prepoznaju se izravne citatne veze, ili znanstveno-metodološki izričaj i ustroj sadržaja njima nadahnut, prema Herderovoj i Humboldtovoj lingvističkoj teoriji:

Eines Volkes Rahm hängt grösstentheils an seiner Muttersprache: sie ist der Landesehre Fuhrwerk, über sie muss man schäafer halten, für ihre Reinigkeit nehr eifern, als für der zartesten Braut Ehre. Herder.¹

Sadržajno još jasnije Babukić ističe svoje uzore u *Ilirskoj slovnici* (1854: 1-2):

Svaki narod (razumjevamo u genetičnom iliti rodoslovnome smislu) – ponosi se svojim jezikom i derži materinski jezik za najmiliji, najsladji i najjači; a to s toga, što mu je od malinah priviknuo i tako rekuć iz njegova čovječjega organizma (ustrojstva) naravno proiztekao, te s toga mu dopire do serdca. I blago svakomu narodu, koi se ponosi svojim

¹ Vjekoslav Babukić, *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga uredjena Vjekoslavom Babukićem*, *Danica ilirska*, tečaj II, br. 13, 26. ožujka 1836, str. 13.

materinskim jezikom; jer taj će živjeti na vjeka i njegovoj slavi neće biti konca. Jezik svakoga naroda, da u prisposodbi govorimo, jest ogledalo njegove djelotvornosti duševne, on je najistinitiji svjedočanstvo njegove prošlosti i najvjerniji sprovodič u njegovoj sreći i nesreći.

Babukić preko nasljedovanih navedenih uzora u genetičkom promišljanju o prirodi jezika, ali i drevne slavenske tradicije o poimanju jezika i naroda, definira dalje ideje *slavenske uzajamnosti* i *solidarnosti* stvarajući programatski okvir za vlastitu gramatičku koncepciju i konkretna jezična rješenja. Naime, za cjelovit studij *slavjanskoga jezika* Babukić drži nepohodnim poznavanje četiriju *narječja* (*poljskog, češkog, ruskog i ilirskog*) jednako koliko i njihova srednjovjekovna književnog jezika – staroslavenskoga ili općeslavenskoga književnog jezika. Da se promišljanja o jeziku neće mnogo mijenjati i u drugoj polovici XIX. stoljeća, uz očigledne mladogramatičarske utjecaje u novim priručnicima, potvrđuju vodeći hrvatski ćirilometodijanci koji i naglašenije ističu ulogu staroslavenskoga jezika kao uporišta od kojega se očekuje da preuzme ulogu političke snage koja se nije mogla pronaći u unutarnjim društvenim i političkim činiteljima. Općeslavenski književni jezik postaje znak i sredstvo jedinstva, što je uostalom bila stoljetna uloga i latinškoga jezika. Utjecaj je društva (dakle, društvenih i političkih okolnosti) na jezični odabir, u ovom slučaju u jednom izdvojenom segmentu funkcioniranja nacionalnoga bića – na području borbe za staroslavensku liturgiju – razvidan; nije tu riječ o utjecaju na unutarnju strukturu jezika, nego o potrebi za autoritetom drevnoga slavenskoga / hrvatskoga liturgijskog jezika uvjetovanoj zadanostima jednoga društveno-političkoga trenutka. Makrosociolingvistika nas podučava kako *jezik sili na neke poglede na svijet*, primjerice, bitno utječe na oblikovanje filozofije o ljudskoj jednakosti i često je u situaciji da izjednačuje nešto što u društvu nije izjednačeno, utječe na društvo kroz uvjerenje da će se stanje popraviti (Jespersen 1970: 1). U ovom konkretnom slučaju mogli bismo govoriti o formiranju ideje jednakosti naroda preko matrice liturgijskoga jezika koji, iako više nije ono što je Slavenima bio u prvim stoljećima svoga nastanka – razumljiv i blizak narodnim idiomima, ima snagu povezati „slavenska plemena“ koja se u drugoj polovici XIX. stoljeća bore za svoju samostalnost u okviru internacionalnog dinastičkog državnog saveza kakav je bio Habsburška Monarhija. Te su misli dakako inspirirane Humboldtovim idealističkim tezama o jeziku, a navodi biskupa J. J. Strossmayera iz *Slova koje je (...) prigodom svečanog svog uvoda dne 29. rujna na svoje stado rekao* to jasno potvrđuju:

Jezik narodni napose smatra kèrstjanin kano najveći dar božji; kano ogledalo, u kom se duša i sèrce naroda njegova u svojoj bitnosti pokazuje; kanoti najmožniju narodnog izobraženja polugu; kanoti najsposobnije sriedstvo, kojim se na duh narodni diehuje; kanoti blagajnu, u kojoj se sve duševno blago naroda nalazi; zato sve što može čini, da se jezik narodni izобрази, obogati, oplemeni; sve pak od njeg odvratja, što bi ga poniziti, pokvariti, otrovati moglo; ali nipošto ne prezire jezike inostrane, pače rado ih uči, ter blago iz njih cerpljeno u blagajnu naroda svog prednaša, na priliku pčelice, koja po raznih perivojih medni sok kupi, ter u košnicu svoju nosi.²

Ogledno na primjeru *fakta* – staroslavenski jezik i glagoljica

Drugi je dio rada osmišljen kao svojevrsno zaustavljanje na poglavlju *babukićevske* analize što proizlazi iz vanjske povijesti jezika, između ideologije i lingvistike, između filozofije jezika i njezina djelatnoga utjecaja na hrvatske ilirce u svakom smislu, a pogotovo na području *gramatikologije* (termin Branke Tafre, usp. 1993: 9). Kao znanstveno sredstvo opisa jezičnoga ustrojstva, Babukićeve gramatike pokazuju visok stupanj intelektualiziranoga stila i naobraženosti. Njegova prva gramatika (*Osnova slovnice slavjanske narčja ilirskoga uredjena* 1836) osobito je značajna jer je obilježila djelovanje iliraca te otvorila put ostalim gramatikama na hrvatskom jeziku, a onda i stoga što je bila temelj jezične norme do kraja XIX. stoljeća. Njegova druga gramatika (*Ilirska slovnica* 1854) značajna je s aspekta metajezičnog, kao prvi pokušaj deskripcije jezičnoga sustava i kratka sinteza teorije i povijesti jezikoslovlja i gramatikologije uopće. Babukić piše o uzorima u promišljanjima o filozofiji i teoriji jezika, a izdvaja i uzore u oblikovanju pojedinih poglavlja gramatike. U predgovoru *Slovnici* (1854) definira načela kojima se rukovodio u pisanju gramatike i kojima bi se pisac svake gramatike trebao rukovoditi: *kratkoća, jasnost i sustavna suvislost* (1836: 11). Istaknuli bismo autoreferencijalnu svijest autora koji se istvoreneno kvalificira kao autor gramatika, ali takav autor koji samim pisanjem pokušava unaprijediti ili obnoviti jezikoslovnju, i uže gramatikološku, misao. U tom se misaonom procijepu dadu razaznati zaokružene informacije o Babukićevim *idealističkim tezama* o jeziku i mjesto *slavenstva* u njima.

² Vidi: *Slovo koje je Josip Juraj Strossmayer, bosanski, đakovački i sremski biskup prigodom svečanog svog uvoda dne 29. rujna na svoje stado rekao*. – u: Katolički list, god. II (1850), br. 41, str. 321-324; br. 42, str. 329-331 te *Josip Juraj Strossmayer – Govori*, Slavonica, Vinkovci 1994.

Zlatko Vince ranije je isticao da je njegov gramatički rad u najužoj povezanosti i upravo ovisnosti o općim kulturnim, političkim i nacionalnim idejama ilirskoga pokreta (prema: Vince 2002: 249), a Sanda Ham da Babukićev gramatički rad sažima u sebi suvremene poglede na slavenstvo iz kojih razumljivijom biva i ilirsko-hrvatska filološka zamisao Zagrebačke škole, ali i jugoslavenstvo hrvatskih vukovaca (2006: 76). Izravne uputnice na devetnaestostoljetnu filološku misao u *Osnovi slovnice* i *Ilirskoj slovnici* predstavljaju već u radu isticani izravni Herderovi i Humboldtovi citati, kao i autorove misli bjelodano inspirirane njihovim naukom, ali se nećemo dalje na njima zadržavati.

Postoje također poglavlja u cjelini Babukićeva filološkoga rada u kojima se izrijeком potvrđuje već istaknut stav o studiju ilirskoga jezika. Isti se sustavno ne može izučavati bez poznavanja ostalih slavenskih jezika (u njegov *slavjanskih narječjah*) i, što je važno, staroslavenskoga jezika i temeljnih uzora. U *Danici ilirskoj* (tečaj VI, br. 5, 1840: 18-19) Babukić donosi prikaz povijesti slavenske pismenosti (*Hod izobraženja kod Slavjanah*) iz perspektive tadašnje slavističke znanosti. Riječ je o ruskom prijevodu (1839. *Sěvėrne pčele* J. Dobrovskoga) knjige slavnoga poljskog povjesničara i naučitelja slavenskoga prava *Wacława Aleksandera* Maciejowskoga (*Historia pismenosti i prosvětjena slavenskih naroda do XIV. vėka*). Ističe tom prilikom da valja (...) *temeljito istražiti staro pismenstvo jer nije sve slabo, što je staro; i nije sve dobro, što je mlado*. Babukić donosi i pregled stanja istraživanja u tadašnjoj paleoslavistici i piše kako su do P. J. Šafarika i Maciejowskoga postojali samo pojedinačni (izolirani) opisi slavenske pismenosti (poljski – Bentkovski, češki – Jungman, ruski – Greč i dr). Poznato je isto tako da je u *Danici ilirskoj* (tečaj VI, br. 30, 1840: 117-119, ali i tečaj VIII, br. 48, 1842: 189-191) Babukić donio transliteraciju / transkripciju nekih glagoljičnih i ćiriličnih isprava iz XV. i XVI. stoljeća (darovni list Stefana Tomaša Ostoića, posljednjega bosanskog kralja, iz 1446). Već ovdje, kako će se vidjeti i iz prikaza relevantne staroslavenske literature koju je rabio u oblikovanju *Osnove*, ističe da je jezik tih isprava *čist ilirski, samo amo i tamo formulami cerkveno-slavjanskoga jezika pomėšan* te navodi potvrdu o izgovornim varijantama staroslavenskoga jata iz gramatike J. Dobrovskoga, a Josip Vončina (1987: 11-12) upozorava kako je riječ o svojevrsnom jezičnom anakronizmu jer kod hrvatskoglagoljskih i hrvatskoćirilskih isprava XV. i XVI. st. ne možemo razmišljati o prisutnosti stsl. jata.

U članku *Katedra jezika i literature slavjanske* (Danica ilirska, tečaj VI, br. 33, 1840: 129-131) ističe, tako potvrđujući Herdera i Humboldta kao temeljnu lingvističku literaturu, kako javno priznati jezik naroda biva uzvišen ostvarenim stupnjem pismenosti i valjanim poznavanjem i studijem te pismenosti. *Nauk jezika slavjanskoga* tako mora sadržavati *nauk nerėčja staro ili*

cerkveno-slavjanskoga, narječja ruskog, poljskog, češkog i ilirskog. Dalje o staroslavenskom jeziku ističe kako je izumrlo slavensko narječje koje je sve do XVII. stoljeća u Rusiji i literarni i crkveni jezik. Među ostalim narječjima (ovdje rabi termin jezik) ističe ilirski jezik kao najčistiji, onaj kojim govori 4 milijuna ljudi u Srbiji, Dalmaciji, Hrvatskoj i drugamo. Utemeljenost u slavenskoj pismenosti ti prostori bilježe u kontinuitetu, ističe Babukić, od IX. do XIV. stoljeća i prava je korist da će se u francuskom kolegiju (Pariz) slušatelji napokon upoznati s tim filološkim blagom.

Važno je istaknuti i koje je izvore, sukladno svojim uvjerenjima o cjelovitu poredbenom istraživačkom pristupu slavenskim jezicima i staroslavenskom jeziku kao ishodištu, rabio u pisanju gramatika. O toj je svestranosti u pristupu pisao i Šafarik u Babukiću osobito dragoj pohvali *Osnove (Danica ilirska*, tečaj III, br. 23, 10. lipnja 1837: 89-90):

Obzirom stvari grammatik se je naš obmedjšao na najnuždniu potrebu, svuda prědnost davajuć formam budi običajniim i razširnim, budi pravilniim i slavjanščiiim, s odhitjenjem toga, što je ili sa svim selsko i pokutno, ili očevidno pokvareno, ili drugač neugodno glasno. U svem izjavio je zdravu razsudnost, marljivost i pomnju hvale dostojnu.

U *Osnovi slovnice* ističe kako se među njegovim uzorima u pisanju gramatike nalaze i oni iz:

Staro cerkveno-slavjanskoga narječja:

- I. Slovnica Meletia Smotrickoga, pretisak iz 1755. Meletij Smotryc'ki ukrajinski je gramatičar XVII. stoljeća i europski promicatelj ukrajinskoga baroka.

Njegova je gramatička djelatnost, a slično je i u suvremenosti, obilježena suprotnostima europskoga Zapada i Istoka, prije svega u okviru Crkve. *Gramatika (Hrammatiki slavenskija pravilnoe syntagma)* je od svoga nastanka (1618, Vilno; 1619, Jevje) do dvadesetih godina XIX. stoljeća bila osnovni znanstveni izvor za crkvenoslavenski jezik. Djelo je doživjelo više izdanja, utjecalo na niz generacija i funkcioniralo kao temeljna staroslavenska gramatika, uzorna i za kasnije poznate i anonimne gramatičare od 1638, sve do objavljivanja djela osnivača moderne slavistike Josefa Dobrovskog. Ona je važan izvor za naše gramatičare, tim više što su mnogi od njih u XIX. stoljeću uključeni u Odbor za obnovu staroslavenskih liturgijskih knjiga u rimskoj Propagandi, a poznato je i da je jedan od priređivača istočnoslaveniziranih liturgijskih knjiga (*Misal* 1741, *Brevijar* 1791) – osorski kanonik Matej Sović

– načinio latinski prijevod te slovnice 1773. godine (usp. Strohal 1912). Meletievu je gramatiku Sović preveo 1756. godine za slušatelje crkvenoslavenskoga jezika na Karamanovu kolegiju (*Collegium illyricum*) u Zadru i Omišlju, a za tisak ju je uredio 1773, ali je ostala u rukopisu u ljubljanskoj knjižnici te ju je opisala Vanda Babič (*Matej Sovič in ohranjeni rokopis njegovega latinskega prevoda slovnice Meletija Smotrickega (1619) iz leta 1773 v rokopisni zbirki NUK Ljubljana*, Zbornik referatov za štirinajsti mednarodni slavistični kongres, Ohrid 2008: 31-47). Izvornik i prijevod sastoje se od poglavlja kojima su problematizirane sve jezične razine: pravopis, oblikoslovlje, skladnja i prozodija, a u okviru posljednjega poglavlja donosi se i paragraf o metrici. Gramatikološki opis svih izdanja ove gramatike donio je Olexa Horbatsch 1963. godine (*Die vier Ausgaben der kirchenslavischen Grammatik von M. Smotryc'kyj*), a nama ga je posredovao s kritičkim osvrtom Eduard Hercigonja (1964: 154-160).

Izdanje *Gramatike Smotryc'kog* 1755. godine koje navodi Babukić u popisu literature izašlo je u Rimniku u recenziji mitropolita *Srbije i Valahije* P. Nenadovića prema verziji Polikarpova (Moskva 1721). Očigledno je da se Babukić služio onom staroslavenskom gramatičkom tradicijom koja pripada Slavenima istočnoga obreda i kasnijim istočnoslaveniziranim uzorima (čak i u odnosu na Avrama Mrazovića), želeći tako postići slavensku svestranost u pristupu, ali i kontinuitet u iscrpljivanju uzora. Nije dakle htio konzultirati samo njemu najnovije uzore poput gramatike J. Dobrovskoga (1822). Riječ je o gramatičkoj tradiciji koja se, oprimjereno Smotryc'kim, oslanjala u terminologiji i podjeli na kategorije na grčku gramatičku literaturu (a tiskane gramatike koje prethode Meletievoj i na latinske izvore). Gramatički rad Smotryc'koga predstavlja svojevrsan odmak od grčkih i latinskih uzora, premda ne u temeljnoj podjeli poglavlja, i stvaranje umjetnih normi. Prepoznaje se po određenim novinama u predstavljanju unutarnje strukture jezika (npr. uvođenje lokativa kojega nema u gramatici Lavrentia Zizania Tustanovskog iz 1596, upotreba interjekcija prema latinskim gramatičkim predlošcima, odbacivanje člana *različie pron eže* koji je uveden u stsl. gramatike prema grčkim sintaktičkim modelima). Kada je riječ o jeziku kojim je gramatika pisana, mogu se uspostaviti veze sa stanjem u hrvatskoj jezičnoj povijesti. On je svojevrsan amalgam, novi tip staroslavenskoga jezika kakav je bio u književnoj uporabi u Ukrajini i Bjelorusiji u XVI. i XVII. stoljeću (dakako u primjerima i gramatičkim pravilima) i narodnoga ukrajinskoga govora (*rosski jazyk* – objašnjenja gramatičkih pravila, tumačenje)³. Osobito oštre granice između staroslavenskih književnih

³ Usporedi s klasifikacijom Nikolaja Trubeckojia (*Altkirchenslavische Grammatik* 1954): 1. Prastarocrkvenoslavenski jezik (neposvjedočen za razdoblje od 862. do 885), 2. Starocrkvenoslavenski jezik / jezik kanonskih tekstova (X. i XI. st), 3. Crkvenoslavenski jezik

i narodnih ukrajinskih jezičnih elemenata nema, kao ni u našim neliturgijskim glagoljskim tekstovima XV. i XVI. stoljeća (hrvatsko-staroslavenski jezik, usp. Damjanović 2000, 2012). Riječ je o staroslavenskoj gramatici koja nije utvrđivala pravila u vezi s analizom onoga što je bilo kanonizirano upotrebom u *dobrim, starim tekstovima*. Zato obiluje deskripcijom koja je artificijelna i kompromisna, a promjene u izdanjima Sm. gramatike poslije 1619. godine svjedočile su o svojevrsnoj evoluciji toga artificijelnog jezika (evolucija je u svezi s rastućim utjecajem živoga, govorenog jezika, usp. hrvatskostaroslavenski i hrvatsko-staroslavenski jezik). Imajući na umu istaknute informacije, vrijedilo bi istražiti je li pretisak iz 1755. Babukić rabio slučajno, prema dostupnosti, ili namjerno. U svakom je slučaju sigurno da je mnoga gramatiko-loška načela zadovoljio iscrpljivanjem takva staroslavenskog uzora.

II. Abraham (Avram) Mrazović, *Grammatica*, Budim 1811. (*Rukovodstvo k" slavenstěj grammatice...*, Budim, 1794, II. izdanje 1811).

Riječ je o staroslavenskoj gramatici o kojoj je Krešimir Georgijević 1936. sudio da opisuje jezik koji Slavenima istočnoga obreda, i pravoslavnim i katoličkim, predstavlja ono što latinski jezik predstavlja Zapadnoj crkvi. Spomenici toga jezika jesu prijevodi Biblije, homilije, molitvene knjige i nekoliko kronika. Dugo vremena vjerovalo se da je staroslavenski jezik jezik-predak dvaju velikih jezika: poljsko-češkog i moskovsko-ruskog (*serbo-russe et vendo-polonaise*) i svih dijalekata koji proizlaze iz njih. Mrazović je, prema Georgijeviću (*auteur d'une grammaire slave*)⁴, kao i njegovi učenici, tako zaljubljen u staroslavenski jezik da odbacuje sve novije književnosti kao pokvarene. Zalaže se da se poljski, ruski i češki jezik dovedu na njihove tobožnje prvotne oblike. Babukića su zacijelo u argumentacijama o čistoći, fleksibilnosti, tradicijskoj utemeljenosti i drugim prednostima (*sedam padežah imademo, čim se nijedan niti stari niti novi jezik ponositi ne može, za spole imenah naučiti se nepotřebujemo tolike uprave i naredbe* i dr) ilirskoga jezika učvrstili takvi izvori o staroslavenskom jeziku. Inače, Avram Mrazović bio je poznati srpski prosvjetitelj, pedagog, književnik i prevoditelj, te senator slobodnoga i kraljevskog grada Sombora. U rodnom Somboru završio je

/ jezik redakcijskih spomenika (od početka XII. stoljeća, hrvatski crkvenoslavenski jezik do XVI. stoljeća), 4. Novocrkvenoslavenski jezik (javlja se u određenoj sredini usporedo s književnim jezikom kojemu je osnova „domaći“ idiom, kod Hrvata to je hrvatski crkvenoslavenski jezik od XVI. stoljeća) (Damjanović 2005: 11).

⁴ Krešimir Georgijević, *Srpskohrvatska narodna pjesma u poljskoj književnosti*, studija iz usporedne istorije slovenskih književnosti, http://www.rastko.rs/rastko-pl/umetnost/književnost/studije/kgeorgijevic-pesma_1.php (stranica posjećena 30. travnja 2014 u 10,00 sati).

trogodišnju slavenosrpsku školu i četverorazrednu gramatikalnu školu. Školoвање je nastavio u Segedinu, potom u Pečuhu, Beču i Pešti. U Beču je na 1776. i 1777. godine pohađao predavanja iz gramatike i ortografije (pravopisa) te stekao pripremna znanja za gramatički rad. Iste je godine postavljen za vrhovnoga nadzornika svih pravoslavnih škola u Pečujskom školskom okrugu i upravitelja svih centralnih škola toga okruga.

III. Joseph Dobrovski, *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, Vindobonae 1822.

Prva moderna gramatika (staro)slavenskog jezika kojoj je autor češki slavist Josef Dobrovski. Izišla je 1822. godine pod nazivom *Udžbenik staroslavenskog jezika*. Inače, Josip Vončina ističe kako Vjekoslav Babukić u *Starinama ilirskim* bilježi da je u zadatak dobio 1833. godine prepisati (*transsumirati*) u latinici stare isprave i diplome Dalmacije, Hrvatske i Slavonije koje se nalaze u državnom arhivu. U vrijeme iliraca već je malo ljudi učenih glagoljici, a Babukić muke po glagoljici opisuje ovako: (...) *nu kada ni kod njega nikakve pomoći nenajde* (op. a. misli na profesora Ladislava Žužića), *saznade propitivanjem, da će g. Antun Mažuranić zagonetku glagoljski rešiti, budući da je iz onakove biskupie (senjske iz Novoga) rodом, gdje se služba božja u slavjanskom jeziku glagoljskoga pisma izveršava*. (citirano prema Vončina 1987: 11). Babukić je dao u latiničnoj transliteraciji / transkripciji (postupku koji nije ni jedno ni drugo u potpunosti) dva bosanična dokumenta (1446. i 1636) i dva glagoljična (1465, iz XVI. stoljeća). Uz Antuna Mažuranića služio se upravo gramatikom Josefa Dobrovskoga, a latinična slova kojima je transliterirao mogla su biti u skladu s Gajevom *Kratkom osnovom* ili, vjerojatnije, u skladu sa slavonskom grafijom (njome se služio sve do 1835. godine). Latinični prijepisi iz *Danice* (1840. i 1842) nose grafijska obilježja uznapredovale faze preporodnoga pokreta. Babukić se žalio na nepreciznost glagoljice i stare ćirilice – nema slova za glasove /lj/ i /nj/, ili su se bilježili slovima za /l/ i /n/, ili uz pomoć *đerva* te znakova za skupine *ju, ja, je*. Potom, nije mu bila jasna glasovna vrijednost slova *jat*. Pokazao je da prema Dobrovskom znade kako mu je transkripcijska položajna vrijednost /je/ i /ja/, ali je pritom ispustio iz vida da ona vrijedi za staroslavenski jezik i kanonske spomenike, a ne za isprave našega XV. i XVI. stoljeća. Iz svega se daje zaključiti da je gramatika J. Dobrovskog bila temeljni staroslavenski uzor u Babukićevu gramatičkom radu, prvenstveno u sadržajnom i metodološkom smislu (što izrijeком i potvrđuje napomenom o tvorbi riječi), a onda i sustavna pomoć za oblikovanje i izražavanje idealističkih stavova o *staro-slavjanskom jeziku*, slavenskim jezicima / narječjima i posebnom mjestu koje ilirski među njima zauzima.

U *Osnovi slovnice* (1836) Babukić spominje i druge gramatičke uzore, a člani ih prema poznatim slavenskim jezicima (narječjima):

Narěčje slavo-rusko: Hajmova gramatika, Gramatika Antona Jaroslava, 1820.

Narěčje poljsko: Mrozinski, 1822; Bandtke, 1824.

Narěčje česko: Dobrovski, 1814; Ternk, 1820; Vaclav Hanka, 1833.

Narěčje ilirsko: Relkovićeva gramatika i Lanosovićeva, gramatika Vuka Stefanovića Karadžića; Brlića, Kopitara, Matije Murka i dr.

Završava citatom Johanna C. Gottschieda, njemačkoga profesora poetike, logike i metafizike u Leipzigu iz XVIII. stoljeća, poklonika i učenika francuskog klasicizma koji se obračunavao sa svime što nije odgovaralo tim estetskim normama (tečaj II, br. 15, 1836: 60):

Sie sehen es gar nur zu wohl ein, dass es einem Eingebornen eine wahrhafte Schande ist, zwar in todten und ausländischen Sprachen geschickt; in seiner eigenen Muttersprache aber ein Fremdling, oder doch halber Barbar zu seyn.

Iz navedenih se radova i bibliografskih uzora proniknulo u načela kojima se Babukić rukovodio u izražavanju filozofskih stavova na kojima počiva njegova jezična koncepcija i konkretna gramatička djelatnost. Da je tako napokon bilo i s opisom unutarnjega jezičnog sustava te organizacijom jezičnih primjera, potvrđuje Tafr (1993: 59) – u svojoj dosljednosti ilirskoj jezičnoj koncepciji, Babukić se osvrće na hrvatske dijalekte, druge slavenske jezike, pa i stariju literaturu. Primjerice, nepostojano *a* takvim zove po Dobrovskome, navodi da je u starim crkvenoslavenskim knjigama na njegovu mjestu svugdje *debelo ili tanko jer*, a u današnjim *E* ili *O*, kao i u ruskom, češkom i poljskom jeziku. *Krajnci* pak, ističe Babukić, ne izgovaraju ni *A* ni *E* ni *O*, već poluglas pa bi i danas, da ga u slovnom sustavu imaju, pisali *jer* (pr. *коѣс-*, *kratъk-*) (1854: 163). Isto tako ističe da je, premda slijedeći Dobrovskoga, izraženu pozornost posvetio *slovenskom narěčju* (*slovensko-krajnskom* i *slovensko-hervatskom*), onda crkvenoslavenskom, a tek na kraju i drugim *slavjanskim narěčjima*. Metoda je to za koju i Branka Tafr i Ivo Pranjković ističu da prolazi i danas (1993: 75)⁵.

⁵ Ivo Pranjković, *Hrvatski jezik u 19. stoljeću*, http://www.hrvatskiplus.org/index.php?option=com_content&view=article&id=872:hrvatski-jezik-u-19-stoljeu&catid=38:jezik-lingvistika&Itemid=48 (stranica posjećena 30. travnja 2014. u 11,00 sati).

**Rasprava Mněnje o postanku glagolskih pismenah
(Programm des K. k. akademischen Gymnasiums zu Agram, 1859)**

U prilog Babukićevu poznavanju slavenske starine, uz proučene staroslavenske gramatičke uzore i transliterirane / transkribirane glagoljske spomenike prema tadašnjim suvremenim modelima preslovljavanja (npr. preslovljavanje jata po uzoru na pozicijsku uvjetovanost donesenu u gramatici J. Dobrovskoga), govori i zainteresiranost za pitanje o postanku i podrijetlu glagoljice. Ta je zainteresiranost dakako oprimjerena njegovom raspravom *Mněnje o postanku glagolskih pismenah* (Programm des K. k. akademischen Gymnasiums zu Agram, Zagreb 1859) koja je danas poznata tek kao podatak u postojećoj babukićevskoj literaturi (u užem i širem smislu).

Još je Tade Smičiklas u djelu *Život i djela Vjekoslava Babukića* (Zagreb 1876) isticao Babukićevo poznavanje glagoljice:

Već god. 1831. bilježi i prepisuje si ćirilicom iz pisaca, a i sveto Hrvatom pismo stara slavna glagoljica već nas u bilježkah pozdravlja, premda nevjesto naslikana pojedina pismena svjedoče, da ih je ruka Babukićeva sada prvi put bilježila. (1876: 10)

Na drugom mjestu ističe i sljedeće:

U prijateljstvu i veselu drugovanju rasla je snaga Babukiću za tihi naučni radi po onom mottu, koji si je stavio već godine 1831. iz Šafari-ka: "Die Sehnsucht nach der sussen Kunde von dem Leben der Vater wurzelt tief in Gemüthe des Menschen." — Ono davno doba iz kojega se sjaju sveta i slavna imena Ćirila i Metoda davninom i svetinjom ga začaruje i vabi u svoje krilo i kašnje kroz cieli život. U ono doba već sada ulazi "gdje su sveti navjestnici slavenski sveto popisali pismo, po kojem su sebi blaženstvo, rodu pako svojemu slovenskomu slavu vječnu zaslužili". S ponosom i uzhitom gleda on u onu dobu, iz koje slovenski narod od svih sada živućih naroda imade prvi pismo sveto na svojem jeziku. Bili su sveti naši apostoli grčki uzgojeni, al po rodu su naše slovenske krvi: "kako bi inače sveto pismo onako liepo napisati mogli". (1876: 11-12)

Prvi raspravu spominje već godinu kasnije Ivan Kukuljević Sakcinski u *Bibliografiji hrvatskoj* (1860). Smičiklas jedini donosi i ponešto iscrpniji opis Babukićevih stavova o postanku i podrijetlu glagoljice koji se, s obzirom na to da je riječ o prvoj polovici XIX. stoljeća, još uvijek uglavnom oslanjaju na tvrdnje oca slavistike Dobrovskoga koji je smatrao da je ćirilica prvo slavensko pismo, a da su glagoljicu oblikovali hrvatski glagoljaši u XIII. stoljeću na temelju ćirilice. Tomu je prvi prigovorio Jernej Kopitar koji je uočio razliku između oble i ugate glagoljice (izdanje *Kločeva glagoljaša* 1836), a po otkri-

ću *Praških listića* svoj je stav o većoj starosti glagoljice istaknuo slavistički autoritet: slovački i češki jezikoslovac P. J. Šafarik u knjizi *O podrijetlu i domovini glagoljaštva* (1855). Inače, u današnjoj suvremenoj paleoslavističkoj znanosti pitanje prvenstva dviju slavenskih azbuka gotovo je prevladano, nakon 200 godina rasprava. Uvijek se tvrdilo kako će odgovor na pitanje koje je od tih dvaju pisama stvorio Konstantin Ćiril biti i odgovor na pitanje koje je pismo starije. No, jasno je da postoje znanstvenici koji i danas primjerice drže da je ćirilica starija, a slažu se s mišljenjem da je Konstantin stvorio glagoljicu (npr. E. Georgiev). U ustanovljavanju prvenstva ne pomaže ni vremenska datacija spomenika jer glagoljični se i ćirilični spomenici javljaju istovremeno i jednako sačinjavaju kanon staroslavenskih spisa („kao za inat“ istaknut će prof. J. Hamm, usp. Damjanović 2012: 59-62). Smičiklas ističe kako je već u počecima svoga djelovanja Babukić isticao drugačije stavove po pitanju povijesti i razvoja fonetskih pisama uopće, a onda i glagoljice, u odnosu na znanstvene autoritete vremena. Trudio se već prvim anonimnim i potpisanim radovima tridesetih godina XIX. stoljeća dokazati kako su *pismena sveobća*, bez pronalazača te da su ih *svi narodi sve jedan od drugoga različnim putem od feničkoga popunili* (1876: 17). U užem je smislu iste stavove ponovio u raspravi *Mnijenje o postanku glagolskih pismenah* 1859. godine. Iznova je potvrdio poznavanje literature o genezi glagoljskoga pisma, ali istu genezu ponovno tumači vlastitim putem od Kadma Feničanina preko grčkih i ilirskih strana do glagoljice. Na taj se način suprotstavio autoritetnom stavu o glagoljici kao trinaestostoljetnom pismu hrvatskih glagoljaša, a iz perspektive danas klasificiranih egzogenih, endogenih i egzogeno-engogenih teorija o postanku glagoljice, mogli bismo zaključiti da njegova pripada prvoj, egzogenoj skupini teorija, te da je Babukić svojevrstan preteča Račkijeve egzogeno-endogene teorije predstavljene u knjizi *Pismo slovjensko* 1861. godine. Poznato je naime da je i Franjo Rački, uz to što je prvi put afirmirao Konstantina Ćirila kao autora (kodifikatora) glagoljice, isticao veze glagoljice s germanskim runama, a preko grčkoga alfabeta – kojima je svejednako feničko pismo u osnovi. Isticao je dalje, poput Babukića, važnost feničkoga pisma za koje je također tvrdio da je ostavilo izravan trag na pismo starih Ilira na Balkanu te da se jantarskim putem širilo prema Slavenima i Germanima na sjeveru Europe (usp. Žagar 2013: 66).

Babukićeva rasprava o glagoljici, osim kod Smičiklasa, spominje se tek usputno u njegovih suvremenih biografa i bibliografa, i to u *Hrvatskom biografskom leksikonu* Leksikografskoga zavoda Miroslava Krlež⁶ samo kao poznata rasprava, a dalje primjerice kod Vesne Nosić u članku *Hrvatski na-*

⁶ <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=982> (stranica posjećena 28. travnja 2014. u 10,00 sati).

rodni preporod u svjetlu tiskarsko-izdavačke djelatnosti (2011: 138). Ona ističe kako je Babukić afirmiran kao pjesnik ilirac samo uratkom *Granici i Danici* iz prvoga broja *Danice*, a kao gramatičar dakako *Osnovom slovnice slavjanske narječja ilirskoga* nastaloj na temeljima češkoga slavista J. Dobrovskoga. Napominje kako je za tisak priredio djela Ignjata Đorđevića, Junija Palmotića, Ivana Gundulića i Andrije Kačića Miošića te da je skupljao narodne pjesme iz svog rodnog kraja. Među njegova tiskana autorska djela ubraja i *Mnijenje o postanku glagoljskih pismenah* (Zagreb 1859). Dionizije Švagelj nemalo je pisao o problematici hrvatskoga narodnog preporoda u Slavoniji i ulozi Vjekoslava Babukića u njem, a spomenutu raspravu o postanku glagoljice tek registrira među brojnima koje autora ovjeravaju kao kompetentnoga filologa angažiranoga po pitanju odnosa jezik – narodni život (2009: 44-45). U opetovano citiranoj knjizi Branke Tafre (1993: 34) napominje se, bez bibliografske potvrde i razrade, tek da je Vjekoslav Babukić učio glagoljicu i pisao o njezinu nastanku.

Već prema citatima kojima izražava stavove o sramotnom nepoznavanju vlastita jezika, dok se ističe tečno svladavanje stranih (završni citat Johanna C. Gottschieda u *Osnovi slovnice*), a onda i prema svakoj drugoj Babukićevoj autorskoj, misaonoj, uredničkoj, prevoditeljskoj djelatnosti, mnogo se zaključuje o dosezima njegove erudicije, filozofsko-teorijskim poimanjima prirode jezika, te konkretnom gramatičkom radu Babukićevu koji vjerno slijedi teorijska načela, što pokazuju navodi iz *Osnova slovnice* i *Ilirske slovnice*. Istraživanjem Babukićevih nasljedovanih uzora u promišljanju o vezi jezika i naroda / nacije (Herder, Humboldt i dr), otkrila su se i načela njegove koncepcije izučavanja *ilirskoga jezika*. Ta počiva na studiju slavenske starine – općeslavenskoga književnog jezika i dviju azbuka kojima se izražavao. Da se Babukić hrvatskom znanstvenom nebu predstavlja i kao sjajan poznavatelj paleoslavističkih / paleokroatističkih tema, bila je do danas manje poznata činjenica. Analizom odabranih autorovih osvrtu u *Danici ilirskoj*, uzora u pisanju gramatike i, napokon, rasprave o postanku glagoljice ustvrđuje se da je Vjekoslav Babukić dobro upoznat sa slavenskom starinom kao i recentnom paleoslavističkom literaturom svoga vremena.

Literatura

- Agičić, Damir (2000), *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu XIX. u XX. stoljeće*. Zagreb: IBIS grafika.
- Babič, Vanda (2008), Matej Sovič in ohranjeni rokopis njegovega latinskega prevoda slovnice Meletija Smotrickega (1619) iz leta 1773 v rokopisni zbirki NUK Ljubljana. U: A. Derganc i dr. (ur.), *Zbornik referatov za štirinajsti mednarodni slavistični kongres*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, str. 31-47.
- Babukić, Vjekoslav (1836), Osnova slovnice slavjanske narčja ilirskoga uredjena Vjekoslavom Babukićem. *Danica ilirska*, II (10-15).
- Babukić, Vjekoslav (1840), Hod izobraženja kod Slavjanah. *Danica ilirska*, VI (5), str. 18-19.
- Babukić, Vjekoslav (1840), Katedra jezika i literature slavjanske. *Danica ilirska*, VI (33), str. 129-131.
- Babukić, Vjekoslav (1840), Starine ilirske. *Danica ilirska*, VI (30), str. 117-119.
- Babukić, Vjekoslav (1842), Starine ilirske. *Danica ilirska*, VIII (48), str. 189-191.
- Babukić, Vjekoslav (1854), *Ilirska slovnica*. Zagreb: Bérzotiskom nar. tiskarnice dra. L. Gaja.
- Babukić, Vjekoslav (1859), *Mnjenje o postanku glagolskih pismenah*. Programm des K. k. akademischen Gymnasiums zu Agram, V (1), str. 20-29.
- Damjanović, Stjepan (1991), *Jedanaest stoljeća nezaborava*. Osijek – Zagreb: IC Revija i Međunarodni slavistički centar.
- Damjanović, Stjepan (2000), *Filološki razgovori*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Damjanović, Stjepan (2005), *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Damjanović, Stjepan (2012), *Slovo iskona, staroslavenska/starohrvatska čitanka (drugo, dopunjeno izdanje)*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Dobrovsky, Josef (1822), *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*. Vindobonae.
- Festini, Heda (1982), Botturina teorija jezika. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, VIII (15-16), str. 75-92.
- Glovacki-Bernardi, Zrinjka – Kovačec, August – Mihaljević, Milan – Halwachs, Dieter W. – Sornig, Karl – Penzinger, Christine – Schrod, Richard (2001), *Uvod u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hamm, Sanda (2006), *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

- Hercigonja, Eduard (1964), Olexa Horbatsch, Die vier Ausgaben der kirchenslavischen Grammatik von M. Smotrýckyj. *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, XIV (1), str. 154-160.
- Ivić, Milka (1978), *Pravci u lingvistici (4. izdanje)*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Jespersen, Otto (1970), *Čovječanstvo, narod i pojedinac sa lingvističkog stanovišta*. Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika (Biblioteka Lingvistika, poetika).
- Kukuljević Sakcinski, Ivan (1860), *Bibliografija hrvatska*. Zagreb: Brzotiskom Dragutina Albrechta.
- Lukić, Milica (2009), O glagoljaštvu i glagolizmu u zagrebačkom Katoličkom listu od 1849. do 1900. godine. *Lingua Montenegrina (časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja)*, III (1), str. 149-194.
- Lukić, Milica (2010), *Ususret novijoj povijesti glagolizma. Lingua Montenegrina (časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja)*, V (1), str. 81-102.
- Nosić, Vesna (2011), Hrvatski narodni preporod u svjetlu tiskarsko-izdavačke djelatnosti. *Život i škola*, LVII (25), str. 133-153.
- Petrović, Ivanka (1979), Franjo Rački – otac hrvatske Cyrillo-Methodiane. U: Lj. Boban (ur.), *Zbornik zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU*. Zagreb: JAZU, str. 47-99.
- Rački, Franjo (1861), *Pismo slovjensko*. Zagreb: Brzotiskom Dragutina Albrechta.
- Smičiklas, Tade (1876), *Život i djela Vjekoslava Babukića*. Zagreb: Tiskara Narodnih novina.
- Smotryc'kij, Meletij (1619), *Hrammatiki slavenskija pravilnoe syntagma [...]*. Jevje.
- Strohal, Rudolf (1912), *Kratki osvrt na hrvatsku glagolsku knjigu*. Zagreb: Troškom piščevim.
- Strossmayer, Josip Juraj (1850), Slovo koje je Josip Juraj Strossmayer, bosanski, đakovački i sremski biskup prigodom svečanog svog uvoda dne 29. rujna na svoje stado rekao. *Katolički list*, II (41, 42), str. 321-324; str. 329-331.
- Sud dra. P. J. Šafarika o Osnovi Slovnice Slavjanske, narččja Ilirskoga, uređenoj Vėkoslavom Babukićem. *Danica ilirska*, III (23), 10. lipnja 1837, str. 89-90.
- Švigelj, Dionizije (2009), *Sabrana djela VI. Hrvatski narodni preporod u Slavoniji*. Vinkovci: Ogranak Matice hrvatske u Vinkovcima.
- Tafra, Branka (1993), *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Zagreb: Matica hrvatska.

- Tafra, Branka (2006), Značenje narodnoga preporoda za hrvatski jezik. *Croatica et Slavica Iadertina*, II (2), str. 43-55.
- Tafra, Branka (2013), *Vjekoslav Babukić – Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga uređena Vjekoslavom Babukićem*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Vince, Zlatko (2002), *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Vončina, Josip (1987), Recepcija književne baštine. *Dani Hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, XIII (1), s tr. 5-41.
- Žagar, Mateo (2013), *Uvod u glagoljsku paleografiju I*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Mrežni izvori

- Pranjković, Ivo, *Hrvatski jezik u 19. stoljeću*, http://www.hrvatskiplus.org/index.php?option=com_content&view=article&id=872:hrvatski-jezik-u-19-stoljeu&catid=38:jezik-lingvistika&Itemid=48 (stranica posjećena 30. travnja 2014. u 11,00 sati).
- Geogrijević, Krešimir, *Srpskohrvatska narodna pjesma u poljskoj književnosti*, studija iz usporedne istorije slovenskih književnosti, http://www.rastko.rs/rastko-pl/umetnost/knjizevnost/studije/kgeorgijevic-pesma_1.php (stranica posjećena 30. travnja 2014 u 10,00 sati).
- Leksikografski zavod Miroslava Krlež, Hrvatski biografski leksikon – Babukić, Vjekoslav (Alojzije), <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=982> (stranica posjećena 28. travnja 2014. u 10,00 sati).

Milica LUKIĆ & Vjera BLAŽEVIĆ KREZIĆ

VJEKOSLAV BABUKIĆ'S IDEALISTIC VIEW OF LANGUAGE

On the basis of works *Osnova slovnice slavyjanske narječja ilirskoga uredjena Vjekoslavom Babukićem* (1836) and *Ilirska slovnica* (1854), the authors of this paper present the views of Vjekoslav Babukić on the nature of language. An assumption is made that Babukić's position was inspired by idealistic theses of the greatest language theorist of the 19th century, Wilhelm von Humboldt (1767-1835), who, continuing the philosophy of Johann Gottfried Herder, saw language as a "specific emanation of the spirit" that actively participated in the formation of human cognition, had an inner strength and belonged to the entire nation. The Illyrian program is entirely leaning against a prominent philosophical and theoretical understanding of the nature of language, whereas Babukić's grammatical work faithfully follows its guidelines, which is reflected in a considerable number of references to *Osnove slovnice* and *Ilirske slovnice*. Based on the analysis of selected texts in *Danica ilirska*, role models in writing the grammar and, finally, the debate on the origin of the Glagolitic script, a claim is made in the paper that Vjekoslav Babukić was very much familiar with paleo-slavistic and paleo-croatistic issues of his time.

Key words: *Vjekoslav Babukić, philosophy of language, genetic conception of language, Illyrism, grammar, Old Slavic language, Glagolitic script*

UDK 811.163.4'373(497.5)“13“

Izvorni naučni rad

Stijepo STJEPOVIĆ (Zadar)

Sveučilište u Zadru

sstjepovic@unizd.hr

KRATKA USPOREDBA SLAVENSKE I ROMANSKE ANTROPONIMIJE RABA I ZADRA SREDINOM 14. STOLJEĆA

Ovim se radom nastoji usporediti antroponimna situacija rapske i zadarske komune sredinom 14. stoljeća. Dijelom zbog prirodnih, a dijelom zbog društvenih razloga Zadar je bio izloženiji slavenizaciji za razliku od Raba u kojem romanski elementi u antroponimiji pokazuju veću otpornost. Spol i društveni status također igraju ulogu u oblikovanju imenskih formula.

Ključne riječi: *antroponimija, Rab, Zadar, slavenstvo, romanstvo*

U nekoliko recentnih radova imali smo prilike promotriti antroponimnu situaciju na Rabu u drugoj polovici 14. stoljeća.¹ Kao što je više puta bilo istaknuto, riječ je o jezičnoj zajednici koja je pokazivala otpornost prema slavenskom jezičnom utjecaju i u velikoj mjeri, do razdoblja o kojem govorimo, očuvala romanski karakter koji se očitovao i u antroponimiji. Do objašnjenja nije teško doći. Rab je geografski putem dviju značajnih barijera, Velebita i Velebitskog kanala, odijeljen od kopnene mase na kojoj se još tijekom ranoga srednjeg vijeka afirmirao slavenski element. S druge strane, politička organiziranost izražena kroz gradsku komunu, koja je čuvala svoje višestoljetne tradicije i bila usmjerena prema drugim romanskim središtima istočne i zapadne strane Jadrana, omogućavala je rapskom stanovništvu da se distancira od kopnenog slavenstva i naglasi svoju različitost. Još je u lingvistici 19. stoljeća uočeno da je bolje jezične pojave ne promatrati afirmativno, već negativno. Prevlast dualizma nad monizmom tako se očitovao i kroz poznate jezične dihotomije. Budući, dakle, da se jezične stvarnosti promatraju kroz njihove suprotnosti, potrebno je i antroponimiju srednjovjekovnog Raba postaviti u dijalektički odnos spram određene jezične zajednice koja pokazuje suprotne sociolingvističke karakteristike.

¹ *Identitet kasnosrednjovjekovnog Raba u svjetlu hagonima*, Europa orientalis 32 (2013); str. 145–167; *Romanstvo i slavenstvo srednjovjekovnih rapskih obitelji*, Lingua montenegrina, 13 (2014); str. 49–89.

Kao sredina pogodna za ovakvu usporedbu nameće se upravo susjedna, zadarska komuna u kojoj se proces slavenizacije odvijao ranije i brže nego na Rabu. Ponovno se geografski kriteriji pokazuju ključni za takav razvoj događaja. Zadar je grad prema kojem gravitira cjelokupno područje između rijeka Zrmanje i Krke. Od spomenutog prostora ne dijeli ga nikakva barijera; upravo suprotno, grad je sa svojim agerom, koji se proteže od Dikla do Bibinja,² dio kopnene mase, ali i točka putem koje kopneno stanovništvo dolazi u doticaj sa sredozemnom kulturom. U bližoj i daljoj gradskoj okolini formiraju se tijekom srednjeg vijeka politička središta hrvatske države. U svakom slučaju, kao što ćemo vidjeti i na primjeru antroponimije, Zadar je grad koji u 14. stoljeću pokazuje prevlast slavenskog jezičnog elementa nad romanskim.

Vesna Jakić-Cestarić u svojim se radovima fokusirala na pitanja jezične interakcije gradskog romanskog stanovništva i Slavena iz okolnih područja. Autorica je analizirala brojne dokumente kako bi došla do zaključaka o procesima koji su se odvijali u Zadru od 10. do 13. stoljeća. Spomenuti zaključci mogu nam tako osvijetliti antroponimnu situaciju Zadra do 14. stoljeća. Premda je temeljitija od ranijih autora, počevši od Jirečeka preko Strohala, a donekle i Skoka, i metodološki se nadovezuje na radove Irmgard Mahnken, Radoslava Katičića i Žarka Muljačića, te dolazi do ispravnih rezultata, koristi se pogrešnom terminologijom kojom opisuje postignute rezultate odnosno koristi termine „etnički“ i „etnička simbioza“ na mjestima na kojima bi, po mom sudu, trebali stajati izrazi „jezični“ i „jezična simbioza“. Napominjem da ovom opaskom nipošto ne želim umanjiti autorici zasluge u proučavanju antroponimije Zadra i drugih dalmatinskih gradova.

U prvoj poznatoj srednjovjekovnoj zadarskoj privatnoj ispravi, oporuci koju sastavlja zadarski prior Andreas, spominje se priorovih petero djece, između ostalih i njegova kći Dobrosia, a u istom se dokumentu navodi i ime zadarskog tribuna po imenu Dabro.³ U priorovoj kući stanuju i sluge slavenskih imena; Prisinacco, Pribina, Techamila, Milica, Racinacco, Strietecho, Semissina i Zremilo. Autorica navodi još tri dokumenta iz desetog stoljeća u kojima se spominju osobe sa slavenskim imenima te naglašava da u 10. stoljeću prevladavaju jednočlane imenske formule te da još uvijek nema onima kojim bi se označila cijela obitelj.⁴ U ispravama iz 11. stoljeća zabilježena su 172 osobna imena od kojih je 110 romaniziranih hagionima, 10 slaveniziranih hagionima i 52 slavenska imena. Stoga Jakić-Cestarić zaključuje da je

² Nada Klaić i Ivo Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409*, sv. 2, *Prošlost Zadra*, Zadar: Filozofski fakultet Zadar, 1979: 62–65.

³ Vesna Jakić-Cestarić, *Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena*, *Radovi instituta JAZU u Zadru* 19 (1972): 99–170 (dalje: „Etnički odnosi“), 114.

⁴ Isto, 115.

„etnička“ simbioza između Romana i Slavena u punom jeku, odnosno da je u zadarskom obiteljskom krugu vladala dvojezičnost, ističući da je moguće naći brojne primjere hibridnih oblika odnosno slavenskih imena s romanskim hipokorističkim sufiksima kao i kršćanskih imena sa slavenskim hipokorističkim sufiksima.⁵ Autorica putem hipokorističkih deminutivnih i augmentativnih sufiksa temeljito analizira antroponimnu situaciju Zadra u 12. i 13. stoljeću. Zaključuje da su za navedeno razdoblje slavenski hipokoristici znatno brojniji od romanskih pa tako u 12. stoljeću nalazi 23 romanske tvorbe naprema 103 slavenske, a u 13. stoljeću 36 romanskih tvorbi nasuprot čak 247 slavenskih.⁶

U 12. stoljeću najveći dio zadarskih plemićkih obitelji još uvijek nema ustaljeno prezime, dok se već u 13. stoljeću pored kombinacije osobnog imena i patronima u genitivu razvija i tročlana imenska formula koja se sastoji od osobnog imena, prijedloga *de* patronima koji pokazuje tendenciju ustaljivanja odnosno prelaska u prezime.⁷ Analizom ženskih osobnih imena u 13. stoljeću autorica dolazi do zaključka da su u 90% zadarskih plemićkih obitelji potvrđena slavenska ženska imena.⁸ U ukupnom broju ženskih imena također prevladava slavenski element; od 357 zabilježenih imena, njih 190 su slavenska i po osnovi i po tvorbi, 13 ih je slavenskih samo po tvorbi, a 154 imena su drugoga porijekla.⁹ Struktura imenskih formula kod žena iz viših slojeva često je četveročlana jer, pored spomenutih triju elemenata, uključuje i ime oca odnosno muža.¹⁰

Za potrebe ovoga usporednog prikaza koristio sam antroponimnu građu sadržanu u ispravama, koje je sastavio zadarski bilježnik Andreas pokojnog Petra iz Canturija tijekom pedesetih godina 14. stoljeća, objavljenima 2001. u izdanju Državnog arhiva u Zadru.¹¹ Na građu sam primijenio iste kriterije koji su vrijedili i za rapske antroponime. Isključio sam sve strance, osobe u čijoj je imenskoj formuli bila sadržana oznaka *habitor*, ali i stanovnike onih kopnenih i otočnih naselja koji su pripadali zadarskoj komuni. Budući da među antroponimima posljednje skupine prevladava slavenski element htio sam izbjeći da se *a priori* stekne dojam o slavenstvu onodobnog Zadra. Na taj sam način došao do nešto manje od devetsto imenskih formula, dakle, uzorak

⁵ Isto, 123.

⁶ Isto, 136.

⁷ Vesna Jakić-Cestarić, *Zadarska ženska osobna imena u XIII. stoljeću - odnos i rezultati prethodnih simbiotskih procesa u gradu i podrijetla novijih doseljenika*, Radovi Jazu, Zadar, 24 (1977): 146.

⁸ Isto, 159.

⁹ Isto, 179.

¹⁰ Isto, 186.

¹¹ *Andrija pok Petra iz Cantù. Bilježnički zapisi 1353–1355*. Prepisao latinski tekst te izradio hrvatske sažetke i kazala Robert Leljak ; s izvornikom sravnio, izvršio redakciju teksta i kazala te izradio kritički aparat i bilješke Josip Kolanović. Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2001.

približno sličan rapskomu. Valja naglasiti da su u to doba u Zadru djelovali i drugi notari tako da spomenuti uzorak zasigurno ne obuhvaća stanovništvo u onim razmjerima u kojima to čine spisi dvojice rapskih notara, ali držim da, kao i suvremena metoda ankete, *pars pro toto* odražava antroponimnu sliku zadarskog građanstva sredinom 14. stoljeća. Metoda koju sam primijenio predstavlja kompromis između pristupa rapskoj antroponimiji koju sam razvio u ovom radu, a koja je počiva na individualnom pristupu svakoj pojednoj kategoriji imenske formule odnosno težnji da istakne važnost hagionimnog aspekta antroponimije kada je riječ o osobnim imenima, i metode kojom se služi Vesna Jakić-Cestarić koja u prvi plan stavlja opreku slavenstvo - romanstvo. Stoga cilj ove usporedne analize neće biti sravnjivanje jedne baze podataka s drugom, jer bi to bio daleko složeniji zahvat kojemu ovdje nije mjesto, već radije promatranje nekih posebnosti po kojima se antroponimni sustavi ovih dviju komuna razlikuju.

Među muškim osobnim imenima prevladavaju hagionimi zabilježeni u neutralnom latinskom obliku. Stoga nam ovaj dio antroponimne građe, za razliku od hipokorističkih i drugih oblika, ne daje previše informacija o odnosu slavenstva i romanstva, već prvenstveno ukazuje na utjecaj pojedinih svetačkih kultova na izbor osobnih imena. Takve neutralno zabilježene hagionime nalazimo kod 419 osoba; Andreas (13 osoba), Bartolomeus (6 osoba), Blasius odnosno Blaxius (6 osoba), Christoforus (3 osobe), Cibrianus, Cosma, Damianus (21 osoba), Daniel (3 osobe), Donatus, Elias odnosno Helia (6 osoba), Federicus, Filipus (3 osobe), Franciscus (12 osoba), Georgius (27 osoba), Gregorius (22 osobe), Grisogonus (13 osoba), Iacobus (16 osoba), Iohannes (53 osobe), Laurentius (9 osoba), Lucha odnosno Luchas (7 osoba), Marcus (12 osoba), Marinus (21 osoba), Martinus (8 osoba), Matheus (22 osoba), Maurus (3 osobe), Michael (5 osoba), Nichola odnosno Nicholaus (45 osoba), Paulus (16 osoba), Pellegrinus, Petrus (22 osobe), Rugerius, Simon (3 osobe), Stephanus (21 osobe), Tadeus, Thoma (3 osobe), Vitus, Zoylus odnosno Çoylus (10 osoba).

Sljedeće skupine osobnih imena otkrivaju više o sociolingvističkoj situaciji Zadra sredinom 14. stoljeća. Pri podjeli imena poslužio sam se prethodno spomenutom kompromisnom metodom, koristeći se oprekama romansko - slavensko, hagionimno - nehagionimno odnosno njihovim kombinacijama.

Slavenska imena kod kojih ne nalazimo hagionimne utjecaje nalazimo kod 144 osobe; Banighus, Bercho, Bithe odnosno Bithole, Bogdanus / Bogde / Bogdulus 12 osoba, Budisclavus, Carnotus / Cranota / Cranoy (3 osobe), Cernolus odnosno Cernulus (2 osobe), Cosa odnosno Cosara, Dessimerius, Disislavus, Dismanus, Dissoy (2 osobe), Dobrogrna, Dobroslavus, Draginus / Dragos / Dragisclavus / Dragota / Dragoy / Drasoy / Draxoy / Drasza (8 oso-

ba), Dvorchus, Gostissa odnosno Gostiza (2 osobe), Greschus odnosno Grescus (4 osobe), Glubenus / Gliubenus / Lubenus / Liubenus / Luboy (4 osobe), Mirogius, Mirosclavus, Mladinus, Obradus (3 osobe), Pervaz / Pervinus / Pervonichus (3 osobe), Planaz, Prepsa / Pribsa / Pribenus / Pribene / Pribislavus / Pribossius / Priboy / Priboyus (11 osoba), Prodanus (2 osobe), Radmanus, Radoanus / Radovanus / Radochanus / Raduanus, Radonus / Radanus / Radinus (9 osoba), Radosclavus / Rodosclavus / Radoy / Radoyg / Radoyus (26 osoba), Sazchus, Sempcho, Solica odnosno Suliza (2 osobe), Sopol, Stancho / Stancius / Stanislavus / Stanoy / Stanoyslave / Stanoyus (10 osoba), Stoyanus / Stoyssa (5 osoba), Treschus, Tressole, Vladislavus / Vlada / Vladoy (5 osoba), Volcigna / Volze / Volzina / Vulzina / Vulchan / Volxa (10 osoba).

U sljedećoj su skupini hagionimi koji su pod utjecajem romanskog jezičnog elementa pretvoreni u hipokorističke i druge oblike; Albertinus, Antolinus, Barchole, Bartholus, Barthus, Blasolus, Collanus odnosno Collane (6 osoba), Crescolus / Crescus / Cressius / Cressulus / Cressolus / Cressole (26 osoba), Crisanus, Lompre, Marinzus, Matulus, Mazolus, Nicholetus, Pancratius, Perincolus / Perrolus / Perroyus (3 osobe), Thomadius / Thomanus / Thomana / Thomasinus / Thomasius / Thomassius / Thomaxius (10 osoba), Zaninus odnosno Zane (7 osoba). U ovoj skupini nalazimo 65 osoba.

Hagionime koji su pretrpjeli slavenski utjecaj nalazimo kod 64 osobe; Agostiza, Cressovanus, Diminach / Dminachus / Dimincius / Diminzus / Diminchus (5 osoba), Ievane odnosno Ivizus (2 osobe), Iurag / Iurgius / Iuriza / Iuroy / Iursa / Iurulus (8 osoba), Maroy (3 osobe), Marcheta / Marcha / Marsa (2 osobe), Martiniz, Michoville / Micholvilus / Missole / Missolus / Missule / Missulus / Micha / Mixa (17 osoba), Petrez, Stipanus, Thomissa odnosno Tompsa (2 osobe), Vidolus / Vidoy / Vidus / Vidoe / Vitchanus / Vitha / Vitole / Vitulus (17 osoba), Zanchus, Zufchus odnosno Zuve (2 osobe).

Romanska imena koja nisu hagionimi nalazimo kod 32 osobe; Alegretus (4 osobe), Arichus, Artichus, Bastasius, Bivaldus, Bruxel, Cambius, Candulius, Carinus, Catholdus, Cemptus, Civitanus (8 osoba), Codolus, Colutius, Galzius (2 osobe), Gotus, Gradinus, Grazianus, Iadrolus, Magerius, Raynerius.

Dakle, od ukupno 724 muške osobe zabilježene u dokumentima, kod nešto više od polovice susrećemo neutralni hagionim zapisan u latinskom obliku. Petina osoba nosi čisto slavensko ime, bez hagionimnog utjecaja. Kod desetine osoba nalazimo hagionime oblikovane pod romanskim utjecajem, a gotovo je jednak broj hagionima koji su pretrpjeli slavenski utjecaj. Tek svaka dvadeseta osoba nosi romansko ime koje nije hagionim.

Uspoređujući muška osobna imena u Zadru s onima na Rabu iz približno istog vremenskog razdoblja nalazimo neke podudarnosti, ali i neke razlike. U obje sredine hagionimi prevladavaju nad ostalim imenima, a njihova raspo-

djela odražava značaj svetačkih kultova koje je zajednica odnosno obitelj preferirala. Također, veliki udio hagionima zapisanih u latinskom obliku otežava identifikaciju osobe u oba slučaja. Ali, kada dolazimo do odnosa slavenskog i romanskog jezičnog elementa uočavamo kako se situacija polarizira odnosno kako je u Zadru slavenstvo u antroponimiji znatno izraženije nego na Rabu. Ponajprije, nalazimo značajan udio čisto slavenskih osobnih imena s velikim bogatstvom hipokorističkih oblika, dok ova imena na Rabu čine gotovo zanemarivu manjinu. Nadalje, hipokoristički oblici hagionima u Zadru pokazuju podjednaku zastupljenost romanskih i slavenskih sufiksa, nasuprot tome rapski se hagionimni hipokoristici najčešće oblikuju pomoću romanskih sufiksa. Ipak, valja promotriti uzorak ženskih imena kako bi nam slika o razlikama u antroponimiji ovih dvaju gradova bila jasnija.

Čisto slavenska ženska imena nalazimo kod 67 osoba; Braniza, Buda, Buna, Cerna / Cernulla / Cernola / Cerna (2 osobe), Dessa / Dessiza / Dexiza / Dessaza (5 osoba), Dobra / Dobre / Dobriza (10 osoba), Draga / Dragosclava / Drasislava / Drasiza / Drasosta (11 osoba), Gruba / Grupsa (4 osobe), Liuba / Luba, Milla, Mincha, Mira, Pria, Priba / Pribua / Pripza (8 osoba), Prodana / Prodiza (3 osobe), Rada / Radiza (9 osoba), Sclava, Tolia / Tollia (2 osobe), Vessela / Vesselcha / Vessella (3 osobe), Volchussa.

Sljedeći po zastupljenosti su slavenizirani hagionimi zabilježeni kod 48 osoba; Clariza, Dimina (3 osobe), Dina, Domiza, Franiza, Ielcha / Ieliza (2 osobe), Ievanza / Ivana (2 osobe), Mara / Mariza (17 osoba), Stana (11 osoba), Stasia / Staxia / Stossia / Stoya (4 osobe), Thicha, Thomiza (2 osobe), Zoyerca / Zuviza / Zoviza (2 osobe).

Neutralne hagionimne oblike nalazimo kod 23 osobe; Anastasia / Anastaxia (2 osobe), Bartholomea, Catherina (2 osobe), Elena, Eufomia (4 osobe), Filipa (2 osobe), Francisca, Lucia, Magdalena, Margarita (5 osoba), Maria, Mathia (2 osobe).

Hagionimne hipokoristike s romanskim sufiksima nosi 16 osoba; Agnexina, Bartolota, Bona (4 osobe), Cathina, Gratia, Iacobina, Iohanina, Nicholeta / Nicholina / Nicholota (4 osobe), Pelegrina odnosno Peregrina, Thomasina.

Najmanji broj žena, tek osam, nosi romansko ime koje nije hagionim; Alixia odnosno Elixia, Amara odnosno Marra, Beriola, Caghia, Cervola, Girardina, Palmucia / Palmuca / Palmuča, Sicilia

Dakle, od 162 ženske osobe, njih dvije petine nose čisto slavensko ime, trećina slavenizirani hagionim, dok svi ostali oblici imena ne dosežu ni trećinu. I na Rabu je slavenski element kod ženskih imena prilično izražen, no ipak ne u ovakvim razmjerima. Naime, na Rabu prevladavaju hagionimni hipokoristici sa slavenskim i romanskim sufiksima, nakon kojih slijede slavenska

imena. U Zadru je situacija obrnuta, nehagionimni slavenski oblici ozbiljno se približavaju polovici ukupnih imena, a zajedno sa slaveniziranim hagionimima čine gotovo tri četvrtine. Možemo zaključiti da je na Rabu prevlast slavenstva kod ženskih antroponima latentna dok je u Zadru manifestna.

Prevlast slavenskog elementa postaje još jasnija kada promotrimo kategoriju prezimena. Pri identificiranju prezimena primijenjen je isti kriterij kao i kod rapskih prezimena. Dakle, bitno je da se radi o elementu imenske formule koji ne ulazi u kategoriju osobnog imena, nadimka, službe, djelatnosti itd., a kojem u pravilu prethodi prijedlog *de* odnosno na čiju se osnovu nadovezuje slavenski deminutivni sufiks. Vodeći se spomenutim pravilima, u spisima nalazimo 148 prezimena koja možemo razvrstati prema sadržajnoj opreci romansko - slavensko, ovisno o leksemu koji sadrži, odnosno formalnoj opreci pri čemu razlikujemo prezimena oblikovana pomoću prijedloga *de* i ona prezimena kojima ne prethodi takav prijedlog.

U dokumentima nalazimo 89 slavenskih prezimena. Od toga, njih 67 stoji samostalno odnosno ne prethodi im prijedlog; Baguisig, Bernezevig, Bibinig, Blasigh, Boscovich, Bratovich, Buzmanig, Calamichig, Carpinigh, Chnestig, Codigna, Cogolig, Cortovich, Cosobabich, Cossanigh, Cranzich, Craszig, Creschiza, Cressevanig, Crivosig, Descovich, Dissig, Dobroletig, Dragevig, Draginig / Dragynig, Dragossevigh, Dragoyanig, Driscovich, Filipovich, Gresanig / Grisanig, Gurzig, Lanzigh, Macharovich, Machsig, Mandigh, Marchisigh,

Marig, Milezich, Milicanig, Mordesigh, Mussig, Nampsig, Nespinig, Nicholig, Pascigh, Pipiolig / Pipolig, Polezig, Poversevig, Pribzig, Ratotig, Salbizich / Salbizig / Salbzich / Salbizig / Salbisig, Saverig, Sidlovinigh, Sinzig, Stipanig, Sturizig, Tolsich, Vithçag, Vivianig, Vixagorcich, Volzig, Vranzig, Vrtig, Zegrigh, Zelténiza, Zernechovich / Zernecovich / Cernicovich / Cernecovich / Zercovich, Zufuelig / Zuvelich / Zuvelig.

Nalazimo 22 slavenska prezimena kojemu prethodi prijedlog; Begna, Berbiza, Bithe, Bogde, Borizo / Borizi-, Cosiza, Curiacho, Detricho, Drechia / Dregghia / Dreggha / Drigha / Drighia, Drepay / Trepay, Grubogna, Miligosto, Nodroghna, Petrizo, Prea, Rassol, Sloradis, Terpigne, Tolloselus, Varicassis, Vitchor, Volza.

Od 59 romanskih prezimena zabilježenih u spisima, njih 55 tvore se pomoću prijedloga; Articho, Banazano, Barchis, Batibabaxe, Botono / Bothono, Buthoano / Buthovano, Ca(r)naruto, Calcin(i)a, Cande, Carbone, Cipriano, Conradino, Cortesia / Cortexia, Cotopagna, Cozilla, Dandolo, Domocate, Fa(n)fogna, Ferro, Fimiato, Floredis, Georgio, Gramazo, Grechus, Grisogono, Lauredanus, Lemessis / Lemesse, Marchexino, Marino, Mathafaro, Mollis, Nassis, Pasqua, Paulo, Pedreto, Pegha, Perteganis / Pertegais, Pomo, Ponte,

Qualis, Quirino, Rosa, Saladinis, Saracho, Scolatara, Senzadeo, Sgagno, Soppe, Spingarolis, Stumullo, Ursolino, Zadulinis / Zadolinis, Zaladinis, Zivalelis / Zevalelis, Zizono.

Tek 4 romanska prezimena stoje bez prijedloga; Blanculino, Boscho / Boschi, Butadeo, Mazedo.

Dakle, od ukupno 148 prezimena zabilježenih u spisima, njih 88 odnosno tri petine su slavenska, a njih 59 odnosno dvije petine je romanska. Formalno ih je moguće podijeliti na ona kojima prethodi prijedlog i ona koja slijede opreku romansko - slavensko, iako ne u potpunosti. Naime, romanska se prezimena, osim rijetkih iznimki tvore pomoću prijedloga, dok kod prezimena koja su sadržajno slavenska uočavamo podjelu na tri četvrtine koje stoje samostalno, a riječ je o prezimenima koja se mahom tvore pomoću slavenskog sufiksa, zabilježenog grafijama -ich, -ig, -igh, dok jednoj četvrtini slavenskih prezimena prethodi prijedlog *de*. Vrlo rijetko nalazimo slavensko prezime koje nije formirano na jedan od dvaju spomenutih načina.

Prezime, kao element imenske formule, ukazuje na prevlast slavenskog elementa u zadarskoj antroponimiji. Na Rabu je udio slavenskih prezimena daleko manji, odnosno ne prelazi jednu četvrtinu, dok karakteristični slavenski deminutivni sufiks nalazimo tek u dvama primjerima.

U spisima nalazimo i dvadesetak nadimaka pripisanih, kao i na Rabu, isključivo muškim osobama. Slavenski su nadimci; Bubaga, Buye, Casse, Cothisiza, Cressava, Deresiza, Grexig, Lissiza, Magas, Mensig, Michinus, Mussiza, Pischevez, Remetha, Scorgna, Sochanus, Zichola, a romanski: Bastardino, Dudolo, Mazorana, Mugla, Neguno, Pacharonus, Rossus, Zavagninus. Od zabilježenih nadimaka njih 17 odnosno dvije trećine su slavenske dok je njih 8 odnosno jedna trećina romanskog porijekla. S obzirom na činjenicu da je riječ o skromnom broju zabilježenih primjera, nadimci nam ne mogu poslužiti kao zadovoljavajuće sredstvo za antroponimnu analizu. Ono što u svakom slučaju pokazuju, a o čemu je bilo govora i kod rapskih nadimaka, sposobnost je onodobnih govornika da se služe obama idiomima.

U pogledu ostalih elemenata imenske formule, rodbinskih i tazbinskih veza kojima jedna osoba imenuje drugu te naziva službi i djelatnosti, ne primjećuju se značajnije oscilacije u odnosu na imenske formule koje susrećemo u rapskim spisima.

Literatura

- *Andrija pok Petra iz Cantua. Bilježnički zapisi 1353-1355.* (2001), Prepisao latinski tekst te izradio hrvatske sažetke i kazala Robert Leljak ; s izvornikom sravnio, izvršio redakciju teksta i kazala te izradio kritički aparat i bilješke Josip Kolanović. Zadar: Državni arhiv u Zadru.
- Jakić-Cestarić, Vesna (1972), *Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena*, Radovi instituta JAZU u Zadru 19, str. 99-170.
- Jakić-Cestarić, Vesna (1977), *Zadarska ženska osobna imena u XIII. stoljeću - odnos i rezultati prethodnih simbiotskih procesa u gradu i podrijetla novijih doseljenika*, Radovi Jazu, Zadar, 24, str. 146.
- Klaić, Nada i Petricioli, Ivo (1979), *Zadar u srednjem vijeku do 1409*, sv. 2, *Prošlost Zadra*, Zadar: Filozofski fakultet Zadar, str. 62-65.
- Stjepović Stjepo (2014), *Romanstvo i slavenstvo srednjovjekovnih rapskih obitelji*, *Lingua montenegrina*, 13, str. 49-89.
- Stjepović, Stjepo (2013), *Identitet kasnosrednjovjekovnog Raba u svjetlu hagonima*, *Europa orientalis* 32, str. 145-167.

Stjepo STJEPOVIĆ

BRIEF COMPARISON OF SLAVIC AND ROMANIC ANTHROPO- NOMY OF RAB AND ZADAR IN THE MID-FOURTEENTH CENTURY

This paper seeks to compare the anthroponomy situation in Rab and Zadar communes in the mid-fourteenth century. Partly due to natural and partly due to social reasons, Zadar was more exposed to Slavic influences, unlike Rab in which the Romanic elements in anthroponomy show greater resistance. Gender and social status also play a role in shaping the nominal formula.

Key words: *anthroponomy, Rab, Zadar, Slavic, Romanic origin*

UDK 811.163.4'373:646.21(497.5)

Izvorni naučni rad

Emina BERBIĆ KOLAR (Osijek)

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti
eberbic@foozos.hr

Ivana MIHIĆ (Davor)

OŠ „Matija Antun Relković“
iimihic@gmail.com

JEZIČNA DETERMINIRANOST SLAVONSKIH ZIDNJAKA

U radu je prikazana lingvistička analiza natpisa na zidnjacima. Natpisi su bili napisani na bijelome platnu, a zvali su se zidnjaci. Budući da su bili moda u kućama u prvoj polovici 20. stoljeća, a mogao ih je izrađivati tko je htio, uočene su brojne značajke koje karakteriziraju hrvatski jezik tadašnjega vremena. Na temelju analizirana 130 zidnjaka prikupljena na području Slavonije, prikazana je lingvistička analiza jezičnih natpisa kroz fonološke, morfološke, sintaktičke i pravopisne značajke.

Ključne riječi: *zidnjaci, hrvatski jezik, jezična determiniranost, zagrebačka filološka škola*

1. O slavonskim zidnjacima

Hrvatski rječnici ne propisuju značenje zidnjaka, no uz pomoć Toldijevih opisa (2002), mogu se definirati kao komad bijeloga platna s otisnutim tekstom i slikom; kupovan je na vašarima i u obrtničkim radnjama te je kod kuće vezen koncem ili je kupovan s gotovim otisnutim tekstom i slikom. Uvriježeni nazivi zidnjaka u narodu su *kuharica* ili *kuvarica*, *zidne krpe*, *kuhinjske krpe*, *dekice* (Toldi, 2002) te *krpe*. Prema nekim autorima zidnjaci nisu hrvatski autohtoni proizvod, nego nizozemski (Grahovac-Pražić, Vrcić-Mataija, 2012: 166, prema Vrabec, 2007; Toldi 2002), a pojavili su se pred kraj 19. stoljeća (Grahovac-Pražić, Vrcić-Mataija, 2012). Toldi (2002) navodi kako se zidnjaci nakon Prvoga svjetskoga rata prvo javljaju u građanskim domovima, a onda u seoskim te kasnije postaje opća moda, a nestaju početkom šezdesetih godina kada su se pojavile „viseće kuhinje“. U selima su se zadržali do osamdesetih godina, a kod starijih se ljudi mogu vidjeti i danas na zidu. Na vrijeme postojanja zidnjaka upućuju dva primjera s natpisima *Lahka noć! 1931!* i *1932*.

Izgled zidnjaka može se podijeliti na dva dijela: slikovni i tekstualni. Međusobno su povezani te tako crteži prikazuju sadržaj poruke. Crtež se nalazi u sredini zidnjaka, a poruka obično sadrži jednu rečenicu koja, ovisno o dužini, stoji na različitim mjestima: iznad ili ispod crteža, jednim dijelom iznad crteža, drugim ispod ili jednim dijelom s lijeve strane crteža, a drugim s desne. Crteži na vezenim zidnjacima vrlo su jednostavni i naivni, često statični, no izrazito jasni. Pregledom crteža mogu se pratiti promjene koje su se događale u kuhinji; njezin izgled, posude te kuhinjska pomagala. Jasno se uočava moda toga vremena od dužih pa do sve kraćih haljina, promjena obuće te razne frizure, „isprava su pundže, pa „bobi kopf“ iz dvadesetih, a „lokne“ i „velne trajne ondulacije“ iz tridesetih godina, do „tifusica“ iz šezdesetih“. (Toldi, 2002: 25) Iz crteža se jasno vidi uloga žene u društvu koja je u to vrijeme bila podložna mužu. Natpisi na zidnjacima pisani su u obliku stihova koji se u većini slučajeva rimuju. Naglašavanjem pojedinih riječi i neuobičajenim redom riječi u rečenici postignut je pjesnički stil. Natpisi su uglavnom pisani latinicom i na hrvatskome jeziku.

2. Fonološka determiniranost natpisa

Natpisi na zidnjacima nisu u svim slučajevima pisani hrvatskim standardnim jezikom, očekivan je utjecaj slavonskoga govora, mjesnih govora i općenito zavičajnoga idioma. Na njima se pojavljuju značajke hrvatskoga jezika koje su propisivali hrvatski jezikoslovci krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Tada je djelovala zagrebačka filološka škola koja je težila čistoći hrvatskoga jezika. Naravno, valja uzeti u obzir činjenicu da su zidnjake vezle žene koje su uglavnom bile neobrazovane ili nisko obrazovane.

Iz niza uočenih zanimljivih primjera, izdvaja se infinitivnim nastavcima gubi krajnji fonem *-i*: *kuhat*, *pojest*, *vratit*. Postoje primjeri u kojima se infinitiv u istome kontekstu javlja u punome obliku i u obliku bez krajnjega fonema *-i*: *Mudra žena mora znati*, *muža ljubiti* i *kuhati*.; *Ako hoćeš kuhat znati*, *uči prije sudje prati*. U oba se primjera rečenica može podijeliti na dva dijela, dio ispred zareza i dio iza zareza, odnosno na zavisni i glavni dio pogodbene rečenice. Oba dijela imaju po osam slogova te, izgovarajući, rečenice zvuče ritmično. To bi mogao biti jedan od razloga pojave infinitiva u oba oblika u istome kontekstu.

Sažimanje dvaju vokala *-ao* u jedan vokal *-o* događa se u vezniku kao: *Pričam ti o ljubavi ko golub golubici!* U imenici *posao* također je došlo je do sažimanja samoglasničke skupine *-ao* u *-o*: *Uz taku pomoć svako, može svršiti poso lako*. Do sažimanja samoglasničke skupine *-ao* u *-o* dolazi i u glagolskome pridjevu radnom: *Izišo je mjesec pobjegla je tama, Ah da samo nisam*

ostavljena, sama. Ova je pojava sažimanja samoglasničke skupine *-ao* u *-o* česta u slavonskome dijalektu. Tako Jozić (2005: 34) navodi da se „perfekt inače tvori nesvršenim prezentskim oblicima glagola *bīt* i glagolskim pridjevom radnim, koji u muškome rodu ima nastavak *-o*, nastao od nekadašnjeg dočetnog *-l*, a ako mu je prethodio samoglasnik *-a*, došlo je do sažimanja i duljenja, npr. *gledal* > *gledao* > *gledō*“. Osim toga, gubljenje samoglasnika Ivšić obrazlaže „bržim govorom“ (Jozic, 2010) koji se može prenijeti u pismu.

Jat se u natpisima odražava u gotovo svim oblicima: ekavskom, ikavskom, jekavskom i ijekavskom. Primjeri u kojima se javlja ijekavski refleks jata usklađen s normom standardnoga hrvatskoga jezika, ijekavski refleks jata javlja se u dugim slogovima: *vrijedne, cvijeće*; jekavski refleks jata u kratkim slogovima – *djelo, čovjeka, cvjeta, vjernost, živjeti*. Uz te primjere, ima i netipičnih primjera u kojima se refleks jata javlja u nestandardnom obliku: *ije – krijepak, viječno, je – ljep, uvjek*. Prisutni su i ekavski reflesi jata: *čovjeku, dve, lepu, srećno, beloga, cela*. Nestandardni oblici mogu biti odraz nepoznavanja pravila pisanja, pogrešaka prilikom prepisivanja, utjecaja slavonskoga dijalekta ili posljedica utjecaja srpskoga jezika. Ikavski se odraz jata javlja u nekoliko natpisa: *Živila Kraljevska Porodica, ŽIVILA NAŠA HRVATSKA, Ovom društvu dice male priredile skorupom kave*. S obzirom na to da su skupljeni primjeri zidnih krpa upravo iz Slavonije, ne čudi pojava ikavskoga odraza jata.

Za slavonski je dijalekt karakteristično gubljenje početnoga glasa *o* u zamjenicama i priložima, što potvrđuju Joziceva istraživanja na području Brodskoga Posavlja. „Samoglasnik *o* gubi se iz početnog položaja zamjenskih i priložnih riječi: *ovako, onako, ovaj, onaj...*“ (Jozic, 2010: 237) Primjer koji se javlja glasi: *Kako golub golubici guče. Nako mene ljubi Moje luče*.

S obzirom na današnji standardni jezik, glas se *č* pravilno ostvaruje u riječima u kojima nastanak nije vidljiv: *čestitamo, čistoća, čovjeku, čuvaru, čista, čuj, priču, uče, ručak, čas*, no u nekima nepravilno: *več, voča, noč*, u izvedenicama i oblicima prema *c+i*: *palčić*, prema *k+e*: *reče*, te prema *t+j* nakon kojega je uslijedilo *č* umjesto *ć*: *šapče*. S obzirom na današnji standardni jezik, glas se *ć* pravilno ostvaruje u riječima u kojima nastanak nije vidljiv: *sreće, usrećit*, ali i nepravilno: *veće*, te u izvedenicama i oblicima prema *t*: *cvijeće, hoćeš*, ali i nepravilno: *srećno*. U primjeru *čoveće* glas je *ć* nastao prema glasu *k*, iako prema Gramatici hrvatskoga jezika „prema osnovnom *k* i *c* dolazi *ć*“. (Težak, Babić, 2005: 57) S obzirom na današnji standardni jezik, glas se *đ* pravilno ostvaruje u oblicima i izvedenicama prema osnovnome *d*: *rođena, dođi, mlada, prođem, slađa* i prema osnovnome *g*: *anđele*, no na nekim se mjestima, u pismu ili govoru, ostvaruje kao suglasnički skup *dj*: *sudje, groždje, ugadjam* ili *gj*: *angjeli*. Prema normi zagrebačke filološke škole, fonem se *ć* bilježio

grafemima *ć* i *tj*, a fonem *đ* grafemima *dj* i *gj* (Ham, 2006). Nadalje, grafemima *gj* bilježile su se riječi stranoga podrijetla. Prema Vitanoviću (1888: 2-3), „pisme *gj* izgovara se kao *dj*, ali se s njim pišu samo tuđe rieči, koje su se prvotno pisale s *g* n. p. *Srgj* (= *Sergius*)“.

Glas *h* u većini riječi ostvaruje se u svome punom obliku: *kuhat*, *hoćeš*, *Hrvat*, *kuharica*, *hrana*, *hladna*, *udadoh*. U nekim je riječima glas *h* zami-jenjen glasom *v*: *kuvaš*, *kuva*, *kuvarice*. Ovu pojavu obrazlaže još Babukić: „gerlački glas *h* imade srodnost s ustnima glas *f*, *v* i *m*“. (Tanocki, 1996: 117-118, prema Babukić, 1836), a spominje je i Maretić da „mjesto *h* iza *u* dosta se često nalazi *v*“. (Tanocki, 1996: 164) U jednome je primjeru glas *h* izostav-ljen: *Jate ljubim dragi moj, dala bi ti život svoj*. Ova je pojava česta u slavonskome dijalektu, a potvrđuje istraživanje koje je proveo Jozić na području Brodskoga Posavlja te navodi kako je „gubljenje frikativa *x* redovita pojava“, te da se „na kraju riječi *x* dosljedno izgubilo“. (Jozic i sur., 2010: 243) Kako se glas *h* izgubio u govoru, na isti se način mogao izgubiti u pismu. Glas *h* javlja se uz glas *k*: *Lahka noć!* To je uobičajena pojava u Veberovoj *Slovnici* iz 1876. godine, kao i u Vitanovićevoj *Gramatici* iz 1888. godine. Prema Ham (2006), Vitanovićeva se gramatika temelji na Veberovoj, a upotrebljavala se još tridesetih godina 20. stoljeća, što može potvrditi primjer natpisa: *Lahka noć! 1931!*

„Dakle, Veberova je norma ujedno i norma hrvatskoga književnoga je-zika, stilski dobro razvedenoga – sveobuhvatna je i sveprihvaćena. Školnički se održala i poslije pobjede hrvatskih vukovaca, još u prvom desetljeću 20. st. – živjela je, primjerice, u Vitanovićevoj slovnici (i gramatici) koja je propisana kao obvezni udžbenik za školsku godinu 1901./1902. U tom je smislu Vebe-rova jezikoslovna djelatnost nezaobilazna i hvalevrijedna činjenica hrvatske normativistike i gramatologije.“ (Ham, 2006: 96)

„J. Vitanović Slovnicom i Gramatikom izravno svjedoči o proširenosti jezika zagrebačke škole, ujednačenoga i upotrebnoga književnoga jezika i na ona hrvatska područja koja su bila izrazitije udaljena od matice i središnjih zagrebačkih zbivanja, podložnija nehrvatskim utjecajima, kako političkim, tako i kulturnim, a kad je o Slovnici riječ, Vojna krajina Vitanovićeva doba to svakako jest. Gramatike su mu imale širok čitateljski krug, no vrijedno je još jednom reći da su bile školskim programom propisane do 1902., a u upotrebi još i 30-ih godina 20. st., u vrijeme za koje se obično smatra da je jezikoslov-no pripadalo samo hrvatskim vukovcima. Vitanovićeva je gramatika izravan dokaz da tomu nije tako.“ (Ham, 2006: 119-120)

U obliku zamjenice *taku* došlo je do gubljenja glasa *v* koji se našao u suglasničkoj skupini *kv*: *takvu* > *taku*, a u zamjenica *ko* i *svako* došlo je do gubljenja glasa *t* koji se našao u skupini *tk*: *tko* > *ko*, *svatko* > *svako*. Istra-

živanje provedeno na području Brodskoga Posavlja potvrđuje ovu pojavu u slavonskome dijalektu. (Jozić i sur., 2010)

Od glasovnih promjena ističu se jotacija, koja se prema normi zagrebačke filološke škole u pismu nije provodila (Ham, 2006), jednačenje suglasnika po zvučnosti i jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe, a pojavile su se i palatalizacija i nepostojano *a*. U riječi *ljupče* dolazi do glasovne promjene jednačenja po zvučnosti u kojoj zvučni glas *b* ispred bezvučnoga *č* prelazi u svoj bezvučni par *p*: *ljub* + *če* > *ljubče* > *ljupče*. U rečenici *Za poljubce dragi vremena sad nema Treba dobar ručak prvo da se sprema*, uočava se riječ *poljubce* u kojoj se ne događa glasovna promjena. U toj je riječi zadržano morfonološko načelo pisanja. (Ham, 2006) Kao pravilo, propisano je još u Veberovoj *Slovnici*:

„Kad se sastanu dva niema suglasnika, od kojih je jedan slabi, drugi jaki, onda se u govoru do slaboga čuje odgovarajući mu slabi, a do jakoga odgovarajući mu jaki; n. p. mjesto *ljubko* govori se *ljupko*, mjesto *ovca ofca*, mjesto *grizti gristi* itd.; ali u pisanju se treba držati etimologije rieči, pak pisati: *ljubko*, *ovca*, *grizti*.“ (Veber, 1876: 11)

Vitanovićeve *Gramatika* propisuje dva načela koja se odnose na govor i pismo: „Dva su načela, kojih se drže pisci pišući hrvatske rieči: načelo izgovora (blagoglasje = eufonija) i načelo izvora (= etimologija). Po prvom se načelu pišu rieči upravo onako, kako se čuju izgovarati; piše se dakle: sladak i slatko, ljubak i ljupko, Srbin i srpski, težak i teško, družba i društvo, izbor i istok, stvor i zbor, skup i zgrada i t. d. Po drugom se načelu pazi na to, kako i odakle je rieč postala; piše se dakle: sladak i sladko, ljubak i ljubko, Srbin i srbski, težak i teško, družba i društvo, izbor i iztok, stvor i sbor, skup i sgrada i t. d. Hrvatska se školska knjiga drži izgovora samo u korjenu, a izvora u izvodu i sastavu rieči, naročito pako u onom dielu rieči, koji je podvrgnut mieni (sklonitbi i sprezi).“ (Vitanović, 1888: 4-5)

U primjeru *Groždje* je zrelo berbi je čas – ljubav i vjernost usrećit će nas! istaknuta je riječ *groždje* u kojoj su provedene dvije glasovne promjene u govoru, no u pismu se bilježe drugačije. Prva je glasovna promjena jotacija koja u pismu nije zabilježena, odnosno glas *đ* koji bi nastao stapanjem glasova *d* i *j*: *grozd* + *-je* > *groždje*. Nakon jotacije provedena je glasovna promjena jednačenja po mjestu tvorbe u kojoj je glas *z* ispred glasa *đ*, odnosno u pismu *dj*, prešao u *ž*: *grozdje* > *groždje*. Vrijedilo je sljedeće pravilo:

„Slova *s* i *z*, kad stoje pred mehkim ili pomehčanim suglasnikom, preglasuju se često u *š* i *ž*, što treba tako i pisati, osim predlogah; n. p. mjesto: *grozdje* *groždje*, mjesto: *paznja pažnja*, mjesto *lisce lišće*; *poslati*, *pošlje* pače i *pošalje*; ali *razljutiti* mjesto *ražljutiti* itd.“ (Veber, 1876: 12)

3. Morfološka obilježja u natpisima

Imenice, pridjevi, zamjenice, brojevi, prijedlozi, priloz i uzvici nemaju većih odstupanja od današnjega standardnog jezika, osim pojedinih riječi pravopisno. U rečenicama *Čistoća je pola zdravlja*. i *Čistoća je – poluzdravlje!* isto je značenje izrečeno na dva načina. Složenica *poluzdravlje* složena je od priloga *pol* i imenice *zdravlje*, a između je spojnik *-u-*. Babić u *Tvorbi riječi* iznosi: „Složenice sa *pol* najčešće imaju spojnik *-u-* i označuju da je ono što označuje drugi dio samo napola, polovično, po veličini, vrijednosti, trajanju, a katkada znači da je samo jednim dijelom“. (Babić, 1986: 327)

U jednome su primjeru spojene naglašena zamjenica *ja* i zamjenička enklitika *te*: **Jate** ljubim dragi moj, dala bi ti život svoj. Do ovakvoga je spajanja moglo doći zbog izgovorne cjeline u kojoj se enklitika izgovara u cjelini s naglašenom riječi. Osim toga, moglo je doći do spajanja u prepisivanju.

Od glagolskih vremena javljaju se prezent: *Fino kuvaš zlato moje, To je sreća za nas dvoje!*, aorist: *Moj muž samo vodu pije, Zato žalim što se ne udadoh prije*, imperativ: **Jedimo... pijmo** i... *Veseli budimo.*, perfekt: *Zašto gledaš sad u lonac. Kad mi nisi dao novac!* i futur I: *Tko na jelo dugo čeka, izgubit će pola teka*. Prezent glagola *dati* i *znati* u natpisu *Blago što čoveku nebo dade* Jeste žena koja kuhat **znade** upotrijebljen je u obliku u kojemu se na prezentsku osnovu prvo dodaje *-de* te za treće lice jednine glagola *dati* i *znati* glasi *dade* i *znade*. Isti se oblik upotrijebio i za treće lice množine *Naša djeca naša radost neka znadu što je mladost*. Vitanovićeva *Gramatika* navodi oba oblika kao moguća: „Glagol „znati osn. zna“ može uz osnovu primiti suglasno **d**, pa mu tim načinom pojedini oblici glase dvojako: znam i znádēm, znadeš i znaš... 3. lice množine znadu i znaju;“ (Vitanović, 1888: 70). Prezent se javlja i u obliku s veznikom *da*: *Za poljubce dragi vremena sad nema Treba dobar ručak prvo da se sprema*. Uz glagol *trebati*, Veber navodi da može doći veznik *da*: „Glagolji *m o r a t i, t r e b a t i, v a l j a t i, h o t j e t i*, povrh infinitiva mogu stajati i s indikativom sa **da**...“ (Veber, 1876: 176)

U rečenici *Kad čovjek ne čista ne vrijedi ništa* upotrijebljen je glagol *čista* koji nema značenje.

Imperativ se javlja najčešće, a izražava savjete i opomene (*Ako hoćeš puni lonac nek ti dragi bude lovac; Radi i štedi al dobro jedi*), molbe (*Isus i Marija pomozite nam*) te svestremenost (*Hladna voda ta prija Umi se ti pa ću i ja.*)

Futur I. infinitiva glagola na *-ći* ne gubi glas *-i* u pisanju: *doći ćemo*. Glagoli na *-ti* u većini slučajeva gube *-i* kada iza slijedi enklitika nenaglašenoga oblika glagola *htjeti* kao u primjerima *Dva jelena dve košute dođi draga ljubiti ću te!* Može se vidjeti da se Babukićeva preporuka pisanja futura zadržala u filološkoj školi, ali i do današnjih dana. (Ham, 2006) Futur I. u

natpisima se javlja i u oblicima u kojima se zadržava infinitivni nastavak *-i* ispred enklitike *će*: *Tko se vodom pere rado* **Imati će** život dug i srce mlado. Pojavljuje se i u obliku koji je određen veznikom *da*: *Objed skuhan sve u šali. Al će mužić da ga hvali!*

Prijedlozi *u* i *o* pojavljuju se uz lokativ: *U ljubavi je sreća ta, kada se vole srca dva*. Prijedlozi *u* i *na* pojavljuju se uz akuzativ: *Tko na jelo dugo čeka, izgubit će pola teka*. Prijedlog *za* javlja se uz instrumental te glasi: *za tobom*. Ponovno se javlja sastavljeno pisanje riječi vjerojatno zbog izgovorne cjeline, u kojoj je naglasak prešao s naglašene riječi na nenaglašenu riječ, u ovome slučaju sa zamjenice na prijedlog.

4. Sintaksa u natpisima

Na sintaktičkoj razini analizirani su skupovi riječi kojima se postiže pjesnički stil te stihovi koji su ritmični te se često javlja rima. Stihovi su većinom osmerci, no javljaju se i ostali.

Red je riječi u rečenici često neuobičajen jer se ističu pojedini rečenični dijelovi. Izdvojeni su neki primjeri u kojima se izdvajaju objekt, prilozi i atribut te imenički atribut. U neutralnome redu riječi mjesto objekta je iza glagola, u suprotnome je jako istaknut (Katičić, 1986). Slijedi nekoliko primjera u kojima je objekt istaknut: *Kuharice dobro kuhaj / ali ipak novce čuvaj*; *Koga srce boli, / - nek si bira što od jela voli*; *Vrijedna žena muža začara, / Jer na vrijeme ručak stvara*; *Kuharice dobro kuhaj / ali ipak novce čuvaj*; *Mudra žena mora znati, / muža ljubiti i kuhati*; *Moj muž samo vodu pije, Zato žalim što se ne udadoh prije*; *Nije blago ni srebro ni zlato, već je blago što je srcu drago*. U nekoliko se primjera ističe prilog: *Ljubi uvijek jer je slatko / vrijeme života je tako kratko*; *Tko se vodom pere rado / Imati će život dug i srce mlado*; *Imam ženu mladu, lepu, koja kuha fino, / Ne trebam sad ništa drugo, samo dobro vino*. Ukoliko je atribut pridjev, obično stoji ispred imenice. „Ako je red obratan, atribut je jako obilježen. (...) Takvim poretkom stil gotovo da dobiva pjesničku kvalitetu.“ (Katičić, 1986: 494) Primjeri su sljedeći: *Puna kuća voća slada, / najslađa je žena mlada*; *Tko se vodom pere rado / Imati će život dug i srce mlado*. Imenički je atribut u primjerima također istaknut: *glazbe zvuk, ptice glas, ukras čovjeka*. U prva dva primjera imenički je atribut ispred imenice, stoga su stilski obilježena. Prema Katičiću (1986: 420), „U neobilježenom i neutralnom redu riječi imeničkom je atributu mjesto iza njegove imenice.“

Iz navedenih se primjera može uočiti da su se neka isticanja mogla dogoditi kako bi se postigla rima: *Koga srce boli, / - nek si bira što od jela voli*; *Puna kuća voća slada, / najslađa je žena mlada*; *Imam ženu mladu, lepu,*

koja **kuha fino**, / *Ne trebam sad ništa drugo, samo dobro vino*. Ipak, neka su se isticanja dogodila iako nemaju utjecaj na rimu: **Ljubi uvijek** jer je slatko, / vrijeme života je tako kratko.; *Tko se vodom pere rado / Imati će život dug i srce mlado.*; *Uz čašicu dobrog vina, / svako jelo dobro prija*. Dakle, pojedini su natpisi stilski obilježeni te je time postignut pjesnički stil.

Tekstovi su zidnjaka pisani uglavnom u stihu, podijeljeni na dva dijela. Još je Veber naveo:

„Poduži hrvatski stihovi diele se na dvie pole, ponajviše u sredini stiha. (...) Sredina može biti gdje je pjesniku volja, to jest: pjesnici diele stihove, kako jim se čini, da će jače moći djelovati na čitatelje. Tako ima i u narodnih pjesmah ista vrst stihovah na raznih mjestih sredinu.“ (Veber, 1876: 219)

U nekolicini slučajeva bilo je više rečenica od jedne. Jedno od obilježja ovih stihova je ritam, a nerijetko se javi i rima. U rečenici *Draga ženo moje cvijeće / bez Tebe mi nema sreće*, može se uočiti rima *cvijeće – sreće* te ritam koji se postiže jednakim brojem slogova u obje surečenice, osam. Isti se broj slogova javlja u rečenicama: *Fino kuvaš zlato moje, / To je sreća za nas dvoje.*; *Košarica puna cvijeća / Cvate kao naša sreća*; *Vjerna ljubav i lijepi dom, / to mi leži u srcu mom.*; *Puna kuća voća slada, / najslada je žena mlada*; *Naša djeca naša radost / neka znadu što je mladost*. i tako dalje. Nije uvijek slučaj da se zadnje riječi surečenica rimuju, iako imaju jednak broj slogova: *Dobra djeca, dobra hrana / To nam kuha vrijedna mama*; *Kuharica mlada lepa, / u kuhinji ipak spretna*; *Dobra djeca od malena, / uče da se ručak sprema.*; *Uz čašicu rujnog vina / svako jelo dobro prija.*; *Kuharice dobro kuhaj / ali ipak novce čuvaj*. i tako dalje. Nadalje, nekoliko je primjera u kojima je rima uočena, no nije određena ritmom rečenice, odnosno istim brojem slogova u surečenicama: *Čista kuća dobro jelo, / to je vrijedne kuharice djelo.*; *U barci sjedi sretni par / u srcu im plamti ljubavna žar.*; *Koga srce boli, / - nek si bira što od jela voli.*; *Ljubi uvijek jer je slatko / vrijeme života je tako kratko*.

Najveći broj stihova ima osam slogova, no ima stihova sa šest slogova, deset, jedanaest. U Veberovoj *Slovnici* navedeno je sljedeće:

„Hrvatski stihovi mogu imati od četiri do trinaest slovakah, po kojih se i zovu četverci, peterci, šesteri, sedmerci, osmerci itd. Duži stihovi od trinaest slovakah vrlo su riedki, jerbo se teško izgovaraju. Kraćimi se stihovi pjevaju nježne i šaljive stvari. Najobičniji su osmerci i deseterci.“ (Veber, 1876: 218)

5. Pravopisna obilježja u natpisima

Pravopisna je analiza provedena u tri dijela. Prvi je dio osvrt na jezik i pismo, drugi analiza velikoga početnoga slova, a treći analiza pravopisnih znakova.

Hrvatski je jezik u 20. stoljeću zbog brojnih političkih događaja bio podvrgnut neprestanim promjenama. Sve do raspada Jugoslavije, nastojalo se ujediniti hrvatski i srpski jezik (Ham, 2006), a osim latiničnoga pisma, u upotrebi je bilo i ćirilčno. Od 21. prosinca 1990. godine u Republici je Hrvatskoj u službenoj upotrebi hrvatski jezik i latinično pismo. (Grčević, 2011) Ćirilica se u hrvatskim školama učila sve do raspada Jugoslavije, što potvrđuje sljedeće: „U bivšoj Jugoslaviji svi su učenici učili ćirilčno pismo neovisno o ruskom, i to zbog srpskoga jezika. Nakon raspada Jugoslavije Slovenci i Hrvati obustavili su obvezatno učenje ćirilice u osnovnim školama.“ (Grčević, 2011: 144) Od prikupljenih zidnjaka, dva su pisana ćirilicom: *Кубаруце кубај ручак фину* (*Kuvarice kuvaj ručak fini*) te *Додпо утро* (*Dod(b)ro (j) utro*). U Banskoj se Hrvatskoj hrvatski jezik nastojao potisnuti te spriječiti povezivanje Hrvata u upravnome, političkome i kulturnome smislu. Iako je često bilo osporavano osnivanje hrvatskih osnovnih i srednjih škola, hrvatski su domoljubi krajem 19. i početkom 20. stoljeća ipak pokretali srednje škole. Tadašnji su njemački i mađarski moćnici podupirali koncepciju hrvatskih vukovaca s ciljem onemogućavanja razvitka hrvatskoga jezika. U školama se moralo učiti klasične jezike, mađarski i njemački jezik, koji se posebno smatrao važnim prilikom zapošljavanja u javnim ustanovama. (Pandžić, 2007) Na području Slavonije pronađena su dva zidnjaka s natpisima na njemačkome jeziku: *In der Küche und im Haus, schütte kein Wasser aus.* (E3222) i *Beim Basserbankerl nett und rein soll niemals ausgeschüttet sein.* (E3808) te jedan s natpisom na mađarskome jeziku: *Kedves almokat* (E3917). Natpisi na ćirilici te na mađarskome i njemačkome jeziku imaju povijesnu podlogu, no ne treba isključiti mogućnost da su ljudi radili u stranim zemljama i ondje ih kupili ili su ovi zidnjaci rodbinskim vezama stigli u naše krajeve kao pokloni.

Veliko se početno slovo u natpisima na zidnjacima javlja vrlo često, ako se izuzmu pravila u kojima je ono danas opravdano. Pisanje bi se velikoga početnoga slova moglo podijeliti na nekoliko kategorija: vlastita imena, početak rečenice, početak drugoga dijela rečenice te riječi iz poštovanja. Posebnom se skupinom izdvajaju one rečenice u kojima je svaka riječ pisana velikim početnim slovom.

Nekoliko je primjera vlastitih imena koje označavaju osobna imena *Maro, Marice, Anka*, i božanske osobe *Isus, Marija, Josip, Bog*. Iako se danas u višečlanim nazivima ustanova, organizacija, banaka velikim slovom piše

samo prva riječ (Jozić i sur., 2013), ovdje su sve riječi pisane velikim početnim slovom: *Neka znade moja mila Anka, da to plaća sve Narodna Banka.*

Niti jedna rečenica u natpisima nije započeta malim početnim slovom. U svim primjerima natpisa u kojima ima više rečenica, iza točke uvijek slijedi veliko početno slovo: *Kao ovi golubovi što se ljube viječno. Mi ćemo se voljeti i živjeti srećno.; Zašto gledaš sad u lonac. Kad mi nisi dao novac!; O Srce Marijino O Srce Isusovo Čujte želju srca mog! Dajte meni mali stanak u sred srca mog; Dobro Jutro! Svakoj ženi cvjeta ruža, koja ima dobrog muža.; Svirajte mi do beloga danka Evo vama cela hiljadarka. Neka znade moja mila Anka, Da to plaća sve Narodna Banka.*

Rečenica je vrlo često podijeljena na dva dijela. Na zidnjaku, jedan je dio često iznad ili s jedne strane slike, a drugi ispod ili s druge strane slike. Rijetko je slučaj da prvi dio rečenice završi točkom pa drugi dio nastavi velikim početnim slovom. Najčešće drugi dio rečenice jednostavno započne velikim početnim slovom, a ovdje je nekoliko primjera: *Košarice puna cvijeća / Cvate kao naša sreća; Kuvarice manje zbori / Da ti ručak ne izgori!; Kako golub golubici guče / Tako i ja ljubim moje milo luče; Ako hoćeš kuhat znati, / Uči prije sudje prati.; Slatko voće kao med, / Jest će dika sve po red.; Ovo cvijeće nek nam kuću krasí / Da se naša ljubav ne ugasi!; Slađana voća zdjela je puna / Čeka mi druga kumu i kuma.* Ono što je još važno uočiti je da se ovakvi natpisi u kojima drugi dio rečenice počinje velikim slovom javljaju uglavnom na vezenim zidnjacima, koji se smatraju starijima od molovanih. Osim toga, Boranićev pravopis propisivao je sljedeće: „Velikim početnim slovom piše se prva riječ u rečeničnoj cjelini, i to: (...) 6. Svaka prva riječ u stihu. (Prve riječi u stihovima pišu se kadšto i malim početnim slovom).“ (Boranić, 1928: 45)

Riječi iz poštovanja u većini se slučajeva javljaju kao zamjenice. Ova je pojava osobito česta u 2. licu jednine osobnih i posvojnih zamjenica, a vrlo često i u 2. licu množine. Neki od primjera jesu: *Draga ženo moje cvijeće bez Tebe mi nema sreće., Gospodine moj mladi! Ova kapljica nek Vam život sladi., Na Te mislim svaki čas, uz glazbe zvuk i ptice glas.* Danas se također primjenjuje pravilo o pisanju riječi iz počasti na sljedeći način. „Velikim se početnim slovom pišu osobna i posvojna zamjenica za 2. lice jednine (Ti, Tvoj, Tebi) i za 2. lice množine (Vi, Vaš, Vama) kada se u pisanome tekstu obraćamo pojedincu i želimo mu izraziti poštovanje“, no „malim se početnim slovom piše osobna i posvojna zamjenica za 2. lice množine kada se u pisanome tekstu obraćamo skupini osoba ili kada se ne obraćamo konkretnomu pojedincu“. (Jozić i sur., 2013: 35) Ipak, ovdje se nailazi na pisanje velikim početnim slovom osobne zamjenice u 1. licu jednine: *Dragi Mužu u podne nemoj odlaziti jer Ja ću sebi drugog potražiti!* te posvojne zamjenice u 1. licu jednine: *Nako mene ljubi Moje luče.*

Osim zamjenica, velikim se početnim slovom pišu neka opća imena, a upućuje na to da je pisano iz poštovanja žene prema mužu: *Dragi Mužu u podne nemoj odlaziti*, domaćina prema gostima: *Dobro došli Mili Gosti*, te molitelja prema Bogu: *O Srce Marijino O Srce Isusovo Čujte želju srca mog!*

Nekoliko je primjera u kojima su sve riječi pisane velikim početnim slovom: *Dobro Jutro!*, *Svima Želim Dobar Tek.*, *Živila Kraljevska Porodica*. To upućuje na strane jezike s kojih se prevodilo, posebno njemački jezik u kojemu se imenice uvijek pišu velikim slovom. Istu pojavu zapažaju autorice Grahovac-Pražić i Vrcić-Mataija (2012) koje su se osvrnule na ličke zidnjake.

Pojedine rečenice uopće nemaju pravopisnih znakova. To su na primjer: *Radi i štedi al dobro jedi*; *Sreća je kao cvijeće prolazi i vratit se neće*; *Prodi se ženo luda divana vrati ću se ima dana*; *Tko se vodom pere rado Imati će život dug i srce mlado*; *Ovo cvijeće nek Ti reče Da Ti želim mnogo sreće*; *Košarica puna cvijeća Cvate kao naša sreća*; *Kuharice skuhaj ručak fino pa ćeš dobit novaca za kino*; *Tko rano rani dvije sreće grabi*.

Točkom se uglavnom označava kraj izjavne rečenice, na primjer: *Kako golub golubici guče Tako i ja ljubim moje milo luče.*, no označava se i kraj jednoga dijela rečenice, na primjer: *Košarica puna cvijeća. Cvjeta kao naša sreća.*; *Uz mladost i cvijeće. Kuća je puna sreće.* U nekim se slučajevima može promatrati kao zamjena za zarez u inverziji: *Kao ovi golubovi što se ljube viječno. Mi ćemo se voljeti i živjeti srećno.* Točka je pisana i umjesto upitnika: *Zašto gledaš sad u lonac.*

Upitnik nije pronađen niti u jednoj rečenici.

Uskličnik se javlja u uskličnim rečenicama: *Najmilijeg gosta Tri dana dosta!*; *Ovo cvijeće nek nam kući krasi Da se naša ljubav ne ugasi!*; iza pozdrava: *Lahka noć!*, iza imperativa: *Uzmite i jedite!*, iza vokativa: *Gospodine moj mladi!*, ali i iza godine: *1931!*

Zarez je upotrijebljen u nizanju: *Umi se svakog dana, nemoj biti neoprana.*; *Oj Marice dušo moja medena su usta tvoja, ljubi draga samo mene, za Tobom mi srce vene.*, između pridjeva koji se izravno odnose na imensku riječ: *Izišo je mjesec pobjegla je tama, Ah da samo nisam ostavljena, sama.*, iza vokativa: *Kuharice, zlato moje... Tebe jelo hvali Tvoje!*; *Čuj, komšinice rođena, za priču nemam vremena!*, u inverziji: *Kad u violinu svira, u srce svakoga dira.*; *Ako hoćeš kuhat znati, Uči prije sudje prati.*, između dviju istih riječi: *Čestitamo, čestitamo želimo vam sreću zdravlje*, kod isticanja: *Odžaćar nam sreću nosi, osobito kad djevojku zaprosi*, ispred nekih veznika: *Hladna voda ta prija Umi se ti, pa ću i ja.*; *Moj muž samo vodu pije, Zato žalim što se ne udadoh prije.* Zarez je često izostavljen kod vokativa: *Seko daj mi taj kolačić*; *Dobro došli Mili Gosti u Hrvata se ne posti*, u inverziji: *Tko se vodom pere rado Imati će život dug i srce mlado*, ali i ispred suprotnoga veznika: *Radi i štedi al dobro jedi.*

6. Zaključak

Zidnjaci su nematerijalno kulturno bogatstvo koje se počelo gubiti početkom druge polovice 20. stoljeća kada su u upotrebu došle viseće kuhinje. Dotad su stajale na zidovima gotovo svih kuća. Pretpostavlja se da nisu hrvatski autohtoni proizvod, ali su se vrlo dobro uklopili u hrvatsku kulturu. Zidnjak je bijelo platno na kojemu se nalaze tekst i slika. Mogu biti vezeni ili molovani. Crteži i natpisi odražavaju stanje tadašnjega društva, kako međuljudskih odnosa, tako pismenosti i poznavanje normi tadašnjega hrvatskoga jezika.

Na fonološkoj razini uočene su pojave gubljenja samoglasnika na kraju infinitiva, na početku priloga te sažimanje samoglasničkoga skupa *-ao* u *-o*. Suglasnici se gube u skupini *-kv* (> *-k*) te *-tk* (> *-k*). S obzirom na današnji standardni jezik, u nekim se riječima ne poštuje pisanje glasova *č* i *ć* te alternacije *ije/je/e/i*. Vrijedna se značajka javlja u riječi *lahka* u kojoj je zadržan glas *h* uz glas *k*, a koji se javljao u gramatikama hrvatskoga jezika zagrebačke filološke škole koje su bile u upotrebi do tridesetih godina prošloga stoljeća. Osim toga, zabilježeno je pisanje glasova *dj* i *gj* umjesto *đ*, na primjer: *sudje*, *angjeli*, te korijensko pisanje riječi, na primjer: *poljubce*, što su također karakteristike zagrebačke filološke škole. Od glasovnih se promjena provodi jotacija, osim u riječima koje su pisane glasovima *dj* i *gj* umjesto *đ*, nepostojano a, palatalizacija, sibilizacija, vokalizacija, jednačenje po zvučnosti koje se ne provodi u svim riječima te jednačenje po mjestu tvorbe koje se provodi čak i nakon jotacije koja u pismu nije provedena.

Na morfološkoj su razini uočena manja odstupanja s obzirom na današnji standardni jezik. Javljaju se neke umanjenice, dok uvećanice nisu uočene. Pridjevi se često nađu ispred imenice, a u nekim slučajevima imaju ulogu imenice. Neke su zamjenice pisane spojeno: *jate*, vjerojatno zato što se tako izgovaraju zamjenica i njezina enklitika. Od glagola se najčešće javlja imperativ, zatim futur I. te prezent, a vrlo rijetko perfekt i aorist. U jednome se slučaju, vjerojatno zbog izgovora, prijedlog pojavio napisan uz zamjenicu: *zatobom*.

Na sintaktičkoj se razini natpisima pristupilo kao stihovima. Stihovi su vrlo često ritmični, najčešće imaju osam slogova, a nerijetko se u njima javlja rima. Obično su podijeljeni na dva dijela, jedan dio iznad ili s jedne strane slike, a drugi dio ispod ili s druge strane slike, a isto tako na dio ispred zareza i dio iza zareza. Red je riječi ponekad neuobičajen te su pojedine riječi istaknute. Najčešće je to objekt ispred glagola, no u nekim se skupovima riječi ističu i prilog i atribut te imenički atribut. Time je postignut pjesnički stil.

Na pravopisnoj su razini uočena mnoga odstupanja s obzirom na današnji standardni jezik. Javljaju se ćirilični natpisi te natpisi na njemačkome i

mađarskome jeziku. Vrlo se često upotrebljava veliko slovo iz poštovanja, na početku drugoga stiha te iza svake točke ili uskličnika. Pravopisni su znakovi na mnogim mjestima izostavljeni, no često se javljaju kao točka, zarez ili uskličnik. Zarez je najčešće izostavljen kod vokativa, ali i u inverziji.

Iz svega se može zaključiti da nematerijalna kulturna baština može biti jezično vrlo bogata te potvrđivati pravila što su se nekada provodila. Razvoj jezika u prošleme stoljeću, kao i kulture hrvatskoga društva, čuva se na „zidnim krpama“. One stoga čine važno nasljeđe hrvatskoga naroda te mogu sudjelovati u upoznavanju hrvatske prošlosti.

Literatura

- Babić, Stjepan (1986) *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Boranić, Dragutin (1928) *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb.
- Grahovac-Pražić, Vesna, Vrcić-Mataija, Sanja (2012) *Tragom ličke zavičajnosti*, Državni arhiv, Gospić.
- Grčević, Martina (2011) „Suvremena jezična situacija u slavenskim zemljama“, *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim II.*, ur. Dubravka Sesar, Zagreb, 143-159, https://bib.irb.hr/datoteka/526967.Jezicna_situacija_slav.pdf, posjet 2. srpnja 2015.
- Ham, Sanda (2006) *Povijest hrvatskih gramatika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013) *Hrvatski pravopis*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Jozić, Željko (2005) „Glagolski sustav ikavskojekavskih posavskih govora“, *Filologija*, 43, http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=15328, posjet 2. srpnja 2015.
- Katičić, Radoslav (1986) *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Kurtović Budja, Ivana, Čilaš-Šimpraga, Ankica, Jozić, Željko, Celinić, Anita (2010) *Prinosi hrvatskoj dijalektnoj fonologiji*, Književni krug, Split.
- Pandžić, Vlado (2007) „Hrvatski u srednjim školama u Banskoj Hrvatskoj (1901-1918)“, *Hrvatski*, 5, 2, http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=51342, posjet 2. srpnja 2015.
- Tanocki, Franjo (1996) *Slavonska jezikoslovna baština*, Matica hrvatska, Osijek.
- Težak, Stjepko, Babić, Stjepan (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika, Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Školska knjiga, Zagreb.

- Toldi, Zvonimir (2002) „*Jedimo, pijmo i veseli budimo!*“ *Izložba vezenih zidnjaka*, Muzej Brodskog Posavlja, Slavonski Brod.
- Veber, Adolfo (1876) *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*, vlast. nakl., Zagreb.
- Vitanović, Josip (1888) *Gramatika hrvatskog jezika za školu i samouke*, vlast. nakl., Zagreb.

Emina BERBIĆ KOLAR & Ivana MIHIĆ

LINGUISTIC DETERMINATION OF SLAVONIAN KITCHEN WALL CLOTHS

The paper presents a linguistic analysis of the inscriptions on kitchen wall cloths. The inscriptions used to be written on white canvas and were called *zidnjaci*. Since they were popular in the first half of the 20th century and as they could be made by anyone, a number of features have been identified that characterize the Croatian language of the time. Based on the analysis of 130 kitchen wall cloths with inscriptions collected in Slavonia, the author presents a linguistic analysis of language inscriptions through phonological, morphological, syntactic and orthographic features.

Key words: *kitchen wall cloths, Croatian language, linguistic determination, Zagreb's linguistic school*

UDK 27-475:929Rapić Đ.

Pregledni rad

Anela MATELJAK POPIĆ (Zagreb)

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

amatelj@hrstud.hr

ĐURO RAPIĆ KAO PROPOVJEDNIK 18. STOLJEĆA

Đuro Rapić, franjevački kulturni radnik 18. stoljeća, autor je dviju knjiga propovijedi („Svakomu po malo“, 1762, „Od svakoga po malo“, 1764) i katekizma („Satir iliti divji čovik“ (1766)). Za razliku od Rapićeva posljednjega objavljenoga djela njegove propovijedi privukle su razmjerno malu znanstveno istraživačku pozornost, a skoro da je i izostalo njihovo proučavanje u odnosu na propovijedi drugih autora. Slijedom toga u ovom se radu Rapićeve propovijedi komparativno proučavaju. Naime, da bi se vidjelo kakav je Rapić kao propovjednik, je li on kao propovjednik bio tipičan predstavnik svoga vremena, dvije njegove propovijedi (na blagdan svete Katarine Aleksandrijske i na blagdan Svih svetih) komparativno se analiziraju u odnosu na propovijedi Emerika Pavića i Bernardina Leakovića, također franjevac 18. stoljeća. Nadalje, istraživanje se proširuje i izvan Hrvatske, s obzirom na europski, njemački segment retorske proze jer je, pored ostaloga, Rapić dobro znao njemački jezik, čitao knjige na tom jeziku, pa se Rapićeve propovijedi analiziraju u odnosu na propovijedi Abrahama a Sancta Clare, augustinca, propovjednika 17. stoljeća, i Hahna Modesta, franjevca 18. stoljeća.

Ključne riječi: *Đuro Rapić, propovjedna književnost, 18. stoljeće, komparativno proučavanje*

1. Uvod

Franjevac Đuro Rapić u 18. je stoljeću obnašao različite dužnosti; kao propovjednik, predavač, dekan filozofskoga učilišta, urednik ilirskoga kalendara, gvardijan, upravitelj suknare, ekonom, defnitor Provincije svetoga Ivana Kapistrana, osobni teolog đakovačkoga biskupa. Pored toga Rapić je autor dviju opsežnih knjiga propovijedi: „Svakomu po malo“ (1762, 486 stranica), „Od svakoga po malo“ (1764, 654 stranice) te katekizma „Satir iliti divji čovik“ (1766, 343 stranice). Za razliku od Rapićeva homiletskoga opusa, o

njegovu djelu o satiru više je pisano te su ga autori najčešće dovodili u vezu sa „Satirom iliti divjim čovikom“ Matije Antuna Reljkovića odnosno spominjali u kontekstu polemike koju je izazvalo to Reljkovićevo djelo. Tako su se iznosile konstatacije da se Rapić svojim djelom suprotstavio Reljkoviću, da je on „duhovnik Momus“ kojega je Reljković naveo kao jednoga od svojih kritičara u predgovoru drugoga izdanja svoga „Satira“, da je Reljković na njega mislio kada je u svojoj pjesmi „Fabula od mlinara i njegovog sina“, objavljenom na kraju svoje „Nove slavonske i nimačke gramatike“ spomenuo „Kontra Satira“ te da je on autor „Tamburaša slavonskoga“, danas nesačuvanoga spisa, također usmjerena protiv Reljkovića, za koji se saznaje iz predgovora „Jeke planine“ Vida Došena. Rapićev „Satir“ i njegov homiletski opus imao je, pored ostaloga, poučnu namjenu, uostalom kao i brojna druga djela u hrvatskoj književnosti u Slavoniji 18. stoljeća. Književnost u Slavoniji Rapićeva vremena, 18. stoljeća bila je uglavnom vjerskoga, nabožnoga karaktera, vezana uz redovnički kler koji je, između ostaloga, nabožnim djelima nastojao utjecati na duhovni život puka. Dakle, hrvatska književnost u Slavoniji 18. stoljeća imala je pragmatičnu funkciju, autori su nastojali utjecati na publiku (persuazivnost), vodili su računa o tome kako će iznijeti vjerski sadržaj, kako će ga prilagoditi recepcijskim mogućnostima publike, primijeniti na društvene prilike (Usp. Matić, 1945: 46). Kako je Rapić to činio, ovdje preostaje provjeriti i pokazati eventualne sličnosti i razlike između njega i drugih, odabranih propovjednika.

2. Komparativna analiza Rapićeve, Sancta Clarine i Pavićeve propovijedi na blagdan svete Katarine Aleksandrijske

Poticaј za usporedbom Rapićeve i Sancta Clarine propovijedi nastao je na osnovi nekoliko podataka. U tom smislu najprije treba spomenuti da je Rapić znao njemački jezik, naime, u predgovoru svoje knjige propovijedi objavljene 1762. izričito je iznio da je čitao knjige na njemačkom i talijanskom jeziku. Tomu treba dodati i druge podatke koje nudi literatura. Naime, Matija Pavić je pišući o književnoj slici Slavonije 18. stoljeća spomenuo dvije Rapićeve knjige propovijedi: nedjeljne propovijedi, tj. „Predike nediljne“ (1762) i „penegiričke“, „svetčane“ neobična naziva „Od svakoga po malo“ (1764), (Pavić, 1889: 115, 138–139). Na osnovi Rapićeva citata o tome kako propovijedi nisu „toliko pisane, koliko iz drugih pripisane“ (pri čemu Pavić nije naveo izvor za taj Rapićev citat, op. A. M. P.), Pavić je iznio da su propovijedi vjerojatno prepisane s talijanskoga i njemačkoga jezika, da ga priprostim jezikom i tonom „nehotice“ (Pavić, 1889: 115) podsjećaju na poznatoga njemačkoga autora „Abrahama sv. Klare“ (Pavić, 1889: 115). Nadalje, poticaј za kompa-

racijom Rapićeve i Sancta Clarine propovijedi uvelike je dao podatak Josipa Bratulića o tome da su na bujnu retoriku, teatralnost franjevac a hrvatskoga štokavskoga područja u 18. stoljeću utjecale propovijedi bečkoga propovjednika, augustinca Abrahama a Sancta Clare (Bratulić, 2003: 537–538). No zašto se Rapićeva propovijed ovdje usporedno promatra u odnosu na propovijed čiji je autor hrvatski franjevac Emerik Pavić? Naime, Pavić je bio cenzor dviju Rapićevih knjiga propovijedi, Rapićev suvremenik, i Pavićeva zbirka propovijedi „Prosvitljenje i ogrijanje jesenog i zimnog doba“, u kojoj se nalazi i propovijed na dan svete Katarine, objavljena je u približno isto vrijeme kad i Rapićeva, točnije dvije godine (1762) prije Rapićeve zbirke propovijedi „Od svakoga po malo“, u kojoj se donosi propovijed na istu svetkovinu. Pored toga kronološkoga kriterija poticaj da se jedan segment Rapićeva propovijednoga opusa usporedi s Pavićevim dao je Pavić u predgovoru spomenute zbirke propovijedi u kojem govori da se odlučio usmjeriti na Sveto pismo, svete oce i naučitelje „zaostavivši savišje historie i pripovidke“ (Pavich, 1762: 4. nepag.).¹ Naime, ranije istraživanje Rapićevih propovijedi autoricu rada navelo je na zaključak da je on u propovijedima obilato donosio narativne primjere (Mateljak: 2013, 154–162), a u spomenutom predgovoru Pavić, kao Rapićev suvremenik, odlučio se udaljiti od toga. Dakle, namjera je da se na konkretnom materijalu, na propovijedima koje se odnose na istu svetkovinu, istraže razlike, sličnosti između Rapića i drugih dvaju propovjednika. No, prije analize samih propovijedi donose se kraći biografski podaci o Đ. Rapiću, E. Paviću i A. a Sancta Clari.

2.1. Biografski podaci o Đuri Rapiću, Emeriku Paviću i Abrahamu a Sancta Clari

Podaci o Rapićevu životu uzimani su iz leksikona, drugih biografskih i bibliografskih pregleda, književnih povijesti, kronika, ljetopisa i radova koja su se bavili Slavonijom 18. stoljeća. Već i prvi uvid u literaturu pokazuje da se ona razlikuje kada su u pitanju osnovni biografski podaci odnosno godina Rapićeva rođenja, smrti, mjesto u kojem je umro. Češći je podatak da se Rapić rodio 1714. u Staroj Gradiški (Kukuljević Sakcinski, 1860: 140; Šafařík, 1865:

¹ Pri donošenju citata iz Pavićevih, Rapićevih i Leakovićevih djela u zagradi se donosi godina kada je knjiga tiskana i broj, točno paginirane, stranice s citatom. Kad se citati preuzimaju s nepaginiranih stranica, bilježi se podatak o godini izlaska knjige, donosi se da je riječ o nepaginiranoj stranici (nepag.) pri čemu se također navodi o kojoj je nepaginiranoj stranici riječ. Citati, kako Rapićevi, tako i drugi, u odnosu na izvornik nisu grafički istaknuti. Kako bi citati bili pristupačniji čitatelju, transkribirani su uglavnom u skladu s današnjim pravopisnim pravilima pri čemu su ispravljane uočene tiskarske pogreške.

72; Matić, 1945: 161; Šundalić, 2000: 612). Taj su podatak iznijeli i povjesničari hrvatske književnosti s time da Jelčić nije spomenuo mjesto Rapićeva rođenja (Ljubić, 1869: 483; Vodnik, 1913: 349; Ježić, 1944: 175, 178; Georgijević, 1969: 258; Jelčić, 2004: 126). Prema drugom se izvoru Rapić također rodio u Gradiški, tj. današnjoj Staroj Gradiški, ali se kao datum spominje 11. travnja 1715 (Hoško, 2010: 471).

U vezi s godinom Rapićeve smrti češće se navodi da je umro 1777. Taj su podatak donijeli povjesničari hrvatske književnosti (Ljubić, 1869: 483; Vodnik, 1913: 349; Ježić, 1944: 178; Jelčić, 2004: 126). Prema drugim je autorima Rapić također umro 1777. i to u Đakovu s time da je Kukuljević precizirao da je umro kao „Bogoslovja professor u Djakovu“ (Kukuljević Sakcinski, 1860: 140; Šundalić, 2000: 612). Nekada se donosi da je Rapić umro 1785, ali se ne spominje mjesto, a također se donosi da je umro u Velikoj 19. prosinca te godine (Šundalić, 2005: 75; Hoško, 2010: 471). Hoško je također navodio da je Rapić umro 1787, a isti je podatak iznio i J. Jančula s tim da je Jančula nešto precizniji kada kaže da je Rapić umro u Velikoj 29. prosinca 1787 (Hoško, 2001: 477; Jančula, 1980a: 214). Jančula je također dodao da postoje drukčija mišljenja prema kojima je Rapić umro 19. prosinca 1787. u dobi od 72. ili 73 godine, što također ukazuje na to da nije sigurno je li se Rapić rodio 1714. ili 1715 (Jančula, 1980a: 214).

Rapić je u novicijatu ušao u Velikoj 12. kolovoza 1732. i time postao član provincije Bosne Srebrene (Hoško, 1977: 102). Iz literature nije poznato je li Rapić dobivao poduku prije ulaska u novicijatu, kao ni to gdje ju je dobivao. Međutim, provincijali su tražili školsku pripremu prije novicijata. Primjerice, provincijal Bosne Srebrene Marko Bulajić 1706. zahtijevao je da se kandidati u samostanu školuju tri godine prije ulaska u novicijatu. Potrebu obrazovanja prije novicijata isticao je 1709. i provincijal Andrija Ećimović (Hoško, 2002: 204, 205). No, samostani su nastavili s ranijom praksom odnosno primali su nekoliko dječaka koje su koristili za fizičke poslove, dok su dobivali tek osnovnu poduku i „nakon stanovitoga vremena“ (Hoško, 2002: 206) ulazili u novicijatu, bez da su ih prethodno ispitivali provincijalovi izaslanici te ispitivači. Godine 1729. provincijal Ivan Kopijarević Stražemanac također je isticao da kandidati za novicijatu moraju biti pismeni (*litterarum gnari*) (Hoško, 2002: 207). U skladu s tim moguće je da je Rapić podučavan prije ulaska u novicijatu.

U svakom slučaju literatura donosi više podataka o Rapićevu studiju. Naime, od 1737. do 1741. studirao je teologiju na visokoj bogoslovnoj školi provincijskoga stupnja u Petrovaradinu, gdje su mu predavali Đuro Brođanin te Petar Ivanović iz Pakraca (Hoško, 1999: 204, 206). Od njezina osnutka 1729. do 1735. to je bila škola moralnoga, a od 1735. do 1783. dogmatskoga bogoslovlja. Kada je Rapić bio studentom te škole nastava je u skladu s pro-

gramom generala reda fra Bonaventure Poeriusa trajala četiri godine tijekom kojih su predavači tumačili „Sentencije“ Petra Lombardskoga. Nastava se odvijala kontinuirano iako je 1739. izbila kuga u Slavoniji i Srijemu (Hoško, 1999: 201–204).

Literatura ne govori gdje je Rapić boravio od 1732. kada je primljen u novicijat u Velikoj, do 1737, kada je počeo studirati teologiju. Međutim, to je moguće pretpostaviti na osnovi onoga što je Rapić radio nakon završetka studija 1741. Po završetku studija teologije provincijal Filip Lastrić dao mu je odobrenje da polaže ispit za profesora filozofije, a nakon što je Rapić ispit položio dodijelio mu je učiteljsko mjesto na Filozofskom učilištu u Požegi, gdje je Rapić radio od 1741. do 1744 (Hoško, 1999: 206; Hoško, 1977: 102). Nije poznato gdje se ispit kojem je Rapić pristupio provodio, ali za pretpostaviti je da je to bilo na području provincije Bosne Srebrene koja je od 1723. samostalno provodila ispite „pred profesorima domaćih škola“ (Hoško, 2002: 218). Prema „Sambukanskim konstitucijama“, koje su bile na snazi od 1663. do 1827, da bi pristupili natječajnom ispitu za profesora filozofije, kandidati su morali završiti trogodišnji studij filozofije i četverogodišnji studij dogmatskoga bogoslovlja te su se morali uzorno redovnički vladati (Hoško, 2002: 218; Brkan, 1984: 40). Iz toga proizlazi da je Rapić završio i studij filozofije, čime se upotpunjuje i period, od novicijata do početka studija teologije, o kojem se u literaturi ne govori. Dakle, vrlo je vjerojatno da je Rapić nakon godine provedene u novicijatu, od 1733. do 1736. studirao filozofiju, a da profesori nije polazio. U skladu s tim nije ga mogla zahvatiti uredba provincijala Antuna Markovića od 19. listopada 1734. prema kojoj su novozavjetnici trebali obvezno godinu dana provesti u profesoriju (Našice, Cernik, Šarengrad), gdje su učili gramatiku i retoriku, a nakon čega su ako bi se pokazali sposobnim, mogli studirati filozofiju (Hoško, 2002: 208). Gdje je Rapić studirao filozofiju, boravio do početka studija teologije nije poznato.

Dalje literatura prati Rapića 1743. i 1744. kada je uređivao ilirski kalendar, a nakon toga je posao njegova uređivanja prepustio Jerolimu Lipovčiću, koji ga je uređivao od 1745. do 1755 (Sršan, 1988: 70; Hoško, 2011: 33). Hoško ne isključuje mogućnost da je kalendar dok ga je Rapić uređivao izlazio u Osijeku, a prema M. Tatarinu, I. Kukuljeviću Sakcinskom, Š. Ljubiću kalendar je izlazio u Budimu (Hoško, 2011: 33; Tatarin, 2007: 135; Kukuljević Sakcinski 1860: 140; Ljubić, 1869: 493).

Godine 1748. Rapić je u samostanu u Baču položio ispit za profesora teologije čime je ostvario pravo da predaje na teološkoj katedri bogoslovnoga provincijskoga učilišta tako da je najprije predavao u Radni (Hoško, 2002: 250). Ovomu treba dodati kako je kandidat da bi pristupio natječajnom ispitu za profesora teologije trebao tri godine uspješno predavati filozofiju i primje-

reno se redovnički ponašati (Hoško, 2002: 219). Dakle, Rapić je te uvjete zadovoljio. Međutim, odgovor na pitanje gdje je Rapić bio od kada je prestao predavati u Požegi, kao ni to gdje je boravio dok je uređivao ilirski kalendar, do kada je položio ispit za profesora teologije u literaturi se ne nalazi. Doduše, Jančula je na osnovi Kronike cerničkoga samostana donio da je neki *Pater Đuro a Gradisca* 1747. bio gvardijan u Aradu, u današnjoj Rumunjskoj te da je izradio sjeverno krilo tamošnjega samostana, koje se nalazilo na katu, ali i sam kaže da nije poznato je li riječ o Rapiću ili o nekom drugom (Jančula, 1980a: 215–216).

Rapić je predavao teologiju u Radni (1750–1751, 1753–1757) i u Petrovaradinu (1751–1753) (Hoško, 2002: 338). Godine 1751. učiteljsko mjesto u Radni ustupio je Filipu iz Teševa, a Rapić je pošao u Petrovaradin, gdje je, s Emerikom Zomborlićem, predavao od 1751. do 1753 (Hoško, 1999: 206). Rapić je bio prvi student petrovaradinske škole koji je u toj školi radio kao učitelj. U petrovaradinskoj školi u vrijeme Rapićeva rada kao učitelja redovito su se održavale javne rasprave. Riječ je o tjednim, mjesečnim i godišnjim raspravama koje su organizirali profesori i studenti, pri čemu su profesori određivali gradivo o kojem će se raspravljati koje su oblikovali kao tezu, a zatim je odabrani student iznosio tezu i dokaze koji joj idu u prilog. Nakon toga su osporavatelji teze iznosili svoje argumente kojima su pobijali tezu, dok je branitelj opovrgavao njihove argumente i iznosio nove dokaze. U raspravu su se redovito uključivali i ostali profesori te gosti. Rapić je predsjedao dvjema raspravama održanim 20. svibnja te 12. kolovoza 1753 (Hoško, 1999: 206–208).

Pored toga što je predavao Rapić je 1752. obnašao dužnost tajnika delegiranoga vizitatora koji je obišao samostane u Bosni (Sršan, 1988: 70).² S obzirom na to da se isticao u vođenju gospodarskih i građevnih poslova, 1752. nadgledao je građevne radove u Petrovaradinu (Hoško, 1999: 207). U literaturi se ne precizira u kojim se to građevnim poslovima Rapić ranije isticao pa je nadgledao radove u Petrovaradinu. Međutim, moguće je da je gore spomenuti gvardijan u Aradu 1747. bio upravo Đuro Rapić koji je pokazao svoje graditeljske sposobnosti time što je izgradio sjeverno krilo tamošnjega samostana tako da je 1752. nadgledao i radove u Petrovaradinu.

² Jakošić je iznio da je Rapić te godine bio tajnik delegiranoga vizitatora koji je obilazio samostane u Bosni u spisu „Scriptores Interamniae vel Pannoniae Sauiae nunc Slavoniae dictae anno 1795 conscripti (cum continuatione a. 1830)“. Jakošićev spis objavio je Milivoj Šrepel (1899), *Grada za povjest književnosti hrvatske*, 2, Zagreb, a preveo ga je Stjepan Sršan (1988), „Slavonski pisci (1795–1830)“, *Revija – časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 1, str. 59–87.

U jesen 1753. Rapić se sukobio s petrovaradinskim gvardijanom Jakovom Matijevićem, pri čemu se u literaturi ne spominje razlog sukoba. Međutim, provincijal Josip Janković prosudio je da je Matijević kriv te ga je razriješio službe, a Rapića je 17. rujna 1753. ponovno premjestio na bogoslovnu provincijsku školu u Radnu, gdje je predavao do 1757 (Hoško, 1999: 206–207; Hoško, 2002: 338). Kada je Rapić dobio naslov šestogodišnjega lektora teologije³, koliko je bilo predviđeno školskim uredbama o profesorskom radu na bogoslovnim školama pokrajinskoga značenja, generalni vizitator Ivan Lukić 1757. postavio ga je za voditelja popravaka i gradnje samostana u Iloku, nakon čega je premješten u rodnu Gradišku, gdje je djelovao kao propovjednik od 1757. do 1761 (Hoško, 1977: 102; Hoško, 1999: 207).

Međutim, Rapić je u Gradiški obnašao i dužnost gvardijana, što pokazuje izvještaj vizitatora Ivana Krstitelja Paxyja, generalnoga vikara zagrebačkoga biskupa za donju Slavoniju, koji je 1758. izvijestio da je *gvardianus gradiscanus Georgius Rapich* zatražio da se starogradiškoj župi pripoje tri sela cerničke župe (Ljupina, Sičice, Vrbje) jer namjerava graditi crkvu što bi bilo lakše s većim brojem župljana (Jančula, 1980a: 212; Jančula, 1980b: 222). Moguće je da je dužnost gvardijana Rapić obavljao do 26. svibnja 1761. jer je tada župnik i gvardijan u Staroj Gradiški bio Petar Curić, koji će kasnije biti gvardijan u Cerniku (Jančula, 1980a: 212). Međutim, Rapićeva namjera o gradnji nije se ostvarila jer je 1768. Stara Gradiška još uvijek imala stari samostan i crkvu tako da je Josip II. prigodom svoga putovanja u Slavoniju slušao misu u crkvi „koja je radi starosti već sasvim ruševna“ (Jančula, 1980a: 212).⁴

Od 1761. do 1764. Rapić je bio upravitelj franjevačke suknare u Budimu (Hoško, 1977: 102). Kao ekonom Provincije radio je od 1764. do 1767, kada je boravio u Osijeku (Hoško, 1977: 102). Da je Rapić, tj. „velečasni otac Juraj iz Gradiške, šestogodišnji lektor“ (Barbarić, 1995: 163) na kapitulu Provincije održanom 17. svibnja 1764. imenovan za prokuratora Provincije potvrđuje Kronika Franjevačkog samostana u Brodu na Savi (Barbarić, 1995: 161–163). U Osječkom ljetopisu za 1765. kada se nabrajaju članovi redovničke obitelji samostana sv. Križa u Osijeku, spominje se kao „Grgur od Gradiške, lektor i ekonom provincije“ (Sršan, 1993: 53), a spominje se i 1766. kao „Đuro Rapić, šezdesetogodišnji lektor i ekonom provincije“ (Sršan, 1993: 54), također kada se daje popis članova redovničke obitelji (Sršan, 1993: 52–54). Međutim, tekst na latinskome glasi *Georgius Rapich lect. sexennalis et procurator provinciae* (Bösendorfer, 1916: 39). To bi onda značilo da nije riječ o šezdesetogodišnjem, već o šestogodišnjem lektoru, odnosno da se ne odnosi na Rapićevu dob.

³ Riječ je o naslovu koji je dobivao profesor franjevačkoga reda nakon što je šest godina uspješno predavao na redovničkoj školi (Barbarić, 1995: 355).

⁴ Radi se o crkvi koja je posvećena sv. Mihovilu Arkandelu (Jančula, 1980a: 210).

Rapić je kratko sudjelovao u vodstvu provincije, i to kao definitor (1767/1768) (Hoško, 1999: 207). Naime, za definitora je izabran na provincijskom kapitolu kojem je predsjedao generalni vizitator, jubilarni lektor, Giovanni Battista de Calavatone u samostanu sv. Antuna u Našicama 10. kolovoza 1767, istoga dana kada je spomenuti Emerik Zomborlić (Emerik od Pečuha, Mirko od Pečuha) izabran za provincijala (Hoško, 1999: 206; Sršan, 1993: 55; Stražemanac, 1993: 215). Međutim, u Rimu je 10. listopada 1767. generalni komesar Josip Marija de Vedano poništio taj kapitul „zbog nezakonitog predsjednika i nekih drugih stvari“ (Stražemanac, 1993: 215) i odredio za provincijala Jakoba Spatzierera, za kustosa Bonaventuru Zebića, a za definitora Ivana Velikanovića, Emerika od Pečuha, Ljudevita Seidla i Juvenka od Beča (Stražemanac, 1993: 215). No, odluka o poništenju našičkoga izbora poslana je tek 17. prosinca 1767, a moguće da je Rapić funkciju definitora obavljao sve do početka 1768 (Barbarić, 2002: 56–59). Naime, 9. siječnja te godine konačno je uprava Reda imenovala novo vodstvo (Hoško, 1999: 206).⁵

S obzirom na to da je Rapić imao visoku teološku izobrazbu, đakovački biskup Josip Antun Čolnić 1768. uzeo ga je za suradnika i imenovao ga je svojim osobnim teologom. To je Rapić radio do 1770, pa je tih godina boravio u Đakovu (Hoško, 2002: 338; Hoško, 1977: 102). Međutim, Ljubić donosi da je Rapić bio „za šest godina u Djakovu učitelj mudroznanja i bogoslovja“ (Ljubić, 1869: 483). Od 1771. do 1775. Rapić je ponovno živio u Iloku, gdje je radio kao dekan tamošnjega filozofskoga učilišta. Od 1775. boravio je u Cerniku, a nakon toga je od 1778. do 1780. ponovno u rodnoj Gradiški djelovao kao propovjednik (Hoško, 1977: 102–103; Hoško, 1999: 207).

Prema L. Plejić Rapić je u Cerniku obnašao dužnost gvardijana (Plejić, 1995: 145–146). Međutim, u periodu kada je Rapić boravio u Cerniku kao tamošnji gvardijani spominju se Lovro Perišanović (1775–1776) i Petar Curić (1777–1778) (Jančula, 1980a: 164–165).⁶ U vezi s Rapićevim boravkom u Cerniku Jančula također spominje da je „Na molbu patra gvardijana i patra

⁵ Zomborlić, čijem se izboru za provincijala protivio Bečki Dvor tako da ga uprava Reda nije odobrila, u novom vodstvu provincije bio je definitor, od 1768. do 1771 (Hoško, 1978: 148). Podatke o novom vodstvu Provincije daje i Ljetopis Franjevačkoga samostana u Osijeku u kojem je za 1768. zabilježeno da je drugoga, pri čemu se ne navodi mjesec, pročitani dekret „za Jakova Spatzierera poslan od najviše vlasti u kojem se nastavlja i potvrđuje novoizabrani definitorij, i to u sastavu: Jakov Spazierer, provincijal, Benedikt Zebić, kustod, Ivan Velikanović, Mirko od Pečuha, Ljudevit Seidl i Inocent Pejer, definitori“ (Sršan, 1993: 55). Potonji definitor, kojega Stražemanac, kako je izneseno naziva „Juvenkom od Beča“, jest Hijacint Peyer (Beč, 1730–Arad, 1794) (Hoško, 2002: 169).

⁶ Nakon smrti Lovre Perišanovića 30. rujna 1776. Petar Curić najprije je bio predstojnik samostana i upravitelj cerničke župe, na računima samostana od listopada te godine potpisao se kao diskret, a za gvardijana je imenovan 1777 (Jančula, 1980a: 165).

Đure Rapića, šestgodišnjeg lektora“ (Jančula, 1980a: 165) zagrebački biskup Josip Galjuf prilikom vizitacije u Slavoniji 17. srpnja 1777. posvetio tamošnju crkvu sv. Petra (Jančula, 1980a: 164–165). Osim toga Rapić se spominje u Cerniku među ispitivačima na studiju moralne teologije, i to 1775, kada su ispitivači bili „poznati Đuro Rapić, Kristofor Kellerer i Leander Koepl“ te 1776 (Jančula 1890a: 186).

Literatura donosi da se Rapić više godina prije smrti „revno bavio botanikom“ (Sršan, 1988: 70). Službu propovjednika nakon Gradiške nastavio je u Velikoj (1780–1785) (Hoško, 2010: 472).

Rapić je bio dobro filozofski i teološki obrazovan. Gore je spomenuto da je Rapić u svojoj knjizi sam iznio da, pored ostaloga, zna njemački jezik, a osim toga, Hoško je na osnovi podataka iz Arhiva franjevačkoga samostana u Budimu iznio da je Rapić dobro znao njemački i talijanski jezik (Hoško, 1977: 103). Pored različitih službi koje je obavljao Rapić je, kako je spomenuto, napisao i nekoliko djela, o kojima podatke donose bibliografije. U „Bibliografiji hrvatskoj“ Kukuljevića Sakcinskoga zastupljen je „Rapić fra Juraj“ (Kukuljević Sakcinski, 1860: 140) te se tu osim podataka iz njegova života donosi bibliografski opis njegovih djela (Kukuljević Sakcinski, 1860: 140, 222). Riječ je o sljedećim naslovima i njima pripadajućim podacima: 1) „Svakomu po malo iliti predike nediljne zajedno s korizmenima svima duhovnim pastirima vehoma koristne a pravovirnim kàrstjanom osobito hasnovite, koje stanje, i svakoga čovika većanja u sebi uzdržaju i temelj evangjeoskoga zakona, svakomu i nesetnomu obilato navištju. U Pešti tlačeno kod A. P. Eitzenbergera 1762. na čit. listu. str. 744. S bakroreznom slikom pl. gospod. Ivana i Mate Pavianovićah; kao mecenatah ove velike knjige.“ 2) „Od svakoga po malo, iliti kratko izpisanje života, mučeničtva i slave pravih i svetih prijateljah božjih, na korist i vičnje spasenje ne samo sviuh pravovirnih, nego i bludećih dušah, s mogućom pomnjom sabrano i s osobitim trudom skupito i u ilirički jezik na svitlo dato. U Pešti 1764. u 4. str. 636.“ 3) „Satir iliti divji čovik u nauku karstjanskomu ubavistit, uputit, naučit i pokarstit. S 4 na među rezanimi kipi. I izdanje u Osiku 1765. u 8. str. 327.; II. izd. u Pešti pri Eizenbergeru 1766. u 8. str. 327. k tomu još na koncu 4 lista „Opomena najposljednja satiru“ (sa slikama).“ (Kukuljević Sakcinski, 1860: 222, 140). Podatke o Rapiću i njegovim djelima dao je i Šafařík u pregledu „ilirskih“ pisaca pri čemu su i njemu poznata spomenuta Rapićeva djela, s tim da navodi samo izdanje „Satira iliti divjega csovika“ iz 1766. te stavlja pod upitnik je li ono pisano u stihu (Šafařík, 1865: 72, 160, 236). Ta se tri Rapićeva djela, s izdanjem „Satira“ iz 1766, spominju i u Frkinovu odnosno Holzleitnerovu popisu knjiga hrvatskih autora iz knjižnica Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, pa se u skladu s tim navode knjižnice u kojima se njegova

djela danas nalaze (Frkin – Holzleitner, 2008: 393–394). Prvo izdanje Rapiće-va djela o satiru za koje Kukuljević bilježi da je izišlo u Osijeku 1765. imalo je naslov „Satir obraćen“, ali to izdanje danas nije poznato, pa se i nije našlo u Frkinovu odnosno Holzleitnerovu popisu knjiga (Kukuljević Sakcinski, 1860: 140; Georgijević, 1969: 258). Pored triju navedenih djela Rapić se spominje kao autor anonimne knjižice „Slavonski tamburaš“ (1767) u kojoj se kritizira M. A. Reljković (Georgijević, 1969: 243). Da je Rapić napisao tri navedena djela poznato je i drugim autorima koji su se bavili slavonskom književnošću 18. stoljeća, primjerice, Jakošiću, Matiću, s time da znaju za izdanje „Satira iliti divjega čovika“ koje je objavljeno u Pešti 1766 (Jakošić, 1899: 126–127; Matić, 1945: 161).

Povijesti hrvatske književnosti ne znaju za sve tri Rapićeve bibliografske jedinice, a o pojedinim njegovim djelima daju različite podatke (naslov, mjesto i godinu izdanja). Prema Ljubiću je Rapić autor djela „Svaku po malo“ (Pešta, 1762), „Od svakoga po malo“ (Pešta, 1764) s tim da je uz potonje u zagradi zabilježio da je riječ o korizmenim govorima. Ljubić spominje Rapića kao autora „Satira iliti divjega čovika“, ali se razlikuje od gore iznesenoga, kada donosi da je to djelo izišlo u Osijeku 1768. te u Pešti 1776. (Ljubić, 1869: 483, 493). Vodnik je u svojoj povijesti spomenuo Rapića samo kao autora djela „Satir iliti divji čovik u nauku kršćanskomu ubavistit, uputit, naučit i pokrstit“ koje je izišlo u Osijeku, ali za razliku od Ljubića, donosi da je ono izišlo 1765, a razlikuje se i od već iznesenoga podatka prema kojem je izdanje od te godine imalo naslov „Satir obraćen“ (Vodnik, 1913: 349). U Ježićevoj povijesti također se nalazi podatak koji je Vodnik donio (Ježić, 1944: 178). Jelčić je, poput Vodnika i Ježića, spomenuo Rapića kao autora knjige „Satir iliti divji čovik u nauku kršćanskom ubavistit, uputit, i pokrstit“, ali je prema njemu ta knjiga izišla 1756, s tim da nije naveo mjesto tiska. Ako se slijedom gore iznesenih podataka, pretpostavi da je riječ o tiskarskoj pogrešci, zamijeni brojki, odnosno da se radi o izdanju iz 1765, proizlazi da se podatak u vezi s naslovom u Jelčićevoj povijesti slaže s onim u Vodnikovoj te u Ježićevoj, pa se za izdanje od te godine ne navodi naslov „Satir obraćen“ (Jelčić, 2004: 126).

Nakon upoznavanja s literaturom u kojoj se nalaze podaci o Rapiću ne može se reći kada se točno Rapić rodio i kada je umro. Činjenica jest da se češće spominje da se Rapić rodio 1714. u Staroj Gradiški. Tomu je, koliko je poznato, suprotan jedino Hoškov podatak prema kojem se Rapić također rodio u Staroj Gradiški, ali 11. travnja 1715. Hoško je to iznio sastavljajući natuknicu o Rapiću u nedavno (2010) objavljenom „Hrvatskom franjevačkom biografskom leksikonu“ te u drugom svom radu u kojem se pozvao na podatke iz Arhiva franjevačkoga samostana u Brodu (Hoško, 1977: 102). Međutim, primjerice, i Šafařík se pozvao na izvore iznoseći biografske podatke o Rapi-

ću, a među njima i to da se rodio 1714. Još je veće šarenilo u vezi s godinom Rapićeve smrti jer se spominju tri godine (1777, 1785. i 1787). Međutim, unatoč tomu nešto se sigurnije prikloniti Hoškovu stavu da je Rapić umro 19. prosinca 1785. u Velikoj, jer Hoško do te godine i toga mjesta prati Rapićev rad, na osnovi podataka iz Arhiva franjevačkoga samostana u Budimu i u Vukovaru (Hoško, 1977: 102). To što se, primjerice, povjesničari hrvatske književnosti slažu oko godine Rapićeve smrti, kao i oko godine njegova rođenja, ne daje težinu podacima koje su iznijeli kada pritom nije naveden izvor na koji su se pozvali, što ne isključuje mogućnost da su prepisivali jedan od drugoga. U prilog činjenici da je teško precizirati datum Rapićeva rođenja i smrti govori i slučaj da se u jednoj knjizi daju različiti podaci pa se na jednom mjestu iznosi da se Rapić rodio u Staroj Gradiški 1715, a na drugom da se rodio u Staroj Gradiški, ali godinu dana ranije, u jednom dijelu knjige donosi se da je umro 1785, a na drugom da je umro u Velikoj 1777. (Sablić-Tomić – Rem, 2003: 107, 568). Kad je riječ o Rapićevu autorstvu triju spomenutih djela, tu dvojbi nema, neovisno o tome što, primjerice, književnopovijesni pregledi ne spominju sva tri njegova djela, iz jednostavne činjenice što su ta djela danas dostupna.

Emerik Pavić rodio se 5. siječnja 1716. u Budimu, a tu je i umro 15. travnja 1780. Ulaskom u novicijat 1734. u Velikoj postao je član Provincije Bosne Srebrene. Studirao je filozofiju i teologiju u Budimu (1736–1742) i u Osijeku (1742–1743), a nakon toga je predavao na filozofskom učilištu u Baji (1743–1746), obnašao dužnost gvardijana u Budimu (1747–1749). Bio je tajnik Provincije (1748–1750), zatim je, kako je ranije izneseno, u dva navrata bio definitor (1748–1751, 1760–1764). U Budimu je Pavić predavao teologiju (1750–1761) i obnašao dužnost dekana Generalnoga učilišta (1761–1780). Od 1746. do smrti uređivao je hrvatski kalendar, a bio je i izuzetno plodan pisac. Naime, njegov opus obuhvaća više od 30 jedinica, na latinskom i na hrvatskom jeziku, a radi se o teološkim, katehetskim, homiletskim, biblijskim djelima, medicinskom spisu, književnim djelima. Naslovi su nekih od njegovih djela: „Ogledalo temelja vire“ (1759), „Epistole i evanđelja“ (1764), „Ručna knjižica“ (1769), „Putovanje duhovno“ (1769). Pavić je na latinskom parafrazirao prvu polovicu „Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga“ Andrije Kačića Miošića. To je Pavićevo djelo izišlo 1764. pod naslovom „Descriptio soluta et rythmica regum, banorum caeterorumque heroum slavinarum seu illyricorum“, a autor je i djela „Nadodanje glavnih događaja Razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga“ (1768) u kojem je opjevao rad franjevacu u Slavoniji i slavenske vladare“ (Šundalić, 2000: 560; Hoško, 2010: 434).

Abraham a Sancta Clara, čije je krsno ime John Ulrich Megerle, rodio se 2. srpnja 1664. u Kreenheinstettenu blizu Badena, a umro je u Beču 1. pro-

sinca 1709. Nakon što je u Messkirchu dobio osnovno obrazovanje pohađao je isusovačku gimnaziju u Ingolstadt. Po smrti oca brigu o njemu vodio je njegov ujak, Abraham von Mergerlin, koji ga je 1659. prebacio u benediktinsku školu u Salzburgu, a nakon tri godine Abraham je pristupio redu bosonogih augustinaca i iz poštovanja prema ujaku uzeo ime Abraham. Nakon novicijata, studija u Mariabrunnu u lipnju 1668. zareadio se u Beču, koji je bio središte njegova djelovanja. Naime, car Leopold I. 28. travnja 1677. postavio ga je za dvorskoga propovjednika, a pored toga je u Beču Abraham bio prior samostana i ministar provincije. Neka su od njegovih djela: „Merk's Wien“ (1680), „Lösch Wien“ (1680), „Die grosse Totenbruderschaft“ (1681), „Auff, auff, ihr Christen“ (1683), „Judas der Erzschem“ (1686–1695), „Geistlicher Kramer-Laden“ (1710), „Abrahamisches Bescheid-Essen“ (1717) (Clark 2003: 38; Welzig 1987: 571).

2.2. Tri propovijedi na blagdan svete Katarine Aleksandrijske – struktura

Prije negoli bude riječi o strukturi propovijedi donose se kraći podaci o primjercima propovijedi koji su korišteni u ovom radu. Naime, pri istraživanju Rapićeve propovijedi na svetu Katarinu Aleksandrijsku poslužio je primjerak njegove knjige „Od svakoga po malo“, koja je vlasništvo franjevačkoga samostana u osječkoj Tvrđi. Nakon naslove stranice u toj Rapićevoj homiletskoj zbirci nalazi se stranica s imenima osoba, senatorima Subotice, koji su financirali tisak Rapićeve knjige. U posveti na latinskom koja slijedi nakon toga Rapić je hvalio njihove vrline i zasluge. U kontekstu Rapićeve posvete značajno je to što je nakon poraza Osmanlija kod Sente 1697. u sastav Habsburške Monarhije ušla i Subotica koja je pritom bila uklopljena u sustav Vojne krajine. Stanovništvo Subotice očigledno je jedva dočekalo promjenu vrhovne vlasti jer se iz daljnje teksta Rapićeve posvete iščitava nedvojbeno privrženost građana Subotice novom vladaru. Nakon toga se u knjizi donose odobrenja teologâ na latinskom jeziku. Za ovu Rapićevu knjigu, odobrenja su dali franjevac Hijacint Campion, generalni lektor presvete teologije, te, kako je spomenuto, franjevac Emerik iz Bude, jubilarni lektor i definitor. Oba su odobrenja od 24. prosinca 1763. godine. Slijedi odobrenje Maksimilijana Leisnera, provincijala provincije sv. Ivana Kapistrana i franjevca Paskala iz Varese, generala reda u Rimu. U sljedećem dijelu naslovljenom „Pridgovor k štiocu“ Rapić je iznio motive koji su ga vodili u pisanju kao i o stilu kojim je knjiga pisana. Naime, pisao je kako bi potakao ljude da nasljeduju svece, a u vezi sa stilom propovjednik je otkrio da je uvidio „da visoko humno govorenje veoma malecak plod prinosi“ (1764: 8. nepag.) te da je sastavljao djelo s namjerom da bude podjednako spasonosno učenim i neučenim recipijentima.

U vezi s potonjim Rapić je donio u kurzivu citat njemačkoga benediktinca Johanna Trithemiusa te ga je popratio prijevodom s latinskoga, tj. „Svaki pripovidalac imade jezik, i jezik: jedan za priprostite parasnike, a drugi za naučne“ (Rapich, 1764: 8. nepag.). Dakle, Rapić razlikuje dvije poetike na razini stila, dva različita načina izražavanja: jedan je estetiziran, a drugi jednostavan, prirodan čime uzima u obzir recipijente različitih recepcijskih sposobnosti. Osim toga pokazuje da se propovijed odnosi na obrazovane i neobrazovane vjernike te da ona mora biti prilagođena onima za koje nastaje odnosno da mora biti razumljiva priprostim, neobrazovanom recipijentu, kao i učenicima. Nakon toga se donosi središnji dio knjige koji sadrži 65 propovijedi koje se uglavnom odnose na svetačke blagdane, druge blagdane, mladu misu itd. U svrhu istraživanja Sancta Clarine propovijedi korišten je primjerak koji je, s drugim baroknim propovijedima, objavio Werner Welzig (1995), a primjerak Pavićeve propovijedi je iz njegove knjige „Prosvitljenje i ogrijanje jesenog i zimnog doba“, koja je pod signaturom R II-8⁰-63a dio fonda Nacionalne i Sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Nakon naslovne stranice u toj Pavićevoj knjizi slijedi stranica s dvama citatima iz Svetoga pisma („Tumačenje riči tvojih prosvitljuje“, „Uzeo je od njih i ogrijao se je“) te dvije stranice s predgovorom u kojem autor spominje da je donio propovijedi kako bi potakao čitatelje na pravilno ponašanje. Nakon toga se nalaze odobrenja teologa (Alojzije Nemet, Hijacint Campion), provincijala (Maksimilijan Leisner) generala Reda (Paskal iz Varese), a potom slijedi glavni dio s propovijedima, koje se odnose na blagdan Duhova, Došašća, Vodokršća, Korizmu te na svetačke blagdane.

Vezano uz duljinu propovijedi, iako je bečki propovjednik svoju propovijed ocijenio kao kraću, ona je dulja od Rapićeve, a pogotovo od Pavićeve propovijedi. Naime, Abrahamova propovijed prostire se na nešto više od 14 stranica gustoga teksta, Rapićeva skoro na 10 stranica gustoga teksta, dok je Pavićeva najkraća jer zauzima 5 nepotpunih stranica.

Sve tri propovijedi strukturalno su građene prema pravilima antičke retorike, tako da se ispod naslova propovijedi donosi moto, slijedi uvod u propovijed, razlaganje teme te zaključak. Nakon naslova Rapićeve propovijedi („Na dan s. Katarine divice i m.“) donosi se moto na hrvatskom („Krunu od slavnoga dobitka mudre divice dobivaju po bižanju i vojevanju“) i na latinskom („Quae paratae erant, intraverunt cum eo ad nuptias“), a propovjednik ga je uzeo iz Evanđelja po Mateju (Matth. 25), iz dijela u kojem se govori o deset mudrih i ludih djevice, a njegov je prijevod: „koje bijahu pripravne, udoše s njima na svadbu“ (Biblija, 1983: 958–959). Moto na hrvatskom oslanja se na latinski, ali ga i proširuje. Slavni je dobitak, kako pokazuje tekst Rapićeve propovijedi, zapravo Isusov pir na koji mogu ući mudre djevice. Na kraju uvo-

da Rapić je propovijed podijelio na dvije podteme koje uglavnom objašnjavaju hrvatski moto propovijedi, tj. kako se može zaslužiti slavni dobitak. Naime, propovjednik je najavio da će u prvom dijelu propovijedati o tome da mudre djevice znaju kako bježati od nečiste ljubavi, dok će se drugi dio odnositi na to da one znaju kako se boriti, vojevati za djevičansku krunu, a to će pokazati na primjeru svete Katarine (Rapich, 1764: 440–441).

Poput Rapića, Pavić je nakon naslova propovijedi („Za svetkovinu s. Catharinae divice i mučenice“) donio moto („Et quinque prudentes“) iz Evanđelja po Mateju (Matt. 25.), a popratio ga je i prijevodom na hrvatski: „A pet mudri“ (Pavich, 1762: 46) te je propovijed podijelio na dvije teme. Riječ je o dvjema krepostima svete Katarine na osnovi kojih je ona postala Isusovom zaručnicom pa je Pavić najavio da će u prvom dijelu govoriti o mudrosti, a u drugom o ljepoti svete Katarine (Pavich, 1762: 46–47).

Bečki je propovjednik naslovom sugerirao da će na primjeru žene hvalliti veličanstvene vrline, konkretno, da je riječ o kratkoj propovijedi o Aleksandrijskoj djevici i mučenici Katarini („Lob und Prob der herrlichen Tugenden so auch bey dem Weiblichen Geschlecht zu finden. Das ist eine kurtze Predig von der Heil. Alexandrinischen Jungfrauen und Martyrin Catharina“), koja je izgovorena u Beču, gdje je i tiskana 1696. Abraham a Sancta Clara je moto („Tace, &c.“) uzeo iz Evanđelja po Marku (Marc. c. 4.), a popratio ga je i prijevodom na njemački „Schweig still“ (A. a Sancta Clara, prema Welzig, 1995: 165), tj. „Šuti“⁷, s time da za razliku od Rapića i Pavića propovijed nije dijelio na zasebne podteme, već svaki dio središnjega dijela njegove propovijedi ima uvod koji motivira daljnje propovijedanje. Primjerice, A. a Sancta Clara je propovijed otvorio govorenjem o tome kako je Salomon pitao tko će mu naći jaku ženu, a nakon toga je uslijedio niz rečenica s primjerima, nabranje koje je davalo dinamiku propovijedi. Bečki je propovjednik pitao nije li takva, primjerice, bila sveta Felicita, sveta Barbara, sveta Ursula, sveta Genoveva Pariška, sveta Brigita Irska, sveta Gertruda iz Nivellesa, sveta Dimfna, naposljetku, sveta Katarina Aleksandrijska. Govorenje o tome da žena ne smije na sebe stavljati muške odjeće, pri čemu se propovjednik pozvao na Ponovljeni zakon („Mulier non induetur Veste virili, &c.“), i onaj iz Evanđelja po Luki („Simile est Regnum Caelorum fermento, &c.“) o tome kako je kraljevstvo nebesko slično kvascu koji žena pomiješa s tri mjere brašna uvod je u propovijedanje o tome kako su za pojedine poslove (kuhanje, odgoj djece, glačanje, rad s vretenom itd.) zadužene žene, dok se drugi poslovi (obrana, oranje itd.) odnose na muškarce (A. a Sancta Clara, prema Welzig, 1995: 165–167). Jednako je tako citat iz Prve poslanice Timoteju („docere aulem mulieri non

⁷ Ovdje donesene njemačke citate prevela je Anela Mateljak Popić.

permitto, &c.“) prema kojem ženama nije dopušteno poučavati A. a Sancta Clari poslužio da pokaže suprotno odnosno da navede primjere učenih žena (npr. sveta Marija Magdalena, sveta Hildegarda, sveta Terezija, sveta Lidvina, sveta Brigita, sveta Marija Magdalena de Pazzi, sveta Katarina Sijenska, sveta Katarina Bolonjska) da bi se onda usredotočio na učenost svete Katarine Aleksandrijske (A. a Sancta Clara, prema Welzig, 1995: 167–168). U zaključku su sva tri propovjednika hvalila sveticu, pozvala vjernike da ju hvale odnosno nasljeđuju (Rapich, 1764: 449–450; Pavich, 1762: 50–51; A. a Sancta Clara, prema Welzig, 1995: 178–179).

2.3. Tri propovijedi na blagdan svete Katarine Aleksandrijske – poruka (propovjednik – tekst propovijedi – recipijenti)

S obzirom na tematsko-motivsku razinu među propovijedima se uočavaju određene podudarnosti. Primjerice, Rapić i Pavić spominju kako sveta Katarina prije negoli je krštena nije bila dostojna biti Isusovom zaručnicom (Rapich, 1764: 442; Pavich, 1762: 46–47), Rapić i A. a Sancta Clara pozornost su posvetili mučenju svete, sva tri propovjednika govorila su o nastojanju Maksimina da privoli Katarinu i o njezinu utjecanju Isusu. Međutim, propovjednici su različito prezentirali sadržaj, pa se s obzirom na stilske značajke, Rapić približio bečkom propovjedniku, čime se istodobno udaljio od Pavića. Naime, Rapić i Abraham za razliku od Pavića veću su pozornost, kako će se vidjeti na primjerima, posvetili literalizaciji iskaza, slikovitosti, teatralnosti, dramatici, naraciji.

Primjerice, Rapić je metaforički govorio o Maksiminu ponašanju u odnosu na Katarinu odnosno da je Maksimin vatru ljubavi preobratio u vatru srditosti, kao najžešću od svih vatri jer nijedna vatra nije žešća od one koju grom zapali iz kišovitoga oblaka. Najprije je zapovjedio da se Katarina tuče šibljama i škorpionima, ali kako ga je ona i dalje odbijala, Maksimin je zatvorio Katarinu, mučio ju glađu, s time da je Rapić također iznio da joj je Isus po golubici bijeloj poput snijega slao hranu (Rapich, 1764: 447–448). Pored toga što je izvješćivao o zbivanju, propovjednik ga je i komentirao, a time je istodobno hvalio sveticu. Tako Rapić kaže da se Katarina hrabro borila, da je bila poput kamenoga stupa, odlučna da izgubi i zadnju kap krvi radije nego djevičansku čistoću. Izvještaj o tome kako je Maksimin naredio da se za Katarinu pripremi koleso s preoštrim britvama koje će njezino tijelo raskomadati na najmanje dijelove popratilo je propovjednikovo komentiranje njezina ponašanja, čime je opet hvalio sveticu; naime, ona je molitvom vojevala i obratila puk. A time je porasla netrpeljivost između nje i Maksimina, pa je Katarina mogla položiti glavu maču ili živjeti po Maksiminovoj volji. Dra-

matici je pridonosilo pitanje propovjednika što je Katarina odabrala, a onda je slijedio odgovor kako je radije željela rastaviti glavu od tijela nego s glave skinuti poput snijega bijel djevičanski vijenac. Kad su joj odsjekli glavu, iz njezinih su žila potekli krv i mlijeko, a njezino anđeoski čisto tijelo anđeli su pokopali na planini Sinaj (Rapich, 1764: 447–448).

Bečki je propovjednik, kako je rečeno, također opisivao muku svete, pri čemu je i on izvješćivao i komentirao zbivanje, stvarao dramski naboj, literalizirao izričaj. Tako je Abraham propovijedao da je Katarina 12 dana bez hrane i pića morala ležati u mračnoj i ogavnoj tamnici, ali da se držala poput stijene u moru, da joj je bijela golubica donosila hranu, da je za nju bilo pripremljeno kolo koje je trebalo raskomadati njezino najnježnije tijelo, ali da je Katarina ostala poput hrasta kojega nikakva oluja ne može maknuti. Napetost je pojačavao izvješćivanjem o tome da se Katarina morala smaknuti mačem jer je grmljavina razbila klin kola, a nakon toga je hvalio sveticu; pa je ona bila vrijedni mač, znala je da će doći voljenom vjereniku Isusu (A. a Sancta Clara, prema Welzig, 1995: 177). Izneseno je da je Rapić govorio o Katarininu ukopu, a to je također činio i Abraham. Tako bečki propovjednik donosi da su nakon Katarinine pobjedničke smrti njezino tijelo voljeni anđeli nosili na brdo Sinaj i da su ju tamo sahranili. Na osnovi toga motiva propovjednik je hvalio sveticu, a uspostavio je i korelaciju s pogrebnom praksom svoga vremena. Naime, ako u samostanu umre svećenik, pokapaju ga svećenici, umre li brat, pokapaju ga braća, vojnika pokapaju vojnici itd. To što su anđeli pokopali Katarinu znak je da je ona, kako dalje propovijeda Abraham, svojom djevičanskom nevinošću bila anđeo (A. a Sancta Clara, prema Welzig, 1995: 174).

Da je sklon teatralnosti Rapić je pokazao time što se obratio svetom Jeronimu kojega je pitao što bi on rekao kada bi vidio kako se mladež bez imalo stida slobodno rukuje, a onda je pretpostavio i odgovor sveca, tj. rekao bi da će mladić uzeti za ruku djevojku s grešnom namjerom (Rapich, 1764: 444).

I bečki je propovjednik to činio i pritom bio teatralan, primjerice, nakon što je opisao Katarininu mučenje vratio se na dionicu kojom je započeo propovijed, odnosno na, ovdje već spomenuto, Salomonovo pitanje o tome tko će mu naći jaku ženu. Dakle, nakon što je na primjeru Katarine pokazao da postoje hrabre žene propovjednik je uputio Salomonu: „O Salomon! Salomon! Frag jetzo nich mehr so ein starckes Weibs-Bild anzutreffen“ (A. a Sancta Clara, prema Welzig, 1995: 177), tj. „O Salomon! Salomon ne pitaj više sada gdje ćeš naći jaku žensku priliku“.

Teatralnost, dinamiku propovijedi Rapić je također davao kada je inicirao fiktivni dijalog s auditorijem, kad je negodovao („Ma, kažite mi što vam poklonjaju?“, Rapich, 1764: 443, „Što vi na ovo velite, o brižljivi i skrbljivi roditelji!“, Rapich, 1764: 446), predviđao protustavove, protuodgovore vjer-

nika („Ali, reći hoće kojigod: mi nismo baš tako u našima sastanci pogibljivi i takovi kako ti otče misliš“, Rapich, 1764: 445), pozivao da se javi vjernik koji nije bludno griješio kako bi mu se ostali vjernici poklonili („Neka onaj digne prst gori u visinu da ga sada svi vidimo i njemu se poklonimo koji ovo-ga griha ranu u svojoj glavi nije imao i u srcu poznao“, Rapich, 1764: 445). Dramatiku je postizao kada se ironično obraćao vjernicima, što smo iznijeli u prethodnom poglavlju, da ne pomisle kako ih on želi potaknuti da žive poput svete Katarine, jer zna da ga mnogi ne mogu razumjeti budući da govori „garčki, i čifutski“ (Rapich, 1764: 443), ali da bi samo želio da vjernici kamen i biser neoskrvnjenosti ne bacaju svinjama (Rapich, 1764: 443). Propovjednik je satiričan i kad kaže da se u Evanđelju iz kojega je taj dan čitao spominje pet mudrih i pet ludih djevica, ali da on ne zna gdje bi mogao naći mudre djevice kada bi želio uz svaku ludu staviti mudru (Rapich, 1764: 444).

Bečki je propovjednik također stvarao dramski naboj, primjerice, ponavljanjem mota propovijedi odnosno kada je vjernicima imperativno upućivao da šute, čime ih je prekoravao. Primjerice, nakon što je propovijedao o učenosti svete Katarine odnosno o tome kako je pogani car Maksimin okupio pedeset učenjaka koje je ona pridobila tako da su se preobratile, Sancta Clara je autoritativno poručio vjernicima: „Tace, so schweig dann still, halt das Maul, und sag nicht mehr daß ein Weib nicht könne gelehrt seyn“ (A. a Sancta Clara, prema Welzig, 1995: 169), „Tace, šuti onda još, drži usta i ne govori više da jedna žena ne može biti učena“. Dodajmo ovomu da je pritom pokazao elokventnost, nabrajao, pa je rekao da su učenjaci počeli raspravu, objašnjavali, citirali, istraživali, eksplicirali, replicirali, ponavljali, interpretirali, opovrgavali itd. To je također pridonosilo dramatici, ali i otvorilo prostor za hvaljenje svetice, jer je propovjednik nakon toga auditorij upoznao s time da su učenjaci bili potpuno u krivu, da je svetica svladala pedeset mozgova svjetskih učenjaka (A. a Sancta Clara, prema Welzig, 1995: 168). Nakon spominjanja žene koja je odlučila postati redovnicom da bi onda odustala od te namjere bečki je augustinac negodovao, govorio da je to prevrtljivo („O wie unbeständig“, A. a Sancta Clara, prema Welzig, 1995: 174), a onda također autoritativno uputio slušateljima: „Mein! mein! mein! tace, still mit dergleichen, tace, halts Maul“ (A. a Sancta Clara, prema Welzig, 1995: 174), tj. „Misli! misli! misli! tace (šuti) još tako, drži usta“, nadodajući da se ne mora tako govoriti o ženskom rodu odnosno da je velik broj žena koje su ustrajale u kreposti (A. a Sancta Clara, prema Welzig, 1995: 174).

U odnosu na Rapića i Abrahama Pavićev je izraz umjereniji, suzdržaniji. Primjerice, Rapić i Sancta Clara živo su govorili o nastojanju Maksimina da privoli Katarinu i o njezinu ponašanju. Rapić će nabrajati, gomilati što joj je sve Maksimin nudio: prijestolje, štap, krunu, svilu, kadifu, srebro, zlato, biser,

reći će također da ju je nastojao privoliti riječima koje su slađe od šećera, i to popratiti komentarom: „Ah, kriptostna ponukovanja! Privelike napasti!“ (Rapich, 1764: 442), a onda pitati što bi sve činile, kako bi se ponašale vjernice njegova vremena da im se to obeća. Propovjednik Rapić pritom je bio teatralan, pa je rekao da vjernice neće dalje ispitivati jer mu se čini da bi tako odgovorile da bi sebe osramotile, a njega i druge vjernike zastidjele. Međutim, on je svejedno ponudio odgovor i time kritizirao ženske članove auditorija kojem se obraća, jer se podaju mladićima odnosno za jedne cipele, jednu svilenu maramu gube djevičansku čistoću. Rapićeva tendencija da poduči vjernike uzornom ponašanju uključivala je polemičan, ironijski ton, a to govori o njegovoj afektivnoj angažiranosti u odnosu na zajednicu odnosno pokazuje koliko mu je do nje stalo. Primjerice, Rapić je ironično zamolio vjernike da ne pomisle kako ih on želi potaknuti da žive poput svete Katarine, koja je mudro odabrala djevičansku čistoću, jer zna da ga mnogi ne mogu razumjeti budući da govori „grčki i čifutski“ (Rapich, 1764: 443), ali da bi samo želio da vjernici kamen i biser neoskrvnjenosti ne bacaju svinjama (Rapich, 1764: 442–444).

Bečki je propovjednik iznio da je Maksimin volio Katarinu, da joj je obećavao bogatstvo, hvalio kao uzor svih pojava i ljepote, ali da sveticu nije ništa moglo odvratiti od Kristove časti i ugleda. Živost, teatralnost postizao je isticanjem kako je Katarina, za razliku od drugih ljudi, imala samo četiri osjetila: dobro osjetilo vida s kojim je promatrala vječnost; dobar njuh kojim je mogla naslutiti lukavost zlih zmija; dobar okus tako da je mogla primiti samo slatkoga Isusa; dobro osjetilo opipa tako da je mogla opipati obmanu svijeta. Međutim, Katarina nije imala dobar sluh, nije htjela i nije mogla slušati laskanje tiranina, tako je ostala čvrsto i nepokolebljivo pri pravoj vjeri (A. a Sancta Clara, prema Welzig, 1995: 175). Pavić je jednostavno rekao da je Maksimin Katarini ponudio s jedne strane krunu i ostalo svjetovno bogatstvo, a da joj je s druge strane ponudio mučeništvo. Pritom je propovjednik ostvarivao dramatičnost, donio poredbu, kad kaže da čuje kako mu Katarina govori da će se ona na kolu kao na slavnim kočijama odvesti poljubljenom Isusu (Pavich, 1762: 48–49).

Prijelaz od prve (mudrost) na drugu (ljepota) temu svoje propovijedi Pavić je razgovijetno, jasno naznačio. Primjerice, on zaključuje prvu podtemu propovijedi kad kaže da je razmotrio Katarininu mudrost i da je u drugom dijelu potrebno vidjeti njezinu ljepotu (Pavich, 1762: 49). U Rapićevoj propovijedi oznaka na margini govori da je riječ o drugom dijelu, podtemi pripovijedi, ali on nije izravno iznio da s prve (bježanje od nečistoće) prelazi na drugu temu (vojevanje, borba za djevičansku krunu) propovijedi, već je novu temu otvorio pitanjem što je potrebno činiti ako čovjek ne može bježati od zle prigode i savjetovao da ako se čovjek ne može pomoći nogama, da onda

zove u pomoć ruke. Pritom je Rapić u propovijed interpolirao i narativni egzempl o tome kako se David pri bijegu od Šaula i Absolona služio nogama, dok se u borbi protiv Golijata koristio rukama (Rapich, 1764: 447). Abraham a Sancta Clara je nakon propovijedanja o učenosti svete govorio o njezinoj ljepoti. Pritom je on, kao što je to učinio i Rapić, pri prijelazu s jedne teme na drugu također interpolirao egzempl. Radi se o narativnom primjeru o kraljici od Sabe koja se s namjerom da se uvjeri u Salomonovu mudrost zaputila u Jeruzalem i na njegov dvor dovela dječaka i djevojčicu, koji su bili isto odjeveni. No, mudri ih je Salomon prepoznao prema načinu na koji su se umivali; djevojčica je, za razliku od dječaka, s više mara prala lice i češće uranjala ruke u vodu jer je, kako donosi propovjednik, smatrao da je u ženskoj prirodi da bude lijepa (A. a Sancta Clara, prema Welzig, 1995: 169).

Pavić je u propovijedi također donio narativni primjer. Naime, on je pripovijedao o krivovjernim stanovnicima grada Azota koji su Božju korabljicu stavili kraj krivovjernoga boga Dagona. Međutim, iako je krivovjerni Bog stalno padao na zemlju, ostajao bez ruku, nogu, glave, krivovjerci su mu se i dalje klanjali. Taj je narativni primjer Pavić povezao s vjernicima koji, iako vide da je svjetovno prolazno, i dalje teže svjetovnom. Propovjednik je to i slikovito predočio kad je tjelesnu ljepotu usporedio s cvijetom u kojem ljudi žele uživati iako je on jutri uzoran, a uvečer vene (Pavich, 1762: 48). Dakle, vidi se da je Pavić pozornost posvetio literalizaciji iskaza. Nadalje, pri propovijedanju o podijeljenosti između svjetovnoga i duhovnoga Pavić je donio metaforu pa će pitati nisu li svjetovna veselja i raskoši prah i pepeo, nisu li se razišli poput dima (Pavich, 1762: 48). Kad je govorio o Katarininj ljepoti, poslužio se likovnim leksikom; kao što slikar čini lik lijepim mudrom raspodjelom boja, tako je i duša lijepa ako su u njoj lijepo posložene kreposti (Pavich, 1762: 49). U sljedećem primjeru također je naglasak na vizualnosti. Naime, Pavić kaže da je jedna „umaljana figura lipša od druge“ (Pavich, 1762: 50) ovisno o vještini slikara, a tako je i s dušama pa je ljepša ona koja nije ocrnjena i omaćana grijesima (Pavich, 1762: 50).

Međutim, Pavić je literalizaciji iskaza posvetio znatno manju pozornost od Rapića i bečkoga propovjednika, njegova je propovijed protočnija, a poduka izravnija. Primjerice, Pavić je pozvao vjernike da nasljeđuju Katarinu, da im ona svojom mudrošću posluži kao uzor te da radije odaberu da će umrijeti i živjeti s Bogom nego da uživaju u ovozemaljskom, a onda da budu prokleti na drugom svijetu (Pavich, 1762: 49). Rapić je vjernike pozvao da ratuju protiv unutarnjih i vanjskih neprijatelja. Unutarnji su neprijatelji svjetovni užici koji muče ljudska osjetila tako da treba kontrolirati oči, uši, jezik, potlačiti svu požudu odnosno mladu krv koja vrije kao u kotlu. Vanjski su neprijatelji bludni grešnici koji s tom namjerom pohode određene kuće, a Rapić ih je

usporedio s lavovima i risovima, da bi onda negodovao, jer te zvijeri zapravo žive u kućama te savjetovao vjernicima da radije podnesu smrt nego bludno griješe (Rapić, 1764: 448–449). A. a Sancta Clara je poduku o prolaznosti ljepote slikovito iznio i pritom bio teatralan, pa će, primjerice, reći da je lijepa jutarnja rumen na licu, ali da će doći vrijeme, tj. večer kada će postati vrela („Bonus vesper, ein guten Abend“, A. a Sancta Clara, prema Welzig, 1995: 170–171), odnosno da je lijepa bjelina na nosu, ali da će doći vrijeme kad će na nosu biti ožiljak, više neće biti alabaster, već kamen, da su lijepe usne, ali da će one s vremenom biti modre poput bravarskoga djela (A. a Sancta Clara, prema Welzig, 1995: 171).

Razlika među propovjednicima tiče se i citata. Naime, dok se u Rapićevoj i Abrahamovoj propovijedi nalaze citati na latinskom, Pavić ih je donio samo na hrvatskom jeziku. Taj Pavićev postupak u skladu je s onim što je najavio u predgovoru svoje zbirke propovijedi. Naime, činilo mu se suvišnim da citate donosi na latinskom, a subraći koja to žele činiti poručio je da prema bilješkama na margini mogu lako naći odakle je citate uzimao (Pavić, 1762: 4. nepag.). U odnosu na izvore na koje su se propovjednici referirali postoji razlika i u kvantiteti. Tu je Rapić opet bliži bečkom propovjedniku, tj. uvelike se pozivao na izvore, dok je Pavić to činio znatno rjeđe. Podaci na marginama triju propovijedi pokazuju da se Rapić pozivao na Sveto pismo (Psalmi, Knjiga Sirahova), svetoga Augustina, svetoga Ambrozija, A. a Sancta Clara pozvao se na Bibliju (Knjiga postanka, Knjiga izlaska, Ponovljeni zakon, Knjiga o sucima, Četvrta knjiga o kraljevima/ Druga knjiga o kraljevima, Mudre izreke, Evanđelje po Mateju, Druga poslanica Korinćanima), Petra Berchoriusa, Alonsa Avilskoga, svetoga Grgura iz Nysse, Stephanusa Mantegazzu, Ivana Nidera, a Pavić se referirao na Petra Ribadeneiru, svetoga Augustina.

3. Komparativna analiza Rapićeve, Leakovićeve i Modestove propovijedi na blagdan Svih svetih

Ovaj će se dio odnositi na komparativni prikaz, istraživanje propovjedničke prakse samo Rapićeva vremena, ali u odnosu na jednu drugu temu. Naime, predmet su analize propovijedi vezane uz određeni blagdan, tj. blagdan Svih svetih kako bi se pokazalo je li Rapić bio tipičan predstavnik svoga vremena odnosno eksplicitno uočila situiranost Rapića u osamnaestoljetnoj retorskoj prozi. Rapićeva propovijed uspoređuje se s propovijedi njegova mlađega subrata Bernardina Leakovića kako bi se vidjele eventualne sličnosti, utjecaji, razlike koje su postojale između franjevac, dionika slavonskoga kulturnoga prostora, koji su u jednom trenutku, kako će se vidjeti pri predstavljanju Leakovićevih biografskih podataka, istodobno djelovali u Iloku. Međutim,

slijedom toga da su i Rapić i Leaković poznavali njemački jezik te da nije isključeno da su se u sastavljanju homiletskih zbirki služili djelima na tom jeziku – gore je rečeno da je Rapić izričito rekao da je čitao knjige na njemačkom i talijanskom, dok u vezi s Leakovićevim radom F. E. Hoško (2010) iznosi pretpostavku da se služio knjigama na tom, kao i na talijanskom, jeziku pri sastavljanju svojih dviju zbirka propovijedi i katekizma – kao i zbog toga što se naprosto, i na primjeru propovijedi na blagdan Svih svetih, ovdje želi istražiti u kakvom odnosu stoji slavonski segment hrvatske književnosti, pa makar i mali njegov dio, prema, jednako tako nevelikom, njemačkom, istraživanje se proširuje i izvan Hrvatske. Tako se Rapićeva i Leakovićeva propovijed interpretira u odnosu na propovijed na blagdan Svih svetih autora koji im je kronološki srodan: Hahna Modesta, njemačkoga franjevca 18. stoljeća. Istraživanju se i ovdje prilazi tako što se najprije iznose Leakovićevi i Modestovi biografski podaci, a nakon bibliografskoga opisa i predstavljanja strukture njihovih knjiga propovijedi u kojoj se nalazi propovijed na dan Svih svetih ista se analizira.

3.1. Biografski podaci o Rafaelu Leakoviću i Hahnu Modestu

Bernardin Leaković rodio se u Bošnjacima 13. prosinca 1741, a umro je u Šarengradu 8. siječnja 1815. Godine 1759. postao je član Provincije sv. Ivana Kapistrana, a nakon toga je od 1761. do 1764. polazio studij filozofije u Požegi, dok je teologiju studirao od 1764. do 1766. u Petrovaradinu i Osijeku. Položivši ispit za profesora filozofije, od 1770. do 1773. u Iloku je radio kao profesor, a nakon toga kao odgojitelj studenata i propovjednik. U to je vrijeme, kako je ranije rečeno, točnije od 1771. do 1775. u Iloku živio i Rapić koji je radio kao dekan filozofskoga učilišta tako da je s Leakovićem zasigurno dolazio u izravan doticaj. U literaturi se ne nalazi podatak kada je Leaković otišao u Svetu Zemlju, gdje je pet godina radio kao gvardijan u Betlehemu i tajnik kustodije u Jeruzalemu, ali se donosi da se otamo vratio 1785. nakon čega je do 1815. živio u Šarengradu. U Šarengradu je bio župnik (1785–1815), zamjenik samostanskoga starješine (1797–1800) te savjetnik provincijala (1809–1812). Gore je rečeno da se pretpostavlja da su mu djela na njemačkom i talijanskom jeziku služila pri pisanju dviju homiletskih knjiga i katekizma. Naime, Leaković je autor sljedećih djela: „Govorenja za sve nedilje godišnje“ (Osijek, 1795), „Nauk od poglavitih stvari krstjansko-katoličanskih“ (Budim, 1798), „Govorenja za svečane dneve Božje, B. D. Marije i svetih s nikima priložitima porad pobožnoga običaja“ (Osijek, 1802), „Sacra peregrinatio per s. Crucis viam ad montem Calvariae duodecim diversis praxibus illustrata a quodam provinciae Capistranae filio et religioso commendata“ (Budim, 1804) (Hoško, 2010: 332–333).

Podaci o Hahnu Modestu donose se prema katalogu njemačkih propovjednika koji se pod signaturom A 119,1 nalazi u knjižnici Germanističkoga instituta u Heidelbergu. Tu stoji da Hahn Modest ima redovničko ime Benedikt Vogel te da pripada redu franjevac konventualaca. Godina njegova rođenja u spomenutom se katalogu ne navodi, ali saznaje se da se rodio u gradu Münnerstadtu, na području današnje Donje Frankonije u sjeverozapadnoj Bavarskoj te da je umro 1794. u Schönau kod Würzburga. Isti izvor dalje donosi da je Modest autor sljedećih propovijedi: „Einzelpredigten, Predigten auf die Festtage der seligsten Junfrau Maria“ (u tri sveska, Konstanz, 1777/1784), „Predigten auf die Festtage der Heiligen“ (u dva sveska, Würzburg, 1782/1784), „Predigten auf zerschiedene Gelegenheiten“ (Konstanz, 1782), „Die Zerstörung Jerusalems oder das endliche Verderben des Sünders in sechs Predigten zur Fastenzeit (1778) vorgetragen“ (Konstanz, 1782), „Der leidende Erlöser in zehn Predigten die Fasten hindurch“ (Augsburg, 1783), „Predigten auf alle Sonntage des ganzen Jahrs“ (u tri sveska, Konstanz, 1784/1785), „Der verderbliche Anhang an dem Irdischen in der Fastenzeit vorgestellt an dem Verräter Judas“ (Konstanz, 1789), „Zehn Predigten von dem Gebet, für die Bittwoche“ (Konstanz, 1789), „Neue Predigten auf die Feste der Heiligen“ (u dva sveska, Augsburg, 1791), „Predigten über das Leiden und Sterben Jesu“ (Konstanz, 1791). Pored toga spominje se da su Modestove propovijedi izlazile i nakon njegove smrti (u pet svezaka, Augsburg, 1794/1795, 1797. (?) (Welzig, 1987: 644–645).

Franjevac Anscar Zawart u svom biografsko-bibliografskom pregledu franjevačkih propovjednika, za razliku od gore prezentirana podatka iz kataloga njemačkih propovjednika, iznosi da je Modestus Hahn umro prije 1794. Također donosi, pri čemu ne navodi izvor na kojem bi temeljio svoje tvrdnje, da je Modest mnogo godina nedjeljom propovijedao u Würzburgu uz opasku kako je riječ o uvaženom propovjedniku čije propovijedi predstavljaju nešto osvježavajuće nakon propovijedi francuskih propovjednika. Podatke o tome kakve su bile propovijedi francuskih propovjednika, koji su vjerojatno propovijedali u Würzburgu neposredno prije Modesta te podatke o tome po čemu bi Modestove propovijedi bile bolje od onih francuskih Zawart, nažalost, nije donio tako da se ovdje iznosi samo ova općenita konstatacija. Na temelju drugih izvora Zawart je donio i popis Modestovih djela. Prvo djelo koje Zawart bilježi, a ne navodi ga gore spomenuti katalog, nosi naslov „Predigten auf die Festtage Mariens“ (u dva sveska, Konstanz, 1784). Sljedeće djelo koje Zawart pripisuje Modestu naslovljeno je „Neue Predigten auf die Feste der Heiligen“ (u dva sveska, Augsburg, 1791), što je podatak istovjetan onom u Welzigu katalogu. Zawart donosi da je Modest autor i drugih djela, koja Welzig nije spomenuo. Riječ je o propovijedima koje su u pet svezaka objavljene nakon

Modestove smrti pod sljedećim naslovima: „Sonntagspredigten nebst einigen Festpredigten“ (sv. prvi; Augsburg, 1794), „Sonntagspredigten nebst einigen Festpredigten“ (sv. drugi; Augsburg, 1794), „Sonntagspredigten nebst einigen Festpredigten“ (sv. treći; Augsburg, 1795), „Sonntagspredigten nebst einigen Festpredigten“ (sv. četvrti; Augsburg, 1795), „Sonntagspredigten nebst einigen Festpredigten“ (sv. peti; Augsburg, 1795), uz dodatak da se sva ova djela nalaze u kapucinskoj knjižnici u Wheelingu, u zapadnoj Virginiji (Zawart, 1928: 548).

3.2. Tri propovijedi na blagdan Svih svetih – struktura

Pri istraživanju Rapićeve propovijedi na blagdan Svih svetih, kao i one na svetu Katarinu Aleksandrijsku, također je poslužio primjerak njegove zbirke „Od svakoga po malo“, koja je u vlasništvu franjevačkoga samostana u osječkoj Tvrdi. Leaković je svoju propovijed donio u knjizi „Govorenja za svečane dneve Božje, B. D. Marije i svetih s nikima priložitima porad pobožnoga običaja“, koja je objavljena 1802. u tiskari Ivana Martina Divalta u Osijeku. Za potrebe ovoga rada korišten je primjerak toga djela koje se pod signaturom R II E-8⁰-42a nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Naslovna stranica knjige upućuje da ju je sastavio Leaković, član Provincije svetoga Ivana Kapistrana, „štioc bogoslovice“ odnosno lektor teologije, propovjednik i služitelj u šaregradskoj župi. Nakon naslovne slijedi nepaginirana stranica s ulomcima na latinskom iz Svetoga pisma („Benedicentes Dominum exaltate illum quantum potestis: major enim est omni laude. Eccl. c. 43. v. 33.“, „Mihi autem nimis honorificati sunt amici tui, Deus: nimis confortatus est principatus eorum. Psal. 138. v. 17.“) te stranica s imenom njezina autora („P. Bernardini Leaković“). Sljedeći list knjige zauzelo je kazalo („Ukaz govorenjah“), a nakon toga se donosi predgovor na dvije stranice. Kazalo obavještava o naslovima trideset propovijedi, o blagdanima na koje se one odnose i o stranicama na kojima se u knjizi nalaze. Iz sadržaja se također saznaje da je za pojedini blagdan Leaković pisao više od jedne propovijedi tako da se dvije različite propovijedi odnose na dan Presvetoga imena Isusova, dvije na Veliki petak, četiri na drugi dan Uskrsa i tri na Božić. U predgovoru se Leaković obratio recipijentu kao dobrovoljnom štiocu, dragom štiocu odnosno prijatelju dragom, najavio sadržaj knjige i učinak koji njome želi postići u odnosu na primatelje. Naime, riječ je o propovijedima („Govorenja od Boga, od B. D. Marije i od svetih Božjih“) u kojima se hvale likovi na koje se one odnose kako bi ih vjernici štovali i potaknuli da slijede njihove kreposti i djela. U predgovoru je Leaković objasnio da knjiga ne sadrži propovijedi za sve blagdane u godini, već samo one „za dneve posvećane i nika za osobitu po-

božnost“ (Leakovich, 1802: 4), i to zato što ima problema s vidom. Predgovor je završio pozivom recipijentu da bude zadovoljan s njegovim malim djelom, da se njime služi i da ga preporuči Bogu, a na samom se kraju predgovora autor potpisao („Ponizni sluga. O F. Bernardin Leaković“). Nakon predgovora slijedi središnji dio s propovijedima (1–404), dok se dvije zadnje stranice odnose na „Pomanjkanjah popravljenje“. Na nekoliko prvih stranica knjige nalaze se ukrasi, npr. biljni, životinjski, dok se jedan ukras nalazi na stranici kojom završava glavni dio knjige s propovijedima.

Modestova propovijed na blagdan Svih svetih nalazi se u prvom svesku njegove knjige propovijedi koja je pod naslovom „Predigten, auf die Festtage der heiligen“ tiskana kod Martina Wagnera u Konstanzu 1782. Potonji podatak, u odnosu na onaj koji je gore iznesen, upućuje da je djelo tiskano i izvan Würzburga. U knjizi nakon naslovne stranice slijedi nepaginirana stranica s odobrenjem za tisak djela koje je 12. veljače 1782. dao svećenik Jacobus Frick. Nakon toga slijedi sadržaj u kojem se redom nabraja svih dvadeset propovijedi s pripadajućim stranicama te svetkovinom kojoj su propovijedi namijenjene, a zatim glavni dio (1–596) s propovijedima na određenu svetkovinu. Propovijedi u ovoj Modestovoj knjizi pisane su njemačkom goticom, a ovdje se pri analizi koristi primjerak koji se pod signaturom R 12A 12267 nalazi u knjižnici u Tübingenu. Ukrasi u Modestovoj knjizi, primjerice, stilizacija oka, anđela, biljna stilizacija, označuju završetak jedne odnosno početak druge propovijedi, a ukrasima su omeđeni i brojevi stranica.

Struktura Rapićeve, Leakovićeve i Modestove propovijedi na blagdan Svih svetih odgovara strukturi klasične antičke retorike. Tako se ispod naslova Rapićeve („Na dan Sviju svetih“), Leakovićeve („Govorenje. Na dan Sviju svetih“) i Modestove („Predigt auf das Fest Aller Heiligen“) propovijedi nalaze rečenice kojima se najavljuje tema propovijedi. Rapić je u temu propovijedi uveo rečenicom na hrvatskom („Za svima svetima može se lako u nebo unići“) ispod koje je donio citat („Beati.“) iz Evanđelja po Mateju (Matth. 5.) (Rapić, 1764: 421). Leaković je moto („Gaudete, & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in caelis“) također uzeo iz Evanđelja po Mateju (Matth. 5. 12), a donio je i njegov prijevod na hrvatski („Veselite se i radujte se jer plaća vaša mloga jest u nebesih“) (Leakovich, 1802: 287). Modestova propovijed ima moto na njemačkom („Die Heilige haben durch den Glauben die Reich überwunden; sie haben Gerechtigkeit gewirkt, und die Berheissungen erhalten“, što bi značilo „Sveti su vjerovanjem kraljevstva osvojili; oni su pravedno djelovali i obećanje dobili“), a propovjednik ga je uzeo iz Poslanice Hebrejima (in dem Sendschr. an die Hebr. 11) (Modest, 1782: 382). Osim mota pri prvom, letimičnom susretu s tekstovima može se primijetiti da su u svim trima propovijedima odlomci propovijedi, vjerojatno radi njihova lakše-

ga praćenja odnosno bolje preglednosti, odvojeni kao i to da se propovijedi razlikuju po duljini. U Modestovoj su propovijedi odlomci jasno odvojeni, a poglavlja zasebno naslovljena: „Eingang“ („uvod“) (382–386), I. dio „Wir können heilig werden“ („Možemo postati svetima“) (386–395), II. dio „Wir können leicht heilige werden“ („Možemo lako postati svetima“) (395–403), III. dio „Wir können geschwind heilige werden“ („Možemo brzo postati svetima“) (404–409). Za razliku od toga u Rapićevoj propovijedi dijelovi nisu posebno imenovani, već je svaki novi odlomak, a ima ih ukupno osam, na margini numeriran te od prethodnoga odvojen praznim retkom. U Leakovićevoj propovijedi odlomci nisu numerirani, već počinju novim, uvučenim retkom. Unatoč tim podjelama u svim se trima propovijedima cjeline dijelova međusobno nadovezuju. Vezano uz duljinu propovijedi Modestova ima 28 stranica, Rapićeva nešto više od 9, a Leakovićeva nešto više od 13 stranica. Modestova je propovijed najdulja, ima oko 20 608 znakova, slijedi potom Rapićeva koja ima oko 17 500 znakova, dok je Leakovićeva najkraća jer ima približno 13 400 znakova.

U uvodu propovijedi autori su upoznali čitatelje s onim o čemu će govoriti odnosno s temom koju su najavili motom. Rapić je svoju propovijed otvorio narativnim egzemplom o Rimljaninu Horaciju Koklu („Horatius Cocles“), koji se hrabro, samo s jednom sabljom, na mostu koji je preko rijeke Tiber vodio u grad borio protiv neprijatelja ne dopuštajući im ulazak u Rim. Horacije je zadržavao neprijatelje dok se most nije srušio, nakon čega je s konjem skočio u Tiber pri čemu je pozivao svoje neprijatelje da ga slijede jer je to put kojim se dolazi u grad. Propovjednik Rapić naraciju je prekidao pitanjem kako bi dao dinamiku, stvarao napetost, pobudio znatiželju i pozornost vjernika. Primjerice, nakon što je iznio da je Horacije odvrćao neprijatelje dok se most nije srušio pitao je što je onda Horacije činio („što čini?“ , Rapich, 1764: 421) da bi zatim pripovijedao o tome kako je skočio u vodu. Taj je pripovjedni primjer poslužio Rapiću da propovijed izgradi simbolički, odnosno on je tu priču aplicirao na religioznu temu. Naime, kao što je Horacije, kojega Rapić naziva vitezom, čime pokazuje da cijeni junaštvo kao vrlinu, zvao svoje neprijatelje da ga slijede u vodu jer tako mogu doći u grad, tako se i Rapić nada da će čuti svece „koji su priko vode ove umarlnosti priplivali“ (Rapich, 1764: 421), pa se sada nalaze na brijegu vječne blaženosti. Sveci odatle pokazuju vjernicima krepostan put i pozivaju ih: „Za nama! Za nama!“ (Rapich, 1764: 421). Rapić je negodovao („o žalosti!“ , Rapich, 1764: 421) kad je kršćane kojima se obraća usporedio s Horacijevim neprijateljima jer kako oni nisu htjeli u vodi slijediti Horacija, tako i kršćani nemaju hrabrosti slijediti svece, i to zato što smatraju da je rijeka odnosno put koji vodi u nebo težak. Koliko mu je stalo do toga da promijeni taj stav vjernika, pokazao je Rapić kad im

se obraćao kao mlohavim Adamovim sinovima i gingavim Evinim kćerima (Rapich, 1764: 421). A propovjednik će vjernike nastojati razuvjeriti tako što će pokazati kako je za svecima lako doći u nebo, i to zato što sveci svakom pojedincu pokazuju put koji vodi u nebo i jer se na blagdan Svih svetih taj put svakom čovjeku čini lakšim. Ta dva razloga istodobno će biti, kako je Rapić najavio na kraju uvoda, i dva dijela odnosno dvije podteme njegove propovijedi (Rapich, 1764: 422).

U uvodu svoje propovijedi Leaković je podučavao vjernike da je plaća, obećani dar najpogodnije sredstvo da se pojedinac potakne da podnosi najteže nedaće, a kako bi to potvrdio, dao je primjere iz svakodnevnoga života i iz Biblije. Tako ljudi da bi opstali rade cijelo ljeto u polju po najvećoj vrućini, trgovac mnogo nedjelja i mjeseci putuje dalekim krajevima, kako po zemlji, tako i po vodi, radi zarade, dok vojnik svoj život stavlja u pogibelj kako bi svladao neprijatelja. Iz Svetoga pisma propovjednik je naveo primjer Davida koji je radi plaće (bogatstvo, žena) odlučio svladati Golijata te Jakova koji je 14 godina radi lijepa Rakele služio Labana (Leakovich, 1802: 287–288). Leaković je potom podučavao vjernike da bi zbog nebeske plaće trebali rado trpjeti sve ovozemaljske nedaće te je predvidio pitanje koje mu vjernici mogu uputiti: „Ali pitali biste me može biti N! Koja je to plaća nebeska, kolika je i u čemu se zadržaje?“ (Leakovich, 1802: 288) da bi nakon toga isticao da on tu plaću ne može predočiti, pri čemu je ostvaren topos neizrecivosti, ali i to kako ne bi bilo lijepo da ne govori o njoj. Uvod je Leaković zaključio podjelom propovijedi na dva dijela: u prvom će dijelu govoriti o tome što nije na nebu, a u drugom o onome što jest na nebu (Leakovich, 1802: 288–289).

Modest je u uvodnom dijelu svoje propovijedi govorio o svrsi koju želi postići u odnosu na recipijente, tj. da Crkva želi potaknuti vjernike da postanu svetima. U vezi s tim naglašavao je da svi mogu postati svetima, da im je Crkva dala cijeli kor svetih, tj. svete različite dobi, oba spola, različitih društvenih položaja, govorio je o putu koji tomu vodi, kojim su sveci dobili obećanje Božje milosti (snažna vjera, kreposna djela, pravedan odnos prema Bogu, osvetnicima i sebi samima). Propovjednik se poistovjetio s vjernicima, u prvom licu množine, i pitao ne bi li onda trebali pokoriti strasti, tjelesnost, iskušenja paklenih neprijatelja, odbaciti svjetovno, činiti dobra djela, a nakon toga je podijelio propovijed na tri gore spomenuta djela, tj. najavio je da će govoriti o tome da vjernici mogu postati svetima, da mogu lako i brzo postati svetima (Modest, 1782: 383–385).

S obzirom na utilitarnost kao na temeljnu sastavnicu propovijedi, da bi uputio poruku recipijentima, propovjednik je nastojao vjernike uključiti u vlastiti tijek misli odnosno privući njihovu pozornost. Toga su svjesna sva tri autora, pa su oni na kraju uvoda svojih propovijedi nastojali pobuditi pozor-

nost vjernika. Rapić je tako u blago imperativnom tonu vjernicima poručio: „dostojte se s veoma pomljivim poslušanjem primiti što sam odredio vama očitovati s Božjom pomoću na prošnju Isusa, Marije i sviju svetih“ (Rapich, 1764: 422), dok im se Leaković kratko, jednostavno obratio: „Poslušajte“ (Leakovich, 1802: 289). Modest vjernike nije izravno pozvao, već je izrazio svoju želju da ga slušaju kako bi ih odvratio od stava da se ne može postati svetim: „Wenn ihr mich, Geliebteste in Jesu! mit stillen und ruhigen Gemüth anhören wollet: so werde ich euch heut, mit geringer Mühe, das Gegentheil belehren“ (Modest, 1782: 385), tj. „Kad biste me, ljubljani u Isusu, tihom i mirnom čudi poslušali, tako bih vas danas s malim trudom suprotnosti poučio“, a također je pozvao Duha svetosti i milosti, pri čemu se poistovjetio s vjernicima, da im da snagu kojom će napokon rastrgati okove, koji su ih odvrćali od puta savršenosti te da im ne uskrati milost pomoću koje lako i brzo mogu postati svetima (Modest, 1782: 385–386). Izneseni primjeri također pokazuju da se sve tri propovijedi unatoč tomu što se danas percipiraju kao pisani tekstovi odnose na usmeno izlaganje odnosno da se obraćaju slušateljima.

Odnos s vjernicima propovjednici su uspostavljali odnosno nastojali su održati njihovu pozornost i u razlaganju najavljenih tema svojih propovijedi. U središnjem su dijelu propovijedi da bi privukli pozornost vjernika, lakše ih podučili, djelovali uvjerljivije, njihovi autori donosili pitanja, narativne primjere, pozivali se na Sveto pismo, na kršćanske autore, dok su u završnom dijelu naglasili poentu propovijedi, poticali vjernike na ispravno ponašanje.

3.3. Tri propovijedi na blagdan Svih svetih – poruka (propovjednik – tekst propovijedi – recipijenti)

U glavnom, središnjem dijelu propovijedi sva tri franjevca uspostavljala su odnos, komunicirala s religioznim slušateljima tako što su ih različito oslovljavali. Rapić i Modest obraćali su im se u prisnom tonu, pa je Rapić, primjerice, rekao: „Bogoljubni puče!“ (Rapich, 1764: 425), „Ti, o mati!“ (Rapich, 1764: 426), „Ti, o kuće domaćine!“ (Rapich, 1764: 426), „o bojažljivi svitu!“ (Rapich, 1764: 427), „NN bogoljubni!“ (Rapich, 1764: 429), Modest: „meine Christen“ („moji kršćani!“) (Modest, 1782: 388), „meine Theueristen“ („moji najdraži“) (Modest, 1782: 392), „Allerliebste!“ („najomiljeniji!“) (Modest, 1782: 393), „mein Lieber!“ („moj dragi!“) (Modest, 1782: 395), „meine Vielgeliebten!“ („moji ljubljani!“) (Modest, 1782: 398), „meine Zuhörer!“ („moji slušatelji!“) (Modest, 1782: 403), „Christen!“ („kršćani!“) (Modest, 1782: 408), dok u Leakovićevoj propovijedi stoji samo „N!“ (Leakovich, 1802: 291). Rapić i Modest davali su osobito intiman ton propovijedi kad su se obraćali recipijentu u 2. licu jednine. Potonje je izostalo kod Leakovića, ali

se on, poput spomenute dvojice franjevac, nastojao približiti vjernicima pa se, primjerice, s njima često poistovjećivao odnosno izlagao u 1. licu množine.

Sva tri franjevca u središnjem dijelu svojih propovijedi pitanjima su poticala vjernike da ih prate, oživljavala izlaganje. Nadalje, pitanja, čak i onda kada su u sebi već sadržavala odgovor, služila su kao motivacija odnosno uvod u ono o čemu će propovjednik u nastavku govoriti i istodobno poučavati, nastojati promijeniti stav vjernika, potaknuti ih da mijenjaju svoje ponašanje. Primjerice, u razradi prve tematske cjeline svoje propovijedi Rapić je pitao da što su drugo svetački blagdani „nego naše na svetitost pozivanje“ (Rapich, 1764: 422) da bi nakon toga govorio da blagdan sveca, koji je mučen kao i općenito svetac koji se slavi na određeni dan predstavlja poziv vjernicima da slijede njegov životni put, točnije kreposti, jer će tako doći u raj. Pritom propovjednik nije bio suhoparan jer se služio pjesničkom slikom, metaforizirao iskaz kad je rekao da se na blagdan svetih mučenika razvija crveni barjak koji su oni kao srčani vitezovi obojili svojom krvlju te da pozivaju vjernike da ih slijede u nebeski Kanan (Rapich, 1764: 422–423). Rapić je vodio računa o recepcijskim sposobnostima vjernika u smislu da je predviđao pitanja koja mu oni mogu uputiti, a koja pokazuju njihovo opiranje, negodovanje u odnosu na savjet koji im je on prethodno dao: „Ali, šta? Da ja idem među Svete Crkve naučitelje? Među proste ruke ljude koji sva svoja dobrach siromahom razdiljuju? Među pustinjake i manastirske redovnike?“ (Rapich, 1764: 423). To je istodobno i povod da ih propovjednik poduča da postoje drugi putevi pa ako ne mogu slijediti svetoga Augustina, onda mogu slijediti svetoga Pavla, svetoga Franju Serafinskoga, ako ne mogu živjeti poput samostanskih redovnika, mogu u kući biti svetima poput Josipa, Samuela i Davida itd. (Rapich, 1764: 423–424). Poduku kako mogu slijediti djevice Rapić je također slikovito iznio: „Dok ove ja izbroji, evo opet vidim barjak čisti divicah razvijen koje radi svoje čistoće krune svita ovoga jesu potlačile, život i krv prikazale i slavno kako vitezovi vojevale“ (Rapich, 1764: 424). S obzirom na to da je malo onih koji slijede djevice, Rapić je kršćanima živo poručio („Dakle ajdete u ime Božje, ajdete reko“, Rapich, 1764: 424) da slijede put svetih zaručnika. Pitanje koji su to dani na koje se može posvetiti čovjek koji ne želi slijediti svete naučitelje, mučenike, ispovjednike, zaručnike ni djevice poslužilo je propovjedniku da naglasi kako upravo na dan Svih svetih vjernik može odabrati put kojim želi ići odnosno može odabrati sveca kojega će slijediti (Rapich, 1764: 424). Pitanje koliko ima puteva u raj motiviralo je Rapićevu poduku kako postoji put za sve, za zdrave i bolesne, bez obzira na dob, društveni položaj, socijalni status. Tu je poduku propovjednik i slikovito predočio kad je pozvao vjernike da promotre Božju kuću i da mu kažu što vide. Vjernici su uočili zlato i srebro na oltarima, drvo, kamen, željelo, olovo, stakla na

prozorima, a onda ih je Rapić pitao čemu služe mnoge, različite stvari da bi nakon toga sugerirao odgovor: „Nije li istina kada bi sve bilo od srebra i zlata, što bi bilo onda sigurno od lupeža i arsuza? Kada bi opet bilo sve od kamena i drveta, od kuda bi svitlost unilazila?“ (Rapich, 1764: 425). To je zatim primijenio na religioznu temu, a prijelaz je najavio kad je rekao „Sada ovako“ (Rapich, 1764: 425) da bi metaforički govorio o vjeri, pa je sveta Crkva, čiji je temelj Isus, krasna i uzorna zgrada, koja je građena od zlata, srebra, olova, drveta i dragoga kamenja. Kao što svi ti dijelovi pripadaju crkvi, tako se i vjernici, neovisno o njihovom položaju i mogućnostima, pozivaju da budu temelj te zgrade (Rapich, 1764: 425–426). Pitanjima je Rapić izazivao vjernike kako bi ih potakao da promijene svoj stav i ponašanje. Primjerice, vjernika koji misli da je put u nebo naporan nazvao je gingavcem, plašljivim jelenom („Ma, koji je to gingavac koji tako govori? Koji li je taj jelin koji se tako plaši?“; Rapich, 1764: 426), a u nastavku je sugerirao odgovor i pritom kritizirao: „Nije li to onaj koji radi ljubavi ovoga svita priveliko brime na sebi dragovoljno nosi? Koji radi vrimentitoga dobitka pod priteškim trudom krvavo znoji se?“ (Rapich, 1764: 426–427). Propovjednik je opet ponovio da svatko može odabrati put sveca kojega želi slijediti, a onda je pitao o kakvom se putu radi što mu je otvorilo prostor da i sam prizna kako je put težak, ali i da na pitanju podučiti da je nakon svih svetih koji su put prešli, nakon njihovih teškoća vjernicima put lakši, uravnan („Nisu li toliki sveti od svakoga stanja ljudi koji su srićno i blaženo putem onim prošli njega jurve uravnali i utrenim učinili nama tolike dobre prilike ostavivši?“; Rapich, 1764: 427). Rapić je također uzeo u obzir moguću stav vjernika, tj. da sveci prije negoli su došli u nebo nisu bili ljudi koji su podnosili nevolje, a onda ih podučavao, i istodobno im se sarkastično obraćao, kako su sveci bili ljudi, ali da nisu bili gingavi, meka srca, da se nisu prepuštali vragu i tijelu kao što to čine vjernici kojima se on obraća, i s kojima se poistovjećuje propovijedanjem u prvom licu da bi im se približio (Rapich, 1764: 428–429). Osim podrugljivoga poduka je također dobivala imperativan ton: „Sarčanost obucite“ (Rapich, 1764: 429).

Leaković je, kako je već rečeno, na kraju uvodnoga dijela najavio da će njegova propovijed imati dva dijela odnosno da će govoriti o onome što nije i o onome što jest na nebu. To, dakle, pokazuje da postoji kontrastiranje na strukturalnoj razini, između dviju tematskih cjelina njegove propovijedi, a pored toga, kako će se vidjeti, kontrastiranje je ostvareno i unutar iste tematske jedinice. Naime, u prvoj tematskoj cjelini svoje propovijedi Leaković je govorio samo o ovozemaljskim nevoljama, dok je u razradi druge tematske cjeline propovijedi opet govorio o svjetovnim nedaćama, ali im je suprotstavljao nebesku ljepotu, zapravo je, preko jedne teme veličao drugu, čime je stvarao kontrast i, naravno, podučavao vjernike. Prvu podtemu propovijedi Leaković

je počeo pozivom vjernicima da razmišljaju o ovozemaljskom životu koji je pesimistički predočio: ovozemaljsko je puno siromaštva, bolesti, smrti, zavisti, nepravde, nesklada, želje za bogatstvom, vragova koji napastuju i varaju ljude kako bi završili u paklu. Primjeri koje je iznio o tome što sve ljudi rade na zemlji, kako se oni muče završavao je pitanjem zašto to ljudi čine, a odgovori koji su slijedili služili su propovjedniku da naglasi ovozemaljski jad. Tako se na ovom svijetu ljudi muče radeći na zemlji, krčeći šumu, koseći po najvećoj vrućini, razbijajući željezo, a pitanje zato to čine rezultiralo je odgovorom da ih na to tjera strah od siromaštva, želja za preživljavanjem. Primjer čovjeka koji se prepušta liječniku, pije mrske lijekove, dopušta da mu se režu dijelovi tijela popratilo je pitanje propovjednika zašto on tako postupa odnosno odgovor da je to radi zdravlja koje želi imati (Leakovich, 1802: 289–290). Pored toga pitanja su služila isticanju suprotnosti između ovozemaljske i nebeske sfere. Naime, drugi dio propovijedi Leaković je otvorio pitanjem vjernicima o tome što bi rekli o onom mjestu na kojem nema prethodno nabrojenih nevolja da bi potom hvalio nebo, raj kao mjesto bez muke, najsretnije mjesto, isticao njegovu ljepotu i veličinu svih svetaca koji su rado podnosili ovozemaljske nevolje i time zaslužili vječnu slavu (Leakovich, 1802: 291–293). Međutim, Leaković je također propovijedao o tome kako neki uživaju ovozemaljsku sreću, a pitanje „Ali što su ova vrimenita dobra i kolikoga su vika i stalnosti?“ (Leakovich, 1802: 294) opet je motiviralo propovijedanje o ništetnosti, prolaznosti ovozemaljskoga te veličini, ljepoti raja (Leakovich, 1802: 294).

Središnji dio Modestove propovijedi također sadrži pitanja. Kako bi pokazao vjernicima da su i sveci bili grešnici koji su svladali svoje grijehe, Modest ih je, primjerice, pitao, i pritom poticao na vizualizaciju, je li vide svece kako se valjaju u najoštrijem trnju, kako pohlepu gase svojom krvlju, kako ubijaju divlju pohotu, s gađenjem i strahom pokoravaju svoju prirodu, njeguju glavu pepelom, utječu se jednom Bogu (Modest, 1782: 389–390). Pitanje žele li vjernici znati koja je razlika između njih i svetaca motiviralo je propovjednikovu poduku kako razlike nema, da su sveci bili slabi poput njih, da su i oni živjeli na zemlji, izloženi psovkama, okruženi opasnošću, svjetovnim poslovima (Modest, 1782: 392–393). Modest se poistovjetio s vjernicima i pitao ih da zar ne mogu što su milijuni drugih prije njih mogli, ne trebaju li i oni poput svetaca ukrotiti ćud, tijelo, iskorijeniti nečistoće, pokoriti strasti, raditi na popravljanju grešaka, hrabrim i pokajničkim srcem uništiti grijehe, odnosno ono što je toliko mnogo istih i također još onih slabijega spola, istih ili također osjetljivijih godina, istoga ili također većega položaja, istoga ili nježnijega stasa postiglo djelima (Modest, 1782: 393–394). Modest je, dakle, ohrabrivao vjernike u spomenutom, ali i u sljedećem primjeru kad im je poručio da nije tako teško postati svetima onako kako ljudi to sebi predstavljaju,

da svetost ne zahtijeva uvijek strogost odnosno da vjernici, primjerice, ne trebaju boraviti u pustinji i tamo povjeriti dane samoći, spavati na goljoj zemlji, razderati tijelo, vezati slabine lancima (Modest, 1782: 397). Nakon što je još jednom poručio vjernicima da se ne trebaju bojati i mučiti da postanu svetim Modest je propovijedao o tome kako se mogu popeti na stepenicu savršenstva, u što ih je uveo pitanjem o tome koje su to obaveze koje vjernici trebaju ispuniti. Naime, važan je odnos kršćana prema Bogu (poštovanje Boga i njegovih želja, pokornost), njihov međusobni odnos (bratsko ponašanje, međusobna samilost, pomoć i potpora, blagost, ljubav, uljudnost), odnos vjernika prema sebi samima (obuzdavanje pohote, ćudoredna čestitost), a osobito ponašanje u skladu sa socijalnim ulogama. Modest je svjestan problema sredine kojoj propovijeda pa će govoriti o tome da su sveti oni roditelji koji djecu kršćanski odgajaju, izgrađuju njihove vrline, uče ih da se boje Boga, svojim im ponašanjem daju primjer. Tako odgajano dijete bit će sveto odnosno ono će slušati svoje roditelje, olakšavati im tegobe u starosti, pomagati im u bolesti, tješiti ih u nevolji i tuzi. Sveta je služavka koja je odgovorna, marljiva, pažljiva u svom poslu, dok je svet onaj seljak koji se znoji, podaje Božjoj volji, zahvaljuje mu za ono što raste i plaća porez (Modest, 1782: 398–401). Izneseno je da je i Rapić ohrabrivao vjernike, govorio im da put u nebo ne mora biti tako težak. Da je Rapić to činio dosta dinamičnije od Modesta osobito pokazuje primjer u kojem je slavonski franjevac suprotstavio različite puteve koji vode u nebo. On pretpostavlja da bi se mnogi vjernici prestrašili kad bi on jednom od njih rekao da mora u raj ući kao mučenik, drugom da mora ući kao crkveni naučitelj, a trećem da mora živjeti kao redovnik da bi tamo stigao. Ali da on kaže pojedinom vjerniku da sam može odabrati sveca, onda put ne bi bio mučan: „Da bi ja jednomu od vas rekao: ti valja da u nebo uniđeš kako mučenik, a ti kako jedan S. Crkve glasoviti naučitelj, a ti kako manastirski redovnik oštar život provodeći, a ti kako najčistija divica (...) O, kako bi se u mlogima srce uzdrhtalo i kako put nebeski takovima bi se mučan vidio. Da pak jednomu rečem obćeno: ti valja da u nebo dojdeš kako jedan između svijih svetih (...) nut samo oberi za kojimgod hoćeš možeš unići. Kada bi se reko ovako na volju dalo, molim vas, komu bi mučno se vidilo za svima svetima svetu biti?“ (Rapić, 1764: 424–425).

Gore smo spomenuli da je Modest upućivao vjernicima da se ne trebaju plašiti, ali je on to i činio kako bi istakao korist koju vjernicima donosi uzorno ponašanje i ukazao na posljedice suprotnoga ponašanja. Naime, Modest je plašio vjernike kontrastiranjem puta propasti koji čeka grešnike i puta svetosti kojim koračaju oni koji se uzorno ponašaju. Primjerice, poručio je vjerniku da promisli o tome kako put propasti uključuje pakao, crva koji ga grize u srcu, da treba strepiti od grijeha kao od najljuće nemani, kao da vidi ponor koji je

već otvoren i neman pakla oko sebe te da ga ništa drugo već neprestani nespokoj, strah i bojazan može odvesti od toga puta, koji je dosta jezovitiji od svih grmljavina, dosta bjesniji od hrabre Furije, tj. rimske boginje osвете. Nasuprot tomu vjernici koji ispunjavaju obaveze pješake putem svetosti, s mirom u srcima, svaki njihov korak donosi novu radost i ugodu (Modest, 1782: 402–403).

Osamnaesto je stoljeće, kao stoljeće učenosti, pored ostalih znanosti, obilježio razvoj matematike, a to se odrazilo i u propovijedima gdje se nastoji sve izbrojiti, prebrojiti, istaknuti nemjerljivo i neizbrojivo (Zečević, 1993: 5, 28). To je došlo do izražaja u Rapićevevoj i Modestovoj propovijedi, kao i u onoj Leakovićevoj, koja je objavljena kasnije odnosno početkom 19. stoljeća. Rapić je brojeve i neizbrojivo spominjao kako bi potakao, uvjerio vjernike da mogu odabrati životni put sveca koji im neće biti mučan, da mogu slijediti sveca kojega žele da bi došli u raj. Tako je poručio vjernicima da ih neizbrojeni ispovjednici pozivaju da ih slijede, da među neizbrojenim svecima mogu odabrati svoga vođu (Rapich, 1764: 423, 427). Rapić smatra da vjernici ne mogu reći da je put u nebo težak zato što „između toliko miliona svetih“ (Rapich, 1764: 427) mogu odabrati jednoga sveca za uzor odnosno zato što je njime prošlo „toliko miliona svetih“ (Rapich, 1764: 428). Leaković je neizbrojivo, brojeve, nemjerljivo donosio kako bi istakao ništetnost ovozemaljskoga i veličinu, ljepotu raja. Primjerice, pesimističnoj slici svijeta u Leakovićevoj propovijedi pridonosi konstatacija da na svijetu ima neizbrojenih bolesti (Leakovich, 1802: 289). Za razliku od toga rajsko odnosno božanstveno lice je milijun puta veće od sunca. Međutim, ni potonje Leakoviću nije bilo dovoljno da pohvali božanstveno pa je u nastavku rekao da je ono „brez mire i broja“ (Leakovich, 1802: 296) svjetlije od sunca (Leakovich, 1802: 296–297).

Kad je bilo govora o pitanjima u Modestovoj propovijedi, izneseno je da je taj njemački propovjednik pitao vjernike da zar oni ne mogu ono što su milijuni drugih prije njih mogli. U okviru dijela svoje propovijedi o tome kako je moguće brzo postati svetim, Modest je iznio da nije potreban jedan mjesec, a također ni jedan tjedan, već da, ako to uistinu žele, kršćani mogu postati svetima već danas, ovaj sat odnosno u jednom trenutku (Modest, 1782: 404). Da bi dokazao tu tezu, Modest je iznio narativni egzempl o svetom Pavlu odnosno pripovijedao je o tome da je svetac gorio marom za širenjem evanđelja, da sebi nije priuštio odmor, već da je propovijedao u nebrojenim krajevima. Pripovjedač Modest iznio je da je Pavao postao svetim, a naraciju je oživio kad je pitao je li puno godina trebalo da postigne svetost, što mu je također poslužilo da, u skladu s podtemom propovijedi (Možemo brzo postati svetima), istakne kako je Pavao u jednom trenutku postao svetim. Modest je pripovijedao o tome da je Pavao kao Židov poput divlje životinje nasrnuo na kršćansku janjad, ali da je u jednom trenutku postao svetim. Naime, Pavla je na putu u

Damask, pri čemu Modest iznosi da ga je pratilo grmljavinsko nevrijeme, Isus opomenuo, nakon što ga je munja bacila s konja, te je on odjednom promijenio svoje srce, više nije bio stari Pavao (Modest, 1782: 404–406). Jednako tako i vjernici kojima se Modest obraća, npr. škrtci, oni koji puteno griješe, trebaju mijenjati svoje srce, darovati se Bogu i tako će u jednom trenutku postati Božji miljenici (Modest, 1782: 407–408).

Dosad su izneseni primjeri koji potvrđuju da su Modest i Rapić u svojim propovijedima postajali i pripovjedači. Leaković je u svojoj propovijedi donio dva egzemplja koji jedva da se mogu odrediti kao narativni. Riječ je tek o kraćoj parafrazi Biblije koju je propovjednik nekad popratio i citatom. Primjerice, kad je govorio o tome da plaća motivira ljude da podnose različite nevolje, Leaković se oslonio na Bibliju te naveo, što je već spomenuto, kako se David borio protiv Golijata jer je čuo da će izraelski kralj nagraditi onoga koji ga svlada (Leakovich, 1802: 288). Kad je hvalio raj, Leaković je pripovijedao o svetom Petru kojega je ganuo prizor Isusova preobraženja, a onda je donio citat iz Evanđelja po Mateju („Gospodine, dobro je ovdje nami biti. Ako hoćeš, učinimo ovdje tri pribivališta: tebi jedno, Mojsiji jedno, a Iliji jedno“, Leakovich, 1802: 295), isticao nebesku ljepotu jer ako je spomenutoga sveca ganula samo jedna zraka Isusova lica, kako li je onda lijepo u raju gdje se može gledati sva Božja ljepota (Leakovich, 1802: 295). Primjer iz Biblije, tj. Otkrivenja, o tome kako se svetom Ivanu ukazao anđeo kojem se svetac htio pokloniti, ali mu je anđeo to zabranio, također je poslužio Leakoviću da hvali raj pa on pita da ako je ljepota jednoga anđela ganula svetoga Ivana, što bi tek bilo da je svetac vidio arhanđela, kerubina, serafina (Leakovich, 1802: 296). Rapić je narativnim primjerom otvorio svoju propovijed, a priču je također donio u njezinu glavnom dijelu, pri čemu ju je također simbolički oblikovao. Tako je pripovijedao o jelenima koji su se skupili na brijegu iznad duboke i brze vode odakle su mogli vidjeti zelenu i lijepu pašu za kojom su žudjeli. Skok jednoga jelena u vodu ohrabrio je i potakao druge da plivaju za njim prema paši. Taj je primjer Rapić prenio, povezao s vjernicima. Naime, i čovjek kojem se propovjednik obraća, kao i jelen iz spomenutoga primjera, nalazi se nad opasnom, brzom rijekom koju treba preći da bi došao u nebo, a ohrabriti ga treba govorenje o tome da je mnogo svetaca prešlo taj put, a da su se i oni bojali. Rijeka su zapravo nevolje koje se trebaju svladati da bi se došlo na brijeg odnosno na sretnu nebesku adu (Rapić, 1764: 428–429).

Drugi egzemplji u sve tri propovijedi na blagdan Svih svetih su citati, rečenice koje trebaju uvjeriti auditorij u istinitost onoga što im se upućuje, a propovjednici su ih popratili podacima o izvorima iz kojih su ih preuzimali. Rapić je donosio citate na latinskom, koje je zatim gotovo redovito popratio rečenicama na hrvatskom, a podaci u tekstu i njima pripadajuće bilješke

na marginama njegove propovijedi upućuju na to da se oslonio na Vulgatu (Mudre izreke, Evandjelje po Mateju, Evandjelje po Ivanu, Prva poslanica Korinćanima, Otkrivenje) i svetoga Augustina. U Leakovićevoj propovijedi citati, rečenice na hrvatskom i bilješke koje se na njih odnose, a nalaze se na dnu pojedinih stranica, pripadaju, kako se uspjelo odrediti, sljedećim izvorima: Biblija (Evandjelje po Mateju, Prva poslanica Korinćanima, Druga poslanica Korinćanima, Poslanica Hebrejima, Ezekiel, Otkrivenje, Knjiga o sucima, Psalmi), sveti Bernard iz Clairvauxa (Medousni), Petar iz Bloisa, sveti Augustin, sveti Ivan Zlatousti, Diogen Lercije, sveti Grgur Veliki. Modest je citate donio na njemačkom i pritom se oslonio na svetoga Ivana Zlatoustoga i Bibliju (Poslanica Filipljanima, Jakovljeva poslanica).

Na kraju, u zaključku, sva tri propovjednika isticala su pouku i ponudila vjernicima svece kao modele, uzore ponašanja koje trebaju slijediti. Rapić je poručio vjernicima da svaki od njih treba uzeti za ogledalo sveca kojega želi, da se svako jutro sjeti da ga dotični svetac poziva da ga nasljeđuje te da će se i sami ako ga u kratkom ovozemaljskom životu budu slijedili, moći veseliti u blaženosti i reći da je nakon svetih lako doći u nebo (Rapić, 1764: 429–430). Leaković je u zaključku propovijedi priznao da je put u nebo dosta težak i zao-kružio propovijed onako kako ju je i počeo odnosno isticao kako promišljanje nebeske plaće olakšava podnošenje nevolja te je pozvao vjernike da slijede primjer svetaca (Leakovich, 1802: 299–300). Njemački propovjednik također je pozvao vjernike da slijede svece, da svoja srca okrenu Bogu jer je svece Božja volja učinila svetima (Modest, 1782: 409).

4. Zaključak

Nakon poredbene interpretacije Rapićeve, Sancta Clarine i Pavićeve propovijedi na blagdan svete Katarine Aleksandrijske može se zaključiti da je Pavićeva propovijed bliža prosvjetiteljskoj poetici, dok je Rapićeva propovijed barokna. Rapić je srodan bečkom, baroknom, propovjedniku koji je djelovao u 17. stoljeću pa mu, dakle, kronološki nije podudaran. Ne može se sa sigurnošću znati je li Rapić čitao Abrahamova djela, ali je činjenica da je na hrvatske barokne propovjednike utjecao Abraham a Sancta Clara. Taj bečki propovjednik bio je poznat po satiričkom načinu izražavanja, pa je time utjecao i na kajkavskoga propovjednika Štefana Škvorca (Mihanović-Salopek, 2006: 13), a gore je izneseno da je ironičan, satiričan ton sastavnica i Rapićevih propovijedi. Ovdje analizirana propovijed Rapićeva subrata Pavića interpolira baroknu poetiku (razdvojenost na svjetovno i duhovno, slikovitost odnosno likovni leksik, barokna metafora prolaznosti), ali je Pavić objeručke prihvatio i prosvjetiteljsku poetiku (suzdržanost, preglednost, manje citata), i

time se, zapravo, udaljio od one barokne, od Rapića (Usp. Mihanović-Salopek, 2006: 256, 261; Videk 2006: 123).

Pavićeva je propovijed u vezi s promjenama koje su se u crkvenom govoru dogodile u drugoj polovici 18. stoljeća. Tada se u zemljama Habsburške Monarhije javila katehetska metoda propovijedanja koja se zasnivala na jednostavnom objašnjavanju vjerskih istina. Uslijed toga su postupno u propovijedima izostajali strah, vizualnost, simbolika, ornamentalni, barokni način izražavanja (Bratulić, 1996: 8; Bratulić, 1991: 281–282; Bratulić, 2003: 535). Spomenutu su metodu promicali i priručnici koji su izlazili, primjerice, Rudolf Graser objavio je 1766. djelo „Vollständige Lehrart zu predigen“, 1770. tiskan je priručnik Ignaza Wurza „Anleitung zur geistlichen beredtsamkeit“, a 1788. „Vorlesungen aus der pastoraltheologie“ Johanna Michaela Sailera (Mihanović-Salopek, 2006: 254). Hrvojka Mihanović-Salopek iznijela je pretpostavku da se Pavić kao propovjednik oslanjao na djelo francuskoga isusovca Blaisea Gisberta „Kršćanska elokvencija u teoriji i praksi“ (1702), koje je nastalo kao otpor baroknom izričaju odnosno isticalo potrebu jednostavnoga načina izražavanja (Mihanović-Salopek, 2006: 254–255).

Nakon usporednoga čitanja Rapićeve, Leakovićeve te Modestove propovijedi na blagdan Svih svetih može se zaključiti da u odnosu na strukturu među njima nema razlike odnosno da su sve tri strukturalno utemeljene na antičkoj retorici te da su podijeljene na podtematske cjeline. Podudarnosti postoje i na sadržajnoj, tematsko-motivskoj razini, npr. propovjednici priznaju da je put u nebo težak, ali istodobno i da nije nemoguće postati svetim, sveci su bili ljudi koji su podnosili ovozemaljske nevolje, pokorili svoju grešnost, vjernici trebaju slijediti svece. Pored toga sva tri franjevca u svojim su propovijedima donosila brojeve, isticala korist koju vjernicima može donijeti uzorno ponašanje. Međutim, u propovijedima se mogu uočiti i određene razlike. Za razliku od Rapića i Leakovića, Modest je na jednom mjestu svoje propovijedi vjernike plašio kako bi ih motivirao da se uzorno ponašaju. Osim toga taj je njemački franjevac kao pripovjedač bio uspješniji od Leakovića, dok je osobito vješt u tom smislu bio Rapić. Naime, na osnovi narativnoga primjera iz antike Rapić je svoju propovijed simbolički oblikovao, on je priču primijenio na ono što mu je bilo najvažnije, tj. na teološku temu. Iako su sva tri franjevca pokazala da im je stalo do toga da ih vjernici slušaju, Rapić je u odnosu na recipijente simbolikom, usporedbama, slikovitošću mogao propovijed učiniti dinamičnijom, primamljivijom, lakše privući njihovu pozornost i utjecati na vjernike u smislu da su mogli lakše pamtiti ono što su čuli. Pored toga što se poslužio primjerom iz antike Rapić se pozivao na Sveto pismo, crkvene naučitelje. U Leakovićevoj i Modestovoj propovijedi nema primjera iz antičke povijesti, već se oni oslanjaju na Sveto pismo odnosno duhovne pisce. Vezano

uz to u Rapićevoj propovijedi u odnosu na Modestovu, a osobito s obzirom na Leakovićevu propovijed preteže demonstrativni nad deliberativnim aspektom, iako, dakle, i potonji nije izostavljen, Rapić je donio narativne primjere koje je povezao s vjernicima i poticao ih da nasljeduju svece, dok Modest, a osobito Leaković eksplicitno podučavaju, potiču izravnije vjernike na promišljanje (Usp. Kastl, 1988: 73). Rapićeva propovijed sadrži elemente barokne poetike, a upravo simbolika, metaforika, usporedbe, složenija naracija, potvrđuju njezinu literarnu izraženost. Tomu treba dodati da je Rapiću kao franjevcu propovjedniku na prvom mjestu bio didaktični, persuazivni, pragmatički kontekst propovijedi, da je on želio utjecati na ponašanje vjernika, privoliti ih da se uzorno ponašaju. A upravo bujnom retorikom, stilskim sredstvima Rapić je približavao propovjedni sadržaj recipijentima, pa su ga oni, a ponajprije neučeni, tako mogli lakše razumijeti negoli da je koristio samo teološki rječnik (Usp. Banov-Depope, 2004: 76).

Za razliku od Rapićeve Modestova, a osobito Leakovićeve propovijed na blagdan svih Svetih su jednostavnije, preglednije od njegove, njihov je izraz umjereniji. Modestova propovijed potiče na vizualizaciju, što je obilježje barokne propovijedi, ali se spomenutim obilježjima udaljava od barokne odnosno približava prosvjetiteljskoj poetici. Njegova te ovdje analizirana Leakovićeve propovijed na blagdan Svih svetih, kao i Pavićeve propovijed na dan svete Katarine Aleksandrijske svjedoče, gore spomenute, promjene koje su u crkvenom govorništvu započele u drugoj polovici 18. stoljeća. Rapić tu poetiku nije slijedio, a vrijeme je radilo u korist prosvjetiteljske poetike, o čemu, dakle, i govore analizirane propovijedi: Pavićeve koja je objavljena dvije godine prije Rapićeve, Modestova koja je objavljena osamnaest i Leakovićeve koja je tiskana trideset osam godina nakon Rapićeve propovijedi.

Izvori

- ABRAHAMA SANCTA CLARA, „Lob und Prob der herrlichen Tugenden so auch bey dem Weiblichen Geschlecht zu finden. Das ist eine kurtze Predig von der Heil. Alexandrinischen Jungfrauen und Martyrin Catharina“, u: *Predigten der Barockzeit. Texte und Kommentar*, (1995). (ur. Werner Welzig), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- LEAKOVICH, Bernardin (1802). *Govorenja za svecsane dneve Boxje, B. D. Marie, i svetih, s'nikima priložitima porad poboxnoga obicsaja*. U Osi-ku, Slovima Golp. Ivana Martina Divalt, Slobodnoga Cefaro-Kraljevskoga slovo-sloxnika.
- MODEST, Hahn (1782). *Predigten, auf die Festtäge der heiligen*, Bei Martin Wagner, Buchhändler, Konstanz.

- PAVICH, Emerik (1762). *Prosvitljenje i ogrianje jesenog i zimnog doba iliti nediljne i svecsane predike, priko jeseni i zime dolazeche, razum csovicansku u dillovanju prosvitljujuche, a dussu s-spasonossnim naukom griuche*. Pritisnute u Budimu po Leopoldi Francesku Landereru, Sftampaturu.
- RAPICH, Gjuro (1764). *Odsvakoga po mallo illiti kratko izpiisanje xivota, mucsenisstva, i slavae pravih, i svetih priateljeh Boxji na korist, i vicsnje spasenje ne samo sviu pravo-virni, neggo i bludechih duhssah*. Tlacseno u Pelfthi kod Franceska Antuna Eitzenbergera.

Literatura

- BANOVIĆ-DEPOPE, Estela (2004). „Tradicijaska usmenost, retorička vještina i tiskana propovijed“, u: *Zbornik o Josipu Banovcu* (ur. Alojz Jembrih), Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Šibenik – Zagreb.
- BARBARIĆ, Josip (1995). *Kronika Franjevačkog samostana u Brodu na Savi I (1706–1787)* (prir. i prev. Josip Barbarić), Matica hrvatska, Ogranak Slavonski Brod, Franjevački samostan Slavonski Brod, Povijesni arhiv Slavonski Brod, Slavonski Brod.
- BARBARIĆ, Josip (2002). *Ljetopis Franjevačkog samostana u Šarengradu I (1683–1853)* (prir. i prev. Josip Barbarić), Franjevački samostan Šarengrad, Šarengrad.
- *Biblija. Stari i Novi zavjet* (1983). Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- BÖSENDORFER, Josip (1916). „Diarium sive prothocollum venerabilis conventus s. Crucis Inventae Essekinii intra muros ab anno 1686. usque ad annum 1851,“ *Starine*, XXXV.
- BRATULIĆ, Josip (1991). „Hrvatska barokna propovijed“, u: *Hrvatski književni barok* (ur. Dunja Fališevac), Zavod za znanost o književnosti, Zagreb.
- BRATULIĆ, Josip (1996). *Hrvatska propovijed od svetoga Metoda do biskupa Strossmayera*, Erasmus naklada, Zagreb.
- BRATULIĆ, Josip (2003). „Propovjedna i hagiografska književnost“, u: *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost. Barok i prosvjetiteljstvo (XVII – XVIII. stoljeće)* (ur. Ivan Golub), III, Školska knjiga, Zagreb.
- BRKAN, Jure (1984). „Školovanje svećeničko-redovničkih kandidata Provincije Presvetog Otkupitelja u XVIII. stoljeću“, *Kačić: zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, XVI, str. 7–58.
- CLARK, A. J. (2003). *Abraham of Sancta Clara*, u: *New catholic encyclopedia* (2003) (ur. Erin Bealmeear i dr.), Gale, Detroit i dr.

- FRKIN, Vatroslav – HOLZLEITNER, Miljenko (2008). *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda 1495.–1850.*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, Zagreb.
- GEORGIJEVIĆ, Krešimir (1969). *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Matica hrvatska, Zagreb.
- HOŠKO, Franjo Emanuel (1977). „Franjevačko visoko učilište u Požegi“, *Nova et vetera. Revija za filozofsko-teološke i srodne discipline*, XXVII (I), str. 87–111.
- HOŠKO, Franjo Emanuel (1999). „Franjevačka Bogoslovna škola u Petrovaradinu (1735.–1783.)“, *Diacovensia. Teološki prilozi*, VII (1), str. 201–220.
- HOŠKO, Franjo Emanuel (2001). *Franjevci i poslanje crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- HOŠKO, Franjo Emanuel (2002). *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- HOŠKO, Franjo Emanuel (2010). *Leaković, Bernardin, Pavić, Emerik, Rapić, Đuro*, u: *Hrvatski franjevački biografski leksikon* (2010) (ur. Franjo Emanuel Hoško, Pejo Ćošković, Vicko Kapitanović), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Vijeće Franjevačkih zajednica Hrvatske i Bosne i Hercegovine, Zagreb.
- HOŠKO, Franjo Emanuel (2011). *Slavonska franjevačka ishodišta*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- JAKOŠIĆ, Josip (1899). „Scriptores Interamniae vel Pannoniae Sauiae nunc Slavoniae dictae anno 1795 conscripti (cum continuatione a. 1830)“, u: *Grada za povjest književnosti hrvatske* (ur. Milivoj Šrepel), 2, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- JANČULA, Julijen (1980a). *Franjevci u Cerniku*, autorova naklada, Slavonska Požega.
- JANČULA, Julije (1980b). *Povijest Cernika i cernička samostanska kronika*, autorova naklada, Slavonska Požega.
- JELČIĆ, Dubravko (2004). *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Naklada Pavičić, Zagreb.
- JEŽIĆ, Slavko (1944). *Hrvatska književnost od početka do danas 1100–1941.*, Naklada A. Velzek, Zagreb.
- KASTL, Maria (1988). *Das Schriftwort in Leopoldspredigten des 17. und 18. Jahrhunderts*, Braumüller, Wien.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan (1860). *Bibliografija hrvatska. Dio prvi*, Brzotiskom Dragutina Albrechta, Zagreb.

- LJUBIĆ, Šime (1869). *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži*, II, Riečki Emidija Mohovića Tiskarski Kamen. Zavod, Rijeka.
- MATELJAK, Anela (2013). *Đuro Rapić u kontekstu hrvatske književnosti u Slavoniji 18. stoljeća*, doktorski rad, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- MATIĆ, Tomo (1945). *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- MIHANOVIĆ-SALOPEK, Hrvojka (2006). *Iz duhovnog perivoja*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- PAVIĆ, Matija (1889). „Književna slika Slavonije u 18. vieku“, *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske*, XVII (VIII), str. 113–116.
- PLEJIĆ, Lahorka (1995). „Knjižnica cerničkog franjevačkog samostana i njezine propovijedi 18. stoljeća“, u: *Cljučevi raja: hrvatski književni barok i slavonska književnost 18. stoljeća* (prir. Julijana Matanović), Meandar, Zagreb.
- SABLJĆ TOMIĆ, Helena – REM, Goran (2003). *Slavonski tekst hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb.
- SRŠAN, Stjepan (1988). „Slavonski pisci (1795–1830)“, *Revija – časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 1, str. 59–87.
- SRŠAN, Stjepan (1993). *Osječki ljetopisi 1686.–1945.* (prir. i prev. Stjepan Sršan), Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek.
- STRAŽEMANAC, Ivan (1993). *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene* (prir. i prev. Stjepan Sršan), Matica hrvatska, Zagreb.
- ŠAFARJIK, Paul Jos. (1865). *Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur*, Verlag von Friedrich Tempsky, Prag.
- ŠUNDALIĆ, Zlata (2000). *Pavić, Emerik, Rapić, Đuro*, u: *Leksikon hrvatskih pisaca* (2000). (ur. Dunja Fališevac, Krešimir Nemec, Darko Novaković), Školska knjiga, Zagreb.
- ŠUNDALIĆ, Zlata (2005). *Kroz slavonske libarice. Rasprave o nabožnoj književnosti u Slavoniji*, Ogranak Matice hrvatske Osijek, Osijek.
- TATARIN, Milovan (2007). „Jedan zaboravljeni slavonski kalendar iz 18. stoljeća“, u: *Dani hvarškoga kazališta. Prešućeno, zabranjeno, izazovno u hrvatskoj književnosti i kazalištu* (ur. Nikola Batušić, Rafo Bogišić, Pavao Pavličić, Milan Moguš), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Književni krug Split, Zagreb – Split.
- VIDEK, Nevenka (2006). *Tri stoljeća s pjesnikom Brata Sunca. Franjo Asiški u hrvatskome pjesništvu i prozi od 16. do kraja 18. stoljeća*, Disput, Zagreb.

- VODNIK, Branko (1913). *Povijest hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb.
- WELZIG, Werner (1987). *Katalog gedruckter deutschsprachiger katholischer Predigtsammlungen*, II, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- ZAWART, Anscar (1928). *The History of Franciscan Preaching and of Franciscan Preachers (1209–1927): a bio-bibliographical study*, New York.
- ZEČEVIĆ, Divna (1993). *Strah Božji. Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća*, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.

Anela MATELJAK POPIĆ

ĐURO RAPIĆ AS AN 18TH CENTURY PREACHER

Đuro Rapić, Franciscan cultural worker of the 18th century, is the author of two books of sermons (“Svakomu po malo”, 1762, “Od svakoga po malo”, 1764) and a catechism (“Satir iliti divji čovik” (1766). Unlike the last Rapić’s published works, his sermons attracted little scientific research interest, and compared to the sermons of other authors they were hardly studied at all. Therefore, the author of this paper performs a comparative analysis of Rapić’s sermons. Namely, in order to see if Rapić was a typical representative of his time as a preacher, two of his sermons (for St. Catherine of Alexandria and All Saints) are comparatively analyzed in relation to sermons of Emerik Pavić and Bernardin Leaković, his fellow Franciscans of the 18th century. Furthermore, the author extends the scope of analysis beyond Croatia, given the European, German segment of rhetorical prose because Rapić, inter alia, spoke and used German language well.

Key words: *Đuro Rapić, sermons, 18th century, comparative studies*

UDK 821.163.4.09(091)(497.16)

Izvorni naučni rad

Aleksandar RADOMAN (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

aleksandar.radoman@fcjk.me

PRIKAZANJE MUKE JEZUSOVE IVANA ANTUNA NENADIĆA U CRNOGORSKOJ BAROKNOJ KNJIŽEVNOSTI

Književno djelo Ivana Antuna Nenadića još uvijek nije u cjelini objavljeno, no moglo bi se reći da su njegova važnija objavljena djela dobila adekvatnu književnoistorijsku recepciju. Pitanje njegove poetičke pripadnosti, s obzirom na različita određenja prisutna u literaturi te na žanrovske i stilske dominante njegove poetike, u ovome radu upućuju na zaključak da je riječ o piscu poznoga baroka, koji je u svome djelu koristio transformisane žanrove srednjovjekovne poetike, dajući im novu formu, kako na oblikovnome tako i na unutrašnjeme nivou.

Posebno je razmatrano pitanje motiva jeke u njegovu najznačajnijem djelu, pobožnoj tragediji *Prikazanje muke Jezusove*, što je rezultiralo zaključcima koji upućuju kako na odnos prema širem kontekstu funkcije i motivacije jeke u susjednom, dubrovačko-dalmatinskome prostoru, tako i na osobenosti Nenadićeve upotrebe toga retoričkog rekvizita. Ta razmatranja potvrda su neupitne Nenadićeve pripadnosti stilu i poetici baroka.

Ključne riječi: *Ivan Antun Nenadić, crnogorska književnost, barok, Prikazanje muke Jezusove, motiv jeke*

1. UVOD

U ovome radu cilj nam je osvijetliti mjesto Ivana Antuna Nenadića u crnogorskoj baroknoj književnosti s posebnim osvrtom na oblike i funkciju motiva jeke u njegovu djelu *Prikazanje muke Jezusove*. U početnim poglavljima rada opisali smo poziciju Ivana Antuna Nenadića i njegova djela u književnoistorijskoj literaturi, s posebnim osvrtom na periodizacijske dileme vezane za širi korpus bokokotorske književnosti XVIII vijeka. Budući da u literaturi ne postoji saglasnost oko istorijskoknjiževnog određenja Nenadićeva djela, u ovome radu posebno je analiziran taj aspekt njegove poetike, odnosno ukrštanje baroknih i znatno modificovanih elemenata srednjovjekovne poeti-

ke u njegovu najznačajnijem književnom djelu – *Prikazanju muke Jezusove*. U radu se analiziraju i drugi bitni problemi vezani za ovo djelo – od pitanja originalnosti i nastanka, do žanrovskih, kompozicionih i problema karakterizacije lica.

Posebna pažnja posvećena je motivu jeke, prisutnom u svjetskoj literaturi još od Ovidijevih *Metamorfoza*, a osobito omiljenom u epohi baroka, kako na širem evropskom prostoru, tako i u susjednome hrvatskom, dubrovačko-dalmatinskom kontekstu. Analiza pojavnosti motiva jeke u *Prikazanju muke Jezusove* Ivana Antuna Nenadića ponudiće zanimljive uvide u osobenu poetiku ovoga pisca, potvrditi teze o njegovoj pjesničkoj originalnosti, ali isto tako osnažiti uvjerenje da je riječ o najzanimljivijoj književnoj pojavi bokotorske barokne književnosti.

2. KNJIŽEVNA ISTORIJA O IVANU ANTUNU NENADIĆU

2.1. Barok u „dugom trajanju“

Premda je o njemu dosta pisano, pitanju stilskih, tematskih, žanrovskih i tipoloških obilježja baroka u crnogorskoj književnosti naša književna historiografija nije poklanjala dovoljno pažnje. Većina autora, zapravo, crnogorski barok vidi kao razdoblje koje u stabilnoj periodizacijskoj shemi slijedi nakon renesanse, a prethodi prosvjetiteljstvu, odnosno racionalizmu. No takva čvrsta periodizacijska koncepcija pokazuje brojne nedostatke. Ponajbolje je to uočljivo kad se uporede periodizacije koje nude nekoliko najznačajnijih proučavalaca našega baroknog nasljeđa. Tako, na primjer, pod pojmom baroka u crnogorskoj književnosti Miloš Milošević i Gracija Brajković podrazumijevaju svo bogato i raznoliko književno nasljeđe nastalo na prostoru Crne Gore tokom XVII i XVIII vijeka (Milošević & Brajković, 1976: 7; Milošević & Brajković, 1978: 7). Miroslav Pantić, pak, razdoblje baroka omeđava granicama XVII stoljeća, dok XVIII stoljeće pribraja „dodu prosvjetiteljstva“ (Pantić, 1990: 79230). Slobodan Kalezić postupa na sličan način, ipak ne sasvim dosljedno, budući da neke autore XVIII vijeka podvodi pod pojam „stara književnost“, ali većinu njih koncepcijski smješta u razdoblje racionalizma (Kalezić, 1990: 16; Kalezić, 2000: 8–9). Da se barok može razumjeti ne samo kao čvrsta periodizacijska kategorija, već i u bitno drugačijem kontekstu, prije svega kao stilsko obilježje, u koncepciji simultanoga prisustva različitih stilskih i poetičkih komponenti u određenome vremenu, pokazuje pristup Radoslava Rotkovića, koji u svojoj kapitalnoj književnoistorijskoj monografiji *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852*, bez čvrstih hronoloških omeđenja dvaju istorijskoknjiževnih epoha, XVII i XVIII vijek obu-

hvata jedinstvenim poglavljem „Barok i prosvjetiteljstvo“ (Rotković, 2012: 241–443).¹ No kako crnogorska književnost spada u skupinu literatura koje nijesu kreirale i promovisale poetičke i estetičke tendencije, već su ih primale izvana, na književnost crnogorskoga baroka može se gledati kao na reflekske literarnih tendencija kulturno razvijenih sredina, u prvome redu talijanske, a u određenoj mjeri, ponajviše u stilsko-jezičkoj ravni, i susjedne, dubrovačko-dalmatinske, u periodu poslije 1600. godine.

Osmotrena u odnosu na renesansnu literaturu XVI vijeka, crnogorska književnost XVII i dijela XVIII vijeka pokazuje značajne promjene. Na Crnogorskome primorju pod snažnim uticajem katoličke crkve, čije usmjerenje su diktirali rezultati Tridentskoga koncila, dominira pobožna poezija, pa je i literatura XVII i XVIII stoljeća gotovo u cjelosti obilježena pobožnim, kontemplativnim, refleksivnim i istoricističkim elementima (Bojović, 2010: 31). Izuzetak čini poezija dobrotskih pomoraca i zbirka ljubavne poezije Živa Bolice Kokoljića, no i taj autor njeguje forme pobožne lirike, što potvrđuje tek u naše vrijeme publikovani rukopis *Pohodjenje crkava koje su u Kotoru od Bratstva Sv. Križa i prvom svetom Križu*. U žanrovskome pogledu barok u crnogorskoj književnosti baštini prvjenstveno vrste karakteristične za predrenesansnu književnost, poput oblika hroničarske historiografije ili crkvenih prikazanja, lirikom dominiraju prigodničarske forme, a zanimljivo je da postoji i snažan uticaj usmene poezije, pa je to i doba kad nastaju prve pjesmarice, odnosno zapisi usmenoknjiževnoga nasljeđa na našem tlu. Na narodnu poeziju, tematski koliko i stilski, više negoli na barokni ep, naslanja se epska poezija, kako ona usmjerena na opjevanje aktuelnih istorijskih okolnosti, sukoba i bitaka, tako i ona u čijem je središtu ličnost bokeške svetice – Blažene Ozane „Kotorčinje“. U odnosu na renesansnu poeziju XVI vijeka, pisanu isključivo na talijanskome i latinskome jeziku, čiji tragovi nijesu evidentirani izvan zidina kotorske tvrđave, barokna književnost dominantno je nastajala na narodnome, „slovinskome“ jeziku, premda se, prije svega u historiografskim žanrovima i kod pisaca koji stvaraju izvan Boke, talijanski jezik i dalje zadržao u literaturi Boke Kotorske, a kao književni centri javljaju se nove urbane cjeline: Prčanj, Dobrota, Perast, Budva, no odjeke baroknoga stila prepoznajemo i izvan bokokotorskoga prostora, u epistolama cetinjskih vladika ili, pak, u tekstovima koji pripadaju korpusu pravoslavne historiografije, poput *Vrhobrezničkoga* ili *Cetinjskoga ljetopisa*. Ako je distinkciju u odnosu na renesansu lako povući u stilskoj ravni i hronološki vezati za razmeđe vjekova, XVI i XVII, to je znatno teže odrediti granicu prema razdoblju prosvjetiteljstva. Naime, najizra-

¹ O baroku kao tipološkoj kategoriji Rotković je pisao i u monografiji *Oblici i dometi bokokotorskih prikazanja* (Rotković, 2000: 111).

zitiiji predstavnici jednoga ili drugoga razdoblja, Ivan Antun Nenadić i Stefan Zanočić, zapravo su savremenici. Istina, Zanočić je svoju književnu avanturu realizovao izvan granica današnje Crne Gore i na stranim jezicima, pišući i štampajući svoje knjige, na talijanskome i francuskome jeziku, diljem Evrope. Nenadić je, s druge strane, posljednji značajni pisac baroka na Crnogorskom primorju, a kako je riječ o autoru čiji je životni put okončan sredinom 80-ih godina XVIII vijeka, i koji je, u tom smislu, ipak izuzetna pojava, opredijelili smo se da njegovu književnu djelatnost podvedemo pod sintagmu „barok u dugome trajanju“. Opravdanost te sintagme potvrđuje činjenica da u isto vrijeme u neposrednoj blizini Nenadićevih Perasta i Dobrote, u Budvi, nastaje poezija Miroslava Zanočića, s jasnim nagovještajima predromantizma.

2.2. Bio-bibliografska bilješka

O Ivanu Antunu Nenadiću (Perast, 22. VI 1723. – Dobrota, 13. VII 1784) u starijoj literaturi nema mnogo pomena. Kratku bilješku o Nenadiću sriječemo kod Apendinija (Apendini, 1811, 59). Njegov životopis i bibliografiju prvi je publikovao vrijedni Srećko Vulović (Vulović, 1873, 21–22). Osim što je donio prve biografske podatke o Nenadiću, Vulović je iznio i kratku ocjenu njegova književnog djela. Kao duhovnik, Vulović ističe vrijednost i značaj Nenadićeva *Nauka krstjanskoga*, dok o Nenadićevoj poeziji i nema riječi hvale: „Što se tiče pjesama, tu ti je veoma malo i duha i poleta pjesničkoga, a tamo se vidi da je žudio držat se Dubrovačkog jezika, nu to mu je slabo za rukom pošlo, a i rima rekao bi da je klještima dočćerana.“ (Vulović, 1873, 22). Zanimljivo je da na spisku Nenadićevih djela koje Vulović notira nema dramskih tekstova *Izak, prilika našega Otkupitelja* i *Bogoljubno prikazanje Muke Gospodina Našega Jezukrsta*. Te rukopise, međutim, Vulović opisuje nekoliko godina kasnije, naglašavajući da im ne zna „spisatelja“, ali da su pisani „rukom našega pjesnika Nenadića“ (Vulović, 1879, 17). Za ta dva rukopisa, s pozivom na Vulovića, Fancev pretpostavlja da su prijevodi, i to „možda baš Nenadićevi“ (Fancev, 1932, 165).

Kratku bilješku o Nenadiću ostavio je i don Gracija Ivanović, pripisujući mu pored djela koje je Vulović popisao i „dva crkvena skazanja“, kao i nekoliko rukopisnih „crkvenih radova, koji su većinom rađeni po stranim originalima“ (Ivanović, 1934, 45). Veće interesovanje za život i djelo Ivana Antuna Nenadića nastupilo je tek 70-ih godina XX vijeka, nakon što je Milorad Pavić veoma povoljno ocijenio njegov književni rad u *Istoriji srpske književnosti baroknog doba* (Pavić, 1970: 99, 104, 153, 154, 175, 247–248), a potom i njegovu dramu *Prikazanje muke Jezusove* adaptirao i pod nazivom *Kako je Juda izdao Hrista* postavio na scenu Jugoslovenskoga dramskog pozorišta u

Beogradu u sezoni 1972/73. No tek su radovi Radoslava Rotkovića (Rotković, 1972: 32; 1973: 20; 1974: 1183–1192; 1976: 145–178; 1978: 63–99; 2000: 94–228; 2006: 5–48; 2009: 3–60; 2012: 331–363) u punoj mjeri osvijetlili književni rad Ivana Antuna Nenadića. Rotković je u razmaku od dvadeset godina priredio i prve savremene izbore iz Nenadićeve stvaralaštva (Nenadić, 1975; 1996). Vrijednu dopunu bibliografije o Ivanu Antunu Nenadiću čine i prilozi Slobodana Prosperova Novaka (Novak, 1976: 9; Novak & Lisac, 1984: 257–259; Banac & Novak & Sbutega, 1993: 228, 329–330; Novak, 1996: 237, 315–316), Miloša Miloševića i Gracije Brajkovića (Milošević, 1956: 99–117; Milošević & Brajković, 1976: 25–27, 79–80, 183–185, 199–203; Milošević & Brajković, 1978: 50–51, 331, 385; Milošević, 1980: 183–220; Brajković, 1988: 333–350) te u novije vrijeme radovi Vande Babić (Babić, 1998: 338–344) i Darka Antovića (Antović, 2007: 45–76).

Rođen u Perastu 22. VI 1723. godine², u glasovitoj peraškoj pomorskoj porodici Nenada, školovan u Padovi, gdje je stekao zvanje doktora crkvenoga prava, Ivan Antun Nenadić najveći dio života proveo je u Dobroti, gdje je i preminuo 13. VII 1784. godine od posljedica srčanoga udara što ga je dobio tokom propovijedi o vješticama održanoj dan ranije u Gornjoj Lastvi. Nenadić je dugo bio župnik Crkve Sv. Stasije, u čijoj je izgradnji i opremanju i učestvovao (1752–1776), potom postaje kanonik i nadpop Katedrale Sv. Tripuna u Kotoru te generalni vikar kotorskoga biskupa Stjepana dell'Oglia.

Njegov književni rad nije u cjelosti do nas, a neki rukopisi ni do dana današnjega nijesu objavljeni. U cjelini osmotrena njegova književna djelatnost neodvojiva je od njegova duhovnoga rada. Njegov prvi proučavatelj, Srećko Vulović, pominje četiri štampana djela (*Nauk kršćanski za kotorsku državu* (1758), *Put Križa* (1768), *U pofalu braće Ivanovića* (1757) i *Šambek satarisan božjom desnicom* (1757)) i dodaje: „Što je pak bilo u rukopisima to je sve poginulo, samo što se pomiču prevodi crkvenijeh pjesama, i koja pobožna devetinja, jer se jedne i druge još pri crkvenijem bogomoljama rabe po našijem župama.“ (Vulović, 1973: 22). Nije do kraja odgonetnuto koji su to „radovi crkvenoga sadržaja“ rađeni po stranim originalima koje pominje don Gracija Ivanović. Uslovi u kojima se čuvao rukopisni fond Crkve Sv. Stasije, u kojem su se ti spisi po Ivanovićevim navodima nalazili, bili su do prije

² Kao godina Nenadićeve rođenja u literaturi je figurirala 1715. Taj podatak je korigovao Miloš Milošević najprije ukazujući na 1709. (Milošević, 1956: 99) na osnovu peraških matica krštenih, no docnije se ispostavilo da je riječ o jednome drugom Antunu Nenadiću, a da je naš pisac rođen 22. VI 1723. (Milošević & Brajković, 1976: 67). Činjenica da je postojao još jedan Ivan (Marko) Nenadić koji je za sobom ostavio nekoliko rukopisnih prijevoda neke autore je uputila na pogrešne zaključke u pogledu rukopisne zaostavštine Ivana Antuna Nenadića.

nekoliko godina izuzetno loši, u što smo se uvjerali nastojeći da s Adnanom Ćirgićem dobijemo dozvolu za njegovo sređivanje 2008. godine. Savremeni istraživači, ipak, raspolazu nešto potpunijim spiskom Nenadićevih djela u odnosu na onaj Vulovićev. Krugu djela čvrsto vezanih za njegovu pastoralnu misiju pripadaju *Put križa*, štampan u Veneciji 1768. godine, prepjev, na osnovu posrednika, istoimenoga djela poznatoga crkvenog pisca Sv. Leonarda a Portu Maurizio, te *Nauk krstjanski*, objavljen u Veneciji 1768. godine, koncipiran kao kompilacija raznih spisa crkvene provenijencije, ali pažljivo prilagođen jeziku, potrebama i receptivnome nivou bokeljske pastve. Nenadić je autor i dvije epske pjesme, koje predstavljaju neposredan odjek burnih historijskih događaja koji su obilježili historiju Boke druge polovine XVIII stoljeća. Riječ je o pjesmama različite poetske fature i inspiracije. Prva od njih, *Šambek satarisan božjom desnicom*, štampana u Veneciji 1757, nastala je pod očitim uticajem Ivana Gundulića i dubrovačke umjetničke poezije. Druga, nenaslovljena deseteračka pjesma čiji su početni stihovi „Pokli izginu Grilo kapetane...“, bjelodano se i jezičko-stilski i tematski oslanja na usmenoknjiževno nasljeđe. Korpusu Nenadićevih prigodnih spisa treba dodati i „pjesni duhovne“³, nastale kao dio ceremonijala uvođenja djevojaka iz viđenijih kuća u novi, duhovni život na dan njihova odlaska u samostan. Dva dramska rukopisa pisana rukom Ivana Antuna Nenadića na koje je pažnju skrenuo još Srećko Vulović, *Izak, prilika našega Otkupitelja* i *Bogoljubno prikazanje muke gospodina našeg Jezukrsta*, uokviruju dostupni i naučno opisani korpus književnoga rada Ivana Antuna Nenadića. Za dramu *Izak, prilika našega Otkupitelja* Slobodan Prosperov Novak utvrdio je da je riječ o „vjernom prijevodu“ Metastazijeve melodrame *Isacco figura del Redentore* (Novak, 1976, 9), dok sumnje da je i tragedija u pet činova *Prikazanje muke Jezusove* takođe prijevod još uvijek nijesu dobile valjano naučno potkrepljenje, pa se ono i dalje smatra Nenadićevim originalnim djelom. Nenadić se, kao i znatan broj Peraštana njegova vremena, bavio i prepisivanjem usmenoknjiževnoga nasljeđa pa su neobjavljena ostala dva zbornika usmene lirike pisana njegovom rukom. Najbolji poznavalac književnoga djela Ivana Antuna Nenadića Radoslav Rotković upućuje na još neke njegove radove koji još nijesu opisani i objavljeni: pjesmu „Satiri vilama zafaljavaju“, koja se nahodi u neobjavljenoj zbirci pjesama raznih autora što je sastavio Srećko Vulović, pohranjenoj u Nadžupnome arhivu Perasta, i još jedno dramsko djelo u kojemu je obrađen koncil 1775. godine, koje je Rotković pronašao u Arhivu Balovića (Rotković, 2006: 78).

³ Rukopisni naslov glasi *U dan čestiti kada izvrsna gospođa i kreposna djevica Tonina Barižoni obukuje redovničku odjeću u mnogoslavjetlu manastiru S. Jozefa u gradu Kotoru prozvana Marija Serafina*.

3. PRIKAZANJE MUKE JEZUSOVE

3.1. Pitanje originalnosti

Rukopis *Prikazanja muke Jezusove* Ivana Antuna Nenadića pronašao je i sačuvao marljivi istraživač bokeškoga književnog nasljeđa don Srećko Vulović. Njegovim trudom rukopis je dospio u Arhiv HAZU, đe se i danas nalazi. Djelo je prvi put publikovano 1975. godine u okviru izbora iz Nenadićeva stvaralaštva koje je pod imenom *Slijepa pravda* priredio Radoslav Rotković. Savremena aktuelizacija te drame, očitovana u pozorišnoj adaptaciji i prvome izdanju, međutim, nije sasvim doprinijela razrješenju dileme koja taj tekst prati još od prvih pomena u literaturi – da li je riječ o originalnome Nenadićevu djelu ili prijevodu s nekoga nama nepoznatoga izvornika.

Već smo pomenuli da Vulović ne navodi taj rukopis u opisu Nenadićevih ostvarenja, ali naglašava da su rukopisi *Izaka* i *Prikazanja* pisani „rukom našega pjesnika Nenadića“. Za *Izaka* dodaje i opasku na koju upućuje i u opisu rukopisa *Prikazanja*: „jeli ga on sastavio, neznam, niti bih to tvrdio, premda daje mi sumnju to, što oba prepisa istom su rukom, jedan slabo prepisan i sa nekoliko popravaka, dočim je drugi ljepše prepisan“ (Vulović, 1879; 17). Viđeli smo već da je Fancev, istina s izvjesnim oprezom, pretpostavio da je ipak riječ o prijevodu. Kao Nenadićevo originalno djelo *Prikazanje* su prihvatili Milorad Pavić i Radoslav Rotković, dok priređivači antologije *Poezija baroka* imaju izvjesne dileme. Najprije u predgovoru podvlače specifično poimanje originalnosti u baroku, pa za Nenadićevu dramu vele: „Tu ima i direktnih pozajmica i iz domaćih crkvenih pjasama, a biće i iz stranih sličnih drama. Ali, i kada se sve to prouči, vjerujemo da će Nenadićevo autorstvo, u specifično baroknom smislu te riječi, ipak ostati.“ (Milošević & Brajković, 1976: 26). U napomeni uz odlomak iz drame koji su uvrstili u svoju antologiju isti autori, međutim, pokazuju znatno veću rezervu u pogledu Nenadićeva autorstva, pa konstatuju: „Dva Nenadićeva epska djela i jedna dijalogizirana duhovna pjesma govore o napadno velikoj razlici u kvalitetu prema drami. I to ne u sporednim elementima, nego u bogatstvu misaonosti i poetskom zgušnjavanju teksta. To, naravno, ne bi isključilo mogućnost naglog razvoja i sazrijevanja Nenadića, ali ima i drugih faktora koji mogu dokazati da je Nenadić u stvari prevodio i priređivao s italijanskog.“ (Milošević & Brajković, 1976: 200) O tim faktorima Milošević i Brajković ne pišu pobliže već upućuju na istraživanja koja sprovodi Gracija Brajković i na Novakovo otkriće Metastazijeva *Isaka* kao izvornika Nenadićeva istoimenoga rukopisa, što po analogiji navješćuje i upitnost Nenadićeva autorstva *Prikazanja*. Rezultate svojih istraživanja toga problema Gracija Brajković objavio je tek 1988. godine u radu

sugestivnoga naslova „Ivan Antun Nenadić nije autor nego prevodilac drame o Kristovoj muci“ (Brajković, 1988: 333350). Sređujući Nadžupni arhiv u Perastu Brajković je našao u spisima ostavštine Srečka Vulovića dva lista pisana Nenadićevom rukom u kojima je originalni naslov i predgovor drame *Prikazanje muke Jezusove*.⁴ Upravo ta dva lista nedostaju rukopisu koji je Vulović ustupio HAZU. Na prvome listu toga rukopisa Vulović je stavio svoj potpis i bilješku: „Ruka je kan. Ivana Ant. D^{ra} Nenadića iz Perasta, no je li i on sastavio to se ne zna. Vidi se da je kogoć odkinuo dva lista gdje će bit bijo predgovor i naslov. U Dubrovniku ove tragedije nema.“ Nakon Brajkovićeva otkrića postalo je jasno da je sam Vulović, inače po Brajkovićevim riječima savjestan i pouzdan historičar, uklonio originalni naslov i predgovor.⁵ Osim što je Brajkovićovo otkriće ukazalo na nekorektan postupak Srečka Vulovića, ono je, činilo se, razriješilo i dilemu oko pitanja Nenadićeva autorstva, budući da se na talijanski original ukazuje i u naslovu („prenešeno iz italijanskoga u slavjanski jezik naš“) i u predgovoru („... svi onizi tkoji složiše ovo Prikazanje, koliko i ja isti, tkoji ga prenijeh iz jezika italijanskoga.“). Dalja Brajkovićeva istraživanja, međutim, nijesu dala željene rezultate. Brajković rezimira: „Uradio sam sve što mi je bilo moguće da dođem do izvornika ove drame i uporedim ga sa prevodom, ali bez uspjeha. Italijanski stručnjaci za drame ove vrste, kojima sam slao prevod Nenadićevog teksta, uvjerali su me da im sličan italijanski tekst nije poznat, ali mora se imati u vidu i to da je u Italiji sačuvano više hiljada rukopisa ovakvih prikazanja – drama. Smatram, ipak, da je Nenadić pravio slobodnu kontaminaciju od dva ili više rukopisa, pa zato on govori u množini 'svi onizi tkoji složiše ovo Prikazanje', a time je još više otežano istraživanje izvora.“ (Brajković, 1988: 338) U fusnoti Brajković navodi i podatak da jedan od stručnjaka koje je konsultovao, prof. Lazarini poznaje 3000 prikazanja, ali da nigdje nije našao tekst identičan Nenadićevu. Apodiktčki stav nagoviješten naslovom svojega rada Brajković je ipak ublažio zaključkom: „Iako se radi o prevodu, ipak Nenadićev rad zadržava svoj izuzetno veliki značaj. Poslije viševjekovnih dijaloziranih pjesama i prikazanja, na repertoar stupa prava drama. Nadalje jezik, stil, izraz je toliko ličan i koherentan, da se moglo smatrati da je originalno djelo.“ (Brajković, 1988: 339) Nakon Brajkovića pitanjem autorstva bavio se i Radoslav Rotković

⁴ Originalni naslov ispisan na pronađenim stranicama je *Bogogljubno Prikazagne Mukke Gospodina nascega Jesukersta. Prenesseno iz Itallianskoga u Slavinski jezik nasc. Na Slavju iste Mukke Gospodinove i xalostih Priciste Djevizze Marrie Majke ngegove*. Mi ćemo koristiti u literaturi odomaćeni kraći naziv *Prikazanje muke Jezusove*.

⁵ Vulovićev postupak Brajković objašnjava društveno-političkim prilikama u Boki Vulovićeva vremena. Brajković pretpostavlja da je Vulović, kao istaknuti narodnjak i protivnik talijanske kulturno-političke supremacije, pokušao tako sakriti talijanski izvornik Nenadićeva djela (Brajković, 1988: 338–339).

(Rotković, 2006: 77–87). Na osnovu temeljne analize Brajkovićevih argumenata, ali prije svega samoga teksta *Prikazanja*, Rotković uvjerljivo zaključuje da je ipak riječ o originalnome djelu, a da pozivanje na talijanske izvore može biti dobar argument pred crkvenom cenzurom od koje je zavisilo i njegovo igranje i eventualno štampanje, zbog koje je, uostalom, Nenadić i sastavio predgovor. Neki od tekstoloških dokaza posebno su ubjedljivi: npr. u spisku lica ispisanom na prvim stranicama rukopisa nema Veronike, ni Kora žudioskog, ni Elementa i Smrti, pri čemu bi takav propust bio nemoguć da je riječ o prijevodu, a na nedovršenost djela ukazuje i neravnomjeran raspored stihova u pojedinim činovima. Svoju instruktivnu analizu Rotković zaključuje novim dokazima o nedovršenosti Nenadićeva teksta: „Da Nenadić nije bio završio svoju dramu, osim elemenata koje smo već naveli (da nema oznake za kraj; da na početku, u spisku lica, nema Veronike kao ni važnih scena; da su činovi po broju stihova veoma nejednaki...), nalazimo još jedan krupan dokaz, a to je lijepo poređenje o pelikanu koji svojom krvlju hrani tiće, koje se nalazi na dva mjesta, jer se autor nije odlučio gdje da ga briše a gdje da ga ostavi! Takve dileme ne bi bilo da se radi o prevođenju tuđega teksta ili kontaminaciji djelâ više autora.“ (Rotković, 2006: 85). No ni Rotkovićeva instruktivna analiza nije doprinijela da se u nauci pitanje autorstva razriješi, što svjedoči najnovija natuknica o Ivanu Antunu Nenadiću objavljena u *Hrvatskoj književnoj enciklopediji* u kojoj se za *Prikazanje* pretpostavlja „da je preradba srodnoga firentinskog djela iz XVIII. stoljeća“ (Lukec, 2011: 197), što je teza saopštena još prije dvije decenije (Banac & Novak & Sbutega, 1993: 228), ali nikad ničim potkrijepljena.

Iako nije u tijesnoj vezi s pitanjem autorstva, problem datiranja Nenadićeva teksta takođe je nerazjašnjen. Na rukopisu o tome nema nikakvih podataka, pa bi možda odgovor na to pitanje najbolje bilo potražiti analizom geneze njegova stvaralaštva, odnosno poređenjem jezičko-stilskih karakteristika njegova djela. Pretpostavka Darka Antovića da je djelo nastalo „vjerovatno prije 1750. godine“ (Antović, 2007: 60), promotrena iz toga rakursa, mogla bi se sasvim odbaciti. Nema sumnje da je *Prikazanje* stilski najuspjeliji i izvjesno najkompleksniji tekst izašao iz pera Ivana Antuna Nenadića, a budući da je ostao u rukopisu o njemu bi se svakako moralo razmišljati kao o djelu nastalom u Nenadićevim zrelijim godinama, kako to s pravom zaključuje i Rotković, nudeći pri tome i uvjerljive ortografske argumente u prilog toj tezi (Rotković, 1996: 33). Rotković je, naime, prvi uočio da Nenadić sve do *Nauka kerstjanskoga* iz 1768. godine vokalno r obilježava kao „er“, a u *Nauku kerstjanskome* kao „ar“, baš kao i u rukopisima *Izaka* i *Prikazanja*. Pogleda li se Nenadićeva bibliografija, pada u oči da je svoje posljednje djelo, *Nauk krstjanski*, objavio 1768. godine, dakle šesnaest godina prije smrti, pa bi nastanak *Prikazanja* svakako valjalo vezati upravo za taj period.

3.2. Žanr, kompozicija i lica

Žanrovskome određenju teksta ne doprinosi odveć sam autor koji ga naslovom definiše kao prikazanje. Osmotri li se pažljivo sam tekst, jasno je da s formom prikazanja ima tek istorijske i tematsko-motivske veze. U sredini koja je baštinila bogatu tradiciju crkvenih prikazanja autor je izvjesno samim naslovom sugerisao ne striktno žanrovsku pripadnost svojega teksta, koliko njegovu uklopivost u dramsko nasljeđe iz kojega je iznikao.

Crkvena prikazanja, kao kompleksnija forma crkvene drame proistekla su iz lauda, dramskih pohvala, u crnogorskoj književnoj tradiciji. Naime, korpus od 22 teksta nastala na prostoru Boke Kotorske, čiji najstariji prijepisi potiču iz sredine XVII vijeka, uglavnom je do sada bio smještan u kontekst barokne književnosti, premda je riječ o formi karakterističnoj za predrenesansnu književnost. Prikazanja kao žanr crkvene drame u tijesnoj su vezi s pojavom bratovština u razvijenim gradskim sredinama toga vremena – Kotoru, Perastu, Dobroti i Budvi, bilo da je riječ o cehovskim bratovštinama, poput Bratovštine kotorskih pomoraca, čije je postojanje dokumentovano sredinom XV vijeka, a vezuje se još za IX vijek, bilo religiozno-humanitarne bratovštine, kao Bratovština Sv. Krsta, ustanovljena 1298. godine, ili Bratovština Svetoga Duha iz sredine XIV vijeka. Treba naglasiti da su za pojavu religioznoga dramskog pjesništva na narodnome jeziku upravo u najvećoj mjeri zaslužne bratovštine i niži kler, pa su ti oblici u neku ruku postali „narodna liturgija“, ili kako to veli Ronald Harvud, „istinski narodno pozorište, naivno zato što se obraćalo jednoj široko nepismenoj publici i zato što je pozorište tako dugo stajalo na udaru, ali naivno i zato što je izražavalo do banalizovanja pojednostavljena srednjovjekovna gledišta“ (Harvud, 1998: 107).

Korpus bokokotorskih prikazanja čine raznorodni tekstovi pisani osmeračkim distisima, od jednostavnijih dijaloških formi do složenijih oblika. Tematski se mogu podijeliti na ove skupine: 1. Rođenje Gospodinovo; 2. Posljednja (tajna) večera; 3. Plačevi i muke; 4. Razgovor s križom; 5. Simbol Isusovih mučila; 6. Uskrsnuće.⁶ Kako su istorijski izvori vezani za izvođenje tih drama šturi, po analogiji se može pretpostaviti da su prikazivane u hramovima, u klaustrima manastira, ali i na otvorenome. Posljednja izvedba prikazanja na Crnogorskome primorju (*Prikazivanje razgovora Jezusa s učenicima svojijema*) dokumentovana je u Perastu 1800. godine.

Već je Vulović Nenadićev tekst nazvao tragedijom, a kod kasnijih istraživača nema apsolutne saglasnosti u pogledu njegova žanrovskoga određenja.

⁶ Tu klasifikaciju predložio je Radoslav Rotković u svojoj dragocjenoj monografiji o pasion-skoj drami (Rotković, 2000: 51–54). Klasifikaciju preuzima u novije vrijeme i Antović (Antović, 2006: 63–64).

Milorad Pavić Nenadićevo *Prikazanje* naziva pasijom, ali i podvlači njegove specifičnosti: „Struktura njegovog komada sama po sebi je već od interesa. Važne i omiljene scene srednjovekovnog prikazanja (...) sasvim su izostale.“ (Pavić, 1970: 242) Žanrovske specifičnosti Nenadićeva teksta, posebno njegov odnos prema tradicionalnoj formi prikazanja, preciznije je uočio Rotković: „*Prikazanje muke Jezusove* izlazi iz okvira srednjovjekovnih crkvenih prikazanja, a oslanja se na njih samo sa nekoliko tragova crkvene pjesme koje je (...) Nenadić uzimao gotove, jer su se pjevale u crkvama prije nego što je on počeo da piše dramu.“ (Rotković, 1975: 35). Na temelju tih zapažanja priređivači *Poezije baroka* konstatuju: „Cijela je Muka Jezusova, opet, nazvana 'prikazanjem' (u širem smislu), zato što u njoj na više mjesta ima onih gorespomenutih prikazanja u užem smislu. U cjelini, međutim, to je moderna drama akcije, sa karakterizacijama likova i sukobima ideja i ličnosti, a ne kontemplativnog duha, po starim tradicijama“ (Milošević & Brajković, 1976: 202). Priređivači antologije *Hrvatska drama do narodnog preporoda*, Slobodan Prosperov Novak i Josip Lisac, Nenadićevo djelo smatraju posljednjim, artističkim stepenom crkvenoga hrvatskog teatra, pridajući mu, nasuprot ostalim istraživačima, i drugačije stilsko određanje: racionalističko i postbarokno (Novak & Lisac, 1984: 258). O samome dramaturškom postupku, isti autori kažu: „Po svojoj dramaturgiji ova tvorba napušta ruho medijevalnih pasija, odbacuje njihovu sukcesivnu i asocijativnu organizaciju, njihovu prostornu i vremensku rascjepkanost, a preuzima zakonitost teatra s pozornicom kutijom“ (Novak & Lisac, 1984: 257). Nesporna činjenica da Nenadićeva drama donosi novi, bitno drugačiji pristup materiji u odnosu na tradicionalna crkvena prikazanja, izmještajući težište sa spoljnega prikaza Muke Isusove na unutrašnji aspekt konflikta, u prvome redu nosilaca dramske radnje, Jude, apostola Petra i Pontija Pilata, iako nesumnjiv signal promjene poetičke paradigme, ipak smatramo nedovoljno uvjerljivim argumentom svrstavanju ove drame u korpus racionalističke poetike. Uostalom, prikaz duševnih kriza i dilema likova kakav sriječemo u Nenadićevoj drami postupak je kakvim se odlikuju upravo barokne melodrame. Po svojim formalnim osobinama, s jasnim elementima baroknoga teatra, živim slikama, svjetlosnim i zvučnim efektima, metrikom, stilsko-jezičkom i tematsko-motivskim osnovicom, Nenadićevo *Prikazanje* nesumnjivo pripada poetici (i ideologiji, u konačnom) baroka. Djelo nosi snažan pečat baroka kako u vizuelnim efektima sugerisanim u didaskalijama (u času Hristova stradanja nastaje tama, čuju se samo glasovi anđela, a potom se postepeno osvjetljava scena), tako i u akustičkim – u monolozima apostola Petra, ali i „izdajnika“ Jude kad na njihove riječi „odgovara“ jeka, što je čest barokni motiv koji svoje korijene povlači još iz Ovidijevih *Metamorfoza*. Stilaska obilježja baroka prepoznamo i u dugim, rasplnutim monolozima,

zasnovanim na nizovima antiteza, kao i u uvođenju likova koje zatičemo u trenucima njihovih duševnih kriza, karakterističnim postupkom baroknih melodrama. Nestalnost i nepostojanost kao bitno obilježje barokne karakterizacije lica, navodi i Žan Ruse povodom Korneja: „Neuhvatljive duše, nepostojani duhovi, koji pružaju prizor neprestanog kolebanja; verni ili neverni, svi su nestalni ili snevaju o nestalnosti ili se pretvaraju da su nestalni“ (Ruse, 1998: 202). Elementi inovacije dramaturškoga postupka u odnosu na prosede tradicionalnih crkvenih prikazanja, na koje s pravom upućuju Novak i Lisac, signal su, zapravo, promjena nastalih usljed novoga društveno-istorijskoga ambijenta, čiji su umjetnički i literarni odjeci do Boke stizali s izvjesnim zakašnjenjem, pa bi u tome svijetlu Nenadićevo djelo bilo najprimjerenije smatrati poznobaroknom pobožnom tragedijom (*tragedia sacra*), kako to predlaže, bez ovoga stilsko-formacijskoga određenja, Miroslav Pantić (Pantić, 1990: 357).

Razlike u odnosu na formu tradicionalnih prikazanja očituju se i u kompozicionoj ravni. Nenadićevo drama sačinjena je od pet činova („djelova“) s nejednakim brojem scena („šena“). Djelo je pisano polimetrijskim stihovima, a dominiraju osmerci, ali bez jasne metričke pravilnosti. Osmerci su, pak, oslobođeni rime, za razliku od karakteristične silabičke forme tradicionalnih prikazanja – osmeračkoga distiha. Tim povodom vrijedno je zapažanje Vande Babić: „Ta je nevezana forma omogućila i specifičan stil, jednostavniji a metaforički bogatiji, pa se tu u većini javljaju do tada nepoznate sintagme“ (Babić, 1996: 342). Dodajmo tome i opasku da na tragove uticaja usmene poezije upućuje kako „nov“ metrički obrazac, tako i leksički materijal, brojne sintagme i stilske figure.

Zanimljivo je da Nenadić pojam „prikazanje“ u drami, izvan samoga naslova i predgovora, a ne u žanrovskom signalu, koristi u još jednome značenju. Naime, Nenadić devet scena svoje tragedije imenuje „prikazanjima“. Riječ je o statičnim scenama u kojima se pojavljuje nijemi Isus u dubini scene, koje prati pjev anđela. Svaka od tih scena, zapravo, prepoznatljiviji je motiv pasionske tradicije: 1. „Večere Gospodinove i Apostolah“, 2. „Molitve u vertu s Apostolima“, 3. „Gospodina povezana po očima“, 4. „Bičanja pri Kelovni“, 5. „Evo Čovjek“, 6. „Drugi put Evo Čovjek“, 7. „Propeća“, 8. „Drugo od Propeća ranjena kopljem“ i 9. „Gospodina slimljena s Križa“.

Nenadić se ne pridržava jedinstva mjesta, pa autor premješta radnju, čak i u okviru istoga čina, s jedne lokacije na drugu. U tekstu je prisutno šest „Promjena“: Dubrava, Grad, Na sud, Kuća Kaifina, Pilatova i Markova. Drama sadrži veliki broj lica, od kojih neka govore a neka ne. Lica koja ne govore su Jezukrst, Djevica Marija, Marija Kleofe, Marija Magdalena, anđeli, apostoli na večeri i u vrtu. Pored toga javljaju se i kolektivna lica („kor“), a među licima nalazimo i jednu personifikaciju (Milosrđe). U pet činova drame

obrađena je Isusova „muka“ od početne scene vijećanja jevrejskih „poglavića“ u Kaifinu dvoru do završne scene Judina kajanja i samoubistva i vizije „djevice Marije s Isuskrstom na skutu mrtvijem“.

Centralna figura pasionske tradicije, Isus, tako u ovoj drami ne izgovara ni riječ, što istraživači tumače Nenadićevim izbjegavanjem da ga izjednači s običnim ljudima. Paralela za takav pristup pronađena je baš kod Metastazija u čijem se oratorijumu *La Passione di Nostro Signore* (1729) Isus i ne pojavljuje. Pantić ukazuje da uprkos obilju i raznovrsnosti scena, „radnja teče tromo i ostavlja utisak razvučenosti, a taj utisak još sa svoje strane pojačavaju dugački govori mnogih ličnosti, bez mnogo dramskog i bez pravoga patosa.“ (Pantić, 1990: 358). Stalno pomjeranje težišta komada s protagoniste na protagonistu (Ruse, 1998: 202) prisutno u *Prikazanju* takođe je prepoznatljivo obilježje barokne strukture. Snažnije su individualizirana samo tri lica u drami. Pontije Pilat oklijeva u donošenju odluke, iako je pod velikim pritiskom jevrejskih prvosveštenika i starješina, jer naprosto ne prepoznaje Isusovu krivicu. Apostol Petar, s motivacijom direktno preuzetom iz Biblije, tri puta se odrekao svojega učitelja, nakon čega ga obuzima kajanje. Središnjim licem drame, ipak, može se smatrati Juda, koji se olako prihvata izdajstva, ali ga dugo i teško iskajava što ga odvodi činu samoubistva. Snažne slike duševnih kriza i rastrzanih misli i oštećanja navedenih likova, ponovićemo to, analogiju mogu naći u konvencijama barokne melodrame.

4. MOTIV JEKE

Spomenuto je već da motiv jeke svoje ishodište ima u Ovidijevim *Metamorfozama*. U trećem pjevanju *Metamorfoza* dat je antički mit o Narcisu i nimfi Eho, kojoj je Hera oduzela moć govora tako „da od bezbrojnih riječi mogaše samo odvrćat zadnje“⁷. Zaljubljena u Narcisa, Eho ostaje neuzvrćene ljubavi, nesposobna da mu se obrati, i osuđena da ponavlja završne djelove njegovih iskaza: „Samo je zvuk ono što u njoj živi.“

Barokna sklonost svakovrsnim retoričkim eksperimentima, izraženo prisustvo stilskih figura koje počesto postaju i dominantan sadržaj teksta, pogodovala je oživljavanju antičkoga motiva o nimfi Eho, doduše ne kao interliterarne činjenice već u formi retoričkoga rekvizita. Analizirajući relativno učestalo prisustvo motiva jeke u staroj hrvatskoj književnosti, Zlata Šundalić primjećuje: „Navedenim je *jekama* ponešto zajedničko u odnosu na kontekst, motivaciju pojavljivanja, stilsku uobličenost. Sve su one, naime, smještene u

⁷ Citat prema izdanju: Publije Ovidije Nason, *Metamorfoze*, spjev sa starolatinskog metrički preveo, uvodnu studiju i komentare sačinio dr Marko Višić, Unireks, Podgorica, 2007, str. 118.

vrlo ozbiljnu kontekstualnu cjelinu; ozbiljnost pribavlja tema vrijedna priča-
nja, a ona ovdje najčešće upućuje na smrt.“ (Šundalić, 2005: 40)⁸

Motiv jeke u *Prikazanju muke Jezusove* Ivana Antuna Nenadića javlja se u sličnu kontekstu. Prvi put se jeka u *Prikazanju* javlja u XII sceni drugoga čina. Nakon što je u prvome činu izdao Isusa i odveo vojnike u Getsimanski vrt, Juda se u drugome činu pojavljuje upravo u XII sceni koja se odvija u Dubravi i čiji su protagonisti Juda i odgovor. Judin pokajnički monolog biva prekinut „odgovorom“:

„JUDA: „...Ma će ću se ja sakriti,
Ako zla čest i nemila
I nesrećna zгода tvoja
Tebe slijedi svuda, o Juda?

(*Ukažuju se riječi ognjene na nebu i čuje se jedan glas tkoji odgovara*)

ODGOVOR: Juda.

JUDA: Juda!... Od kud ime moje?

Tko zdrav ajer kuži sada
Nečistijem tijekom imenom?
Eda na glas moj nemili
Svi su s nebom nemilostni?

(*Odgovara i ukažuje se*)

ODGOVOR: Nemilostni.

JUDA: Nemilostan, jesam, jesam

(...)

Nemio sam svijetu i Bogu...

ODGOVOR: Bogu.

JUDA: Bogu si bih neprijatelj.

(...)

Za pakô je Juda opaki...

ODGOVOR: Opaki.

JUDA: Opak jesam živom Bogu

(...)

Ogriješih se, Boga uvrijedih,
Štetu učinih sebi istomu.

ODGOVOR: Sebi istomu.

⁸ Vrijedna zapažanja o motivu jeke u staroj hrvatskoj književnosti dao je i Milovan Tatarin u radu „Mačuš i Čavalica“ Vlaha Skvadrovića, spjev pun mora“ (Tatarin, 2005: 479–482).

JUDA: Ajmeh meni, što sad gledam:

Sve je nebo prema meni.

Ne kara me drugim glasom,

Ne kori me drugim slovom,

Neg jezikom ognjenijem.

Sve me kori, izgubljen sam.

Vi, nebesa, korite me.

Juda, Juda nemilostni

Prema Bogu, prema sebi.

(*Odgovara sve*)“ (176–178)⁹

Motiv jeke ponavlja se u četvrtoj sceni IV čina, nanovo je on pratilac Judina monologa, no ovoga puta jeku personifikuju elementi:

„JUDA: Svi moji jadi, moji nemiri

Đe me vodite?

(...)

Prožderi me zemljo i umori!

ZEMLJA: Umri.

JUDA: Tot da umrem odgovaraš?

(...)

Ali nećeš da ne budu

Moje podepse dospivene?

ZEMLJA: Ne.

JUDA: Nu ti more koje primaš

Sve nakazni zle u tebi,

(...)

Prožderi me. Juda umri.

MORE: Umri.

JUDA: I ti hoćeš već da umrem!

Da može bit neć' me primit

Ni ti u jaze tvoje vodene?

MORE: Ne.

JUDA: (...)

Ti zlosrećni Juda – umri.

AJER: Umri.

⁹ Citirano prema: Nenadić, Ivan Antun, 1996. *Drame*, priredio Radoslav Rotković, Cetinje. Sve citate iz navedenoga djela donosimo tako da u zagradu stavljamo broj stranice na kojoj se citat nalazi.

JUDA: Da umrem. A pak tko me ubija?

A može bit neć' me ni ti
Zadušiti s tvoje čistine.

AJER: Ne.

JUDA: Neka sljeze trijes ognjeni,
Da me u ništa sad obrati.
Iskrši me, isprži me,
Moje nesrećno tijelo umori.

OGANJ: Umri.

JUDA: Da što čekaš? Umori me,
(...)
Ali nećeš ni ti nigda?

OGANJ: Nigda.

JUDA: Evo tužan na što se obrah.
(...)
Tijelo moje neka umre.

SVI: Neka umre.

JUDA: Jaoh, ti zemljo tolike si
Naopake proždirala,
Čemu nećeš huda mene
Koji izdadoh Boga i Meštra
Za dobitak naopaki?

ZEMLJA: Opaki.

JUDA: (...)
Čemu mene s grijeha moga
Ne utopiš strmo naopak?

MORE: Naopak.

JUDA: Opak, naopak jesam doisto...
Ajeru, a ti što već čekaš,
Koji Egipat njegda okuži?
Nek se otrujem ja nakazna.

AJER: Nakazna.

JUDA: Opak, naopak i nakazna
Bio sam doista prema Meštru...
A ti Ognje koji gradove
Sprži, i zgorje radi grijeha,
Ah, veće se i ti ukaži
Suproć meni, nemilostan.

OGANJ: Nemilostan.

JUDA: Opak, naopak i nakazna,
Nemilostan svak me zove!
Tkoji način dakle od smrti
Već ja imam odabrati?
Recite mi što dostojim,
Pokli moja zla lakomost
Meštra je na križ ovješala.

SVI: Vješala.

JUDA: Konop, dakle, na vješala,
Bit će oružje za smrt moju.
Da tko me će umoriti
I ubojica meni biti!

SVI: Ti.

JUDA: Ja dakle krivac
Ja meni sudac:
Ja ubica
Nemila srca!
Za dospjeti na ovom svijeti
Ubi sebe, Juda, umri.

SVI: Umri.“ (208–211)

Nakon toga sugestivnog „dijaloga“ s elementima, posredovanog motivom jeke, odlučan da izvrši samoubistvo Juda napušta scenu.

U istome, četvrtome činu, u sceni IX, ponovo se javlja motiv jeke, opet kao pratilac monologa jednoga od najiznijansiranih lica drame, apostola Petra. Videvši svojega učitelja kako nosi krst na Kalvariju, Petra obuzima kajanje što ga je iznevjerio odrekavši ga se:

„PETAR: (...)

A i tu će te, tužni Petre,
Sva nebesa svud koriti,
Jer zataja sina Bogu!

ODGOVOR: K Bogu.

PETAR: K Bogu! Kako? Tkoga uvrijedih!

Već me odgoni a ne ljubi.

ODGOVOR: Ljubi.

PETAR: Ljubi mene koji tri puta

Zatajih se i zakleh se?...

Ah moj grijeh, znaš li, ne znam...

ODGOVOR: Znam.

PETAR: Da ako znaš moj grijeh nemili

Mogu li se povratiti

K prvom biću, znat li možeš?

ODGOVOR: Možeš.

PETAR: Znam da mogu i ufam se,

Boleći se i plaćući.

ODGOVOR: Plaćući.

PETAR: Po tvom svjetu plakat ću ja.

ODGOVOR: I ja.

PETAR: I ti sa mnom plakat, jaoh.

ODGOVOR: Jaoh.

PETAR: Nu ti tko si, već reci mi

Ki imaš na me milosrđe?

ODGOVOR: Milosrđe.

PETAR: Milosrđe Boga istoga?

ODGOVOR: Istoga.

PETAR: Slavno i sveto milosrđe

Moga Boga ja te iskah...

ODGOVOR: I ja te iskah.

PETAR: Mene si isko? Dakle, ah, dođi...

ODGOVOR: Dođi...

PETAR: A će hoćeš? Jeda gorje

Kalvarije sad na goru?

ODGOVOR: Na goru.

PETAR: Tu prid noge Jezusove?

ODGOVOR: ...sove

PETAR: Ah, radosti, on me zove

I njegovo milosrđe!

ODGOVOR: Milosrđe.

PETAR: Evo, pođoh s tijem ufanjem.

Milosrđe ti me prati

Da iznađem oproštenje

I žuđeno moje smirenje.

I na goru i kad siđem

Hodi sa mnom, evo idem.

ODGOVOR: I ja idem.“ (216–217)

Motiv jeke javlja se u *Prikazanju muke Jezusove* još jednom, u pretposljednjoj, VI sceni petoga čina i to u Judinu monologu koji prethodi samoubistvu, a za koga Rotković veli da je „vrhunski domet naše poetske retorike“

(Rotković, 1996: 241). Monolog sačinjen od antiteza koje oslikavaju Judino beznađežno stanje kroz izmjenu stihova koji ukazuju na njegovu slavnu prošlost uz učitelja i sadašnjost izdajstva, prekida Smrt, nakon čega Juda poseže za samoubistvom:

„JUDA: (...)

Da tko će biti ubojica.
I dospijetak moga vaja.

SMRT: ...ja

Svi vragovi neka dođu
Djelo svoje da ispunu.
Veće Juda dospio je,
Juda ufanje izgubio je,
Sam se Juda osuđuje
I sam sebe zadavljuje.
(*Vješa se*)“ (243)

Pramda funkciju toposa jeke u *Prikazanju* nijesu temeljnije analizirali, istraživači djela Ivana Antuna Nenadića pominju jeku, uglavnom ilustrujući raskoš baroknoga stila u Nenadićevu djelu. Tako Pavić veli: „Akustična traganja (...) javljaju se u baroknom pesništvu (...) u Boki (Nenadić) sa igrom eha koji menja i dopunjava stih“. (Pavić, 1983: 54) Rotković opisuje primjere pojave jeke, primjećujući: „Upadljivo je da se svi ovi odjeci javljaju uz monologe Jude i Petra, grješnike i pokajnike, koji slušaju kako njihove vlastite tajne misli odjekuju u prostoru.“ (Rotković, 1975: 37) Miroslav Pantić takođe potcrtava akustični efekat Nenadićeva postupka: „Nenadić (...) pravio je još pri tome čisto barokne efekte (...) akustičke: kada u monolozima apostola Petra i, još mnogo češće, izdajnika Jude, na njihove reči uzvraća odjek ili eho (Nenadić ga zove 'odgovor') tako često prisutan u dramama XVII veka“ (Pantić, 1990: 358–359).

Prvo što se opaža kad se pogledaju scene u kojima se javlja motiv jeke u *Prikazanju muke Jezusove* jeste da u tome djelu nema interliterarnoga referisanja na antički motiv. Naprotiv, jeka ovđe ima funkciju baroknoga ornatusa koji doprinosi dramatizaciji situacije. Pri tome semantički možemo razlikovati dva funkcionalna modela jeke u tome tekstu. U scenama Judina monologa njena je funkcije, prije svega, u potcrtavanju osećanja uzaludnosti i beznađa što će Judu i usmeriti na samoubistvo. U sceni u kojoj jeka „prekida“ monolog apostola Petra, pak, njena je funkcija katarzična. Ona Petra, zapravo, upućuje na put iskupljenja. Na taj način motiv jeke doprinosi psihološkome modelovanju dva ključna lica drame. Kao i kod tekstova stare hrvatske književnosti koje je ana-

lizirala Zlata Šundalić, i u *Prikazanju muke Jezusove* Ivana Antuna Nenadića pojavljivanje jeke motivisano je izvjesnim neznanjem. Bez obzira na to da li se javlja samo kao nematerijalizovani Odgovor ili neki od elemenata (Zemlja, More, Ajer, Oganj) ili, pak, kao Smrt, „jeka postaje lik koji zna i kojega pitanje sili na to da pokaže svoje znanje“ (Šundalić, 2005: 41).

U stilskoj ravni, pak, jeka se u *Prikazanju muke Jezusove* realizuje kao zrcalna struktura, za koju Branko Vuletić primjećuje da se javlja „uz jednu od bitnih oznaka pjesništva uopće – uz ponavljanje“ (Vuletić, 1988: 85). U *Prikazanju muke Jezusove* riječ je o homofonskim ponavljanjima, odnosno glasovnim ponavljanjima koja donose različito značenje. U tekstu koji je predmet naše analize dominiraju potpuni homofoni, no javljaju se i nepotpuni homofoni za koje Vuletić kaže: „iako se riječi ne podudaraju u cjelosti, veoma je naglašena njihova glasovna povezanost, a to znači i njihova nužna, istinska veza, njihovo jedinstvo jednakosti/suprotnosti.“ (Vuletić, 1988: 101). Primjer nepotpunih homofona javlja se u drugome Judinu monologu, kad uzastopno dva puta na Judino „umori“ elementi odgovaraju „umri“, što stilski potcrtava stanje Judina očaja i sugerise osudu kao jedini mogući odgovor na njegovo beznađe. Drugačiji tip homofona imamo u Petrovu monologu đe dolazi do potpune homofonije, ali s pridodatim suprotnim značenjem u odgovoru, kao u primjeru:

„PETAR: Da ako znaš moj grijeh nemili

Mogu li se povratiti

K prvom biću, znat li možeš?

ODGOVOR: Možeš.“

Prema tome, o motivu jeke u *Prikazanju muke Jezusove* moguće je govoriti u četiri ravni. Prva ravan podrazumijevala bi odnos prema hipotekstu, odnosno mitskome prauzoru pri čemu možemo zaključiti da jeka u *Prikazanju* semantički ne korelira s mitom o Narcisu i nimfi Eho. Kad je riječ o kontekstualnome nivou, može se zaključiti da je jeka u tome tekstu smještena u, kako veli Zlata Šundalić, „vrlo ozbiljnu kontekstualnu cjelinu“ đe joj „ozbiljnost pribavlja tema vrijedna pričanja, a ona ovdje najčešće upućuje na smrt.“ (Šundalić, 2005: 40). Treći nivo odnosi se na motivaciju za uvođenje jeke i tu je, baš kao i u većini tekstova stare hrvatske književnosti, po srijedi neznanje. U *Prikazanju muke Jezusove*, međutim, uočili smo dva funkcionalna modela jeke – onaj u Judinim monolozima koji potcrtava opšte osećanje beznađa te doprinosi odluci o samoubistvu kao jedinome izlazu i model koji se srijeće u monologu apostola Petra te pomaže spoznaji o isкупljenju toga lica. Na četvrtome nivou, stilska uobličenosť jeke u *Prikazanju muke Jezusove* realizovana

je kao zrcalna struktura, pri čemu se mogu razlikovati potpuni i nepotpuni homofoni koji, pak, donose i specifična semantička nijansiranja.

5. ZAKLJUČAK

Književno djelo Ivana Antuna Nenadića još uvijek nije u cjelini publikovano, no moglo bi se reći da su njegova važnija publikovana djela dobila adekvatnu književnoistorijsku recepciju. Pitanje njegove poetičke pripadnosti, s obzirom na različita određenja prisutna u literaturi te na žanrovske i stilске dominante njegove poetike, u ovome radu upućuju na zaključak da je riječ o piscu poznoga baroka, koji je u svome djelu koristio transformisane žanrove srednjovjekovne poetike, dajući im novu formu, kako na oblikovnome tako i na unutrašnjeme nivou.

Posebno je razmatrano pitanje motiva jeke u njegovu najznačajnijem djelu, pobožnoj tragediji *Prikazanju muke Jezusove*, što je rezultiralo zaključcima koji upućuju kako na odnos prema širem kontekstu funkcije i motivacije jeke u sušednom, dubrovačko-dalmatinskome prostoru, tako i na osobenosti Nenadićeve upotrebe toga retoričkog rekvizita. Ta razmatranja potvrda su neupitne Nenadićeve pripadnosti stilu i poetici baroka.

6. BIBLIOGRAFIJA

- Antović, Darko, 2006. „Pasiionska drama Boke Kotorske“, u: *V. međunarodni znanstveni simpozij Muka kao nepresušno nadahnuće kulture. Boka kotorska – jedno od izvorišta hrvatske pasionske baštine*, Udruga Pasiionska baština, Tivat.
- Antović, Darko, 2007. „Prilog periodu dorenesansne dramske književnosti i neke napomene o dubrovačkom jeziku dramske književnosti humanizma, renesanse i baroka“, u: *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti*, br. 11–12, Beograd.
- Appendini, Francesco Maria, 1811. *Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro*, Presso Antonio Martechini, Ragusa.
- Babić, Vanda, 1996. „Pjesnički jezik Nenadićevih prikazanja“, u: *Dani Hvarskog kazališta*, knj. 22, Split.
- Babić, Vanda, 1998. *Hrvatska književnost Boke kotorske do preporoda*, Erasmus naklada, Zagreb.
- Banac, Ivo & Novak Slobodan P. & Sbutega Branko, 1993. *Stara književnost Boke*, Slon, Zagreb.
- Bojović, Zlata, 2010. *Poezija Dubrovnika i Boke Kotorske*, Matica srpska, Novi Sad.

- Brajković, Gracija, 1988. „Ivan Antun Nenadić nije autor nego prevodilac drame o Kristovoj mucij“, u: *Boka*, Herceg Novi.
- Fancev, Franjo, 1932. „Hrvatska crkvena prikazanja“, u: *Narodna starina*, XI, Zagreb.
- Harvud, Roland, 1998. *Istorija pozorišta*, CLIO, Beograd.
- Ivanović, Gracija, 1934. „Dobrota i njene znamenitosti“, u: *Nova Evropa*, knj. XVII, Zagreb.
- Kalezić, Slobodan, 1990. *Crnogorska književnost u književnoj kritici I. Stara književnost*, Unireks, Podgorica.
- Kalezić, Slobodan, 2000. *Crnogorska književnost u književnoj kritici III. Racionalizam, romantizam*, Unireks & Univerzitet Crne Gore, Podgorica.
- Lukec, Jasmina, 2011. „Nenadić, Ivan Antun“, u: *Hrvatska književna enciklopedija 3. Ma–R*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
- Milošević, Miloš & Brajković, Gracija, 1976. *Poezija baroka*, NIP „Pobjeda“, Titograd.
- Milošević, Miloš & Brajković, Gracija, 1978. *Proza baroka*, NIO „Pobjeda“, Titograd.
- Milošević, Miloš, 1956. „Izvor Kačićeve pjesme o Marku Ivanoviću iz Dobrote“, u: *Spomenik CV SANU*, Beograd.
- Milošević, Miloš, 1980. „Pogibija gusara Krila Cvjetkovića u svjetlu društveno-političkih, ekonomskih i književnih zbivanja u Perastu sredinom XVIII stoljeća“, u: *Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku*, Dubrovnik.
- Nenadić, Ivan Antun, 1975. *Slijepa pravda*, izbor, predgovor i pogovor Radoslav Rotković, NIGP „Pobjeda“, Titograd.
- Nenadić, Ivan Antun, 1996. *Drame*, priredio Radoslav Rotković, Obod, Cetinje.
- Novak Slobodan P. & Lisac, Josip, 1984. *Hrvatska drama do narodnog preporoda*, knjiga II, Logos, Split.
- Novak, Slobodan P., 1996. *Stara bokeljska književnost*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Novak, Slobodan P., 1976. „Nenadićev Metastazio“, u: *Oko*, Zagreb.
- Ovidije Nason, Publije, 2007. *Metamorfoze*, spjev sa starolatinskog metrički preveo, uvodnu studiju i komentare sačinio dr Marko Višić, Unireks, Podgorica.
- Pantić, Miroslav, 1990. *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka*, Srpska književna zadruga, Beograd.
- Pavić, Milorad, 1970. *Istorija srpske književnosti baroknog doba*, Nolit, Beograd.

- Pavić, Milorad, 1983. *Rađanje nove srpske književnosti*, Srpska književna zadruza, Beograd.
- Rotković, Radoslav, 1972. „Ivan Antun Nenadić“, u: *Ovdje*, br. 42, Titograd.
- Rotković, Radoslav, 1973. „Nenadićev Juda“, u: *Ovdje*, br. 45, Titograd.
- Rotković, Radoslav, 1974. „Ivan Antun Nenadić kao dramski pisac“, u: *Stvaranje*, br. 10, Titograd.
- Rotković, Radoslav, 1975. „Predgovor“, u: Ivan Antun Nenadić, *Slijepa pravda*, NIGP „Pobjeda“, Titograd.
- Rotković, Radoslav, 1976. *Crnogorsko književno nasljeđe I*, NIP „Pobjeda“, Titograd.
- Rotković, Radoslav, 1978. „Počeci crkvene drame u Boki“, u: *Stvaranje*, br. 1, Titograd.
- Rotković, Radoslav, 1996. „Ivan Antun Nenadić“, u: Ivan Antun Nenadić, *Drame*, Obod, Cetinje.
- Rotković, Radoslav, 2000. *Oblici i dometi bokokotorskih prikazanja*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica.
- Rotković, Radoslav, 2006. „Da li je Nenadićev rukopis *Prikazanja muke Jezusove* prijevod ili izvornik?“, u: *V. međunarodni znanstveni simpozij Muka kao nepresušno nadahnuće kulture. Boka kotorska – jedno od izvorišta hrvatske pasionske baštine*, Udruga Pasijska baština, Tivat.
- Rotković, Radoslav, 2009. „Uvod u izučavanje jezika bokokotorskih prikazanja s posebnim osvrtom na jezik Ivana Antuna Nenadića“, u: *Lingua Montenegrina*, br. 4, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević, Cetinje.
- Rotković, Radoslav, 2012. *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852. Istorija crnogorske književnosti*, knjiga II, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica.
- Ruse, Žan, 1998. *Književnost baroknog doba u Francuskoj. Kirka i paun*, Izdavačka knjižernica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Šundalić, Zlata, 2005. „Čime se poigrava Gazarović u Muratu gusaru“, u: *Dani Hvarskog kazališta 31 – Igra i svečanost u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Književni krug, Zagreb – Split.
- Tatarin, Milovan, 2005. „'Mačuš i Čavalica' Vlaha Skvadrovića, spjev pun mora“, u: *Zavičajnik. Zbornik Stanislava Marjanovića*, Filozofski fakultet, Osijek.
- Vuletić, Branko, 1988. *Jezični znak, govorni znak, pjesnički znak*, Izdavački centar Revija, Osijek.

- Vulović, Srećko, 1873. „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih djela“, u: *Program C. K. Realnog i Velikog Gimnazija u Kotoru za šk. god. 1872/73.*, Zadar.
- Vulović, Srećko, 1879. „Popis i ocjena narodnih bokeških spisatelja i njihovih djela. Nastavak“, u: *Program C. K. Realnog i Velikog Gimnazija u Kotoru za šk. god. 1878/79.*, Zadar.

Aleksandar RADOMAN

THE PASSION OF CHRIST THEME BY I. A. NENADIĆ IN THE MONTENEGRIN BAROQUE LITERATURE

The literary work of Ivan Antun Nenadić (1723-1784) has still not been fully published, but it can be argued that his more important published works have received adequate literary-historical reception. Given the various designations present in the literature and the genre and style of his poetics, the issue of his poetic background in the paper entitled *The Passion of Christ Theme by I. A. Nenadić in the Montenegrin Baroque Literature* reveal late Baroque period writing characteristics, implying that the author used transformed genres of medieval poetics, giving them a new form at both, formal and internal level. The author of the study specifically addresses the issue of echo motif in Nenadić's most important work, a devout tragedy *The Passion of Christ Theme*, which resulted in findings that point to the relationship towards the wider context of the function and motif of echo in the neighbouring, Dubrovnik and Dalmatian area, as well as to the characteristics of Nenadić's use of this rhetorical prop. These considerations confirm the unquestionable Nenadić's belonging to the Baroque style and poetics.

Key words: *Ivan Antun Nenadić, Montenegrin literature, Baroque, The Passion of Christ Theme, echo motif*

UDK 821.163.4.09-3

Kršenković-Brković D.

Izvorni naučni rad

Sofija KALEZIĆ-ĐURIČKOVIĆ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

sofija.kalezic@fcjk.me

TRAGOVIMA DREVNIH ZAPISA (PROZA DRAGANE KRŠENKOVIĆ-BRKOVIĆ)

Ime Dragane Kršenković-Brković crnogorskoj i nekadašnjoj jugoslovenskoj književnoj javnosti je poznato već dugi niz godina, koje je ova autorka ispunila vrijednim literarnim ostvarenjima. Iz njenog bogatog stvaralačkog opusa vrijedi izdvojiti dvije zbirke pripovjedaka – *Gospodarska palata* (2004) i *Vatra u Aleksandriji* (2006), dva romana – *Izgubljeni pečat* (2008) i *Atelanska igra* (2012), zbirke dramskih tekstova *Iza nevidljivog zida* (1997), kao i knjige za djecu – *Tajna plavog kristala* (1996), *Duh Manitog jezera* (2010), *Tajna jedne Tajne* (2011), *Muzičar s cilindrom i cvetom na reveru* (2013) i *Modra planina* (2015).

Ključne riječi: *proza, roman, pripovijetka, istorija, fantastika, imaginativnost, prošlost*

Sva ostvarenja književnice Dragane Kršenković-Brković namijenjena odrasloj i literarno izgrađenoj čitateljskoj publici, počev od njene zbirke pripovjedaka *Gospodarska palata*, objavljene u izdanju Društva nezavisnih književnika 2004. godine u Podgorici, svojom predmetnom i strukturnom profilacijom imaju izvorište kako u recidivima istorije i istorijskih činjenica, tako i u raznovrsnim oblicima usmenog nasljeđa. Zajedno sa pripovijetkom *Gospodarska palata*, po kojoj cjelokupno ostvarenje nosi naziv, zbirka se sastoji iz pet segmenata pod nazivima – *Momin kamen*, *Paviljon*, *Tri vizije M. S.* i *San u snu*. U ovom djelu, kao i u svim narednim koje predstavlja pripovjedna zbirka *Vatra u Aleksandriji* (2006), te romani *Izgubljeni pečat* (2008) i *Atelanska igra* (2012), autorka vješto gradi vremensko-prostorne odnose, likove, ambijent i atmosferu, pružajući upečatljivost portreta i situacija u koje dovodi svoje junake. U pet navedenih cjelina svoje prve narativne knjige *Gospodarska palata*, spisateljica je utkala dvostruku spiralnu nit – prvu koja prati junake čiji su životi prožeti opsesivnom ljubavlju, i drugu – koja slijedi raznovrsne oblike nasilja, koji se odražavaju kako u životima pojedinaca, tako i društva.

Time ova knjiga prerasta u djelo posvećeno fenomenu nasilja, ali istovremeno i traganju junaka ka pravcima oslobađanja od njegovih neumitnih okova. Trnovit i težak put ka izbavljenju junaci po pravilu pronalaze u različitim izvorštima ljubavi, koja je u mnogo dirljivih varijeteta kroz raznovrsne modelativne načine dodirnuti, a potom i razrađena u ovom neobičnom ostvarenju. U navedenom djelu širokog temporalnog registra i vremenskih dijapazona, priče su locirane u određeni istorijski okvir – radnja prve u nedefinisan prostor i vrijeme daleke prošlosti (*Momin kamen*), druge – u Srednji vijek (*Gospodarska palata*), treće – krajem XIX stoljeća (*Paviljon*), četvrte – u godine Dugog svjetskog rata (*Tri vizije M. S.*), dok je fabulativno-motivski okvir pete i možda najpoetičnije pripovijetke – *San u snu*, lociran u poslijeratno doba.

„A uranjanje u taj surovi i suludi bezdan bez dna nije prestajao“, citiraćemo odlomak iz posljednje pripovijetke iz zbirke *Gospodarska palata* – *San u snu*, kako bi potkrijepili tezu o naglašenoj poetičnosti kako ovog ostvarenja, tako i cjelokupne pripovijedne zbirke *Gospodarska palata*. „Izbezumljen činjenicom da mu pesak dopire do sredine grudi, okretao je glavu ne bi li ugledao nešto što bi mu pomoglo... Sve je bilo uzaludno. Pred njim i oko njega ležalo je nepregledno prostranstvo, blago zatalasanog peskovitog mora koje se gubilo u daljini i, u jednoj teško uočljivoj liniji, stapalo se sa ogromnim, nedostupnim, golubije plavim nebeskim svodom, nalik na klobuk. Zagledan u mirna i gola peščana prostranstva, nije primetio kako se iskosa, sa leve strane, najednom pojavilo blago uzvišenje, baš kao da je nečija ruka upravo umešala svoje prste“ (Kršenković-Brković 2004: 145). Prizori naglašene misterioznosti, imaginativnosti i upečatljive deskripcije koje su u neposrednoj vezi sa psihološkim portretom junaka boje svaku stranu ostvarenja ove spisateljice.

Gospodarska palata obuhvata široku perspektivu karaktera, onih koji stvaraju i koji uništavaju, pojedinaca zaslijepljenih potrebom moći do osoba obilježenih različitim porocima i strastima. Svijet ovog ostvarenja je svijet brutalnosti i istovremeno varljivih nada, dok priče posjeduju mitsko-legendaru podlogu, ističući arhetipsko načelo pripovijedanja. Mitološki narativni modeli u ovoj knjizi, koji ukazuju na njenu metaforičku hronologiju, sublimirani su u motivima cikličnog ponavljanja, ritualnim pogubljenjima i likovima arhetipskog sklopa. U ovakvim modelima junaka posebno se izdvajaju braća-neprijatelji (Veliki i Mali Knez iz ostvarenja *Gospodarska palata*), ritualna žrtva; mladić, djevojka i poglavica (*Momin kamen*), žrtveni jarac (*Paviljon* i *San u snu*), isljednik (*Tri vizije M. S.*) i drugi neobično vajani junaci. Odnos pojedinac-masa takođe je u ovom djelu tretiran na uspio i umjetnički vibrantan način, od ponašanja grupe do manipulacije vođa, od ljudi potčinjenih krutim predrasudama i ideološkim dogmama, do onih koji vjeruju u prisnost i snagu ljubavi.

„Kurioziteta radi vrijedno bi bilo spomenuti pripovijesti Dragane Kršenković-Brković (*Gospodarska palata*, 2004)“, Jakov Sabljčić u knjizi *Hrvatski i crnogorski roman (Međuknjiževna tumačenja)* uspostavlja paralelu između stanja na hrvatskoj i crnogorskoj literarnoj sceni početkom XXI vijeka. „Za nove romanopisce u obijema književnostima karakteristične su stvaralačke matrice koje se razlikuju od onih po kojima su se pripovjedni svjetovi ustrojavali sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća... Novi crnogorski pisci bili su zaokupljeni horizontalnom osi, odnosno pozivanjem na djela iz europske književne tradicije, novije američke i srpske literature, te vertikalnom osi – u smislu oslobađanja od diktata ideologijskoga uma utvrđivanjem pozicije kontestatorstva u odnosu na domaću književnu baštinu, te nametnute političke i ideološke okosnice koje su se obično parodijski izvrtale. Takva literarnostvaralačka klima pogodovala je angažiranju mnogih dotad nikako ili na određene načine neiskusanih tehnika i stilskih modaliteta... Naravno, tradicija ni na jednoj strani nije u potpunosti zanemarena jer je, primjerice, historio-grafska fikcija kao nesumnjivo duboko ukorijenjen žanr i dalje zastupljena ipak nezanemarivim romanesknim ostvarenjima na obijema literarnim scenama“ (Sabljčić 2010: 49–50).

Bilo da je riječ o drevnim vremenima ili bližoj prošlosti, pojedincima odanim voljenom biću ili nekom višem cilju, ovo djelo kroz svoj fabulativno-motivski i kompoziciono-idejni sloj emanira impozantnu raznolikost vidova kroz koje se nasilje demonstrira, poprimajući oblik svakodnevnog načina komunikacije, kako u okvirima domaće istorije, tako i našeg svakodnevnog okruženja. I pored toga što je naizgled krhko, nalik snoviđenju, pripovijedanje je jedini produktivni model, kojim se čovjek može suprotstaviti nestajanju i zaboravu. Za Draganu Kršenković-Brković literatura predstavlja jedino polje na kojem na najdublji način može ispoljiti vlastito neslaganje sa procesima koji nam rastaču i razaraju život. Pisanje ovog ostvarenja predstavljalo je ujedno vrstu spisateljičinog odgovora na surove posljedice jugoslovenskog građanskog rata te opštu ravnodušnost i indiferentnost koje su spomenuti događaji izazivali u dušama pojedinaca. Osnovni konflikt i ujedno kulminaciona tačka djela upravo počiva na spomenutoj dihotomiji sila razaranja, sa ishodištem u kolektivno-nesvjesnom i potrebe stvaranja i održavanja života, čije je izvorište u nosiocima pozitivne energije.

„*Gospodarska palata*“, pisao je Bogić Rakočević o ovom ostvarenju u tekstu „Snoliki spojevi“ (*Crnogorski književni list*), potencirajući naglašenu modernost pripovijedanja i emotivnost naracije, „sadrži pet različito kontekstualizovanih pripovjedaka koje u značenjskoj ravni povezuje atmosfera doba za koje se vezuje uzbudljivost susreta raznovrsnih svjetova i napetost svojstvena usmenim vjerovanjima i predanjima. Na temelju tih opštih motiva,

u opštem proznom ritmu što obuhvata vječne teme ljudskog postojanja i bitisanja, autorka gradi sopstvene snolike spojeve i misli koje u svom antropološkom ključu teže ka odgonetanju vječnih pitanja čovjekovog (ne)snalaženja u svijetu, ili ljudske egzistencije uopšte, a posebnu pažnju posvećuje osjećajno-karakternim, nepromjenljivim psihološkim kategorijama. Autorka na površinu izvlači tzv. ekstremna stanja ljudske svijesti tako da knjigom defiluju patnja i mržnja, sunovrat i brutalnost. Ona, zapravo, dobar dio pripovijedanja gradi oko centralnog motiva – ljudske patnje kao konstante života i književnosti koja se, sama po sebi, iznova otjelovljuje u svakom novom životopisu, hvatajući u zamku i one koji su bili ubijedjeni da će je zaobići. Zato njena priča ne podrazumijeva srećan kraj i to je nivo razlaza sa sviknutom bajkovitom podlogom“ (Rakočević 2005: 20).

Iza zatamnenih i običnom oku nevidljivih djelovanja sila društvenih instanci počiva unutrašnji sukob spisateljičinog prvog djela, na koje se na prirodan i logičan način nakon nepune četiri godine od njegovog publikovanja, nadovezuje zbirka pripovjedaka *Vatra u Aleksandriji* (Crnogorsko društvo nezavisnih književnika, Podgorica, 2006). U okvirima predmetno-fabulativne i motivske ravni drugog po redu ostvarenja Dragane Kršenković-Brković počinjavu tri intrigantne misterije, uzbudljive potrage smještene u različitim temporalnim okvirima. Na svom idejno-misaonom fonu, ovo djelo simbolizuje vječitu čovjekovu potrebu da stvori nešto trajno, što bi ga natkrililo i pomoglo mu da dodirne druge vrijednosti, sakrivene iza površine stvari i pojava. Kroz osnovno predmetno čvorište zbirke posvećeno moći, smislu i snazi znaka, Dragana Kršenković-Brković u još jednom stvaralačkom varijetetu tretira postojanje zaboravljenog pisma, drevnih runa i starih notnih znaka. Ovakvim kreativnim postupkom, djelo *Vatra u Aleksandriji* prerasta u knjigu posvećenu svim simbolima koje je čovjek stvorio, u svojoj potebi da pronikne u tajne koje život sa sobom nosi, da bi ih prenio narednim generacijama.

Zbirka pripovjedaka *Vatra u Aleksandriji* sastoji se iz devet narativnih cjelina, pod nazivima – „Potraga“, „Vatra u Aleksandriji“, „Odeljenje mrtvih pisama“, „Tvoje reči izlaze u svet“, „Hronika jedne dobro čuvane tajne“, „Stojimo između svetova“, „Iza zvuka našeg sopstvenog glasa“, „Stara mesta su probuđena“, „Šta sve svet krije“ i „Izgubljeni pečat“. Motivi posljednje pripovijetke iz datog niza ući će u predmetni okvir narednog ostvarenja ove književnice, roman pod istoimenim nazivom – *Izgubljeni pečat*. Ovo djelo otvara pitanja koja su prevashodno vezana za relaciju između čovjeka i vremena, kao i za njegov odnos prema moći i nasilju, kao njenom najintenzivnijem vidu manifestovanja. U datom kontekstu, ispoljeno je primarno i neizbježno ljudsko egzistencijalno stanje, u sklopu kojeg je konačni nestanak jedina izvjesnost koja sva živa bića čeka. *Vatra u Aleksandriji* se, kao i ostala spisateljičina na-

rativna ostvarenja, odlikuje stilskom pitkošću, motivima misterije i potrage te dubinom i kompleksnošću poruke. U cilju potkrepljenja iznijetih zapažanja i uopštavanja koja se odnose na cjelokupni stvaralački opus Dragane Kršenković-Brković, izdvojicemo jedan pasus iz pripovijetke po kojoj je cjelokupno ostvarenje dobilo ime:

„Iscrpljen neprekidnim kretanjem po peskovitoj plaži koja se prostirala iza gradskih zidina, desetak milja prema severo-istoku, vraćao se u svoju sobu. Razmišljao je samo o krevetu i kratkom počinku koji može sebi da priušti do buđenja ostalih žitelja Biblioteke. Prizor na koji je naleteo, ostavio ga je bez daha. Sve stvari u sobi su bile razbacane, posteljina i jastuče na kome je sedeo dok je pisao pocepani, a tajno skrovište provaljeno. – Rukopisi! – bila je prva misao koja mu je proletela kroz glavu i on je potrčao ka tom delu sobe. Klekao je kraj otvora i, sleđen, ugledao ono čega se plašio. Celokupno delo njegovog učitelja, plemenitog Leona iz Sarda, nestalo je bez traga. Neveliki prostor u podu zjapio je zastrašujućom prazninom” (Kršenković-Brković 2006: 103).

Samostalne priče i motivski vezana poglavlja u ovoj i ostalim knjigama prate osnovnu čovjekovu poziciju, istražujući sa jedne strane – odnos čovjeka prema prolaznosti, a sa druge – oblike otpora koje on pruža prilikom opiranja tom procesu. Različit je i otpor koji junaci priča manifestuju, a kreće se od nastojanja pojedinca da kreira neku novu, oplemenjenu vrijednost, kakav čine muzički komad ili novi alfabet, do stanovite tendencije da spomenutu vrijednost sačuva od tragova nestajanja. Kada, primjera radi, junak za naredne generacije čuva religijski spis, koji podučava kako da dostignemo vječnost i izbjegnemo umiranje, on svakako prenosi novoostvarenu vrijednost, utiskujući i vlastiti duh u buduća vremena.

Četvrtu po redu knjigu Dragane Kršenković-Brković (nakon zbirke dramskih tekstova namijenjenih djeci *Iza nevidljivog zida* (1997) i *Tajna plavog kristala* (1996) i pripovjedne zbirke namijenjene odraslima, *Gospodarska palata* – 2004), sačinjavaju tri obimnije narativne cjeline pod nazivima – *Potruga*, *Vatra u Aleksandriji* i *Izgubljeni pečat*. Likovi u ovom djelu, što prerasta u tvoračko pravilo ove spisateljice, postavljeni su u različite tačke prostora i vremena te prožeti osjećanjima nesigurnosti i promjenljivosti, suočeni sa potpunim gubljenjem životnog oslonca. U konstantnim sudarima i preplitanjima kako sudbine, tako i neobičnih situacija u koje junaci zapadaju, autorka ponavlja modernistički umjetnički postulat o pomanjkanju egzistencijalnog uporišta pojedinca u okvirima savremenog svijeta. Pitanje realizovanja umjetničkog kroz vječito čovjekovo traganje, nemirenje sa objektivnim okolnostima i težnju ka odgonetanjem nespoznatih i neispitanih segmenata prošlog i sadašnjeg, prerastaju u nadređene motive ovog ostvarenja. Pritom je ulaženje junaka u fenomen umjetničkog shvaćen kao poigravanje sa jedno-

ličnošću i ustaljenim značenjima postojećeg svijeta te uklapanje u neku novu obećavajuću i fantazmagoričnu realnost.

Vatra u Aleksandriji, putem avanturistički i pustolovno profilisane fabulativno-predmetne osnove djela, čitatelju predstavlja neobični svijet snova, čežnji, prikrivenih stanja svijesti, straha od samoće, zaborava i smrti. *Potraga* je priča o mladoj muzičkoj teoretičarki Anji iz primorskog grada, koja prati trag legendi, nastojeći da otkrije izgubljeni muzički zapis *Santa Psaltica*. Stvarnosno i imaginarno se prepliću i sukobljavaju na stranicama ovog ostvarenja, da bi se na njegovoj epiloškoj granici davno nestali muzički komad ponovo pojavio, ali u drugačijem kontekstu i na različit način. Glavna junakinja sublimira nekadašnje i sadašnje okolnosti, kako bi privela kraju djelo posvećeno razvoju muzičkog žanra. Ovakvim fabulativnim slijedom, ovo djelo predstavlja vrstu prologa, koji će na kraju dovesti do požara i nestanka najstarije biblioteke na svijetu.

Sement *Izgubljeni pečat* predstavlja kratki roman od stotinu i tridesetak stranica, čija će predmetna okosnica ući u strukturu narednog djela Dragane Kršenković-Brković pod istoimenim nazivom. Glavni junak ovog djela – David radi u Odjeljenju mrtvih pisama, smještenom u Jerusalmu, čiji je posao da štampa mejlove koje ljudi upućuju na njihov servis. Umjesto ličnog prisustva, servis omogućuje da poruka bude stavljena na Zid plača i isporučena onome kome je upućena. Odnoseći u muzej vrećice od crvene čoje, u kojima se nalaze pločice sa zapisima na nepoznatom jeziku, on upoznaje lingvistkinju Dašu, koja je na sveto mjesto došla radi učenja aramejskog jezika. Pločice otkrivaju priču o prijateljstvu dva Anžujska grofa i njihovoj potrazi za Asgardskim pečatima. Mini-roman, koji posjeduje prstenastu kompozicionu strukturu, završava se na neobičan način, ispričan pitkim i tečnim jezikom, specifičnim autorskim stilom, po kojem je Kršenković-Brković prepoznatljiva i u narednim romanesknim ostvarenjima:

„Ali ono što je izvesno jeste činjenica dobro je imati šansu za nov početak (...) Jutro je uveliko odmaklo kada je Daša odlučila da siđe sa vrha kraške vrleti i vrati se nazad. Dok je – vidno primirena i sa ozarenim izrazom na licu – hitala kroz bleštavu, rasutu jutarnju svetlost u susret sunčevoj kugli, uzdiгнутоj visoko gore, iznad ravne ceste i nepreglednog peščanog prostranstva, u njoj su i dalje odjekivale reči iz *Asgardskih pečata*. Ona je sada znala šta treba da radi i kojim putem treba da ide“ (Kršenković-Brković 2006 : 252).

Narativni postupak *priče u priči* u ovom ostvarenju, kao i u romanu *Izgubljeni pečat* (Crnogorsko društvo nezavisnih književnika, Podgorica, 2008) vođen je na strukturno uspio način, sugerišući nesigurnost iza koje se skriva ljepota, pa u dopunjenoj i predmetno-motivski potpunijoj literarnoj verziji takođe sublimira motive otpora i pobune prema zaboravu i ništavilu, iščezava-

nju i smrti. Kao i u ostalim ostvarenjima – i u ovom djelu autorka se poigrava sa žanrovima, kroz strukturu istorijskog romana gradeći nekoliko prošlih i sadašnjih narativnih slojeva. Ovo djelo predstavlja modernim i provokativnim stilom ispričavanu priču, na čijim stranicama se prožimaju i prepliću oniričko i arhetipsko. Narativnim krugovima osmišljenim iz tri ciklično raspoređene storije, autorka je po sudu Vujuce Ognjenovića „napravila veliki iskorak iz lokalnog, unijevši u crnogorsku književnost duh svjetskog trenda, pokazujući da su piscu materijal za istraživanje i teme ma gdje se oni nalazili i u bilo kom periodu živjeli (...) Za roman *Izgubljeni pečat* može se reći da je njegov glavni junak rukopis napisan na zagonetnim runama, rukopis Sjeverne Evrope čiji je nastanak, a još više značenje obavijeno velom tajne. Ljudi koji se u raznim vremenima srijeću oko ovog rukopisa u romanu *Izgubljeni pečat* su samo posrednici, prenosioci šapata, ljudi sa misijom, a rukopis na runama je taj koji opstaje u vremenu (Ognjenović 2008:).

U središte svoje naracije postavljajući lingvistkinju Dašu Pavlović, roman *Izgubljeni pečat* istovremeno pruža i niz inovantnih mogućnosti na osnovu kojih se crnogorska istorija i stvarnost iznova mogu sagledati i procijeniti. Djelo se sastoji iz osam, motivski i problemski povezanih cjelina, koje se mogu zasebno iščitavati i tretirati, ali koje čini jedinstvenim postojanje glavne junakinje i njene opsesivne preokupacije. U pitanju je traganje za izgubljenim pečatom, koji nosi zapis o čudesnoj zaboravljenoj zemlji, što predstavlja globalnu metaforu o vječitosti ljudskoj potrazi za izgubljenom srećom, ali i za vrijednostima koje su neprolazne i univerzalne. Djelovi ovog ostvarenja nose nazive – „Odeljenje mrtvih pisama“, „Tvoje reči izlaze u svet“, „Hronika jedne dobro čuvane tajne“, „Stojimo između svetova“, „Iza zvuka našeg sopstvenog glasa“, „Stara mesta su probuđena“, „Šta svet krije“ i poglavlje po kojem je roman nazvan – „Izgubljeni pečat“. Likovi u ovom djelu postavljeni su u različite tačke prostora i vremena, suočavajući se sa gubljenjem oslonca i logike stvarnog svijeta.

Ova motivska linija može se pratiti još od njegove prološke granice, u sklopu koje autorkino pripovijedanje teče mirnim i pitkim, prepoznatljivim narativnim stilom: „Poslednje kapi kiše su upravo prestajale da dobuju kada je David podigao pogled sa svog stola i rasutih kamenih pločica i kroz otvoreni prozor se zagledao u nadiruću jutarnju svetlost. Meka, blistava koprena već je uspela da prekrije i zatomi visoku, nekoliko stoleća staru, zgradu sa leve strane, njene uske prozore uokvirene kamenim reljefima i nešto viši toranj sa isturenim, polukružnim prostorom na njegovom dnu, potom tunel sa uskim prolazom koji je, kroz vijugave uličice Starog Grada popločane glatkim, oblim kamenjem, izlazio na Herodotovu palatu, kao i tek procvetale grane prastare masline koja je, stešnjena okolnim zidovima, odolevala vremenu i novim navikama ljudi“ (Kršenković-Brković 2008 : 7).

Runsko pismo se po istorijskim podacima održalo na sjeveru Evrope, sve dok ga nije potisnuo latinski alfabet, koji su širili hrišćanski misionari. Poruka ovog djela izražava potragu za istinom, prizivajući skriveno znanje ljudskog roda prisutno vjekovima koji samo odabrani mogu odgonetnuti. Rune označavaju tajno pismo, skriveni način sporazumijevanja, odnoseći se na ono potisnuto i podsvjesno u ljudskom biću. Tako potraga za izgubljenim starim tekstom prerasta u otkrivanje mjesta i uloge ljepote u društvu kojem dominira potreba za vlašću, istovremeno označavajući potragu za univerzalnim vrijednostima u čovjeku. I u ovom romanu Kršenković-Brković se eksponira kao vanredan stilista, koji suvereno raspolaže moćnim repertoarom jezičkih izražajnih sredstava, kao i tečnom, gramatički pravilnom i intelektualno profilisanom rečenicom. Pružajući pažljivo izgrađene opise portreta i pejzaža, ona recipijenta vraća u vremena krstaških ratova i drevnih običaja proricanja sudbine. Svijet u ovom djelu predstavljen je kao jedan veliki privid i varka, koji se iz oblika u oblik pretlače, dobijajući posve nov smisao i značenje.

„*Izgubljeni pečat* Dragane Kršenković Brković je kratki roman koji potvrđuje njen, u knjigama već iskazan poetski stav – vjeru u moć mitskog proseada, koji se najbolje ovaploćuje u knjigama i legendama“, napisao je Zuvdija Hodžić u recenziji ovom ostvarenju. „Ovaj roman je zanimljivo koncipiran – to je trostruki krug koji čine tri priče međusobno povezane legendom o postojanju Asgardskih pečata i mjesta na ‘kome su sve naše nade i snovi mogući’. Trostruki tok u *Izgubljenom pečatu* je vođen odlično. On sugerije da su u našem svijetu, bez obzira na epohu, društveni poredak ili geografsku tačku, dominantni nasilje, želja za moći, ali i čovjekova vječna, uzvišena potreba da stvara nešto trajno i lijepo“ (Hodžić 2008: 147).

U vremenu sveopšteg haosa i nestabilnosti, ideja reda i poretka na kojem je civilizacija bazirana, ispostavlja se kao nadređena u ovom ostvarenju. Fragment hronike pisane runskim pismom stiže u jednu od pukotina jerusalimskog Zida plača, a naglašena estetičnost u traženju savršene uzvišenosti ljepote življenja boji i epilog ovog ostvarenja prefinjene misaonosti i strukturne harmoničnosti: „Duboko dišući i boreći se za vazduh – posledica brzog uspinjanja i oštrog nagiba padine – Daša se zagledala u brojne planinske vrhove koji su se protezali sve tamo do ivice horizontale, te razlomljene linije spajanja ogromne vazdušne pučine i nejasnih, a propetih obrisa masiva, pa dalje, u blistavu zlatnu boju Sunčevog kruga, i dalje, u plamteće crvenilo koje se razlivalo oko Sunca, tamnu modrinu svoda koje se povlačilo pred navalom svetlosti, naglo se gaseci, pa u široki prostor pred njom koji je počeo da se prevlači jutarnjom rumeni... Daša se osmehnula. Čitav prizor je, mislila je, bio nesvakidašnji dar koji joj je štedro ponuđen i ona nije mogla a da ne pomisli na to sa zahvalnošću“ (Kršenković-Brković 2008: 159–160).

Iz perspektive sveznajućeg pripovjedača spisateljica sugerije da ono što nam djeluje kao stabilno, u kolopletu neobičnih i nepredvidljivih životnih realija ispostavlja se često kao fluid i varka, dok ono čemu možda ne pristupamo sa većom mjerom ozbiljnosti, prerasta u životnu realiju, koja se na kraju ispostavlja kao neminovnost i naša sudbina. U ovom djelu srećemo polivalentno i višedimenzionalno sagledavanje svijeta koji nas okružuje, pa u odnosu na poznatu tezu da je knjiga čestica biblioteke, u drugom dijelu romana će čuvena aleksandrijska biblioteka buknuti i nestati u vlastitom plamenu.

Posljednje autorkino ostvarenje – roman *Atelanska igra* (*Petnaest knjiga o smrti, pisanju po vodi i velikim podvizima*), u ediciji biblioteke *Savremena proza*, publikovao je Otvoreni kulturni forum sa Cetinja, 2012. godine. Sam naziv romana potiče od termina *atelanska igra* (na latinskom *fabula Atellana*), nazvana i *osačka igra*. Atelana je bila je narodna italska farsa, lakrdija, koja je sadržavala vulgarnosti i opscene dvosmislenosti, izvođene u obliku kratkih scena. Nastala je u tzv. pretknjiževnom periodu rimske književnosti, a održala se s prekidima sve do kraja I vijeka nove ere. Naziv je dobila po gradu Ateli u Kampaniji, međutim, osim što je najvjerovatnije bila osačkog porijekla, pouzdana veza između nje i ovoga grada ne može se utvrditi. Atelana nam je poznata samo na osnovu podataka antičkih pisaca, na osnovu kojih se može zaključiti da se radilo o scenskim šalama, sličnim po grubosti nadmetanju dvojice lakrdijaša koje Horacije opisuje u svojoj *Satiri*, s tom važnom razlikom što se u atelani javljaju stalni tipovi, odnosno maske koje su glumci nosili. To su: *Maccus* – lakrdijaš, koji se na latinskom zove i *Stupidus* (budala), *Pappus* – škrti starac, *Bucco* – brbljivac i hvalisavac, *Dossenus* – lukavi starac itd.

Osnovu atelane činili su ovi konstantni likovi, ali oni nijesu svi morali da se pojave u istoj predstavi. Radnju je činio jednostavan zaplet, koji su kasniji pisci obilježavali terminom *tricae* (sitnice, besmislice), etimološki srodnim s terminom „intriga“. Stara atelana predstavljala je vrstu narodne farse, koja je bila puna grube komike, opscenih izraza i psovki, prikaza tuča i pijanstva, dok naslovi pojedinih atelana iz kasnijeg perioda sugeriju mitološke motive. *Atelanska igra*, u kojoj su igrali amateri, stekla je veliku popularnost u Rimu tokom III vijeka stare ere. Kasnije je bila oživljena, ali je poprimila više književni oblik, zadržavajući stalne likove, istovremeno se zasnivajući na pisanom zapletu. Pozne atelane, u kojima su glumili profesionalni glumci, izvođene na sceni nakon prikazivanja tragedija, često su predstavljale parodiju tema koje su se obično obrađivale u navedenoj književnoj vrsti. Prikazivale su se sve do kraja I vijeka nove ere, a od njih su ostali sačuvani oskudni fragmenti.

„Autorka proznih tekstova Dragana Kršenković-Brković“, o magiji naracije u romanu *Atelanska igra* pisao je Vladimir Vojinović, „u našim je ranijim analizama i studijama prepoznata po literarnim bravurama koje se na

određen način odnose prema našem duhovnom naslijeđu. Dobar dio njenih proza, poput onih iz knjige *Gospodarska palata*, je takav da se u njima ukupna narativna strategija usmjerila ka procesu građenja fantastičnoga dijegetičkog svijeta, i da je u njima očita težnja da se nadgradi paradigmatički osnov bajke i konstruiše sasvim nova fantastična priča. Tim i sličnim narativnim strategijama Kršenković-Brković se koristi i u najnovijem djelu – romanu *Atelanska igra*, jer nad jednom, u svijetu književnosti vrlo uticajnom paradigmatom, nad spisom *Poslanica Pizonima*, Kršenković-Brković je izatkala vrlo ubjedljivo prozno štivo o posljednjim danima autora toga spisa, pjesnika Horacija, i o okolnostima povodom nastanka spisa (Vojinović 2014:147).

I pored toga što *Atelanska igra* Dragane Kršenković-Brković u svom naslovu sublimira literarno nasljeđe iz rimskih vremena, njen fabulativno-motivski i idejni kontekst je neuporedivo širi, s obzirom na to da emanira univerzalnu tematsku konstantu, kakvu čini odnos između umetnika i vlasti. U ovom romanu autorka osvjetljava složene odnose između stvaralaca i onih koji vladaju, naročito odnos onih umjetnika koji svoj uspjeh duguju bliskosti s tronom. Tokom mjeseca maja XII godine prije nove ere, Horacije, najveći pjesnik svog doba, pomaže imperatoru Avgustu da otkrije uzroke prerane smrti imperatorovog prvog saradnika generala Marka Agripe. Taj nesvakidašnji vladarev zahtjev odvodi Horacija do raznih mjesta, od milionske metropole do Ostije, najveće luke u zemlji, do varošice Dvori na Brdu, gdje on sreće ljude koji su poznavali generala. Sjećanja Horacijevih sagovornika oživljavaju pred pjesnikom vrijeme kada je general, ponesen idejom o zidanju hrama sa do tada neviđenom kupolom, došao u sukob sa bogatim porodicama, kao i ličnu dramu talentovanog neimara, koji je otkrio tajnu zidanja kupole. Ova sjećanja, nesigurna i varljiva, iznose pred Horacija potpuno različite predstave ne samo o preminulom armijskom generalu, nego i o svim akterima jedne drame koja traje više decenija. Iako prati radnju koja je locirana na razmeđu stare i nove ere, *Atelanska igra* nije isključivo istorijski roman.

„Preletevši preko širokog, vekovima starog Milvijevog mosta“, autorka nas na zanimljiv način uvodi u radnju romana, „kočija sa dva upregnuta krepka konja ostavila je za sobom reku Tibar i Milionsko sedište pa je, zaobišavši kamenjar prošaran tamnoljubičastim i plavim cvetovima kadulje i kraškog vreska, skrenula na desno, grabeći ka severu. Točkovi su oštro kloparali, na momente odskačući od neravnih kamenih ploča Flaminijeve ceste, i to je smetalo Horaciju. Namršten, čuteći je posmatrao predeo kroz koji je prolazio, trpeljivo podnoseći tegobe puta. Bio je zadovoljan što je u posljednjem trenutku odlučio da krene ovim, umesto svojim lakim kočijama. Karpentum je, mislio je, mnogo udobniji za toliki put koji je bio pred njim. Nije morao da stoji, a od rane majske sunčeve vreline štitio ga je pokrivač od crvene tkanine oivičen

resama boje starog zlata...“ (Kršenković-Brković 2012)

Ovo neobično djelo, sa obrisima poetizovanog historijskog romana, čiji glavni junaci – Horacije, Agripin jesu historijske ličnosti, u književnoj kritici steklo je atribut političkog trilera. Osoben narativni tok, koji u jednom dijelu romana teče kroz prisjećanje sagovornika glavnog junaka, kao i obilje priča i legendi, prožet je aurom magičnog i fantastičnog. Istovremeno, *roman Atelanska igra* kreativno je osmišljen sa takvom iluzijom vjerodostojnosti koja podrazumijeva pouzdano poznavanje epohe iz vremena Starog Rima u koju je radnja smještena. Da bi ovakva vrsta izmišljene priče mogla biti prihvaćena kao ubjedljiva, bilo je neophodno čitaoce upoznati sa velikom brojem detalja vezanih za svakodnevni život ljudi navedenog perioda. Tako se kroz recepciju ovog ostvarenja, vrijednog kako u modelativnom i poetološkom, tako i historijskom pogledu, možemo upoznati u kakvim kućama je narod Starog Rima živio, kako su se ljudi oblačili i hranili, kako su izgledali hramovi, na čemu su sve pisali, kako su bilježili važne događaje, kako su se liježili, kakva imena su davali legijama, kako je izgledao život vojnika u kampovima i koji su putevi vodili iz prijestonice. Kao jedna od poetoloških premisa ovog ostvarenja mogu se shvatiti stihovi eksponirani na njegovoj prološkoj granici: „Rečeno je – priča bira onog ko će je ispričati. / Ja dodajem, priča bira i onog ko će je pročitati. / Ti, čitaoče, koji nameravaš da čitaš ovaj spis, / imaj na umu da si odabran“ (Kršenković-Brković 2012).

Predmetni sloj djela može se sagledati i na osnovu naziva petnaest knjiga, iz kojih je roman sačinjen, od prve, realizovane „u noći majskih ida, u kojoj Horacije sedi na balkonu i razmišlja o svom odlasku na otvaranje novog pozorišta u Ostiji nekoliko sati ranije“, preko središnje sedme, u kojoj „iz Vječnog grada putuje u Dvore na Brdu i smešta se u gostionicu *Zlatni rog*“, do završne petnaeste „u kojoj Horacije, očekujući da dođu po njega, odlučuje da sačuva uspomenu na Mateja sa Kosa“. Poznato je da je Horacije u mladosti ratovao protiv Avgusta i da je zbog toga bio prognan na udaljeno ostrvo, a da ga je mnogo godina kasnije upravo Avgust odabrao da napiše stihove za veliki državni praznik, koji je organizovan jednom u stotinu godina. Pjevajući o veličini ovog vladara, Horacije je postao dio zvanične umjetnosti i politike, pa je autorka na stvaralački inovantan način jednog darovitog umjetnika dovela u situaciju da sagleda pravu prirodu svog odnosa prema tronu i postane svjestan cijene koju mora platiti za privilegije koje su mu pružene.

Glavni likovi romana su povučeni Neimar koji uprkos nezainteresovanosti za moćnike uspijeva da izgradi zdanja vanredne ljepote i sklada, Grk Matej i njegovi prijatelji koji pozorište doživljavaju kao posebno umijeće, oštroumna Alba, koja posjeduje lucidnu moć predviđanja, tihi Horacijev sluga Flavije Stariji, čije sjećanje dovodi do svjetlosti izgubljene i u vremenu potonule priče. Svi oni pokazuju da umjetnost ne može da se odvoji od politike te

da je riječ o kompleksnom i međusobno zavisnom odnosu. Horacije se na kraju svog puta na bolan način suočava sa svojom predstavom o samom sebi jer je na umjetniku da odabere kojim će putem ići i kako će se boriti za vlastito djelo.

U predmetno-fabulativnom sloju ovog ostvarenja stvaralački se kombinuju fiktivni junaci sa slavnim predstavnicima vlasti i umjetnosti jednog doba. Iako se radnja romana odigrava tokom petnaest dana, vremenski raspon koji on obuhvata proteže se na nepunih stotinu i pedeset godina. Na takav način od fragmenata sjećanja junaka, isječaka iz snova, kao i od proživljenih, u svijesti duboko utisnutih stanja, Dragana Kršenković-Brković modeluje novu, umjetnički oneobičenu stvarnost. „Horacije nije voleo da razmišlja o umiranju“, na pažljiv i motivski inovantan način autorka nas uvodi u karakterizaciju glavnog junaka ovog ostvarenja. „Iako je smrt toliko puta bila prisutna u njegovim pjesmama – on je pevao o tome kako je život kratak; da godine prolaze a vreme neosetno otiče; da bleđa Smrt pohodi krčme siromaha, ali i tvrđave kraljeva; da pristigla zima, dar Jupitera ljudima, može biti i poslednja; da u svom kratkom životu ne treba gajiti nadu o nekim dalekim budućim letima; da nikakva pobožnost ne može odgoditi skorbu starost, bore na licu, niti neizbežni odlazak u Carstvo senki – kad god bi pred njim iskruslo ovo pitanje, on bi hitro počinjao da misli na nešto drugo. Živo je odbacivao i slikovite predstave o podzemnom svetu koje su svi delili“ (Kršenković-Brković 2012).

Poruka romana *Atelanska igra* je univerzalna jer se može odnositi na odnos između umjetnika i vlasti u svakom, pa i današnjem dobu, otkrivajući imaginarne svjetove snova, skrivenih čežnji, usamljenosti i strahova. Kao jedna od potencijalnih poruka romana može se shvatiti misao da treba djelati u skladu sa sopstvenom prirodom i individualnim moralnim i ljudskim imperativima, a da umjetnika može ispuniti spokojem i prožeti mirom jedino ono što je od koristi svim ljudima. U navedenom kontekstu može se razumjeti i moto romana *Atelanska igra*, koji glasi: „Toliko toga pre i posle, nestalo je u patnji, tuzi i radosti...“

Ovo ostvarenje se ne bavi rekonstrukcijom događaja koji se odigrao po predanju ili po istorijskim dokumentima. Sama radnja *Atelanske igre*, svi njeni likovi (sem pjesnika Horacija, vladara Avgusta i generala Agripe) i mnoga mjesta (kao, na primer, gradić Dvori na Brdu) su fikcija. U ovom romanu su realno vrijeme i prostor isprepleteni s nitima sjećanja, pa njegov predmetno-motivski i idejno-kontemplativni nukleus sublimira svijet snova, skrivenih čežnji, usamljenosti, straha od samoće i zaborava.

Dragana Kršenković-Brković je vješto odabranim univerzalnim temama i krajnje modernom kompozicijom, učinila da njena ostvarenja – *Gospodarska palata* (2004), *Vatra u Aleksandriji* (2006), *Izgubljeni pečat* (2008) i *Atelanska igra* (2012) – budu usmjerena ka intelektualno profilisanoj i obra-

zovno izgrađenoj publici, ali i da čitaocima koji imaju nedovoljno znanja iz oblasti literature, istorije ili teorije umjetnosti, svoje djelo putem fabulativne zanimljivosti, motivske inovatnosti i nezaboravnih deskriptivnih prizora – učini književno prijemčivim, zanimljivim i provokativnim.

Literatura

Primarna:

- Kršenković-Brković, Dragana: *Gospodarska palata*, Crnogorsko društvo nezavisnih književnika, Podgorica, 2004.
- Kršenković-Brković, Dragana: *Vatra u Aleksandriji*, Crnogorsko društvo nezavisnih književnika, Podgorica, 2006.
- Kršenković-Brković, Dragana: *Izgubljeni pečat*, Crnogorsko društvo nezavisnih književnika, Podgorica, 2008.
- Kršenković-Brković, Dragana: *Atelanska igra*, Otvoreni kulturni forum, Cetinje, 2012.

Sekundarna:

- Hodžić, Zuvdija: *Potruga za univerzalnim u čovjeku – „Izgubljeni pečat Dragane Kršenković-Brković“*, recenzija romana *Izgubljeni pečat* za Crnogorsko društvo nezavisnih književnika, Podgorica, 7. oktobar 2007.
- Jovanović, Borislav: „Pisac bira ko će je pročitati“, u: *Pobjeda* (dodatak *Kultura*, str. 6), Podgorica, 29. jun 2013.
- Kalezić-Đuričković, Sofija: „‘Atelanska igra’ Dragane Kršenković-Brković“, u: *Ars - časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*, godina XVI, br. 4, Crnogorsko društvo nezavisnih književnika, Cetinje, 2014.
- Ognjenović, Vujica: „Trag runskog zapisa – Savremena proza: ‘Izgubljeni pečat’ roman Dragane Kršenković-Brković“, *Vijesti*, Podgorica, 28. novembar 2008.
- Pavićević, Jelena: „‘Vatra u Aleksandriji’“, knjiga Dragane Kršenković-Brković“, *MOJ UGAO*, Portal B 92, Beograd, 15. decembar 2005.
- Racković, Nikola: *Leksikon crnogorske kulture*, Društvo za očuvanje crnogorske duhovne baštine, Podgorica, 2009.
- Rakočević, Bogić: „Snoliki spojevi (Dragana Kršenković-Brković: ‘Gospodarska palata’“, CDNK, Podgorica, 2004), *Crnogorski književni list – časopis za književnost, kulturu, umjetnost, nauku i politiku*, god. IV, br. 103, DUKS, Podgorica, 15. mart 2005.

- Sabljjić, Jakov: *Hrvatski i crnogorski roman (Međuknjiževna tumačenja)*, ICJK, Podgorica, 2010.
- Simunović, Vlatko: „Krug života i smrti“, *Pobjeda*, 19. februara, 2005.
- Simunović, Vlatko: „Smrt je lakrdija u kojoj se sve dešava s razlogom (Dragana Kršenković-Brković: ‘Atelanska igra’, OKF, Cetinje, 2012.)“, *Dnevne novine*, 28. jun 2013.
- Simunović, Vlatko: „Umjetnost ne može da se odvoji od politike (Intervju: Dragana Kršenković-Brković o romanu ‘Atelanska igra’“, *Pobjeda*, 4. maj 2013.)
- Vojinović, Vladimir: „Nove knjige crnogorskih prozaika (Magija ‘Atelanske igre’“)“, u: *Ars – časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*, godina XVI, br. 4, Crnogorsko društvo nezavisnih književnika, Cetinje, 2014.

Sofija KALEZIĆ-ĐURIČKOVIĆ

**ON THE TRACES ON ANCIENT RECORDS
(PROSE OF DRAGANA KRŠENKOVIĆ BRKOVIĆ)**

The name of Dragana Kršenković-Brković and her valuable literary work have been known for many years in Montenegrin and former Yugoslavian literary public. From her rich creative oeuvre, the author of the present paper points to two collections of short stories – *Gospodarska palata* (2004) and *Vatra u Aleksandriji* (2006), two novels – *Izgubljeni pečat* (2008) and *Atelanska igra* (2012), a collection of drama texts *Iza nevidljivog zida* (1997), as well as books for children – *Tajna plavog kristala* (1996), *Duh Manitog jezera* (2010), *Tajna jedne Tajne* (2011), *Muzičar s cilindrom i cvetom na reveru* (2013) and *Modra planina* (2015). Four of her fairy tales have been included in elementary school readers in Montenegro and Macedonia. She received the award for the best drama text for children in SFRY in 1990, for fairy tale *Čudesna zvezda*. Her novel *Izgubljeni pečat* was nominated for the literary award “Meša Selimović” for 2009, while her novel *Atelanska igra* was nominated for the same award in 2012. Two of her short stories, *Momin kamen* and *Vatra u Aleksandriji* are included in the syllabus of the Department for Slavic Languages and Literature of the University of California at Berkeley. Her book of fairy tales *Duh Manitog jezera* was selected by *Internationale Jugend Bibliothek* from Munich for *White Ravens 2011*, the annual selection of the most important children’s books in the world that are distinguished by their innovative artistic style.

Key words: *prose, novel, short story, history, fiction, imagination, past*

UDK 821.163.4.09-1Ivanović A.

Pregledni rad

Ethem MANDIĆ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

ethem.mandic@fcjk.me

O STVARALAŠTVU ALEKSANDRA LESA IVANOVIĆA

Autor u ovome radu otkriva osobenosti poezije Aleksandra Lesa Ivanovića, kao i značaj i poziciju njegove poezije u kontekstu crnogorske književnosti. Autor određuje žanrovsku pripadnost Lesove poezije i nudi određenu klasifikaciju Lesovih pjesamama u tri mini ciklusa.

Ključne riječi: *poezija, Aleksandar Leso Ivanović, pjesnik, čapur u kršu, žanr, intimistička lirika, mini ciklus, Petar II Petrović-Njegoš*

Kao što je za francusku književnost najznačajnija godina 1857. kad su izašle dvije knjige koje su promijenile tok i definisale okvire moderne svjetske literature, a to su *Cvijeće zla* od Šarla Bodlera i *Madam Bovari* od Gistava Flobera, tako je i 1950. godina, kad su objavljene zbirka poezije *Stihovi* Lesa Ivanovića i roman *Svadba* Mihaila Lalića, značajna za crnogorsku književnost jer dobija obrise moderne i estetski kvalitetne literature. Na polovini XX vijeka crnogorska književnost i crnogorski jezik dobijaju dva veoma važna i kvalitetna stvaraoca – proznog pisca i pjesnika. Za crnogorsku književnost 1950. godina možda je najvažnija u njenoj istoriji. Pored tog datuma, važniji datumi i godine u crnogorskoj književnosti su druga polovina XII vijeka kada su nastali *Ljetopis Popa Dukljanina* i *Miroslavljevo jevanđelje*, i 1847. godina kad je štampan *Gorski vijenac* Petra II Petrovića Njegoša. U ta tri književnoistorijska perioda nastala su kapitalna djela naše književnosti, to jest umjetnosti i kulture. Dakle, treba naglasiti ono što nije dovoljno puta naglašeno – da Leso Ivanović pripada jednoj od tri prelomne tačke u razvoju, to jest oblikovanju crnogorske književnosti.

Činjenica da je Aleksandar Leso Ivanović ostavio iza sebe samo „mali broj pjesama“ i „obimom nevelik opus“¹ može samo da naglasi značaj i lovcen-

¹ Up.: „U čitavom bogatstvu raznorodnih stvaralačkih glasova sasvim osoben pjesnički kod predstavlja tek po obimu skromni opus Aleksandra Lesa Ivanovića, atipičnog pjesnika i ne manje atipičnog građanina drevnog duhovnog Cetinja, djelo jednog od izuzetno rijetkih

ske visine njegove poezije. Upravo iz toga razloga morali bismo više cijeniti ličnost koja je uspjela s tako „malim opusom“ da ostane zauvijek upisana u istoriju kulture jednoga naroda. Značaj koji umjetničko djelo ima za kulturu ne mjeri se obimom, već uticajem i kvalitetom. Aleksandar Leso Ivanović nije morao, osim pjesama koje nam je ostavio, ništa više ni napisati da bi ostao upamćen.

Stoga autor ovoga teksta oseća potrebu da kao kritičar s istorijske distance ispravi jednu rečenicu, to jest da joj da novi smisao, Lesovu rečenicu iz Predgovora zbirci poezije *Stihovi*. Naime, Leso je u tom predgovoru napisao da je svojim načinom života „potpuno zapečatio svoju sudbinu kao ‘književnika’“². Šezdeset i pet godina nakon te rečenice mi možemo reći da Leso jeste zapečatio svoju sudbinu kao književnika, ali je zapečatio svojim pjesmama, i zapečatio je sebe kao jednog od najvažnijih pjesničkih figura u crnogorskoj književnosti.

„I ništa, drugo preda mnom se nije zbilo/ o ništa, ništa drugo do samo to/ a u duši je sjetno zaiskrilo/uspomena mutnih i sjećanja sto“³, tim stihovima iz pjesme *Lokva* dao bi se predstaviti uticaj koji Lesova poezija ima na crnogorsku književnost i na čitaoca. Da ništa drugo nije napisao osim pjesama kao što su *Ljudi sjenke*, *Čapur u kršu* ili *Jutro jugova*, da nije napisao ništa osim stiha *ali sa bodljama unutra okrenutim*, ostao bi zapamćen u jeziku ljudi, u jeziku svakodnevnice kao pjesnik od čijeg stiha *duša sjetno zaiskri*. Ima li većeg priznanja za pjesnika od toga kad njegov stih uđe u govor naroda, i treba li da ga bude?

Kako znate da je neko dobar pjesnik? Kad Vam se za dušu uhvate stihovi *neuhvatljivim nitima*, kad Vas duboko zaboli tuđa tuga i nesreća, kad Vam se pričini u duši da vidite oblak koji vidi neko drugi, kad saznate da ste i Vi duboko tužni i šetni, ali da toga nijeste često svjesni, kad Vam pjesnik s jednom rečenicom, kao na primjer „Nekad je za tugu dosta..“ uđe u dušu i potpuno je ogoli, a da to nijeste ni htjeli ni tražili; e tada znate da pred Vama stoji pjesnik. To je Leso u pjesmama kao što su *Niti neuhvatljive*, *Poslije mladosti*, *Po lišću kišne kapi*, *Bajka o kišnom danu*, i koja druga sve ne... Kad čitajući ili govoreći stihove ošetite „strast, mudrost, stvaralačku snagu, vladanje misterijom ili bojom“ koje pominje Robert Luis Stivenzon, i koje prema njegovom mišljenju „niti se mogu naučiti, niti se mogu simulirati.“⁴

Crnogoraca, koji je uspijevao da stvara i traje kako sam reče, ‘s bodljama unutra okrenutim.’” (Sreten Perović, *Studije, kritike, eseji*, Fondacija Prijateljstvo, Podgorica, 2011, str. 475)

² Aleksandar Leso Ivanović, *Jutro jugova*, OKF, Cetinje, 2011, str. 302.

³ Isto, str. 15

⁴ Robert Luis Stivenzon, *Umetnost pisanja*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 41.

Pjesnik Leso Ivanović cetinjski je Vivaldi, koji je poezijom opjevao sva četiri godišnja doba na Cetinju, čiju ljepotu svi vide koji ikad tuda prođu, ali samo oko pjesnikovo može da je tako neprolazno i lijepo opiše. Svi koji su ikad stali na cetinjski kamen mogu da prepoznaju tu prirodu u njegovim pjesmama, a oni koji nijesu mogu samo da poželeva da je vide, makar na tren.⁵ Iako znamo da je poezija imitacija prirode kako su to smatrali antički filozofi poput Platona, poezija ponekad nadmaši sve što naše oko može da doživi prosto gledajući u tu prirodu zato što je pjesnik tu prirodu stvarao dok ga je obuzimalo „retko duhovno stanje u kojem on tako lako, u nekoj vrsti začaranosti, u svakoj stvari pronalazi dragocenost koja je u njoj sakrivena.“⁶ Tu spadaju pjesme poput *Otvaranje jednog prozora pred zalazak sunca*, *Tuga za nebom*, *Dan se gasi*, *Po lišću kišne kapi*, *Lipe mirišu*, *Ljetnji oblaci*, *Vjetar*, *Jesen*, *Kiše jesenje*, *Pahulje*, *Proljeće u okupiranom gradu*, i druge.

Osim prirode Leso je bolje nego ijedan naš pisac ili pjesnik opisao najveću figuru iz crnogorske književnosti. On je to postigao u svega tri pjesme: *Potonja ura Rada Tomova*, *Vizija* i *Biljarda*. Ova pjesnička trilogija o Njegošu je najuspjelije djelo o velikome pjesniku. U prvoj je opjevao smrt Vladike, u drugoj invocirao je trenutak nastanka džinovske poezije i *Gorskoga vijenca*, a u trećoj stogodišnju (vječnu) tugu grada i Biljarde zbog odlaska njegova vladara. Može li pjesnik više odati priznanje jednoj tradiciji nego što su to ove tri pjesme učinile? U ovim pjesmama ostvaren je onaj ničeanski „most preko puste rijeke zbivanja“, u kojima „kroz prazne prostore vremena jedan div zove drugoga, i razgovor visokih duhova teče dalje a da ga ne smeta objesna buka patuljaka koji pužu pod njima.“⁷

Osim *mini ciklusa pjesama* o Njegošu i *mini ciklusa pjesama* o cetinjskim godišnjim dobima, Leso ima i *mini ciklus pjesama* o usamljenom i tužnom čovjeku (pjesniku). Tu spadaju pjesme poput *Čapur u kršu*, *Pjesnik*, *Ljudi sjenke*, i druge. Leso u tim pjesmama pjeva o mladosti, o tugi, o samoći i nemoći, o ljubavi tihoj i čežnjivoj. To su pjesme o pjesniku sa širokim spektrom tema i osećanja zastupljenim u njima. I zaista, kad čitalac pročita sve te pjesme, može da zaključi da je Leso pjesnik modernog senzibiliteta i pjesnik čija lirika pripada, kako je to definisala kritika, žanru *intimističke*

⁵ Up.: „Ko nije doživio tmurne cetinjske jeseni i pejzaže i nije čitao pjesmu *Ljudi-sjenke*, taj neće moći potpuno da osjeti Ivanovićev ljudski i pjesnički lik.“ (Milorad Stojović: *Književne teme*, FCJK, Cetinje, 2015, str. 163.)

⁶ Marsel Prust, *Kad bi svet propao*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 95.

⁷ Aleksandar Flaker, *Period, stil, žanr*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 27. i 28.

*lirike*⁸, iako kritičar nerado pristupa korišćenju žanrova⁹ prilikom tumačenja pjesnika kao Leso iz straha od ograničavanja poezije, uopšte književnosti na nekoliko ključnih karakteristika. Iako *intimistička lirika* kao žanr lirske poezije ne zaokružuje Lesovo bavljenje poezijom, on ipak jeste zastupljen u njegovim reprezentativnim pjesamama, u kojima on ostvaruje načelo literarnosti teksta i pjesničkog jezika, u smislu „*devijacije od norme*” i „odstupanju od uobičajenog”, te ostvaruje onaj valerijevski poziv da svako „pjesničko djelo je u jezičkom pogledu izuzetno, ili uopšte nije pjesničko djelo.”¹⁰ Njegova poezija je, dakle dominantno intimistička, ili, kako to kaže Milorad Stojović, „prava nadahnutost i prava poezija u stihovima Aleksandra Ivanovića najviše i najtrajnije je prisutna u pjesmama u kojima otkriva **intimni svijet** (podvukao E.M.), svoju sudbinu: *Slomljenom oku, Kari Šabanovi, Žalba mrtvom drugu, Sužanj na kamenu, U susret nebu, Ljudi-sjenke*.”¹¹

Čapur u kršu

*Daljini svakoj dio sam srca dao,
na rodnom kršu ostao prepolovljen,
ko suhi čapur u kamen urastao,
koprivom ljutom i dračom zakorovljen.*

Riječju „čapur”¹² i pjesmom *Čapur u kršu* može se predstaviti poezija Lesa Ivanovića kao u orahovoj ljusci. Izvan Lesove biografije, s kojom bismo tu pjesmu mogli uvezati i kojom bismo je mogli objašnjavati do krajnjih gra-

⁸ Up.: „U pedesetim godinama taj proces intimizacije pjesničkoga govora je valjano njegovao Aleksandar Ivanović.“ (Aleksandar Leso Ivanović: *Jutro jugova*, OKF, Cetinje, 2011, str. 203)

⁹ „Kada čitamo književni tekst, mi vrlo brzo identifikujemo njegov *žanr* i razumijevamo ga na osnovu njegovih imanentnih izražajnih, stilskih i strukturalnih ‘zakonitosti’“. (Zdenko Lešić: *Teorija književnosti*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 67)

¹⁰ Zdenko Lešić: *Teorija književnosti*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 66.

¹¹ Milorad Stojović: *Književne teme*, FCJK, Cetinje, 2015, str. 165.

¹² Up.: „A znate li vi što je čapur? Zamislite nepregledni, surovi katunski krš, pa one njegove djelove gdje je erozija dotukla i samu nadu, samu pomisao na život, pa ipak uočite da je pravo iz toga krša, ali s mijene na uštap i kao kršu u inat, izraslo neko usamljeno, izuvijano, svo u čvorovima i krivinama, nisko stabalce makije. Pa kad se ta utvara potpuno osuši, kad umre, crkne, kad postane patrljak, svjedok mučeničkog bitisanja tučen vjetrovima, kišama, snjegovima, goren vrućinama, e taj patrljak, preostatak nečega što je nekad disalo i radalo se i borilo za zrak sunca, za dašak vazduha, tu, u nemogućim uslovima, zove se čapur. Već odavno razumijem Lesa kad se odlučio za takav naslov, a sam naslov mu je vrijedan čitave knjige, da ne kažem poezije.” (Slavko Perovic 21. 08. 2009. (<http://slavkonotebook.wordpress.com/2009/08/21/21-08-09/>))

nica tumačenja, učitavati, dočaravati i slično, ta pjesma je kako je to i ustvrdio Milorad Stojović „trajna poetska ljepota“¹³.

Pjesma *Čapur u kršu*, kao i cijela Lesova obimom nevelika poezija, primjer je poezije koja zauvijek ostaje u jednom jeziku; primjer je poezije koja obogaćuje taj jezik i nudi tom jeziku i njegovim govornicima slike i zvuke iz kojih izvlači esenciju ljudske egzistencije i ljudske patnje i daje mu otisak tajanstvene ljepote i neprolaznosti koju je samo rođeni pjesnik kao što je bio Leso Ivanović mogao dati.

Poezijom Aleksandra Lesa Ivanovića crnogorski jezik dobio je estetski nivo u stvaranju, crnogorski jezik dobio je glas i pjevanje univerzalno i životno, sveobuhvatno kako je to dobio s Njegošem, i kako se to nastavilo s Lesom i drugim rijetkim crnogorskim pjesnicima. (Ako je tačna borhe-sovska misao jedan pisac, ili pjesnik stvara svoje prethodnike isto onoliko koliko ti prethodnici stvaraju njega onda ćemo shvatiti koliko je Njegoševa poetska riječ i misao prisutna u Lesovoj poeziji, ali ne kao vidljiv i jasan pečat, već je više prisutan onaj lirski Njegoš koji samo bljesne u Lesovoj poeziji kroz neku riječ, stih, brzu misao. Isto toliko Leso i njegova poezija objašnjava i oslikava onu tegobu koja vlada u Njegoševoj poeziji koja se proteže preko Lesova vremena i poezije pa sve do današnjih dana i savremene poezije, a koja se može oslikati pjesničkim usudom Crne Gore, od *jedne slamke među viorove*, preko *suhog čapura u kamen uraslog*, do *samo na vjetru bora*, ili *jabuke na vjetru*, itd.). Ta misao, ta patnja koja je nit koja povezuje crnogorske pjesnike od Njegoša na ovamo, najbolje je izražena u pjesmi *Jutro jugova*, a koju je Leso nazvao ili bolje rečeno izrazio riječima *tuga prastara*:

*Slomi te neka tuga prastara
što je i predak ćutke tugova
uz mukli zveket lastara
u davna neka jutra jugova.*¹⁴

Ne smatram prostim slučajem što u vrijeme kad pišem tekst za skup o Miloradu Stojoviću koji organizuje Fakultet za crnogorski jezik i književnost dobijam poziv da pišem o poeziji Lesa Ivanovića. Upravo je Milorad Stojović uvrštavajući Lesove pjesme u *Antologiju crnogorske poezije* i priređujući njegovu zbirku poezije za biblioteku *Luća* shvatio i ošutio da Lesova poezija pripada onim rijetkim momentima u crnogorskoj pjesničkoj panorami čija riječ,

¹³ Aleksandar Leso Ivanović, *Jutro jugova*, OKF, Cetinje, 2011, str. 155.

¹⁴ Isto, str. 9.

ali sam i život pjesnika jesu integralni dio te panorame o teškoj „sudbini“ i „istoriji“ Crne Gore, i koji određuju njen umjetnički izraz, ali i njeno crnogorsko biće u cjelini.

Bibliografija

- Ivanović, Aleksandar Leso: *Jutro jugova*, OKF, Cetinje, 2011.
- Lešić, Zdenko: *Teorija književnosti*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Flaker, Aleksandar: *Period, stil, žanr*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Perović, Sreten: *Studije, kritike, eseji*, Fondacija Prijateljstvo, Podgorica, 2012.
- Prust, Marsel: *Kad bi svet propao*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.
- Stivenson, Robert Luis: *Umetnost pisanja*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
- Stojović, Milorad: *Književne teme*, FCJK, Cetinje, 2015.

Ethem MANDIĆ

ON CREATION OF ALEKSANDAR LESO IVANOVIĆ

The author of this paper reveals the characteristics of poetry of Aleksandar Leso Ivanović, pointing to the importance and position of his poetry in the context of Montenegrin literature. The author defines the genre affiliation of Leso's poetry and offers a certain classification of Leso's poems into three mini-cycles.

Key words: *poetry, Aleksandar Leso Ivanović, poet, genre, mini-cycle, Petar II Petrović Njegoš*

UDK 821.163.4.09-1

Izvorni naučni rad

Anka VUČINIĆ-GUJIĆ (Podgorica)

Zavod za školstvo Crne Gore

anka.gujic@zss.gov.me

POETIČKA POLAZIŠTA SREDNJE I MLADE GENERACIJE CRNOGORSKIH POSTMODERNIH LIRIČARA

Višeznačnost i brojne kontradiktornosti u okviru poetike postmoderne pružile su pjesnicima kontinuiranu otvorenost za preispitivanje stvarnosti, koju mogu poznati samo putem znakova. Izbjegavanjem čvrstih kanona, osim kad je riječ o estetskim načelima, a prihvatanjem tendencija koje su obilježile evropsku književnost postmoderne, crnogorski postmoderni liričari su intertekstualnošću, citatnošću i dobro uklopljenim mitskim obrascima ostvarili značajan pomak u odnosu na prethodnike. Invarijantne jedinice poezije srednje i mlade generacije crnogorskih postmodernih poeta su: izbjegavanje čvrstih metričkih organizacija i rime, poetski začudne slike ostvarene čestom upotrebom metafora i simbola, s uglavnom prisutnim pesimističnim i melanholičnim tonom. U poeziji crnogorskih postmodernističkih poeta, uočljive su refleksije o smislenosti umjetničkog stvaranja i pisane riječi. Balša Brković, Pavle Goranović i Danilo Lompar bave se autopoetičnošću kazivanja. Autentičnim izborom tematske podloge predstavnici srednje i mlade generacije crnogorskih postmodernih liričara uspostavili su nove poetičke dominante, a osobenim konstruktivnim principima stvorili autohtonu paradigmaticu poetskih tekstova. Kombinacija proznog i poetskog, fikcije i faksije, uslova je da mimezis bude zamijenjen semi-ozisom.

Ključne riječi: *poetika postmoderne, crnogorski postmoderni liričari, autopoetičnost kazivanja, semiotski pristup*

Generacija crnogorskih pjesnika stasala 90-ih godina 20. vijeka doprinijela je modernizaciji lirskog modaliteta pjesme i napravila iskorak iz lokalnog i shematičnog. U *Biblionu* (izbor iz crnogorske poezije 90-ih) u kojem su zastupljeni Balša Brković, Pavle Goranović, Aleksandar Bečanović, Sanja Martinović, Danilo Lompar i drugi, uočava se intelektualni i artistski kontekst njihovog pjesništva. Odbacivši realistički diskurs i epski narativ, crnogorski

postmoderni liriciari produbili su poetsku misao modernom univerzalnošću i doprinijeli njenoj semantičkoj složenosti. Dubinom lirsko-narativne apstrakcije crnogorske postmoderne poete su u dodiru sa širokim spektrom poetičkih pristupa utemeljenih na metatekstualnosti.

Dominantno obilježje postmodernizma u književnosti jeste proces dekonstrukcije, gdje svako djelo gradi sopstvenu poetiku koja se ne uklapa u aktuelnu stvaralačku praksu, već je uvijek iznova stvara. Ali iterabilnost jezičkih činilaca ili ponovljivost teksta pokazuje da tekstualni znak posjeduje neku vrstu idealnosti, tj. da uspijeva da svoju različitost sačuva od svih konkretizacija i od ma koje konačnosti. Zato se veoma često povodom postmodernističke književnosti govori o literarnom elitizmu, odnosno o literarnom senzibilitetu podrazumijevanog čitaoca, kao i o njegovom poznavanju književnoumjetničkih stvaralačkih postupaka. „Književnost se služi govorom, obrađuje ili doteruje njegove pukotine i međuprostore, ne odmerava snage s onim što je već rečeno, već sa samom igrom subjekta o kojem govori, ona otkriva smisao reči. Dobro zna da snaga jezika može da je spase, ali upravo zbog toga je spremna na abjuraciju, da kaže i porekne ono što je rekla, uzjoguni se i izmiče lako, ne uništava znake, pušta ih da se igraju i igra se s njima. Ako je, a jeste, književnost oslobađanje od moći jezika, ona zavisi od prirode te moći.“¹ Crnogorski postmoderni liriciari su u odnosu na prethodnike bitno izmijenili strukturu poetskih tekstova, a osobenom semiotikom doprinijeli su autopoezičnosti crnogorske postmoderne poezije. Kada je riječ o konstruktivnim principima njihovih poetskih tekstova uočljiva je dezintegrisanost forme, a njihov metrički obrazac karakteriše heterometrično segmentovanje govornog niza, kao i slobodnije (osamostaljenje) uređivanje sintaksičkog niza.

U postmodernističkom duhu je slabljenje rime do siromašne i nepravilne, do rimoida i najzad do njenog gubljenja, jer u slobodnom stihu metar ne ograničava raspored riječi. Prevlast je preuzelo sintaksičko načelo, dok se metar osjeća samo kao prigušeni fon. „Ali i kada je ta uloga metra ukinuta preostaje grafički momenat, uobičajeno pisanje stihova jednog iza drugog po vertikali. Takvom čisto grafičkom razdeobom programira se način čitanja: svaki redak uzima se kao celina ili jedinica koja se samerava s istorodnim jedinicama koje joj prethode ili slede.“²

U crnogorskoj postmodernoj lirici specifični metrički konstrukti koreliraju s poetičkim polazištima ili lajtmotivskim nizovima – smrt kao pjesnička konstanta, dubinska melanholija kao izraz moderne osjećajnosti, krug kao paradigma egzistencijalnog nemira, a u svoje poetske tekstove crnogorski

¹ Umberto Eko, *Svakodnevna semiotika*, Beograd, Narodna knjiga/Alfa, 1997, str. 106.

² Novica Petković, *Ogledi o srpskim pesnicima*, Beograd, 2004, str. 129.

postmoderni liričari uključuju i diskurzivni opis prirode poezije. Poput Borhe-sove priče *Vavilonska biblioteka*, koja kao svojevrsni misaoni eksperiment za predmet ima univerzum, ali gdje narator izriče krhku nadu u smisao biblioteke koja je metafora svemira, istorije, pojedinačnog ljudskog života, literature, **Balša Brković** poetskim tekstom *Vavilonska* implicitno uspostavlja analogiju između biblijske vavilonske kule i vavilonske biblioteke, ali u prilično ironijskom i parodijskom civilizacijskom kontekstu. „Teza dekonstrukcije bi glasila: značenje je vezano za kontekst, ali je kontekst neograničen. Svaki je znak ponovljiv, ali ta ponovljivost nije iterativnost, već je iterabilnost: on može stupiti u beskrajno mnogo novih okruženja, a ta kontekstualna okruženja nije moguće unapred opisati, normativno ili na drugi način odrediti, što znači da se ni učinci – kao posledice izvesnog uzroka, navodnog identiteta znaka – ne mogu ograničiti.“³ Osim toga, metafora Vavilonska biblioteka jedno je od najproduktivnijih određenja literature uopšte, a posebno postmodernističke poetike koja izjednačava iskustvo života i iskustvo čitanja. Metafiktionalnost je kod Balše Brkovića, kao i kod drugih postmodernističkih autora, svojevrsno poetsko stanovište da se destabilizovane vrijednosti još jednom preispitaju, pa biblijska stilizacija – da je svako ispisivanje građenje vavilonsko i semantička odstupanja oksimoronskog tipa – da smo mi „blažene zvijeri“ i da nam sljedeće „raskošna kazna“ na prolazu kroz kapiju umjetnosti, stvaraju jak energetski momenat. Semantička korelativnost poetskog iskaza (*sve teže je napisati pismo*) s literarnom i mitološkom asocijacijom (*Penelopino tkanje moje civilizacije / obnoć se razvezuje, lako kopni*) upućuje ne samo na autorovu diskurzivnu formaciju, već i na intersubjektivni fenomen koji ima konstitutivnu ulogu u stvaranju simboličkih sistema.

Ako su sve riječi kazane,
sve se, reklo bi se, već dogodilo.

Ako su sve riječi bile još u Njegovoj srdžbi,
Onda smo mi oduvijek – umorni. /**Vavilonska**/

U odnosu izrazite suboordinacije jezičkih jedinica, uočljivo je penjanje tona karakteristično za protazu, nasuprot njegovom padanju u apodozi, ali i pojačana iskazna vrijednost tih stihova. Ako ironija predstavlja višak ili nadopunu (suplement) svijesti, kojom zauzima razmak ili distancu, a time i otpor prema drugom, onda Balša Brković svojevrsnim preokretom i premještanjem upućuje na nezavidan položaj čovjekovog bitisanja. Jer u toj korelaciji čovjek – riječ,

³ Novica Milić, *A, B, C, Dekonstrukcije*, Beograd, Narodna knjiga, 1997, str. 101.

umeće ironiju kao govor distanciranog smisla, značenja koje se okreće od sebe i ustaje protiv sebe, da bi parabasom, koja predstavlja trenutak obraćanja čitaocima u autorskom svojstvu, došao do intelektualnog umora 21. vijeka.

Ipak, sve širi je rub neizrecivog.
I sve je teže jesti mrak posljednjeg Ništa
i bljuvati svjetlost koja sve pretvara u Jest,
u izvjesnost jezika. /Vavilonska/

Tako Balša Brković pokazuje „da vrijednost tropa nije svodljiva na pojam, budući da kao retorički model uvijek nosi snagu razgradnje ili dekonstrukcije stabilnih, definitivnih poredaka, uključujući tu poredak vlastitog modusa, odnosno subjekta koji bi takvom modusu pripadao. Pomacima na paradigmatškoj ili sintagmatškoj osi pjesnici se primiču samodovoljnosti poetskog izražaja koji ne podliježe arbitraži smisla ili istine izvan sebe“⁴. Sintagmama *jesti mrak* i *bljuvati svjetlost* horizontalno povezanim, a poetski začudnim, smanjuje se predvidljivost, a povećava obavještenje, a što je obuhvatniji obavještajni rezervoar sintagme, to je prodorniji i njen poetski materijal. Pri građenju tropa veoma je bitan udio vokabularne paradigmatske kao konvencionalne supstance značenja i Balša Brković vješto koristi taj poetski manir. Prebacivanja po kontrastu iz jednog u drugi disparatni niz, kao i binarna opozicija svjetlost-mrak, Ništa-Jest stvaraju niz okazionalno-poetskih antonima, ali sintagma *izvjesnost jezika*, upućuje da „je dar jezika sintetičko stanje u kome se modaliteti forme i izraza doživljavaju samo kao neizbježna, ali slučajna prilagođavanja“⁵.

Postmodernističko povlačenje autorskog glasa navodi Brkovića da prološki i epiloški konstrukt pjesme bude poetski solilokvij (ko bi danas usudio se / započeti pjesmu sa „ICH bin / i korelira s prološkom sintagmom *Paučina autorstva*), gdje je mreža još jedna slika ispoljavanja kao emanacije bitka, budući i da je pauk izvlači iz vlastite supstance. Specifičnim postmodernističkim diskursom pjesnik tumači sebe kao ništa koje tumači Znakovlje, da bi došao do onog nešto – koje je rođeno od Ničega koje se igralo znakovljem. Ništa i Jeste su invarijantni strukturni činioci poetskih tekstova Balše Brkovića. Tipičnim semiotičkim postupkom u kome je znak spoj označitelja i oznake i poetski tekst se može odrediti prema znakovnom sistemu ili konfiguraciji kodova u svijesti čitalaca sa kojim književni znak stupa u odnos.

⁴ Vlatko Pavletić, *Ključ za modernu poeziju*, Zagreb, Globus, 1986, str. 19.

⁵ Alen Gerbran, Žan Ševalije, *Rečnik simbola*, Novi Sad, Izdavačka kuća KISA, str. 328.

Postoje sve boje,
Plavo i Ništa. /*Plavo i ništa*/

Nakon prvog segmentovanog retka (postoje sve boje), stvara se učinak iznevjerenog očekivanja koji se zasniva na apriornoj inerciji percepcije, na navici i prethodnom iskustvu. Ulančanost plave boje, koja upućuje na predstavu o mirnoj i uzvišenoj vječnosti i budi u čovjeku želju za natprirodnim, sa stilom ništa pokazuje da se svaki pjesmotvorni element otima automatizmu percepcije i automatizmu komunikacije – izbjegavanjem svega predvidljivog i tako stvara preduslov za pojavu nekonvencionalnog iskaza. Epiloški segment ukida mogućnost dvojenja, jer „jezik samo kaže / da svijet jeste“ i semantički je premrežen sa lirskim fragmentima o poeziji „jer samo ona beskrajno varira genezu, a geneza je čin koji inauguriše JESTE – s jedne strane koncept geneze uvodi u hermeneutiku globalnog momenat smrti kao neodvojivi dio moći rođenja, a s druge strane – ukoliko kanimo previdjeti ovu mogućnost dvosmjerne konačnosti, geneza je najnedohvatljiviji mistički momenat Svepovijesti.“⁶ Tako Balša Brković postmodernističkim manirom koristi multižanrovski pristup u cilju demistifikovanja poetskog diskursa. „Poezija je prevođenje. Neizrecivog u Izrecivo. Iz Božanskog u Jezik. Iz igre u znak.“⁷ Objelodanjivanje semantičkih diferencijalnih parova (neizrecivo-izrecivo, igra-znak), koji se nalaze u njihovoj smisaonoj strukturi, a koji su po opštem rečničkom značenju antonimi, pokazuje kako su ovdje strukturno izjednačeni, a jedinstvo koje proističe iz konflikta konkretnih podstruktura povećava informacionu mogućnost umjetničkog teksta.

SOLEDAD

- Između moje moći da kažem,
i tvoje da čuješ,
stanuje sam ĐAVO.

Soledad (samoća, usamljenost) u izvornom značenju je popularna špansko-andaluzijska narodna pjesma snažnog individualnog izraza i melanholičnog tona, a kasnije i omiljen naziv za zbirke umjetničkih lirskih pjesama. Đavo simbolizuje sve one snage koje uznemiruju, slabe svijest i vraćaju je prema neodređenom i ambivalentnom, pa takav kodni signal predstavlja zamjenu očekivanog semantičkog polja njemu suprotnim. Lirska minijatura

⁶ Balša Brković, *Dvojenje*, Podgorica, DUKS, 2001, str. 102.

⁷ Balša Brković, n. d., str. 117.

usložnjava semiozu tropom – đavo, jer se svaka referenca vrši posredstvom nekog indeksnog znaka, čak i kada je sama rečenica sastavljena od simbola. Međutim, na sintagmatskoj osi na kojoj se uspostavlja odstupanje stvara se unutarstihovni napon moje-tvoje, kažem-čuješ. I ako su intonacija i sintaksa prilagođene metričko-ritmičkoj strukturi, strofe zadržavaju motivisanost grupisanja stihova, ali ih njihova heterometričnost približava proznoj paradigmi.

Kad bi sav smisao mogao
da jeste u jednom znaku
(ko mapa kosmosa
u omjeru jedan prema jedan)

za Sveto Ništa – apoteoza mraku,
requiem za Kazani svijet,
posljednji put gledan... /*Smrt i rođeno u istom*/

Ponavljanje foneme *s* izaziva tendenciju da se leksemama pripiše neko objektivno značenje, jer riječ kao da je do tada jedinica čija smislenost predstavlja prezumpciju, a njeno značenje tek treba ustanoviti. Međutim, popunjavanjem tih fonema značenjima koje stvara data tekstovna struktura postaju posebne „okazionalne“ riječi, tj. „rezerve su za semantičko douređivanje teksta“.⁸ Paradoksalnom formulacijom – za sveto ništa, koje je oblik negativne motivacije, ovdje je okarakterisano ogledanje suprotstavljenih riječi kao stvaranje novog značenja koje nije sadržano ni u jednoj od njih posebno. Semantička konfrontacija zbog svoje sposobnosti da zbližava veoma udaljena značenja (sveto ništa, apoteoza mraku) uslovljava bogatstvo poetskih značenja. Modifikovana protaza (*kad bi sav smisao mogao da jeste u jednom znaku*) riječ za sve, uz izostavljenu apoteozu, semantički korelira s dobro uklopljenom parentezom.

Danilo Lompar pomoću biblijski kodiranih sugestivnih struktura i stilema redukuje stih na jednu riječ, ali reducirana organizacija govornog niza implicira i složenu semantiku. Sa stepenom izdvajanja rečeničnih djelova, zapravo nove eliptične rečenice (Znaš) koja vodi do osamostaljivanja u parcelaciji, raste i uloga i značaj sintaksičke intonacije. Slobodnijom preraspodjelom i promijenjenom distribucijom u sintaksičkom ulančavanju, lakše se percipira ono što se u dubini podrazumijeva.

I na kraju bićeš

⁸ Lotman, J. M., *Struktura umetničkog teksta*, Beograd, Nolit, 1976, str. 158.

znaš
na početku
Lavirinta
Biblioteke

i jedno jedino pitanje
neće dobiti odgovor
(svijet je nestalan
od početka)

ali će postojati
trag
(međ mnoštvom)

jer pokušao si
bitisanjem

ne biti iluzija postojanja
stravičnog kruga... /*Biblijska tuga*/

Imajući u vidu da je metafora moć premještaja i moć prenosa, lavirint biblioteke postaje metonimijska oznaka nedokučivosti životnog smisla, ali postoji i iskonski nagon da čovjek autentičnim bitisanjem ostavi trag u pokušaju dosezanja vječnosti, kako je krug i protumačen u hrišćanskoj ikonografiji. Ako je krug simbol proticanja vremena, onda mu sintagmatska odredba stravičan pruža negativne konotacije. Unutarnjim pomjeranjima razbija lirsku homogenost, a u sklopu parenteze uključuje filozofeme – svijet je nestalan od početka – i misao razvija na aforističko-teorijskom planu, da bi na slikovno-pjesničkom razvijao poeteme, tj poetičke ili poetološke iskaze.

Pavle Goranović autopoeitičnost kazivanja ostvaruje u pjesmi *Odmotavanje teksta* (Ne pišem zbog bijega, već radi pomirenja sa svijetom), ali ako za svaku knjigu ima po jedan miris koji se ravna sa značenjem, onda se knjiga kao simbol znanja i mudrosti podiže za stepen više i postaje simbol svijeta.

Posudio sam od alhemičara
upotrebu riječi *melasholia*,
da bi otpočeo potragu
za sveprožimajućim.
Zbilja, ta crna žuč bi morala biti
Postavljena negdje na početku. /*Odmotavanje teksta*/

Poput alhemičara koji umjetnošću transmutacije pretvara metal u zlato, njemu je melanholija, koja je invarijantna jedinica crnogorskih postmodernih liričara, inicijalni element u pokušaju demistifikovanja svijeta. Siječenjem govornog niza (da bi otpočeo potragu / za sveprožimajućim) stvara opkoračenje, koje doprinosi da složenica – sveprožimajućim – bude pozitivno konotirana i postane izrazito stilogeno sredstvo. Polazeći od Aristotelovog stava da je crna žuč svojstvena većini pjesnika i nekim filozofima i čini ih duševno labilnim, čudljivim, ali i stvaralački produktivnim, Pavle Goranović je stavlja na početak, dajući joj funkciju unutrašnjeg pokretača.

Prisustvujemo, dakle, odmotavanju teksta.

Goranovićeva sintagma *odmotavanje teksta* upućuje da je tekst otvoren prema drugom – bio taj drugi čitalac, kontekst, drugi tekst, ili pak on sam ukoliko se razumije u odmaku od sebe. Postmoderna literatura može biti razumljiva na više načina od kojih nijedan ne mora da odnese prevagu.

Ostaje ČITANJE,

i rijetka mogućnost opstajanja. /*Odmotavanje teksta*/

Ako je čitanje jedna od najsloženijih operacija čovjekova uma, jer obuhvata sintetički spoj percepcije, rekognicije, refleksivnosti i senzitivnosti, onda je semantičkom usklađenošću sa stilemom opstanak dat jedan od modaliteta osmišljene egzistencije. Ali, pošto se između različitih činilaca, slojeva i nizova čitanja uspostavljaju dinamički odnosi zasnovani na korelativnosti ili odstupanju, heterogenost tih relacija uslovljava „rijetku mogućnost opstajanja“.

Aleksandar Bečanović u poetskom tekstu *Melanholija desnice* navodi da je svijet neizlječivo pismo i da su podesni tropi: zbijanje života, aktiviranje oznake, dok upit ostaje i nakon činjenice.

Sugestivnom metaforom (*svijet je neizlječivo pismo*) Aleksandar Bečanović pokazuje da „pismo materijalizuje objavu, ono prekida ljudsku vezu i zamjenjuje je svijetom znakova“, a sintagmatskom odredbom *neizlječivo razbija* statični simetizam. Međutim, pošto svaka figura podrazumijeva jedan proces dekodiranja koji se odvija u dvije faze od kojih je prva uočavanje devijantnosti, a druga njeno ispravljanje, onda se i u semantičkoj ravni nijansiraju značenja. Semantička povezanost svijeta i pismene komunikacije pokazuje da metafora može biti i ikonički znak, ali samo u onoj mjeri u kojoj zadržava svojstvo označenog predmeta.

Iako je žena vezana za prve iskonske snage i preko nje muškarac komunicira s njima, u poetskom tekstu *RAVENA* navodi se – „Žena je odsustvo znakova i stoga podložna svakoj hermeneutici, podjednako gruboj i nježnoj,

jedino stvorenje čiji je smisao bivao kroz tijelo, pa tjelesno treba rastočiti. Svijet kao metonimija, metonimija kao svijet, realnost. Ništa nije nečitljivo, ništa izuzev Bog (jer nije u nužnoj vezi sa onima koji postoje, u odnosu na njih je nezavisan, izdvojen, dakle apsolutan)“.

PRIJATELJ

U pustinji,
melanholična je plemenitost citata.
U pustinji
pijesak je jedini prijatelj.

Parataksička ponavljanja i paralelizmi variraju dva osnovna simbolička značenja pustinje, kao početnu načelnu istovjetnost i kao neplodan prostor pod kojim treba tražiti stvarnost. Redukovanjem stiha na jednu riječ usložnjava semiozu, a misao segmentovanog retka (*melanholična je plemenitost citata*) difuzan je.

Sanja Martinović kao predstavnica crnogorskog ženskog postmodernog pisma nenametljivo iskazuje poziciju ženskog subjekta, koji teži ispisivanju osobenih tragova u odnosu prema drugom. Njen samosvojni poetski glas uslovio je elastičnu sintaksu koja je povezana s elastičnim ritmičkim nizom, a sistem različitih opkoračenja pretvorila je u instrument za postizanje začudnih dejstava, čime korespondira s tokovima postmoderne umjetnosti.

Filosofije naših roditelja
skupljaju prašinu
u bibliotekama gradova
kojima je nekada šetao Platon
i pričao o prividu
o kojem i mi pričamo
osvajajući šumu
laganim koracima. /*Soba moje bake*/

Sažimanje koje ide do krajnjih granica aluzivnih napomena i nekad teško odgonetljivih stihova svodi poetski tekst na niz ikonički uočljivih detalja. Nedoumica koja prati čitalačko određivanje pripadnosti pojedinih riječi pret hodnom, odnosno sljedećem kontekstu doprinosi neočekivanim suznačenjima i semantičkim udvajanjima i pretapanjima. Modelom očuđivanja Sanja Martinović poetski sugerše prevaziđenost „filosofije naših roditelja“, ali i našu vječitu potrebu za osmišljavanjem egzistencije, pa makar bio to samo privid.

Za poeziju **Ljubete Labovića** karakteristične su metasemantičke metaforičke tvorbe, jer se svijet javlja u najrazličitijim metaforičkim sklopovima, povezan analogijom i daljnom realizacijom s beskrajem predmeta i pojava u funkciji prenositelja konotativnih značenja. Dubina slikovne (ikonične) podloge poetskog teksta uočljiva je jer su njegove pjesničke slike atipične i deformisane na semantičkoj ravni. Preuređeni sintaksički poreci unose nova, katkad jedva određiva značenja, pri čemu se potire granica između denotativnih i konotativnih. Kod smanjenog broja leksičkih jedinica značenja se prenose na njihove odnose i na nadrećenične (tekstovne) konstrukcije. Jezik je kod Labovića gotovo svuda prenapregnut. On piše nekom vrstom jezičkih formula, koje s izvjesnim naporom prije odgonetamo, nego što ih neposredno čitajući razumijemo jer su pjesme dobijene jezičkim i semantičkim zgušnjavanjem.

Stvaranje savršenog Oka

Genetskog arhetipa/iluminacije

/Opna-Kiša – Krovovi – Noć – Kavez/ */Poezija/Reprint/*

Težina opštenja, dovedena do same granice razumljivosti, nastaje i zbog čudnovatog vezivanja stilema, a visok stepen jezičkog sažimanja i do udaljšavanja slike od konkretnog, pojavnog, ka apstraktnom. Stvari da bi bile jezički posredovane, moraju se poništavati u svojoj jezičkoj datosti. „Literatura koja se poigrava jezikom predstavlja se kao aktivnost koja razgrađuje pravila i uspostavlja druga: privremena, važeća samo u kontekstu jednog diskursa i samo jedne tendencije, i iznad svega, važeća u okviru literarne radionice.“⁹

Zeleni pauk-

Jaje u mreži:

Ja sam napravljen od suza na kiši,

stvaram prijatelje u usamljenosti

Prijatelje imam koje ću tek naći! */Poezija/Reprint/*

Dihotomija između predmeta i znakova stvara otežanu formu, jer tropi rasklimavaju ustaljene odnose tako da poetski tekst postaje izvor čuđenja, a dopunski kod omogućuje da se prevlada kanonizovani odnos između oznake i označenog.

⁹ Umberto Eko, n. d., str. 119.

Ostali smo potpuno SAMI ,
zašto baš na Zemlji?

Uspavani Tvorac-pijano Jezgro /*Poezija /Reprint/*

Za razliku od frazeologizovanih (ustaljenih) spojeva riječi, gdje je veza između značenja i sintaksičkog mjesta najčvršća, sama značenja mogu biti toliko daleka da jedno pripada sakralnom, drugo profanom (tvorac, bog – pijano jezgro).

/Neizmjerni lavirint/Kavez/
Što on može da učini za Tebe ?
Ovdje- Unutra možemo biti
što hoćemo! /*Poezija /Reprint/*

Značenja riječi postala su kolebljiva zato što su ograničenja na njihovo kombinovanje znatno oslabljena. Tok transformisanja slike, uz neizbježno obrazovanje ili nešto drugačijeg ili sasvim novog značenja, doprinosi da je smisao pjesme čitljiv, ali pomjeren.

Promjena pjesničke svijesti koja uslovljava opis metafizičkog stanja sopstvenog iskustva doprinosi mikrolirskoj prepoznatljivosti crnogorskih postmodernih poetskih tekstova. Mikrosemantičku tenziju crnogorski postmoderni liričari stvaraju alogičnom i začudnom metaforom i modelima začudnog prenošenja značenja. Značenja riječi postala su kolebljiva zato što su ograničenja na njihovo kombinovanje znatno oslabljena, a tenzija dolazi od podjednakog isticanja mogućeg i nemogućeg u obrtu koji je ostvaren aktiviranjem jezičkog tropa. Načelo segmentacije koje se čas približava, čas udaljava od obične gramatičko-logičke raščlanjenosti sintaksičkog niza korelira sa semantičkim valerima crnogorskih postmodernih liričara.

Literatura

- Jovanović, B.: *Biblion*, Podgorica, 2006.
- *Poetika Montenegrina – crnogorska poezija XX vijeka*, Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2012.
- Brković, B.: *Dvojenje*, DUKS, Podgorica, 2004.
- Cerović, R.: *Crnogorsko književno iskustvo*, DANU, Podgorica, 2003.
- Pejović, B.: *Crnogorske književne teme*, Matica crnogorska, Cetinje, 2010.
- Bart, R.: *Književnost, mitologija, semiologija*, Nolit, Beograd, 1971.
- Bataj, Ž.: *Književnoszt i zlo*, BIGZ, Beograd, 1977.

- Gerbran, A., Ševalije, Ž.: *Rečnik simbola*, Izdavačka kuća KIŠA, Novi Sad, 2004.
- Eko, U.: *Svakodnevna semiotika*, Narodna knjiga/Alfa, Beograd, 1997.
- Epštejn, M.: *Postmodernizam*, Zepter Book Word, Beograd, 1998.
- Flaker, A.: *Period, stil, žanr*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.
- Fridrih, H.: *Struktura moderne lirike*, Svetovi, Novi Sad, 2003.
- Hačion, L.: *Poetika postmodernizma*, Svetovi, Novi Sad, 1996.
- Hristić, J.: *Oblici moderne književnosti*, Nolit, Beograd, 1968.
- Igliton, T.: *Iluzije postmodernizma*, Svetovi, Novi Sad, 1997.
- Ingarden, R.: *Doživljaj, umetničko delo i vrednost*, Nolit, Beograd, 1975.
- Jerkov, A.: *Nova tekstualnost*, Unireks, Prosveta, Oktoih; Podgorica, Beograd, Nikšić, 1992.
- Kajzer, V.: *Jezičko umetničko delo*, SKZ, Beograd, 1973.
- Kaler, Dž.: *Strukturalistička poetika*, SKZ, Beograd, 1990.
- Kompanjon, A.: *Pet paradoksa modernosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012.
- Liotar, Ž. F.: *Postmoderno stanje*, Bratstvo – jedinstvo, Novi Sad, 1988.
- Lotman, J. M.: *Struktura umetničkog teksta*, Nolit, Beograd, 1976.
- Markjevič, H.: *Nauka o književnosti*, Nolit, Beograd, 1974.
- *Metafora, figure i značenje*, Zbornik teorijskih radova (izabrao i priredio Leon Kojen), Beograd, 1986.
- Milić, N.: *A, B, C, Dekonstrukcije*, Narodna knjiga, Beograd, 1997.
- Milosavljević, P.: *Metodologija proučavanja književnosti*, Trebnik, Beograd, 2000.
- Milosavljević, P.: *Logos i paradigma*, Trebnik, Beograd, 2000.
- Mukaržovski, J.: *Struktura pesničkog jezika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1986.
- Oraić-Tolić, D.: *Muška moderna i ženska postmoderna*, Naklada Ljevak d.o.o., Zagreb, 2005.
- Pavletić, V.: *Ključ za modernu poeziju*, Globus, Zagreb, 1986.
- Petković, N.: *Ogledi o srpskim pesnicima*, Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, Beograd, 2004.
- Petković, N.: *Od formalizma ka semiotici*, BIGZ, Beograd, 1984.
- Popović, T.: *Rečnik književnih termina*, Logos Art, Beograd, 2010.
- Rajić, Lj.: *Tekst u vremenu*, Geopoetika, Beograd, 2008.
- Solar, M.: *Edipova braća i sinovi, eseji*, Golden marketing/Tehnička knjiga, Zagreb, 2008.
- Solar, M.: *Povijest svjetske književnosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012.

- *Strukturalni prilaz književnosti*, (R. Bart, C. Todorov, Ž. Ženet, J. M. Lotman, K. Bremon, S. Lasić, A. Ž. Gremaš, A. K. Žolkovski, N. Milošević), Nolit, Beograd, 1978.
- Škreb, Z./Stamać, A.: *Uvod u književnost*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1983.
- Vinogradov, V. V.: *Stilistika i poetika*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1971.

Anka VUČINIĆ-GUJIĆ

POETIC POSTULATES OF MIDDLE AND YOUNGER GENERATION OF MONTENEGRIN POSTMODERN LYRICISTS

In this paper, the author notes that ambiguity and numerous contradictions within the postmodern poetics have provided poets with continuous openness to reviewing the reality which can be interpreted only through signs. By avoiding solid canon, except when it comes to aesthetic principles, while accepting the tendencies that have marked the European literature of the postmodern, Montenegrin postmodern lyricists have made significant progress in comparison with their predecessors in terms of inter-textuality, citations and well-blended mythical forms. Invariant units of poetry of middle and young generation of Montenegrin postmodern poets are: avoidance of solid metric organization and rhymes, wondrous poetic images generated through frequent use of metaphors and symbols, with mainly present pessimistic and melancholy tone.

Key words: *postmodern poetics, Montenegrin postmodern lyricists, semiotic approach*

UDK 821.163.4.09-32Lalić M.

Izvorni naučni rad

Lejla VESKOVIĆ (Bijelo Polje)

lejlagene@yahoo.com

NOVA ČITANJA ROMANA *LELEJSKA GORA* MIHAILA LALIĆA

Rad nastoji da u okviru teorijskih koncepata novog istoricizma i kulturnog materijalizma ponudi drugačija čitanja romana *Lelejska gora* Mihaila Lalića. U radu se skreće pažnja da praksa čitanja romana kao političke legitimacije ideja NOB-a nije utemeljena u tekstu. Roman je moguće čitati kao disidentsko štivo u krajnjoj liniji. U radu se takođe *Lelejska gora* čita kao egzistencijalistički roman budući da ispituje univerzalne ideje tjeskobe, otuđena, pobune i angažmana koje se vezuju za egzistencijalnu prozu. U žanr egzistencijalnog romana Lalić uvodi novinu da se na tragu anarhizma ispituju mogućnosti pobune čovjeka protiv društva ali i kosmičkog poretka. Ispitivanjem mogućnosti borbe za slobodu ličnosti i društva roman se stilski nadovezuje na tradiciju herojske epike koja je takođe njegovala kult borbe za slobodarske ideale. Rad takođe ispituje na koji način se figura žene i romantične ljubavi uklapa u tekst koji ovaploćuje humanističke ideale apsolutne slobode čovjeka od bioloških, društvenih i kosmičkih stega.

Ključne riječi: *Mihailo Lalić, Lelejska gora, pobuna, sloboda*

Književna kritika roman *Lelejska gora* Mihaila Lalića opisuje kao izdanak modernog romana pisanog na principima socijalističkog estetizma u kome se tehnikom unutrašnjeg monologa pripovijedanjem u prvom licu obrađuju teme iz NOB-a. Roman je duboko ukorijenjen u književno-istorijske tokove svoga vremena koje je tražilo od pisaca da ispune dug prema revolucionarnoj borbi i prema socijalističkoj izgradnji, ali i da grade nove „moderne“ književne forme na temeljima estetizma, formalizma i avangardizma.¹ Lalić je uspio da na pozadinu romansirane istorije koja zadovoljava književnu politiku svoga vremena nadogradi tekst u formi poeme u prozi koji svojim smislima transcendiru stvarnost na koju se odnosi.

¹ Vidi: Palavestra (1972); Deretić (1983); Minić (1984).

Društvenu stvarnost romana ispisuju sukobi partizana i četnika za vrijeme tzv. osijeka revolucije 1942. u okupiranoj Crnoj Gori kada su glavnine partizanskog odreda povučene u Bosnu, a pojedini mještani ostavljeni da kao ilegalci drže uporište u narodu i šire ideje komunizma. Sižejna linija prati romansiranu istoriju revolucionara Lada Tajovića koji se igrom slučaja odvaja od već razbijene partizanske čete i bježeći od hajke četničkih hordi sakriva se u Lelejsku goru. U primordijalnom stanju Lelejske gore Ladova ličnost se svodi na nagone i reflekse koji mu pomažu da spasi ucijenjenu glavu. U atmosferi poremećenog prirodnog, društvenog i kosmičkog poretka Lado uzima pravdu u svoje ruke i po mjeri svojih ideala zavodi red u Leleji. Kolateralna šteta su Ladove oslabljene moralne kočnice koje nisu opterećivali ni Lada ni kritiku, jer se na moralna zgrešenja u ime ideologije gledalo kao na prirodni put koji moraju da pređu buduće narodne vođe.

Ideologijski potencijal u romanu izvlači se iz sukoba ideja klase koja je htjela da ustoliči komunizam i dijela te iste klase koja je htjela da sačuva poredak održavan na trojstvu kralja, srpstva i pravoslavlja. U borbi za privilegije potonji su predstavljeni kao skloni interesnoj saradnji sa italijanskom okupacijom. Narod je predstavljen kao dezorijentisana masa nezainteresovana za slobodarske ideje koje će im donijeti svijetlu budućnost, već isključivo za očuvanje gole kože i mogućnosti špekulacije u ratnom bezakonju. Na revolucionarne teme i Drugi svjetski rat gleda se sa vremenske distance iz ugla pobjednika, pa je stoga Lelejska gora i čitana kao katekizam Komunističke partije.

Ako se čitalac odvoji iz Ladovog ideološkog svjetonazora, zapaziće da je narodnoj masi sličan, jer mu je glavni interes „hrana i džebana“, a ne razlikuje se ni od četnika, pošto i Lado hoće da sveti svoje mrtve, hara po udovicama, otima, zastrašuje i batina. Indoktrinirani čitalac mu gleda kroz prste na počinjena zlodjela i nestašluke, jer ne mjere se istim aršinima partizanska i izdajnička „skretanja ulijevo“.

Kada je došlo vrijeme da gubitnici koje je Lalić „pošteno ocrnio“ konstruišu kulturni prostor po svojoj mjeri, oni su ga kao nepodoban ideologem izbrisali iz tog prostora. Zagovarači rehabilitacije četništva su moguće požurili da izbace Lalića iz sistema obrazovanja, jer se *Lelejska gora* može čitati kao preteča izjednačavanja četnika i partizana.

Lado se izgovara za svoje zločine time što su oni počinjeni u ime uzvišene ideologije, a ne sitnih interesa:

„Ja nijesam izdajica. Sve drugo jesam: lažov, lupež, ženskar pomalo. I ubica sam, kad mi dođe s ruke, i da zavedem i podvalim – samo u izdaju sigurno neću, to je tabu!“ (LG, 360).

Iako u romanu nije ponuđeno razmišljanje Ladovih neprijatelja o svom ponašanju, ne treba isključivati da je sličnim riječima o sebi mogao da se izja-

sni i prosječan četnik iz Lelejske gore, pošto su i oni nesumnjivo imali svoje ideale i ideologiju. Za čitaoca koji na četničke i partizanske žrtve ne gleda kao na „naše i vaše mrtve“ zločini u ime ideologije jednako su za osudu.

Lelejska gora se u nastavi tradicionalno obrađivala kao tekst koji se stavlja na stranu komunizma u sukobu partizana i četnika. Ako se izuzme da je djelo namjenski korišteno za legitimisanje komunističke vlasti, može se pretpostaviti da je do zabune moglo da dođe zbog pripovijedanja u prvom licu, iz ugla partizana Lada Tajovića koji se nedvosmisleno stavlja na stranu komunizma. Čitalac koji je neopterećen ovim sukobom u tekstu ne pronalazi razloge da bilo partizane bilo četnike uzima kao modele ponašanja, jer im se može prigovoriti za ista nedjela. Izbacivanje *Lelejske gore* iz nastave, umjesto njenog naknadnog čitanja, je novi pokušaj zloupotrebe romana u političke svrhe bez ikakvog povoda u samom tekstu.

Čitalac sklon pretjerivanju može da tumači koncipiranje lika Lada Tajovića čak i kao latentnu kritiku komunističke vlasti. Lalić je mogao da zna na osnovu iskustva svog zemljaka Milovana Đilasa da sve dok ti je „izdaja tabu“ drugovi neće da zalaze u „moral tvoje anatomije“. U prilog ovom pretjerivanju ide Đilasova pokajnička izjava na Trećem plenumu da su mu drugarske kritike otvorile oči i da mu je „đavo pao sa duše“. U romanu *Lelejska gora* đilasovštinu širi upravo đavo. Rasprave između Lada i đavola mogu se tumačiti kao društveni pregovori između rezidualne komunističke ideologije i emergentne struje koja traži veću utemeljenost komunizma u praksi, ali ne i njegovo ukidanje, jer bi takvi zahtjevi poremetili umjetničku vrijednost teksta.

Već je ukazano da vrednovanje romana koje se izvodi iz sižejne linije kao sukoba slobodarskih partizana i izdajničkih četnika je površinsko i izmanipulisano budući da na planu sukoba ideologija roman ne nosi ni estetsku, ni idejnu vrijednost. Komunizam u romanu je simbol a ne zagovarana ideologija.

U romanu *Lelejska gora* hronotop, likovi i ideje transcendiraju svoje primarno značenje i prevazilaze granice teksta. Iza linije matriksa *Lelejska gora* postaje mikrokosmos, rat i revolucija zgusnuti život, komunizam nada i smisao, narod everyman, a Lado čovjek-demon. *Lelejska gora* je prostor utvara, magli, pećina, bespuća i ambisa koji ipak skriva ostatke rajskih vrtova na koja je Lado jednom i nabasao. Rat i revolucija su scenografija po kojoj divljaju buka i bijes, a narod na toj pozornici je glumac rastrgnut između erosa i tanatosa čije individualne sudbine ilustriraju varijante ljudskog pada.

Čitalac iščitava ova fatalistička značenja između redova pa mirno prelazi preko Ladove izjave da:

„kad bijemo, ubijamo i ginemo – činimo to za komunizam, za zanosnu mješavinu nade i smisla.“ (LG, 544).

Književnost poznaje i druge likove koji su ubijali zbog ideja i (be) smisla, pa su čitaoci besprekornog morala ipak bili na strani ubica i zločinaca. Uspostavljeni „objektivni korelativ“ se tumači kao razlog identifikacije čitalaca sa negativnim likovima. Naime, u romanu se nudi skup objekata, situacija, lanac događaja, koji su formula određene emocije, pa date eksterne činjenice uzrokuju čulno iskustvo, to jest emociju (Eliot: 1950, 121–126). Odnosno u krajnjoj liniji recipijent na osnovu ponuđenog kulturnog uzroka prepoznaje određenu strukturu osjećaja koja mu je bliska.

Možemo pretpostaviti da čitalac u romanu prepoznaje univerzalne ljudske emocije straha koje proizilaze iz „specifične egzistencijalne situacije“. Egzistencijalnu situaciju uzrokuju prerogativi ljudskog roda – teret slobode, slobodna volja i mogućnost izbora. Roman propituje učenje filozofske antropologije koja čovjeka vidi kao nedovršeno biće a smisao ljudskog postojanja kao ljudsku težnju da realizuje svoju urođenu prirodu kroz prihvatanje nezavisnosti i slobode. Lelejska gora funkcioniše poput Zone Andreja Tarkovskog kao mitski međuprostor koji ispunjava skrivene želje. Skrivena Ladova želja pokazalo se bila je univerzalna ljudska potreba da „vodi svoj život, a ne naprosto da živi“.

U zoni Lelejske gore sav teret ljudskog postojanja u svom ogoljenom obliku obrušio se na Lada. Lado nema mogućnosti da osjećaje bezdomnosti, odvojenosti i konačnosti zamagljuje identifikacijom sa grupom ili konformizmom jer su mu uskraćeni i ovi samoobmanjujući društveni mehanizmi.

U tekstu su navedene okolnosti koje opravdavaju osjećaje usamljenosti, obamrlosti i prestrašenost. Lado je stvarno prepušten sam sebi i otuda osjećaj usamljenosti, Lado nema krov nad glavom, hranu i odjeću – otuda osjećaj obamrlosti, Lada žele da ubiju – otuda strah od smrti. Već je ukazano da je u romanu pojavni svijet nije nosilac značenja već da je samo negativ svijeta ideja koji je pravi interes romana. Čitalac zato i naslućuje da pomenuti osjećaji prevazilaze svoje pojavne granice i evociraju nešto od metafizičkog užasa svijeta u koji smo bačeni. Lado se pobunio protiv metafizičkog užasa zato mu čitalac prašta zemaljske grijeha. Lado i sam sebi prašta grijeha što ga razlikuje od drugih pobunjenika u ime čovjeka kao što su Raskolnikov i Magbet. Njih dvojica nisu izdržali, ali Lado jeste:

„Moj spor sa svijetom primiće se kraju; pogodba je da on bije i da ja bijem, pa da niko ništa ne dobije. Ne kajem se savjest mi je mirna: bio sam se zainatio da natjeram zlo na bolje, a to i jačima teško ide.“ (LG, 445).

Lelejska gora se može smatrati egzistencijalnim romanom jer obrađuje teme koje proizilaze iz specifične ljudske egzistencijalne situacije kao što su otuđenosti, suvišnosti, besmislenosti, revolt i bunt. Lado se razlikuje od drugih egzistencijalnih junaka, jer je njegova pobuna aktivna, okrenuta ka svijetu

koji želi i uspijeva da oblikuje po svojoj mjeri. Kad je gladan ulovi bika, kad želi novo odijelo on otme oficirsko, kad poželi ženu nasrne na najljepšu, kad mu neko stane na put Lado se ne sklanja nego ga smakne, kad mu neko učini krivo Lado se osveti da ovaj zna šta ga je i zašto baš to snašlo. Njegov revolt je otvoren i komunikativan, pa zato kraj njega ostali egzistencijalni buntovnici djeluju kao anestetizirani pozeri.

I ovi razbojnički Ladovi postupci se ne čitaju kao prekršaji nego kao koraci ka apsolutnom osvajanju slobode. Lado sam sebe suočava sa strahom samo da bi ga prevazišao i postavio nove granice onoga što čovjek smije. Krajnja konsekvencija je osvajanje slobode od boga. Otud pojava đavola u romanu čija funkcija nije samo da širi „đilasovštinu“ nego i da figurira kao Lado alter-ego s kojim se on najzad i stopio. I figura đavola je stoga izložena načelu podvojenosti koji je u osnovi strukture romana, a odnosi se na mjerenje svih stvari po ovozemaljskim i onozemaljskim aršinima.

Lelejska gora se može čitati i kao bildungsroman. Roman prati rast i sazrijevanje Lada Tajovića. Sazrijevanje se ne odnosi na ideološko sazrijevanje mladog revolucionara. Lado Tajović prije treba da sazrije u Robin Huda svoga kraja čija djela treba da se urežu u kolektivnu svijest kao udaljeni san o slobodi o kom će sužnji kroz gusle da propjevaju „kad naiđe Arslan-pašina godina“. Osvajanje slobode se zamišlja kao neprekidan proces koji se neće zatrijeti sve dok ima neko da nosi „Bacanovu kapu“, odnosno dok je makar jedan čovjek u Lelejskoj gori san o ljudskoj slobodi je dostižan.

Kompletna istorija se sagledava kao kretanje naroda prema dostizanju humanističkog ideala apsolutne slobode čovjeka od bioloških, društvenih i kosmičkih stega. Kolektivno oslobođene ostvaruje se kroz revoluciju, a komunizam je samo simboličan korak naprijed prema dosezanju te slobode.

Možemo zaključiti da kada se komunizam podvrgne principu podvojenosti svojstvenom ovom romanu tada, ili se traži njegova revizija, ili se na nje ga gleda kao na simboličnog nastavljača slobodarske tradicije herojske epike.

Često se teoretiše kako se ljudska egzistencijalna ograničenost prevazilazi kroz ljubav. *Lelejska gora* se ogleda na duh herojske epike koji ne baštini kult romantične ljubavi. Uloga spasitelja ljudskog roda u romanu je povjerena revoluciji, a ne ljubavi. Otuda ne čudi što Lado svoju romantičnu upletenost vidi prije kao svoju slabost, negoli snagu.

Interesantno je da je ljubavni odnos Lada i Nede izuzet iz generalnog principa podvojenosti, pa ova zemaljska ljubav nema svoje onozemaljsko značenje. Ljubav između muškarca i žene nema uzvišeni smisao koji transcendiraju javni svijet. Ljubav na zemlji ima svoju biološku funkciju, ona je sublimacija seksualnog instinkta, ima i svoju društvenu pozadinu, Lado se konačno odobro-ljava da pozove trudnu Nedu kući kad je zafalio još jedan par ruku u njivi.

Istini za volju žene u Lelejskoj gori nisu predstavljene kao iracionalna i mušičava stvorenja, već su rame uz rame sa muškarcima i u ratu i u domaćinstvu. Ni Neda ne idealizuje svoju vezu sa Ladom nego na nju otvoreno gleda kao na svoju osvetu svekrvi koja je optuživala da je nerotkinja. Muškarci se takođe ophode prema ženama kao prema sebi jednakim. Lado se ne libi da išiba i opljačka staricu koja je zbog dobrih veza do tada neometano lovila u mutnom.

Uzvišene ideje lijepog i dobrog koje se tradicionalno vezuju za ljubav povremeno bljesnu u Ladovoj fascinaciji mrtvom dragom koja ove ideje ova-ploćuje. Proviđenje mrtve Vidre, kada je prizove Ladova mašta ili halucinacija, ukaže nam se kao posjeta lijepog i dobrog s onog svijeta. Ladova ljubav prema Vidri ostala je samo fascinacija i za njenog života, a pošto slične kvalitete ne pripisuje svom odnosu sa Nedom, možemo zaključiti da je u romanu realizovana ljubav isključivo ovozemaljska stvar.

Ponudeno čitanje *Lelejske gore* je pokušaj da se tradicionalna kritika osvježi novijim tumačenjima koja neminovno proizilaze u susretu različitih kulturalnih energija. *Lelejska gora* je dio trilogije pa bi tumačenje svakako bilo obuhvatnije da je roman tumačen u odnosu na svoju trilogijsku cjelinu.² Zdravko Velimirović je snimio istoimeni film 1968. po scenarijumu koji se adaptirao Branimir Šćepanović. Upporedna analiza romana i filmske naracije svakako bi dodatno osvijetlila neka od ovdje spomenutih stanovišta.

Lelejska gora je vrijedno svjedočanstvo o ljudskoj prirodi koje hvata sav raspon ljudskih niskosti i uzvišenosti u ekstremnim okolnostima rata i revolucije. Po snazi svog umjetničkog izraza spomenik je ljudskim stradanjima u Drugom svjetskom ratu u ravni sa zbirkom pripovijetki *Oproštaj s Marijom* kakav su mogli da izgrade samo očevici i neposredni učesnici rata kao što su bili Mihailo Lalić i Tadeuš Borovski.

Literatura

- Bečanović, Tatjana. 2006. *Poetika Lalićeve trilogije*. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
- Deretić, Jovan. 1983. *Istorija srpske književnosti*. Beograd: Nolit.
- Eliot, T.S. 1950. *Hamlet i njegovi problemi. U Izabranim Esejima*. New York: Harcourt, Brace & World
- Lalić, Mihailo. 1965. *Lelejska gora*. Beograd: Nolit.
- Minić, Vojislav. 1984. *Kritičari o Mihailu Laliću*. Beograd: Nolit.
- Palavestra, Predrag. 1972. *Posleratna srpska književnost*. Beograd: Prosveta.

² Vidi: Bečanović (2006).

Lejla VESKOVIĆ

NEW READING OF MIHAILO LALIĆ'S *LELEJSKA GORA*

Taking the perspective of new historicism and cultural materialism, the present paper attempts to offer a different reading of Mihailo Lalić's novel *Lelejska Gora* (The Wailing Mountain). The author draws attention to the fact that the practice of reading the novel as a political legitimacy of the National Liberation War's ideas is not grounded in the text. After all, the novel can be read as a dissident text. The paper also provides an interpretation of *Lelejska Gora* as an existentialist novel given that it examines the universal ideas of anxiety, alienation, rebellion and engagement related to the existentialist prose. Lalić, however, introduces a novelty in the genre – examining the possibilities of rebellion of man against society and the cosmic order, in conjunction with anarchism. By examining the capabilities of the struggle for freedom of the individual and society, the novel is a stylistic continuation of the tradition of heroic epics which also fostered a cult of the struggle for libertarian ideals. Finally, the paper examines the way in which the figure of woman and romantic love fit into the text that embodies the humanist ideals of absolute freedom of man from the biological, social and cosmic restraints.

Key words: *Mihailo Lalić, Lelejska Gora, rebellion, liberty*

UDK 821.163.4.09Kulenović S.

Izvorni naučni rad

Edim ŠATOR (Mostar)

Univerzitet Džemal Bijedić u Mostaru

edim.sator@unmo.ba

ELIPSA U POEZIJI SKENDERA KULENOVIĆA

U radu se razmatra elipsa u poetskom stvaralaštvu Skendera Kulenovića. Pokazuje se način na koji se pjesnik koristio ovom figurom od svojih prvih stihova u *Ocvalim primulama*, pa sve do posljednjih soneta objavljenih van zbirki. U radu se ukazuje na ekspresivnost i konstantnost ove figure te se nastoji utvrditi njena funkcija u poeziji ovog pjesnika.

Ključne riječi: *elipsa, pjesnička elipsa, ekspresivnost, Skender Kulenović, poezija*

Poezija Skendera Kulenovića zbog svog specifičnog i interesantnog jezika predstavlja izazov za one koji se bave proučavanjem jezika i stila. Kulenović gradi svoje stihove različitim stilskim postupcima koji se javljaju u skoro svim njegovim pjesničkim ostvarenjima. Jedan od interesantnijih stilističkih postupaka koji možemo zabilježiti u skoro svakom sonetu, pjesmi i poemi jeste i upotreba elipsa.

U svim definicijama elipse navodi se da je to figura kod koje se izostavlja određeni dio iskaza. Elipsa je, prema Katnić-Bakaršić, figura koja je karakteristična za kolokvijalni diskurs. U takvim primjerima se izostavljaju redundantni elementi i takva elipsa nije figurativna. „Figurativno je, dakle stilogeno, svako izostavljanje dijela iskaza koji je sa stanovišta sintaksičke i semantičke informacije bitan (i nije redundantan)“.¹

Elipsa u književnom tekstu podrazumijeva čitaočev angažman da bi se dokučili, odnosno odgonetnuli izostavljeni elementi. „U književnosti elipsom se postiže osobito zgusnutost i snaga u izražavanju stanovitih misaonih stavova...“²

U poeziji Skendera Kulenovića ova figura se javlja relativno često. U *Ocvalim primulama* elipsa se može uočiti u skoro svim sonetima, a elidiraju se različiti rečenični članovi zavisno od potrebe stiha. Tako smo zabilježili

¹ M. Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Naučna i univerzitetska knjiga, Sarajevo, 2001, str. 122–123.

² M. Solar, *Teorija književnosti*, XVI, prerađeno i dopunjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1994, str. 82.

eliziju odredbe mjesta kada se ona veže uz dva predikata, ili izostavljanje modalnog glagola da bi se izbjegavalo ponavljanja i remećenje ritma soneta:

U njedrima vrije sok, struji svježina (*Ocvale primule I* 79)³

Željele bi grlit prste bijelih tkanja,
strast nečijih dlana ćutjeti na cvatu. (*Ocvale primule II* 80)

Jasno je da u navedenim primjerima pjesnik pribjegava elipsi da bi uspostavio pravilan ritam soneta i da bi izbjegavao ponavljanje. Za ovakve primjere ne možemo reći da doprinose ekspresivnosti stihova.

I u poemama pronalazimo primjere ovakve elipse gdje se najčešće elidiraju pomoćni glagoli u složenim glagolskim oblicima ili drugi rečenični članovi da bi se izbjegla ponavljanja:

četiri očnjaka–
ostale zube prerasla,
ko u kurjaka!... (*Stojanka majka Knežopoljka* 91)

otjerali vamiliju i kum-Ilije,
i sve redom vamilije!... (*Stojanka majka Knežopoljka* 92)

Nit joj bje softa, nit kadija! (*Na pravi put sam ti, majko, izišo* 103)

Bjeh joj sunce u četiri duvara.
Hašiš tupim moždanima. (*Na pravi put sam ti, majko, izišo* 105)

Ona je svijeća očinja od kolijevke do motike,
kuća pròstranā
pod suncem što je djedovi djeci skućiše,
zazubica i grobnica zelenom skakavcu,
zazubica i grobnica trblavom jazavcu,
hajka vrištava. (*Ševa* 124)

Najekspresivnije elipse u poemama se javljaju u onim stihovima u kojima je došlo da elidiranja glagola, pa dobijamo bezglagolske rečenice. Glagol je tu prisutan u dubinskoj strukturi, ali poziciju elidiranog člana može popuniti

³ Svi primjeri u radu su navedeni prema: Skender Kulenović, *Pjesme * Ogledi*, Preporod, Sarajevo, 2006.

jedan od glagola u nizu. Što je elidirani član teže predodredljiv, to su stihovi stilogeniji. Ovakvu elipsu pojedini autori nazivaju pjesničkom elipsom.⁴ Zabilježili smo primjere u svim poemama:

nit ije
nit pije,
već petama krvavim
Kozarom, Prosarom
po lješevima čepa crvavim
ne bi li kojeg od vas poznala (Stojanka majka Knežopoljka 90)

na lijevoj miški mladež – mrka kupina! (Stojanka majka Knežopoljka 90)

Mati moja:
Stabiljka krhka u saksiji.
Pod strehom pitoma kumrija.
Vijek u četiri duvara.
Čelo na zemlji pred svojim Allahom velikim i milosnim.
Derviš s tespihom u tekiji. (Na pravi put sam ti, majko, izišo 101)

ja joj se rodih: sin ko san! (Na pravi put sam ti, majko, izišo 104)

čujte prhut – rásprh perja:
ovog sunca, prvog sunca u godini,
sva ću prsnut
u iverja! (Ševa 113)

A poslije ručka,
iz lule priča starčeva, priča hajdučka,
iz prve bune: (Ševa 123)

U prvom primjeru iz poeme *Stojanka...* prilikom čitanja se stihovi mogu dopuniti bilo kojim iz niza glagola kao što su: *hoda, traži, luta, puže*, itd. Međutim, navođenje bilo kojeg od ovih glagola bi umanjilo dramatičnost i zgusnutost slike koja je elipsom postignuta. I u drugom primjeru iz ove poeme je pjesnik mogao navesti glagol *stoji, jeste, nalazi se*, itd, ali to bi u potpunosti uništilo sliku koja je statična, upravo zahvaljujući elipsi, i u kojoj se javlja

⁴ Vidi: M. Kovačević, *Stilistika i gramatika stilskih figura*, 3. dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Kantakuzin, Kragujevac, 2000, str. 210–211.

sjećanje majke na izgubljenog sina poput slike iz nekog albuma. Dok čitamo stihove, pauza, osim interpunkcijskim znakom, nameće se i jezičkim sredstvima, prvenstveno elipsom.

Poema *Na pravi put...* počinje strofom koja je obezglavljena i u kojoj imamo statičan opis majke, a koja je slika i paradigma položaja žene u patrijarhalnom društvu. U ovakvoj strukturi bi glagoli razbili statičku sliku, pa nam se pažnja ne bi zadržavala na svakom stihu koji je ujedno i dramatična slika sudbine žene. „Tu je data istorija ne samo jedne majke, tu je data istorija jednog naroda; tačnije, jednog dijela tog naroda. To je istorija naše muslimanske žene.“⁵

I drugi primjer iz ove poeme ukazuje na elipsu jer u drugom dijelu stiha je izostavljen glagol, odnosno predikat. Na taj način, uz igru pjesničkim homofonima sin-san ova dva pojma se izjednačavaju pa u stihu djeluju skoro poput sinonima. I ovdje je, baš kao u primjeru iz poeme *Stojanka...* pauza navedena i interpunkcijskim znakom, ali i eliptičnim načinom govorenja.

Za prvi primjer iz poeme *Ševa* najbolje je citirati Vešovića koji o stihovima *ovog sunca, prvog sunca u godini* kaže sljedeće: „Radi se o elipsi (riječ je o početku proljeća, o prvom sunčanom danu u godini) u čijoj dubini slutimo nešto narodsko (kao recimo u obrtu ‘ostati do sunca’, to jest do zore), ali narod nikad neće baš ovako reći, pjesnik je, slušajući signale koje emituje pučki jezik, napravio mali eksperiment dajući suncu vremensko značenje, pretvarajući imenicu u prilog za vrijeme: prsnut ću ovog sunca. Prsnut će ‘u iverja’ i, ako mislite da je ovom stavljanju zbirne imenice u množinu, da je ovoj **množini množine** kumovala prisila rime, bićete u pravu pod uslovom da niste smetnuli s uma da je rima jedan od važnih saradnika ovog pjesnika. Ukratko: jezik je savršeno modelovan po mjeri punoće koja samo što nije prsnula, to jest po mjeri najvišeg smisla kojim je ševu ispunilo sunce.“⁶

I u drugom primjeru je izostavljen predikat, pa čitalac sam može izabrati jedan od glagola koji bi mogli popuniti tu poziciju: *poteče, poče, krenu*, itd.

Od ostalih primjera valja spomenuti da do elizije dolazi i onda kada se stihovi ostvaraju u djelomičnim paralelizmima. U takvim slučajevima se glagol javlja samo u prvom ili pretposljednem stihu, a u ostalim stihovima se elidira. Na taj način se jedan predikat veže za sve stihove:

⁵ A. Peco: „Nad Kulenovićevom poemom posvećenoj majci“, u A. Peco: *Izabrana djela, knj. VI: Jezik književnog teksta, Bibliografija*, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2007, str. 284.

⁶ M. Vešović: *Predgovor...*, u: Skender Kulenović: *Pjesme * Ogledi*, Preporod, Sarajevo, 2006, str. 24.

Po kosi osjeti rosu meleća,
na uhu crni šapat šejtana,
u srcu prelest sarajā džennetskih
i stravu vatara džehennemskih,
pred očima čengel strašnog Azraila (*Na pravi put sam ti, majko, izišo* 101)

majko:
griva vihorna među prstima,
mirisna proha u nozdrvi,
uzvijeren jastreb u oku,
sloboda, u žili mlijeko majčino,
ko krv udari
u glavu moju, u glavu druga Jovana, (*Na pravi put sam ti, majko, izišo* 109)

Skoro redovno uz vokativ, a to posebno dolazi do izražaja u poemama *Stojanka...* i *Ševa*, se javlja elipsa i prvenstveno se elidiraju glagoli:

joj, tri goda u mom vijeku,
tri prvine u mom mlijeku,
tri saća teška, (*Stojanka majka Knežopoljka* 89)

O kolono, moja vojsko!
O sunčane pijanice pod krilima mojim!
O zemljini ljubavnici pod pazuhom mojim! (*Ševa* 113)

I u stihovima kada se nabraja šta jeste, a šta nije ševa, Kulenović poseže za elipsom, čime se uspostavlja specifičan ritam, a uz to u sljedećem primjeru u stihovima bilježimo i gradaciju:

Nisam, nisam ovē sjetvē:
cik modrine,
rosna zvijezda rascvrktana
iznad ralā,
kap sunčane grušaline,
grumen zemlje
što se u hljeb rumen mrvi, –
sva sam, sva sam ove sjetve:
vrûćā rana,
lelek žāla,
jed zeleni,
prsak krvi! (*Ševa* 114)

U stihovima gdje se ritam usporava i gdje pjesničke slike doživljavamo kao da je u pitanju slikarsko platno, bilježimo izrazito uspjelu elipsu:

Ruka u ruci,
oko u oku s prvom djevojkom.
Ravno odlamanje zemlje pod plugom,
mokar brus niz kosu i oči niz njivu,
znojno zalijeganje pod jasen. (Ševa 124)

Žežen gutljaj rakije iz ploske, iz svatovske,
pucaj puške svatovske drugu podjesen. (Ševa 124)

Ovakvi stihovi su karakteristični u najvećem broju upravo za poemu *Ševa*. Iz navedenih primjera vidimo da je Kulenović u poemama nerijetko posezao za elipsom iz različitih razloga i da je najčešće u pitanju elidiranje glagola čime je ritam poema na momente usporen. I u ciklusu *Pisme Jove Stanivuka* bilježimo uspjele elipse u skoro svim pjesmama. Možda su najuspjelije elipse u ovom ciklusu one u kojima je došlo do elizije glagola, pa smo, u suštini, dobili bezglagolske rečenice:

zidine bez krova
i u njima mjesto ljudi – zova. (Pismo o crnom snu 145)

Idem u rasap: ruke mi ludo bježe iz ramena.
Pa glava od tijela. I kosa od tjemena.
Kuk od kuka. I golijen iz koljena. (Pismo o crnom snu 149)

Tolka voda – nigdje vodenice,
ili pralje, ili žedne fučije.
Sve im ovdje drukčije.
Niska rasta svijet. (Pismo preko mora 203)

U svim primjerima bilježimo bezglagolske rečenice kojima je postignuta i statičnost slike, i usporen ritam, a ponekad (kao u drugom primjeru) i izuzetna dramatičnost. Najveći broj ovakvih primjera smo zabilježili u pjesmi *Pismo o crnom snu*. Kroz cijelu pjesmu atmosfera je napeta i pomalo dramatična, a tome doprinose i ovakvi obezglagoljeni stihovi, a nekad i cijele strofe. Ponekad eliptičan način govorenja podrazumijeva izostavljanje punoznačnog glagola u složenom predikatu. Takvi primjeri su rijetki, ali ipak smo ih zabilježili:

ne pitaj smije li Jovo, može li: (*Pismo o crnim košuljama* 185)

U pjesmi *Pismo o crnim košuljama* pronalazimo niz stihova u kojima također dolazi do izostavljanja glagola, ali u većini ovih primjera u pitanju je imenski predikat u kojem je izostavljen pomoćni glagol. To su najčešće stihovi u kojima se daje opis. Takvi su sljedeći primjeri:

Onaj u sredini: u stasu, bor zelen,
u prsima jelen,
u očima: žar-angir na ječam,
a ni mlad ni sredovječan.

Drugi: zdepac glavat i krivonog.

(...)

A šinjeli – krila žune zelene,
a cokule – na zubate zumbalice,
sur-šeširi i pravo i naero,
a svakom,
o šarena vjero,
za šeširskom trakom
od šarene ptice krešalice
kočoperno pero.

(*Pismo o crnim košuljama* 186)

Ovakve primjere smo zabilježili i u nekim drugim pjesmama, ali mnogo rjeđe, a ponekad u takvim stihovima se javlja i pokazna riječca:

A sada, Cujo, sretna ti žetva ta! (*Pismo po leptirici* 159)

Svunoć borba, pa sad vojska odmara (*Pismo po leptirici* 160)

evo mi pisamca od znanice puštenice
i u njemu od kovilja pupoljak
i pram od pletenice.

(*Pismo izdajici* 165)

Kulenović je zahvaljujući elipsi ispjevao i neke od najuspjelijih stihova u ovom ciklusu:

Ni poda mnom zemlje, ni nada mnom neba (*Pismo o crnom snu* 149)

vi momčine moje rumene,
bijela želja –
crna postelja.

(*Pismo preko mora* 200)

Ciklus pjesama *Pisma Jove Stanivuka* tek na momente otkrivaju onog pravog Kulenovića kojeg smo upoznali u poemama i u kasnijim sonetima, a umjetnički kvalitet i doseg ove poezije nije na tragu kasnijih pjesnikovih soneta. Nažalost, očigledan je ogroman upliv ideologije koja je neuspjelo utkata u cijeli ciklus.

Nakon ratne poezije, Kulenović se dugo nije javljao sa svojim stihovima, a onda je u šest godina objavio dvije zbirke sa ukupno četrdeset soneta, a nakon toga još dva van zbirke kao i ciklus od pet soneta pod nazivom *Baruh-Benediktus de Spinoza brusač*. U skoro svim sonetima se kao relativno čest stilski postupak pojavljuje elipsa. Najveći je broj primjera u kojima dolazi do elidiranja glagola, odnosno predikata ili dijela predikata. Tako se ritam soneta usporava, slika dobija na svojoj statičnosti, a od čitaoca traži napor pri konstrukciji značenja. Takvih primjera ima u svim sonetima. Ovdje navodimo samo nainteresantnije:

I najprije srećna pomrčina tmula, (Noturno 211)
 Kućno poštansko sanduče, i ista te ista dilema.
 (...)

 Trenuci otrežnjenja kad saznam da nema me više, (Pisma 212)
 Sat pa rat, trbuh-trka, u nosu nam duša, (Kod Don Kihota 235)

Ovdje su u pitanju i tzv. pjesničke elipse, jer na mjestu izostavljenog glagola može doći jedan iz niza glagola sa sličnim značenjem. Tako, npr.: u prvom primjeru može se uvrstiti glagol, *postojati*, *biti*, *ukazati se*, itd. Bilo koji od tih glagola bi mogao funkcionisati u zadatom kontekstu. Posebno je interesantan i uspio posljednji primjer gdje su elidirani u potpunosti glagoli, a uspostavljena je haotična i isparcelisana slika koja u potpunosti odgovara završetku stiha: *u nosu nam duša*.

U sonetima smo, iako ne u mnogo primjera, zabilježili i poseban tip elipse – silepsu. Silepsa je „sintaktička stilska figura koja ‘postaje, kad bi se jedna riječ imala u dvie izreke (ili više) uzastopce u različenom obliku kazati, pa se kaže samo jedan oblik, a iz onoga jednoga popunjuje se i drugi’“ (Zima 1988: 187). Riječ je dakle o figuri kod koje se elidiraju leksički istovrsne, ali oblički neistovrsne sastavnice.⁷

U sljedećim stihovima, osim silepse, javlja se i elidiranje glagola *biti* (kao jedan od mogućih glagola) iz drugog dijela prvog stiha:

⁷ Ivo Pranjković, „Stilske figure i gramatika“. Dostupno na: www.hrvatskiplus.org. Pristupljeno: 21.04.2015.

U jalovu buljićeš plavet, u rosi mrtva ševa,
i ja, strašilo isto, u istu strnjiku riječi (Rusa pjesma 209)

Mogli bismo izdvojiti kao pravilo činjenicu da u Kulenovićevoj poeziji uz vokativ skoro obavezno dolazi elidiranje glagola. Tako je i u ovim sonetima, iako ne bilježimo mnogo primjera:

Vilo zelenca jezerskog pod sklopom mi trepavica (Rusa pjesma 209)

Eliptični način govorenja se javlja i u onim stihovima u kojima se javlja pokazna riječca. „Takvi izrazi u običnom govoru često podrazumijevaju izostavljanje glagola, a u poeziji je to stilski emotivno obojeno unutar konteksta.“⁸ Takvi su sljedeći primjeri:

vrhom im džbunje rudi: gle, maline bradavica (***) 215)
gle anđeo ravnoteže nad sadanjim masivom. (Iza bezzidog zida 241)

gle! Zar postoji? karanfil, divlji, sitan!
Nebesniji u travi no bor u nebu titan! (Zatečeni 252)

Gle mojih stihova – stubovi betona,
gle, dug ili kratak – kraj mu vasiona,
(Pjesma od dva ruba 253)

Iako se elipsom najčešće u poeziji ovog pjesnika izostavlja glagol, odnosno predikat ili dio predikata, ponekad se izostavljaju i drugi rečenični članovi. O tome govori najbolje i sljedeći primjer:

Nebo – ogromnosti oko. Tu protegnut sam i spasen. (Čuda 216)

„‘Protegnut’, na Zemlji, koja je elipsom izostavljena kako bi svojim duhom, svojim bićem mogao biti ‘protegnut’ na sve oko sebe i zato ‘spasen’ u punom poistovjećenju s prirodom.“⁹

Ponekad stihove Kulenović gradi na opoziciji jesam-nisam (kao što je to bio slučaj i u poemi Ševa) kao što je to u sljedećem primjeru u kojima je elidiran glagol pa se opozicija nameće iz konteksta:

⁸ M. Šator, *Jezik i stil Maka Dizdara*, Slovo Gorčina, Stolac, 2013, str. 277–278.

⁹ M. Vešović, „Predgovor“, u: Skender Kulenović, *Pjesme * Ogledi*, Preporod, Sarajevo, 2006, str. 8.

žica nekog grla – ni slavuj ni ćuk. (Priča 234)

Pri analizi poema i ciklusa *Pisma Jove Stanivuka* mogli smo primijetiti da Kulenović skoro redovno prilikom opisa slika slaže stihove u kojima izbjegava upotrebu glagola, odnosno pribjegava elipsi. Takve primjere bilježimo i u sonetima, pa je pjesnička slika statična i doživljavamo je poput slikarskog platna:

Šuma, more, svjetlost, kameni kućerak,
sve zgaslo u vidu – sve sad ovaj miris (Zatečeni 252)

Al, zna i da bude suncu izdik lala.
Zvonki dragulj žudnje pod brusom slavuja.
I pčela žednica nektara i bruja.
I duga, spojница nebesa i tala.

Lađa puna sveg, u glad i prnje luke.
Kroz nebroke smrtne prebrodnica skela.
Za grbe nepravdi pravedna libela.
Poklič bune časne što uzvitla puke. (Baruh-Benediktus de Spinoza brusač III 261)

Posebno je interesantan drugi primjer iz trećeg soneta iz ciklusa *Baruh-Benediktus de Spinoza brusač*. U pitanju su prva dva katrena trećeg soneta. Kada ih analiziramo, ne može nam promaći činjenica da su u osam stihova upotrijebljena samo tri glagola. Ovdje je pribjegnuto elipsi jer bi se kroz skoro svih osam stihova trebao ponavljati isti predikat što bi promijenilo ritam, ali i opteretilo sonet nepotrebnim ponavljanjima.

Samo smo u jednom sonetu zabilježili i nominalnu rečenicu, koje su, rekli bismo, više specifične za prozno stvaralaštvo. Ovakve rečenice Ćorac ubraja u monoreme. „Monoreme su eliptične rečenice koje nastaju spontanom reakcijom lica na određene događaje. One su uvijek eksplozivni izrazi osjećanja koja mogu imati raznovrsne smjerove i značenja: straha, iznenađenja, bola, radosti, humora, žalosti itd.“¹⁰ Navedena definicija upravo odgovara primjeru iz Kulenovićevog soneta *Pratnja*:

Ona! Da malo te otpratim (i pitam se: čemu?)
Drvored osnižen. Ugledamo davni cvijet bagremâ (Pratnja 247)

¹⁰ M. Ćorac: *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Naučna knjiga, Beograd, 1974, str. 125.

Kada se pogledaju svi analizirani primjeri koji su navedeni u radu iz poezije Skendera Kulenovića, možemo zaključiti da je elipsa jedan od bitnih stilističkih postupaka prilikom gradnje stihova. Iako se mogu elidirati različiti rečenični članovi, u stihovima ovoga pjesnika smo primijetili da se najčešće elidira predikat ili dio predikata. Iz primjera je jasno da se uz vokativ i pokazne riječi skoro redovno elidiraju glagoli. Upotrebom ove figure pjesnik je često izbjegavao nepotrebna ponavljanja, ali i uspostavljao specifičan ritam. Elizijom glagola u skoro svim primjerima ritam se usporava, a slika dobija na statičnosti.

Literatura

- Ćorac, Milorad: *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Naučna knjiga, Beograd, 1974.
- Duraković, Enes: *Pjesništvo Skendera Kulenovića*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983.
- Katnić-Bakaršić, Marina: *Stilistika*, Naučna i univerzitetska knjiga, Sarajevo, 2001.
- Kovačević, Miloš: *Stilistika i gramatika stilskih figura*, 3. dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Kantakuzin, Kragujevac, 2000.
- Kulenović, Skender: *Pjesme * Ogledi*, Preporod, Sarajevo, 2006.
- Peco, Asim: „Nad Kulenovićevom poemom posvećenoj majci“, u A. Peco: *Izabrana djela, knj. VI: Jezik književnog teksta, Bibliografija*, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2007.
- Pranjković, Ivo: „Stilske figure i gramatika“. Dostupno na: www.hrvatskiplus.org. Pristupljeno: 21.04.2015.
- Solar, Milivoj: *Teorija književnosti*, XVI, prerađeno i dopunjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1994.
- Šator, Muhamed: *Jezik i stil Maka Dizdara*, Slovo Gorčina, Stolac, 2013.
- Vešović, Marko: „Predgovor“, u: Skender Kulenović, *Pjesme * Ogledi*, Preporod, Sarajevo, 2006.

ELLIPSIS IN SKENDER KULENOVIĆ'S POETRY

The paper discusses the ellipsis in the poetical works of Skender Kulenović. The way is shown in which the poet used this figure, from his first verses in *Ocvale primule* to his last sonnets published outside collections. The paper points out the expressiveness and consistency of this figure and attempts to determine its function in the poetry of the poet.

Key words: *ellipsis, poetic ellipsis, expressiveness, Skender Kulenović, poetry*

UDK 821.163.4.09Kranjčević M.

Izvorni naučni rad

Jasminka BRALA MUDROVČIĆ (Zadar)

Sveučilište u Zadru, Odjel za nastavničke studije u Gospiću

jmudrovic@unizd.hr

PROZNO STVARALAŠTVO MILANA KRANJČEVIĆA

U radu se prikazuje prozno stvaralaštvo Milana Kranjčevića. Analiza novela, pripovijetki, romana i bajki potvrđuju ga kao jednog od konstruktivnijih književnika zapadnoga dijela Like, ali ga predstavljaju i jednim od većih čuvara tamošnjega narodnoga duha. Tematska autorova povezanost za sredinu Gacke, prodor u psihologiju junaka, humor, ironija, sarkazam, zrelost pisma i etičnost samo su neke od karakteristika Kranjčevićeve svježeg i proživljene proze.

Ključne riječi: *Milan Kranjčević, Katedra Čakavskoga sabora, Otočac*

Književnik Milan Kranjčević¹ svojim je djelovanjem dao znatan prilog rodnom gradu Otočcu. Njegov utjecaj osjeća se na svim područjima ljudskog djelovanja od književnosti, kiparstva, znanosti preko novinarstva do arheo-

¹ Milan Kranjčević je rođen 1959. u Otočcu. Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Rijeci. Osim za vrijeme studija, cijelo vrijeme života boravi u zavičaju. Bavio se od 1990. gospodarstvom i politikom, a odmakom od političkoga života počinje se više baviti kulturom u regiji Gackoj. Od velikog značenja za očuvanje kulture u Otočcu je osnivanje 1997. godine Katedre Čakavskoga sabora pokrajine Gacke, čiji je Kranjčević osnivač i predsjednik od osnivanja do danas. Kranjčević je i potpredsjednik Čakavskoga sabora, krovne organizacije čakavskih katedra sa sjedištem u Žminju u Istri. Katedra je za svoj rad dobila brojna priznanja, među kojima je najvažnije javno priznanje Skupštine Ličko-senjske županije 2008. godine za osobiti doprinos i postignute rezultate na znanstvenim, umjetničkim, stručnim i kulturnim područjima te izniman doprinos očuvanju i afirmiranju čakavskoga narječja na području Grada Otočca i Ličko-senjske županije. Katedra njeguje i izdavačku djelatnost (tiskala je dvadesetak naslova: monografija, etnografskih djela, zbirki poezije, romana...), a zajedno s Institutom društvenih znanosti Ivo Pilar, pod pokroviteljstvom HAZU-a, Odsjeka za povijesne znanosti, organizirala je 2010. znanstveni skup pod nazivom *Gacka i Otočac u srednjem vijeku*, na kojem je Kranjčević sudjelovao s radom „Pojavnost horonima Gacka u hrvatskoj povijesti s refleksijom do suvremenosti“. Godinu prije izložio je rad „Položaj gacke čakavštine u odnosu na čakavsko narječje“ na skupu *Identitet Like* u organizaciji Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar.

logije i voditeljstva raznih udruga. Kranjčević se posvetio zavičajnoj kulturi po svim njenim segmentima (bavi se etnografijom, etnologijom, poviješću, gackim čakavskim dijalektom...), a sve je to našlo odjeka i u njegovom književnom stvaralaštvu. Književna ga svojstva čine jednim od konstruktivnijih književnika toga kraja, ali i jednim od većih graditelja, čuvara i zaštitnika tamošnjeg narodnog duha; istovremeno teme kojima se bavi mogu poprimiti općeljudsko, univerzalno obilježje, izvlačeći se iz regionalne zatvorenosti.

Kranjčević je autor tekstova objavljenih u *Vrili*, godišnjaku župa Otočkoga dekanata, a autor je i brojnih tekstova objavljenih u zbornicima *Grad Otočac* koji se tiskaju od 1997. godine. Istaknuo se i kao urednik brojnih monografija, rječnika, drama... među kojima je najnovije i najzanimljivije izdanje *Povijest Otočke pukovnije* Franza Bacha². Kao djelatnik Hrvatske gospodarske komore sudjelovao je u izradi kao suautor i autor dviju važnih i zanimljivih knjiga: *Gacka – Program integralnog upravljanja okolišem i održivi razvoj* (Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 2005) i *Gačanska tradicijska kuharica – povratak zaboravljenih okusa* (Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 2005). Dovršio je 2000. godine tekst knjige *Kompolje – narodni život i običaji autora Jure Grčevića*, autor je teksta također o Kompolju iz 1998. *Kompolje*, slijedi 1999. fotomonografija *Gacka – zemlja i voda* te monografija *Švica* 2003. godine (sva su djela u izdanju Katedre Čakavskoga sabora pokrajine Gacke). No, Kranjčević je najzanimljiviji po svom literarnom stvaralaštvu i autorstvu jednog od najobimnijih dijalektalnih rječnika uopće. Rječnik je tiskan 2003. godine pod naslovom *Ričnik gacke čakavščine – Konpoljski divan*. „Ovo osebujno djelo prvi je dijalektološki deskriptivni rječnik koji se odnosi na zavelebitsku čakavštinu na području rijeke Gacke, a do njegove pojave nije bilo ni značajnijeg popisa riječi toga kraja. Rječnik opisuje leksičku građu kompoljske čakavštine (riječ je o ikavsko-ekavskoj čakavštini šćakavskog tipa s troakcenatskim naglasnim sustavom) u 28000 natuknica, dok je riječi mnogo više, uz brojne frazeme. Građa obuhvaća razdoblje od jednog stoljeća jer se autor pri izradi rječnika koristio i etnografskim bilješkama koji se odnose na Kompolje, provjerivši te riječi kod najstarijih žitelja“ (Kekez, 2004: 271). U uvodu rječnika navode se točni brojevi podaci koji pridonose impresivnosti samoga djela. Dakle, rječnik ima ukupno 28000 natuknica. Ako se natuknicama pribroje pridjevi radni koji prate gotovo svaki glagol, broj se uvećava za oko 9000. Ako se k tomu pridoda još oko 5000 pridjeva trpnih, u rječniku je zabilježeno i obrađeno oko 42000 riječi. Potrebno je istaknuti i činjenicu da je ovo opsežno djelo rezultat rada samo jednog čovjeka. Naime, Kranjčević je sam sakupljao građu,

² Riječ je o prijevodu knjige u izdanju Hrvatskog instituta za povijest i Katedre Čakavskoga sabora pokrajine Gacke (Kranjčević je uz uredništvo prikazao i svoje prevoditeljske sposobnosti).

bilježio, provjeravao na terenu, akcentuirao, uredio rječnik, napravio kontrolna čitanja i korekture te nam ovim bogatstvom riječi otvorio na poseban način „obzor života kompoljskog puka, njegovog životnog ritma i iskustva u prošlosti i sadašnjosti, bogatstvo i granice njegovih načina egzistiranja, načina pojavljivanja kroz riječi, iskušavanje tog svijeta u međama pojedinačnog i zajedničkog života (...). Stoga pri susretu s knjigom *Ričnik* našu pozornost autor privlači nesumnjivom intelektualnom plodnošću, otkrivalačkim rezultatima, zapaženim radom na istraživanju posebnosti čakavskog govora na području Gacke, te sakupljanjem riječi koje žive u ruralnoj sredini i na širem području“ (Kovačević, 2005: 127). Iako o govoru čakavaca u Gackoj postoje pouzdani podatci (koji se mogu izvući iz radova ili pak knjiga; jedan od najboljih i najpoznatijih poznavatelja ovog govora je akademik Milan Moguš, koji je dao potporu autoru ovog rječnika sudjelovanjem na promociji istog u Otočcu i tako svojom nazočnošću naglasio važnost i vrijednost onoga što je Kranjčević napisao) ovaj rječnik je dobrodošao širem kulturnom krugu koja se zanima za jezičnu baštinu, sudbinu jednog naroda, duh jednog naroda u prošlosti i sadašnjosti. Sam je autor o nastajanju rječnika napisao sljedeće: „Čakavskim dijalektom sam se počeo intenzivnije baviti relativno kasno, pred nekih desetak godina. Na to me potakla jedna kritika prve zbirke pjesama *Krosna* otočke pjesnikinje Jadranke Prša, u kojoj je navedeno da pjesnikinja pišući na svome sinačkom idiomu piše mrtvim jezikom. Ta konstatacija me je toliko kosnula, čak ogorčila, pa sam se intenzivnije počeo baviti mrtvim jezicima’. Iz toga se rodila ideja da se pristupi slaganju rječnika gackoga čakavskog dijalekta. Kako sam se počeo baviti time, tako sam sve više dolazio do saznanja da se trebam ograničiti na kompoljski idiom, kojega najpotpunije i najbolje poznajem. Tako je kao rezultat višegodišnjega rada i nastao ovaj rječnik“ (Kranjčević, 2004: XI).

Taj „mrtvi jezik“ učinio je Kranjčević i više nego živim svojim književnim djelima, kojih je nemali broj i koja su mu priskrbila i solidnu bibliografiju: *In tyranos* – radio-dramski tekstovi u četiri sveska na gackom čakavskom dijalektu tiskani su 2008. godine; 2009. izašle su novele *Kičmasa* i sedamnaest klasičnih bajka ispričanih na gackom čakavskom dijalektu *Bajke za maće i 'ne zericu veće*; 2010. tiskane su tri drame pod nazivom *Suza smaragdna*; 2011. okušao se u pisanju pripovijedaka koje su objavljene pod naslovom *Čarolija kvaka i kava*, a 2012. objavljuje roman *Status i Tri neobične priče*.

Kranjčević je pisac koji još uvijek (bez obzira što već ima znatan broj objavljenih raznovrsnih djela) formira vlastitu književnu ličnost tek dospjevajući u zrelu vrhunsku fazu literarnog stvaralaštva (još nema posve zaokruženu književničku fizionomiju). Sklonost književnosti i jeziku navela ga je da postane članom Matice hrvatske, a priznanje kao pisac dobio je 9. prosinca 2011. godine postavši članom Društva hrvatskih književnika.

Kranjčevićeva dramska ostvarenja, pripadaju suvremenoj, moderno pisanoj književnosti, a istodobno svojim temeljima stoje čvrsto na tlu na kojem žive likovi, ukorijenjena u nj, duboko i snažno. Promatrajući cjelokupni Kranjčevićev dramski opus vidljiva je tematska autorova povezanost za sredinu Gacke i njezine ljude uz uočavanje socijalnog statusa. Autora zaokupljaju životi junaka. I tu Kranjčević dolazi do novih literarnih traženja i tematskih inovacija. Bitna tema je prodor u psihologiju junaka ili uopće u unutrašnji život glavnih likova, u njihove emocionalne senzibilitete, u pitanje čovjeka kao individualne ličnosti u njegovom stalnom potvrđivanju ne samo kao društvenog, već i kao intelektualno-emocionalnog bića. Vezan je Kranjčević duboko za svoju regionalnu sredinu u kojoj i crpi pripovjedne motive, ali se snalazi i na posve drugim teritorijima i u posve drugim sredinama, gdje se susreće s drugim tipom ljudi. Tu opet dolazi do izražaja Kranjčevićeva sposobnost umjetničkog oblikovanja literarnih tema, nenadmašni smisao za nijansiranje psihičkih stanja i osjećaj za realistički detalj, kao i za simbol, metaforu... A iznad svega stoje humor, ironija i sarkazam. Čak se nazire snažna nota didaktičnosti, prosvjetiteljskog žara i moralizma (rezultat je takva stava velika epska sinteza o jednom kraju, njegovim ljudima i o njihovim identifikacijskim znamenjima: kulturi, jeziku, moralu, mentalitetu, narodnim običajima i ritualima), a sve se postiže nepretencioznim tekstovima kakvi njeguju duh spontanosti, opuštenosti, otvorenosti novim pitanjima i svim vidovima izražavanja.

Umjetnička snaga Kranjčevićeva leži u sposobnosti pronalaženja adekvatnog i snažnoga literarnog izraza za kreiranje svih situacija i stanja (neprestano traži bit i najdublji smisao ljudskog postojanja, prodire u srž čovjekove egzistencije), koja opisuje u svom književno-estetski vrijednom pozornosti opusu. Vrijedan dio tog opusa predstavlja njegovo prozno stvaralaštvo.

Promidžba gackoga čakavskoga dijalekta posebna je vrijednost zbirke novela *Kičmasa*. Kranjčević se predstavlja kao veliki ljubitelj jezika upozoravajući na pravo bogatstvo dijalekata čakavskoga i štokavskoga narječja koji se u Gackoj, na tako malenom prostoru, međusobno isprepleću, ali konzervativno čuvajući svaki svoju strukturu.³ Naime, zbirka novela *Kičmasa* pisana je na standardnom hrvatskom književnom jeziku, ali je u dijalozima sačuvano pravo bogatstvo dijalekata. Kranjčević je vrlo pomno birao rije-

³ U Kranjčevićevu kraju, zapadnom dijelu Like, vladaju dva narječja: čakavsko i štokavsko, s apsolutnom dominacijom čakavskoga. Štokavskim narječjem govori dio stanovnika samog gradskog središta Otočca i stanovnici okolnih sela u kojima prevladava pravoslavno stanovništvo (Podum, Škare, Doljani, Gorići, Staro Selo, Ponori, Hrvatsko Polje, Brlog, Drenov Klanac), odnosno Hrvati podrijetlom Bunjevci (Brlog, Hrvatsko Polje, Brloška Dubrava, Glavace, Drenov Klanac).

či i gradio dijaloge tako da su oni prirodni i kolokvijalni, istodobno škrti i ekonomični, što je i logično jer su likovi uglavnom pasivni promatrači koji ni o čemu ne odlučuju, a događaji su pokretači. U stilski ujednačenim novelama stalno je prisutan gorak humor, koji ne nasmijava već uozbiljuje. Domišljate metafore ponekad su građa za lirske, slikovite i majstorske opise koji se u novelama uočavaju. Kranjčević se predstavio kao sveznajući pripovjedač u svim novelama bez obzira na tematiku (tematski se novele mogu podijeliti u tri skupine: novele s tematikom iz najranije povijesti do kraja Prvoga svjetskog rata, novele s tematikom vezanom za Drugi svjetski rat i novele sa suvremenom tematikom) i kao takav prepustio je čitateljima da samostalno oblikuju stavove i etički obrade likove, da razmisle o vremenu i sustavu vrijednosti o kojem novela govori te da probleme iz prošlosti postave u kontekst današnjice i uoče kako se povijest neprestano ponavlja i da je gotovo nemoguće ostvariti sklad između kolektivne i osobne sreće. Svih dvanaest novela⁴ govori o tisućgodišnjem uzaludnom prolijevanju naše krvi za nečije tuđe interese ili jednostavno zato što je sudbina takva. Većina likova u novelama i ima fatalistički pogled na svijet, smatrajući da su njihove sudbine volja gospode koja o svemu odlučuju ili volja Božja. I sam naslov je znakovit. U dijalektalnom poimanju semantika mu liježe na masovno, kaotično gibanje, na vrevu, na istovremeno bauljanje u svim smjerovima bez ikakva vidljiva smisla. U toj uzbijanoj masi sudjeluju mali ljudi (likovi), nesvjesni svoga značaja i svoje nemoći. Na koricama knjige (koju je kreirao sam autor) nalazi se grafički prikaz naznake kružnoga ili cikličkoga gibanja jednaka ili slična sadržaja. Svojevrsno je to grafički prikazano tzv. pitagorino stablo, temeljeno na točnim matematičkim vrijednostima koje svakom kaosu daju smisao.

Iz grupe novela koje donose sudbine ljudi iz najranije povijesti do kraja Prvoga svjetskog rata valja izdvojiti novelu *Ded Jandrica* čiji je glavni lik simbol svih onih „malih“ ljudi koji su potpuno slijepi za povijesna zbivanja i kretanja. Jandrica ne samo da ne razumije razloge događanja, već živi u uvjerenju da ih napadaju Turci umjesto Napoleonove vojske. Autor relativizira važnost velikih povijesnih vojnih pokreta, a valorizira sudbinu maloga čovjeka. Tako taj anonimus poprima divovske razmjere zbog svoje žilavosti i ljubavi prema ognjištu. Antiratna i vrlo potresna je i novela *Patenta*⁵, koja neodoljivo podsjeća na Krležine novele iz ciklusa *Hrvatski bog Mars*. Novela je zanimljiva i zbog tehnike fabuliranja jer izmjenjuje retros-

⁴ *Ded Jandrica, Patenta, Vrića brašna, Čerlečka, U gaju, Sol, Grješka, Višak, Političke razmirice, Muči Stipane!, Ubišu crikvu!, Treba nešto učiniti.*

⁵ Patenta – naknada za tjelesno oštećenje dobiveno u ratu (glavni lik je izgubio ruku u ratnim strahotama pa dobiva novčanu naknadu za to tjelesno oštećenje).

pektivu i kronološki način nizanja događaja pa na taj način stvara vrlo žive slike sjećanja na ratne strahote⁶.

Nešto drukčija je novela *Ćerlečka*⁷ u kojoj nema pravih događaja, gotovo je u potpunosti lirska nostalgичna priča sa bajkovitim opisima širokih prostranstava daleke i egzotične Rusije. U cijelom prvom tematskom ciklusu osjeća se pomalo romantičarski ugođaj, vjerojatno zbog vremenske distance, ali su zato novele iz drugog tematskog kruga daleko realističnije i eksplicitnije. One se uglavnom bave etičkim pitanjem pravde i krivice. Glavni junaci, koji to zapravo nisu, prave su moralne nakaze koje je potpuno deformirao jedan nakaradni sustav jednoumlja. To samo po sebi i ne bi bilo toliko strašno da te iste osobe nemaju bezgraničnu moć upravljanja sudbinama nevinih ljudi. Lik Pipine prava je karikatura i spodoba koja prelazi okvire novele i

⁶ *Zagazio je Stipanko oдавna u duboku starost. Približavala mu se stota. Kada bi ga pitali koliko mu je godina, malo bi zastao kao da ima potrebu brojati i odgovarao: 'što manje edna'. (...) Pošto je bio jednoruk, Stipanku je u starosti znalo biti dugočasno. Da je imao obje ruke, zanimao bi se čim, uzeo bi kiju, nož koji se sklapa u drvene korice, pa bi njome pravio zupce za grablje, ili bi djelao u tanke i duge listiće drenovinu i pravio btda za krosna, tkalački stan. Svašta bi on rukama radio da ih je imao u paru. Ovako – bio je ograničen na kakav grubi zahvat, sve ono što čovjek može jednom rukom učiniti. Još lijevom.*

Proklinjao je Stipanko Mađare i dan kada je prispio u Mađarsku. Tamo je ostala njegova desnica i tamo je on dobio status sakatnjaka, kako su Kompoljčani nazivali sve one koji nisu imali šaku ili cijelu ruku.

Bilo je to 1848. godine. Mađar se pobunio protiv cara i valjalo je Carevinu braniti od pobunjenika. Kao dvadesetšestogodišnjak dobio je poziv za rat. Morao se u svojoj odjeći javiti u regimentu u Otočac, u svoj drugi pričuvni bataljun. Nije ni znao kuda će ih poslati, nisu to znali ni njegovi suborci, sve dok nisu daleko otpješačili. Najprije su ih svrstali u kolone i preko Kompolja i Brinja uputili prema Karlovcu. U Karlovcu su se zadržali dan i pol, da predahnu, i zatim krenuli put Zagreba, od Zagreba za Varaždin. Bila je tamo sva sila vojske. Odasvud. Tamo negdje preko Drave bila je Mađarska, a Stipanko je već nešto natuknuo od drugih da idu u rat protiv Mađara. (...)

Među vojskom je vladao nemir. Jedni su imali puške, a gotovo jedna trećina njih nije imala ništa. Nadali su se da će ih dobiti, da će biti opremljeni za pravi rat. Svima onima koji su imali oružje naređen je pokret, a onima koji ga nemaju, među tima je bio i Stipanko, da ostanu. Stipanku ništa više nije bilo jasno. Ako ne će u rat pošto su ih vodili sobom, ako će u rat, s čim će se boriti? (...) Zapovjednik je pitao zna li tko što je kičmasa. Nitko od njih nije istupio. Stipanko također nije znao što bi to bilo. Nakon dulje stanke, major im je pojasnio da Carevina nema dovoljno pušaka da naoruža sve njih pa će oni za to slijediti vojsku koja ima oružje i u danom trenutku napada na neprijatelja, ili kad neprijatelj napada njih, dizati buku, galamiti iz svega glasa i udarati po bilo čemu ne bi li ga zaplašili, odnosno kako bi mađarski revolucionari – tu riječ je Stipanko prvi put također čuo – mislili da je pred njima velika naoružana sila. Tako je Stipanko prispio u kičmasu, preko rijeke Mure i Nagykanizse u Mađarskoj. (Kranjčević, 2009: 35–37)

⁷ *Ćerlečka je ime jedne Ruskinje koju je nekoliko godina služio Toma, glavni lik novele, dok je boravio u zarobljeništvu u Rusiji.*

postaje simbol cijelog jednog vremena i filozofije⁸. Ove su novele literarno najuspješnije jer imaju gotovo savršenu ravnotežu lirskog, epskog i dramskog. Liričnost je naglašena atmosferskičnošću i neizvjesnošću, priče su epski dio, a dramatičnost se postiže sukobima likova i nečim neodređenim, bezglavim i velikim, koje suludim i neopravdanim postupcima sije smrt.

Posljednja grupa novela vezana je za Domovinski rat. „Zabilježile su trenutke za koje će mnogi pomisliti da su nevažni, ali treba istaknuti da je najteže pisati o velikim povijesnim potresima bez vremenske distance. Oduševljava miran način i gotovo spokojan ton kojim je savršeno uspješno pokazano ‘kako je počeo rat na mom otoku’. Nema takozvane piramidalne fabule u kojoj raste dramatičnost već su novele sastavljene od niza potpuno ravnopravnih epizoda koje sagledane u cjelini izgledaju baš kao život: slučajne, stihijske i najčešće neobjašnjive. U ovom ciklusu je lik dominantan i sve novele su psihološka interpretacija likova, što je i razumljivo jer se autor bavi mikrokozmosom u svojem vremenu“ (Orešković, 2010: 273).

Nakon ratnih tema Kranjčević je uronio u bajkoviti svijet, svijet mašte i pobjede dobra nad zlim. Naime, preradio je šesnaest narodnih i autoriziranih bajki i jednu pjesmicu i objavio ih pod naslovom *Bajke za maće i 'ne zericu veće*. Na vrlo slojevit način Kranjčević je preradio bajke i prilagodio ih mentalitetu ljudi u Gackoj. Izmijenio je imena glavnih likova i lokaliteta i napravio „prijevod“ na gacku čakavštinu. Time su te svima poznate bajke dobile lokalnu boju i postale bliskije stanovnicima toga kraja. Svi oni apstraktni i idealizirani bajkoviti svjetovi postali su puno konkretniji, življi i uvjerljiviji. Topla duhovita dimenzija koja je osvježila sadržaje i dala im posve nove dimenzije najčešća je posljedica odstupanja od poznatog (duhovito je i jako simpatično kada se saznaje da Crvenkapičina baka Ivanjica voli malo „potegnut“ iz boce, da kozu u žličici presječe kad ne nađe svoje jarčiče, da je Pepeljuga iz Du-brave – ulica u Otočcu, a smiješno je i kada kraljević kaže Trnoružici da se

⁸ U zaselku Pod krajen rasporede je pravio Pipina Pavlović. Bio je on ona pošast koju valjda mora imati svako selo, a koja je špijunirala i dojavljivala o svemu i svačemu. Tome ni po jada da on nije izmišljao i pojedine obitelji ocrnjivao i lažno optuživao. (A kada je prolazio selom, navukao je on bez imalo stida preko svoga donjega rublja talijansko, na kojemu su bile spojene gaće i potkošulja, to mu je bilo poput odijela. Na Krčima pobijene Talijane Pipina je svukao do gola, odnijevši svu njihovu odjeću i čizme. Kako je bio visok i krakat, nogavice gaća su mu sezale jedva do ispod koljena, a rukavi potkošulje jedva do lakta. Nije ga nimalo smetalo što je na lijevoj strani prsiju bila još uvijek zakrvavljena rupa, rupa od metka koji je usmrtio nekog Talijana na Krčima, u gaju poviše zaselka. Ponosio se on tim svojim odijelom (...). Svoju pravu narav pokazao je Pipina Pavlović tek u ratu. Bilo je to njegovo vrijeme za osvete, za pakosti koje je činio susjedima, čak i najbližim rođacima. (...). Pipina je bio nikakav radnik, znalo je to cijelo selo, pravi kratkokožac. (Kranjčević, 2009: 111–112)

mora preobući jer da ima modu kao njegova baba...)⁹ Bajke autora Milana Kranjčevića oslanjaju se na folklor čime se postigao temeljni privid davnine i izvornosti. Kranjčević je zamjetno jako i konkretno povezan s hrvatskim tлом i tradicijom (takav način povezanosti primjećuje se kod Vladimira Nazora u *Istarskim pričama*). Realistički opisi prirode savršeno su stopljeni s čudesnim svijetom tipičnih bajkovitih elemenata. Uspješno je povezao bitne odlike klasične bajke (čudesni događaji i likovi) s konkretnim imenima krajeva, ljudi i običaja. Kranjčević njeguje sve ljepote tradicionalne bajke i time

⁹ *Bila 'edanput 'edna curica, draga, ma niš' draže od nje. Nisi mogal u nju od dragosti gljedat. Tako i njezina baba Ivanjica, toliko ju je volila da joj ni 'znala mesta nač'. Mislila baba, mislila, kako joj ugodit pa joj od crljenoga finoga suknašca skro 'ila i sašila crvenu kapicu. Maloj se ta kapica toliko dopala da ju je vajak nosila pa je svi prozvašu – Crljenkapica. Više se niki njezinoga pravoga imena ni 'ni sićal, a ni danaske se niki ne sića. 'Ednoga dana reče mat Crljenkapici:*

– Crljenkapice, evo ti u košarici kolači i boca vina. Odesi to babi Ivanjici, una voli kolače, a ne zaostaje joj ni vino, voli una vino, voli. Čula san da je nešto maganjata, da joj slama pala u noge, zato pojdi i odnesi joj 'vu košaricu. I kad budeš išla, nemoj svakudaj zvirnjat, moreš se potrknut i pretovarit pa će poč po vragu i kolači i vino. Još za kolače – tako, al' za vino, znaš da baba voli potegnut. Ajd' sad, nemoj putom štentat, nemoj se zadurlat, pravo odi k babi i kad na vrata dojdeš lipo pokucaj i reci 'Faljen Isus i Marije'. 'Esi čula, a?

– 'Esan, sve san zapametila ča si mi rekla. (...) – odgovori joj Crljenkapica, čapi košaricu za ručkicu i iz noge na nogu kroz vrata van pa putičen k babi Ivanjici.

A babina kućica bila u šumi, gori u Godači, ni' bila predaleko, al' jopet, jopet, morala je Crljenkapica proć' iz Gornjega Lešća mimo crkvice svetoga Franje, tamo pučinu pregazit pa mimo malenic' na Majerovu vrilu i unda kroz gustu šumu gori do lazbinice u Godači kadi je bila kućica babe Ivanjice. (Kranjčević, 2009: 27–28)

Bilo to negdi u čviki, snig do pasa, a iz neba padalu pafuljice, sve se utrkujedu k'a će od k'e brže past. A kraj puneštre sidila 'edna kraljica, bilo joj ime Loza, i šila, konda joj je sile bilo, a ni'. I kako una imala dvi' live ruke, iglon se ubola u prst, a u snig pale tri kaplje krvi i snig zacrljenile. Kako una to vidila, tako i poželjila da jpp Bog da takovu 'čer: belu kaj snig, rumenu kaj krv i kos' crni kaj gal. Kako kraljica Loza zaželjela, tako se i obistinilo, rodila una 'čer: belu kaj snig, rumenu kaj krv i kos' crni kaj gal. Zato joj svi nadenušu ime Sniguljica. Al' kraljica Loza ni' dugo poživila, zede je Bog k sebi i Sniguljica osta siročće. Ma ni' minulo ni godinu dan', priprlo kralju Mili ženit se, borme se oženi. Dopeljal sebi novu kraljicu Mandu, bila una lipa, jako lipa, al' u srcu tat i lopov. I kako ni' imala posla, una je vajak sidila pred svo'in ogljedalon, sama se sebi divila i pitala:

Ogljedalce, ogljedalce, prijatelju moj, ki je najlipši na zemlji 'voj?

A ogljedalce bi njoj vajak odvrnulo:

Kraljice, ti si najlipša na zemlji 'voj!

A una zadovoljna, niki zadovoljniji od nje, ta ni' mala šala bit najlipši na svitu, to ti dojde kaj današnja mis svita. (Kranjčević, 2009: 66–67)

Negda davno, davno, u velikoj su šumi živili Ivica i Marica, brat i sestra. Živili su sritno sa svo'in ocon Pepon i materon Julon. Otac se bavil drvima, svakoga jutra bi išal u šumu tamo negdi iza Kutereva, sikal drva i pripravljal u metere, svečera se vraćal kući, a sredon bi drva prodaval na sajmu u Otošću. I tako iz dana u dan, iz nedilje u nedilju. (Kranjčević, 2009: 15)

se ne uklapa u krug modernih hrvatskih stvaratelja, razbijača iluzije klasičnog obrasca (Sunčana Škrinjarić, Ljudevit Bauer, Luko Paljetak, Pajo Kanižaj), već je mnogo bliskiji autorima koji se nalaze na tragu tradicionalnih bajki, ali s bitno slobodnijim pristupom jeziku, temi i poruci (Višnja Strahuljak, Ante Gardaš...). Dakle, Kranjčević pripada autorima koji modernim pisanjem i sastavljanjem bajki podsjećaju na još uvijek žive izvorne tragove tradicije, autorima koji njeguju klasičnu liniju umjetničke bajke, koju je neponovljivo ustoličila svojim jezikom i stilom pisanja još prije stotinu godina Ivana Brlić-Mažuranić, a danas ju čine vitalnom, uz već spomenutog Gardaša, Želimir Hercigonja, Anica i Maja Gjerek... Na suvremenoj književnoj sceni moguće je prepoznati još nekoliko struja čiji predstavnici uspješno uključuju bajku u život suvremenog čovjeka (Zalar, 2010: 5–7). Svaki od spomenutih pisaca nalazi svoj stil u suvremenom književnom izražavanju, a Kranjčević se svojim izričajem može uspješno uklopiti u ovo more stvaratelja i stilova ističući se novošću i svježinom. Na izvoran način svojim bajkama donosi čitateljima užitak u raznolikosti hrvatskoga jezika, iznosi životne istine, ali i svoje poimanje svijeta. Često pod okriljem humora i ironije daje kritike čovjeka i društva¹⁰, fino i nenametljivo izvirgava ruglu sebičnost i glupost, izvještačenost i prijetvornost, a veliča prirodnost, otvorenost i pravičnost. On se ovim bajkama uvukao u srca djece, ali i odraslih koji mogu nešto prisluhnuti iz ovih pravih remek-djela stvaralačkog duha. Ovime se djelomice naslanja na tradiciju hrvatskog 19. stoljeća kada se bajke, nasuprot suvremenom popularnom gledištu, nisu smatrale isključivo dječjim žanrom, već su se pripovijedale podjednako i odraslima i djeci (Hameršak, 2011: 155). Izgradio je žive likove, stvorio dojmljive slike, dobro je uočio vrijednost dijaloga u dječjem tekstu, znao je vješto prekriti etičke poruke živim tkivom priče i zato je na pravom putu da postane dobar dječji pisac. Ovo su priče u kojima se vidi autorovo

¹⁰ Prvenstveno bajkama Kranjčević je sebi osigurao mjesto u nekoj budućoj zavičajnoj čitanci, a više puta se u nekim drugim djelima dotakao školstva pri čem se predstavio kao društveno angažiran i tendenciozan pisac, koji obrađuje teme vlasti, birokracije, politike, odnosa mase i pojedinca te primitivizma društva kritičko-satiričkim tonom. Kranjčević ne raščlanjuje samo najaktualnije pojave u društvu već analizira i stare društvene boljke kao što je sustav školstva. Pa se na oštirci njegova pera našla i istina školskih planova i programa. Naime, školski sustav ne njeguje individualnost učenika, ali ujedno sprječava i svaku konstruktivnost prosvjetnih djelatnika koji se pod svaku cijenu, i protiv svoje volje, moraju uklopiti u dane okvire školskih planova i programa. Rezultat je najčešće nezadovoljstvo obiju strana koje je slikovito prikazano u prvoj monodrami *Kosa moje bake* (*Suza smaragdna*) preko nepopularnih školskih zadaća koje već desetljećima ubijaju stvaralaštvo mladih ljudi. Autor je u neprestanom dijalogu sa životnom zbiljom, prati aktualna zbivanja i pojave, događaje i ljude, reagira na njih smijehom, porugom, pokudom, ironijom, opomenom, upozorenjem i satirom i time ulazi u red postmodernističkih autora. Cilj mu je životno osvjetljenje i moralni poticaj.

uživanje u pričanju, u jezičnoj i stilskoj igri, a uočava se i osobni pristup priči kojemu je cilj zabaviti, poučiti i oplemeniti. Izraziti smisao za realno i za životnu nuždu spašava ga od pretjeranih sentimentalnosti i poetiziranja. S druge strane njegova fiksacija života u tom starom vremenu ima svoju ljepotu i sama za sebe kao jedan istiniti postojeći svijet, a takve priče i likovi pripadaju svakoj sredini i svakom vremenu bez obzira što imaju duboke korijene na tlu na kojem je autor odrastao. Duhovit je, svjež i na humorističan se način igra riječima, sadržajima i licima posuđenim iz narodnih priča te se tako približio pravoj prirodi djetinjstva, postao je blizak djeci i dječjem poimanju svijeta. To su priče koje u sebi kriju neizmjereno blago i bez obzira što je kraj svake pojedine priče znan, što su poznati čudesni i privlačni, ali i vrlo odbojni likovi, što obiluju uzbudljivim i opasnim zgodama koje su također očekivane, opet se javlja pri čitanju veliko uzbuđenje i nestrpljivost, a to je odlika dobrih knjiga. Autor je uloživši zanimljiv i uzbudljiv istraživački napor u obradu već dobro poznatih bajki otvorio mogućnost novog susreta sa starim djelima i novo prisvajanje njihovih vrijednosti te omogućivanje dubljeg spoznavanja umjetnosti i života. Priče nisu napisane olako, one su pozorno građene i ispisane bogatim i biranim jezikom. Likovi su zadržali svoje karaktere, ali ih je Kranjčević uspio dodatno obojati prepoznatljivom nijansom u mentalitetu stanovnika kraja u koji je smjestio radnje pa većina likova djeluje grublje i sirovije od onih iz poznatih bajka te se stiče dojam da sva ona bajkovita čuda i nisu nemoguća već i da je život običnog čovjeka iz susjedstva bajkovitiji od svih onih izmišljenih čuda. Tako je i Palčić (*Palčić*) predstavljen kao sasvim običan dječak premda sudjeluje u pustolovinama sličnim onima Alisinin iz zemlje čudesa ili pak završava u truhu životinje poput popularnog drvenog dječaka, ali je to manje čudno jer je riječ o truhu dobro poznate pitome krave Rume. Toponimi su stvarni (u bajkama su toponimi izuzetak, a ukoliko ih ima onda su najčešće mitski kao npr. u *Pričama iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić). Uočavaju se različiti elementi pitoresknog pejzaža: šume, rijeke, potoci, polja, livade, mlinovi, dvorci... Veliko zanimanje je autor pokazao za sva očitovanja narodnoga duha, za sve oblike folklor. Shvatio je da je došlo vrijeme da se spašavaju stara predaja i narodne priče da ne bi zauvijek iščezle u nemirnim danima naše suvremenosti. Živo, uzbudljivo, puno tajanstvenosti i neobičnosti može biti i na dobro poznatim zemljopisnim lokacijama na kojima su se nekad davno nalazile građevine koje Kranjčević izdiže iz pepela. Dvorac na Fortici (danas arheološko nalazište), dvorac na Prozorini (danas se vide samo kameni ostaci građevine), kupanje na Šatriću (dio rijeke Gacke), šuma u Kuterevu, mlinice na izvorima i krakovima Gacke... uskrsnuli su u svoj svojoj ljepoti na stranicama ove knjige postižući ne samo obrazovni (usvajanje znanja o svemu spomenutom) već i odgojni cilj (razvijanje ljubavi prema zavičaju), koje mora

imati svaka etički i literarno vrijedna bajka. Ovo su prave rodoljubne bajke koje odišu ljubavlju prema rodnoj autorovoj grudi.

„Svakako najzaslužniji i najvažniji za uspješnu preradu je jezik. On u ovim tekstovima i ima najveću vrijednost. Riječ je o sočnoj, zdravoj i živoj uporabi gacke čakavštine koja se i ovaj put potvrdila kao nevjerojatno gipka, fleksibilna i moćna za izricanje svih i najsloženijih situacija. Zapravo je autor ovim bajkama još jednom potvrdio kako naš gačanski jezični idiom pripada redu svih onih na kojima su nastala velika književna ostvarenja. Zahvaljujući Kranjčeviću i ovim bajkama naš 'ča' nije nekakav egzotičan, nezgrapan i neugledan već podatan i ono što je najvažnije – živ. I ovaj put zabilježio je niz frazema koji su vrlo slikoviti i zbog svoje višeznačnosti moćni u umjetničkom tekstu“ (Orešković, 2010: 275). Da bi vrijednost dijalekata bila u potpunosti očuvana snimljene su sve bajke na CD, koji je dodan knjizi. Dokazao je Kranjčević svoju umjetničku zrelost stvorivši djelo pristupačno mladom i starom čitatelju, koji pronalaze zadovoljstvo u knjizi djelomično zahvaljujući i humoru koji proizlazi iz emocija i misli, a sazdan je u književnom tkivu igrom riječi, neobičnošću prizora i vedrim raspoloženjem. Djeca uče da najobičnije stvari znaju biti čudesne kao što je čudesna i sama činjenica da su vrtićka djeca i djeca nižih razreda osnovne škole u Otočcu ilustrirala svojim crtežima svaku bajku. Sve ovo daje posebnu vrijednost ovoj knjizi jer u njezinoj izradbi nije sudjelovao samo autor već i stanovnici, od najmanjih do najstarijih, kraja kojeg autor toliko voli i poštuje. Na taj je način autor stvorio dojam da sama djeca i njihov kraj mogu sudjelovati u stvaranju nečeg čudesnog, a nije nužno da bajke uvijek započinju stereotipno – neodređenim likovima u neodređenoj zemlji. Taj svijet nije izmišljen. Taj svijet je stvaran, a magičnost bajki je baš u tome što je realni, običan i najobičniji, što je svakidašnji svijet bujan i čudesan. Djeca su ilustrirala priče koje su svojina djece čitavog kulturnog čovječanstva, prema čijim su motivima stvoreni brojni animirani filmovi i drugi oblici umjetničkih djela za djecu, priče koje odišu vjerom za pobjedu dobrote, pravde, istine i zdravog razuma. *Koza i sedam jarčičev* prva je bajka koja upozorava na ljepotu čakavskog diskursa u kojem ima jedrine i skladnosti. Svojim stilom, jezikom, odabirom potrebnih detalja zna postići Kranjčević pravu lakoću dječje knjige, a zna izgraditi i dopadljive dječje junake (u ovoj priči najdopadljiviji je najmlađi jarčić Janko). *Ivica i Marica* je bajka o općepoznatom bratu i njegovoj sestrici. Kranjčević ne propušta niti jednu priliku da veliča ljepote svoga kraja, tako i ovdje ubacuje motiv Švičkog jezera koje danas ne postoji, a za čijom ljepotom žale svi stanovnici ovoga kraja (jezero je nestalo radi umjetnog skretanja toka rijeke Gacke, a poradi izgradnje obližnje hidroelektrane). Kranjčevićeva *Crljenkapica* je proširena, sadrži puno više detalja nego neke druge verzije iste priče. Likovi su bliskiji stvarnijima,

a sve je prožeto humorom (npr. vuk o Crvenkapici razmišlja kao o piletini) i dubokom narodnom mudrošću. *Pepeljuga* donosi niz dobro okarakteriziranih likova: Pepeljugin otac Dana bio je u vlasti žene (Kranjčević to duhovito i podrugljivo kaže „kiklješa“), nemilosrdna maćeha Kata određuje sudbinu sirote djevojke, maćehine kćeri Roza i Minka su zavidne i prkosne, ali ne doživljavaju zlu sudbinu kao npr. kod Grimma gdje zbog svoje zlobe bivaju kažnjene sljepoćom (sirovo i grubo isključane su im oči) – kod Kranjčevića nema tih fantastičnih, nestvarnih i nemogućih elemenata već je sve moguće izvedivo kao u najobičnijem životu: „I unda su se kraljević Lukina i Pepeljuga venčali u crikvi Presvetoga Trojstva u Otošcu, sritno i veselo živili u dvorcu na Fortici, ma njevoj srići ni' bilo kraja“ (Kranjčević, 2009: 55). *Macan u čizmami* počinje na način uobičajen za bajke osim što je točno određeno mjesto događanja (kao i u svim ostalim bajkama). *Sniguljica i sedam patuljkov* donose zanimljivu i bogatu fabulu, razrađene likove, isticanje plemenitih ljudskih vrлина. Snjeguljica je moralni lik (lijepa, dobra, nedužna, naivna, nesebična, vrijedna), a kraljica kao nosilac zla na kraju je poražena i kažnjena kako i mora biti u bajci, ali na jako zanimljiv način, puno maštovitiji i poetskiji nego što to zamislili njemački autori:

Kraljica Manda, kad je to čula, razbi ogledalce u 'iljadu komadićev. I kako je ogledalce razbila, tako je razbila i svoju sriću na sedam godin. A ka'su kraljević Paja i Sniguljica pripremili pir, najprije kraljica Manda ni' tila ić' na njega, unda se predomisli i pošla, da vidi Sniguljicu kakova će bit kraljevna. I kad ju je vidila, man je od njezine lipote oslipila i više se ni' mogla gljedat u ni 'edno ogledalo na svitu i ni mogla pitat ki je na svitu najlipši. Tako joj i treba! (Kranjčević, 2009: 81)

Bajka o ribaru, zlatnoj ribici i ribarovoj pohlepnoj ženi (*Zlatna ribica*) je također iznimna, s mnogo neobičnih osobitosti isto kao i bajke o malenom dječaćiću Palčiću (*Palčić*) i siromašnom Ivelji (*Sritni Ivelja*) koji je učio za tišljara (zanimanje proizvodnje namještaja i danas je popularno na ovom području). Bajka *Šest labudov* donosi puno čarobnih motiva: čarobno klupko, začarana šuma, pretvaranje ljudi u životinje i obratno... *Zlatna guska* opet potvrđuje Kranjčevićevu sklonost narodnim izrazima i frazemima, a u nekim je trenutecima puno stvarniji i konkretniji nego što su bili njegovi prethodnici, primjerice u opisu pečenja kruha i kolača koje je morao pojesti Tupan da bi oženio kraljevnju Lucku (imena služe za karakterizaciju likova) sudjelovali su svi mlinari i pekari u Gackoj dolini i ispekli veliku hrpu „do pol Prozorine“ (brda na kojem se nalazio dvorac kralja Josice), dok se kod braće Grimm nalazi na motiv kruha velikog kao brdo (nemogućnost izvođenja za razliku kod Kranjčevića gdje je lako moguće ispeći hrpu kruha i kolača). *Jaki šnajderčić* uz isticanje kako je mudrost važna za uspjeh u životu donosi i neke neobične

likove kao što su npr. mračnjaci (mitska nepostojeća visoka i prozirna bića). *Trnoružica* je iznimna bajka. Autor je u nju unio toliko sebe i dao vlastitu preradu i time je učinio izuzetnim umjetničkim djelom. Originalnost se nazire već u samom početku kada kralj i kraljica prolaze kao obični smrtnici put do dobivanja djeteta (kraljica odlazi babama koje „križaju“, odnosno bave se gatarijama, odlazi u toplice...). Veselo i živo je u bajci *Dvanaest kraljevi 'čeri* gdje se prosjak čarobnim pletom (veliki rubac koji žene stavljaju po plećima) domogao kraljevstva, kao i u priči o magarcu, psu, macanu i pijetlu (*Četiri prijatelja muzikanta*) koji su se igrom slučaja domogli kuće u kojoj su ugodno živjeli. *Kralj Bradonja* je tipična bajka po svojim elementima, po plošnosti likova, po pobjedi pravde, po dinamičnosti akcije, po osnovnim ljudskim željama koje su i bile jedan od glavnih poticaja za stvaranje bajke (težnja za pravdom, istinom, ljepotom, bogatstvom...). Posljednja u knjizi je pjesma *Išla koka na Pazar* u kojoj je Kranjčević ostvario uobičajeni način pjevanja za djecu stvorivši stihove pune vedrine, ležernosti i nonsensne igre.

Uporabom standardnog jezika u djelima Kranjčević izlazi iz zavičajnog kruga premda tematski ostaje vjeran provincijskom životu i svom zavičajnom jeziku, pa makar i u kratkim replikama, i tako se predstavlja kao suvremeni romantičar – bori se za narodni identitet, buđenje i očuvanje nacionalne svijesti i hrvatski jezik. A s druge strane dokazao je sebi i drugima da posjeduje uspješnost pisanja i postizanja duhovnosti i duhovitosti na standardnom jeziku. Može se zaključiti da se Kranjčević višestruko potvrđuje snagom i privlačnošću svojih djela kao svestrani književnik: komediograf, dramatičar, naturalist, realist, romantičar, humanist, parodičar, satiričar, psiholog, erudit (učeni književnik), kritičar, crnohumorist... Kao takav predstavlja se Kranjčević i u knjizi objavljenoj pod naslovom *Čarolija kvaka i kava*. Svaka priča iz ove knjige za sebe predstavlja izvadak iz života, jednu malu sudbinu, sudbinu pojedinca koji unatoč svim svojim individualnim osobinama nije ništa drugo nego izraz i odraz jednog čitavog društva koje ga je odgojilo i na svoj način djelovalo na nj, a Kranjčević je oštrouman, ironičan i nadasve duhovit kritičar istog tog društva i njegovih pojedinca. Ako se tome doda jednostavnost pričanja i vješta kombinatorika fabularnih sadržaja na koje se nailazi u ovim pripovijetkama stvaranje novih i širih čitateljskih krugova je neupitno.

U pripovijetki *Čarolija prvoga reda* Kranjčević s izrazitim smislom za humor situacije, ali i oštrom satiričnom notom nesmiljeno šiba negativnosti i gluposti suvremenog društva u kome živi. Fiksiranjem naše društvene stvarnosti nasljeđuje šenoevski način stvaranja proznog djela – djelo mora opisivati ljude i probleme autorova vremena (u pripovijetkama ili novelama svaki autor mora zahvatiti sliku svoga doba!). Glavno obilježje Kranjčevićeva stila su realistički (stvarnosno) opisane životne situacije u kojima se našao jedan

muškarac u grčevitoj borbi za promjenom svoga položaja u društvu (otuda i znakovitost naslova – „prvi red“ u društvu je ideal kojemu glavni lik teži: *Divko je od svoje najranije mladosti, koliko se on može toga sjetiti, imao problema s tim prvim redom. Jednostavno mu nije išlo, nije ga nikad zapalo da sjedne ili da bude u prvome redu. Zašto je to bilo, i zašto sada jest, nije imao na to suvisla odgovora, nekako je sve zaogruto fatalizmom i pomirio se da tako mora biti, da ima ljudi koji su stvoreni za prvi red, a ima i onih koji su stvoreni za sam zadnji red. Tako je on to sebi pojašnjavao i nalazio objašnjenje* (Kranjčević, 2011: 23); na kraju Divko dostiže svoj ideal pripadanja prvome redu, ali ne na onaj način kakav je on priželjkivao). U djelu se tematiziraju duševna raspoloženja i emocije glavnoga lika. Pisac nas uvodi u svijet njegove intime: nalazimo se u doživljajnom prostoru lika, njegovih sumnji, samoispitivanja, skrivenih misli, duševnih sadržaja. Pri kraju pripovijetke postajemo svjedoci i njegove negativne moralne katarze. Naime, Divko iz nepoštedne borbe sa nezadovoljnom suprugom, malograđanskim mentalitetom, specifičnom socijalnom sredinom, totalitarnom vlašću... izlazi kao nova osoba. I tu se Kranjčević predstavio kao odličan psiholog i crtač karaktera stvorivši pripovijetku karaktera u kojoj je postigao visoke estetske domete.

Druga pripovijetka *Crkvena i neke druge kvake* izrazito je regionalnog karaktera, humoristički je oblikovana i pisana dijalektom gackoga kraja (dijalozi glavnih likova), a to i je estetski najrelevantnije područje Kranjčevićeva književnog stvaralaštva. Pripovijetka je anegdotalnog karaktera. Naime, proslava Dana grada Otočca, blagdan svetoga Fabijana i Sebastijana, zaštitnika Gacke i Otočca, misno slavlje predvođeno kardinalom Josipom Bozanićem s biskupima Riječke nadbiskupije te obilježavanje petsto pedesete obljetnice srednjovjekovne Otočke biskupije bilo je samo plodna podloga za plastično i stvarno predstavljanje svakidašnjeg kretanja Otočana te osvjetljavanje stupnja njihove društvene svijesti. Istaknuto mjesto pripada glavnoj junakinji, koja je zanimljiv i snažan lik namjerno neopisanih fizionomskih karakteristika, jer je ona predstavница mase (utjelovljenje univerzalnih osobina pa svatko može na njeno tijelo postaviti svoj lik ili lik odabrane osobe i uspješno pronaći tražene osobine te doživjeti sklad lika, svjetonazora i djelovanja). S obzirom na kompoziciju pripovijetke uočava se da nema naglašene i razgranate fabule s dominacijom događanja na vanjskom planu već je težište stavljeno na karakterizaciju lika pa su svi ostali pripovjedački elementi podređeni tome. Sporedni likovi i njihovo djelovanje stoje u službi uobličavanja glavnog lika, živog portreta. Kao što je prikazan lik tako je prikazana i sredina kojoj on pripada – realno i objektivno sa svim negativnim i pozitivnim osobinama, a Kranjčevićeva interpretacija obilježena je njegovom snažnom emotivnom povezanošću uz sredinu koju dobro poznaje i uz tipične likove kojih je nemali broj. Ovaj

put u pripovjedačev fokus, kao što je već istaknuto, velikom snagom ulazi lik žene koja ostvaruje kontakt sa članovima obitelji, ali i pripadnicima društvene i crkvene zajednice. Totalitet tih kontakata daje potpunu sliku odnosa unutar obitelji koji su na područjima koje autor opisuje nepromijenjeni već stotinama godina, ali se dobiva i potpuna slika socijalnih odnosa opisanog vremena.

Privlačan humorističko-satiričan Kranjčevićev izraz dolazi do izražaja i u trećoj pripovijetki koja ima slikovit naslov *Slatka aroma gorke kave*. Ističe se i njegov promatrački dar – obuhvatio je više tipova ljudi i običaja koji se polako mijenjaju i nestaju sa ovih područja. Naime, radnja ove priče je pomaknuta u prošlost za razliku od prve dvije čija se radnja odvija u autorovoj suvremenosti. Šireći krug svojih interesa Kranjčević je opisao stare običaje oko smrti i pokopa mrtvaca (te se time neminovno stavio u komparativni odnos s Perom Budakom, poznatim hrvatskim književnikom, koji je u dramskom ostvarenju *Teštamenat* obradio istu temu, također na humorističan način) i pri tome se predstavio kao izrazito moderni pripovjedač kojemu gacki krajolik služi samo kao okvir unutar kojega istražuje folklorno-etnografske elemente i običaje, specifičnu svijest svojih junaka, njihov unutarnji život i egzistencijalnu bit. U ovoj pripovijesti, svojevrsnom isječku života ljudi autorova zavičaja zasjale su životne manifestacije, unatoč tome što se priča vrti oko smrti, u svoj svojoj punini, bogatstvu i složenosti. Kranjčević je na realističko-naturalistički način izvanredno spojio folklorne elemente s humorističkim i iskričavim iskazivanjem svjetonazorskih pogleda svojih junaka, koje je okarakterizirao individualnim govorom sredine iz koje dolaze ili sredine u koju smješta radnju svoje pripovijesti (raspon je širok jer nailazimo na čakavske, štokavske ili pak kajkavske govorne varijante) pri čemu je nastojao što vjernije uhvatiti te dijalektalne govore jer je osjetio da su te nerafinirane, nepravilne, nevine i spontane govorne riječi neodoljivo sugestivne svojom nestandardnom sintaksom i svježim pučkim vokabularom pa se željeni smisao teksta, raspoloženje trenutka i osobni osjećaji mogu iskazati do kraja. Opet je, po tko zna koji put, došla do izražaja Kranjčevićeva suptilnost, svjesnost o našem čovjeku, o njegovom humoru...

Kranjčevićeva ostvarenja pripadaju suvremenoj, moderno pisanoj književnosti, a istodobno svojim temeljima stoji čvrsto na tlu na kojem žive likovi, ukorijenjena u nj, duboko i snažno. Takav je slučaj i s romanom *Status*. Na predlošku osobnog životnog iskustva, promatrajući analitički metamorfoze čovjeka, Kranjčević konkretnu, objektivnu stvarnost od koje kao životnog iskustva polazi, pretvara u posve novu, iznenadnu viziju, novu intelektualno-spoznajnu stvarnost, otvarajući kao osnovno pitanje i problem, pitanje ljudskog bivstvovanja kao smisla života, analizirajući ga simbolički kroz izvanredno psihološki razrađene sudbine glavnih junaka, tj. junakinja, koji se

iz općeg sivila uzdižu bogatstvom i intenzitetom svoga unutrašnjeg života koji bljeskaju iz ljušture kojom su junaci obavijeni. Dana je prava slika drame čovjeka koja traje neprestano, a uvjetovana je teškim primitivizmom i licemjerjem ljudi. Zapravo, glavni motiv pokretač u ovom romanu je licemjerje i to u svim oblicima i bogatoj lepezi pojavnosti. Svi su likovi prisiljeni vagati svoje poštenje i moral jer su izloženi varijacijama dvoličnosti, teškim nedoumicama i etičkim provokacijama. Čak je i čitatelj prisiljen mijenjati svoje stavove uslijed svakodnevnog izloženosti ljudskoj prijetvornosti i beznađu. Umjesto etičke okrijepljenosti čitatelj dobiva potrebu preispitivanja moralne vlastitosti. Ovo je roman o moralnim izopačenjima suvremena svijeta, ozrcaljena na jednom mikrokozmosu (Otočac i okolica), a ta izopačenja dolaze najviše do izražaja u ratnom bezumlju i kaosu.¹¹ Po tome je ovo antiratni roman, radnja se odvija za vrijeme Domovinskog rata i poslije njega, koji negira opravdanost svake žrtve i ukazuje na besmisao bilo kojeg rata. Kroz likove (ovo je po strukturi roman lika) autor osuđuje sve ono što je loše što se na Domovinski rat nastoji naci-jepiti. Postavlja se pitanje humanosti, krijeposti i moralnosti koja se dovodi u vezu s čistoćom nakane. Glavne junakinje, Cici i Myci (Ciprijana i Miroslava), duboko su individualizirane s različitim filozofijama življenja, različitim intelektualnim sposobnostima i socijalnom uvjetovanošću, a kako bi istaknuo različitost karaktera Kranjčević je iskoristio mogućnosti govorne karakterizacije, jedna je govornica štokavskog, a druga čakavskog idioma. One su se u ratnom vihoru našle ni krive ni dužne, ali etiketirane svojim zanimanjem. Bavile su se one najstarijim zanimanjem na svijetu, ali na jedan sasvim prirodan i nepatetičan način. „Navikle na poniženja, strpljivost i vješte u adaptaciji nastavile su sa svojim poslom, ne praveći bitne razlike između mirnodopskog i ratnog vremena, ali duboko svjesne društvenih promjena koje su se dogodile i u kojem iskreno sudjeluju, barem one to tako doživljavaju. Samo se čini na prvi pogled da je u ratu, u vremenu kaosa, kada animalno u čovjeku nadrasta humano, kada postaje dominantnije nego ikada, njihov posao bio manje izložen moralnim propitivanjima, premda se Cici i Myci nikada nisu previše obazirale na tuđa mišljenja držeći se svoje specifične moralnosti u općeosuđenom nemoralu. Uostalom tko je taj tko bi ih mogao osuđivati kada su one potpuno i intimno poznavale svu svoju ‘moralnu’ klijentelu. One su tople, iskrene i da apsurd bude veći u svoj svojoj poročnosti, među svim drugim likovima one su najčišće i najpoštenije. To je paradoks koji je autor toliko snažno istaknuo. Kao takve postat će marionete u glavama moćnika koji će ih beskrupulozno

¹¹ *Rat čovjeka ogoli, od njega ne ostane ništa doli njegov kostur; kao u starom grobu, ničega nema, on je tek tada ono što jest, on je tek tada Čovjek ili Nečovjek, trećega nema. Sve ostalo je laž i opsjena, sve ostalo je u čovjeku gluma, himba, sve ostalo je u čovjeku ono što nije Čovjek.* (Kranjčević, 2011: 272)

iskoristiti za više ciljeve, a zasluge sebično pripisati sebi. U ratnom kaosu one su to obavile savjesno i predano, ne očekujući nikakve ovacije. Međutim kada se ratni vihor umorio i prestao, naše junakinje u sveopćoj atmosferi poslijeratnih likova pokušavaju ispraviti nepravdu i naplatiti svoju žrtvu. U traganju za svojim pravima njih dvije poprimaju nevjerojatne razmjere koji ih gotovo nadrastaju. One postaju gotovo školski primjer takozvanih razvojnih likova čija prepredenost, malicioznost i inteligencija gradacijski izrasta na razinu simbola. Hladnom logikom, čvrstim argumentima i istinom one traže status koji im u ovom trenutku, po njihovoj prosudbi, pripada. Jasno je da ih društvo i birokracija doživljava kao bezočne, drske i nemoralne (...). U ovom dijelu romana niže se niz apsurdnih i grotesknih situacija koje ruše ustaljenu piramidu etičkih vrednota“ (Orešković, Pogovor u: Kranjčević, 2011: 364–366). Autor, u ulozi sveznajućeg dominantnog pripovjedača, pun humora, ironije i sarkazma, na kraju nudi brutalnu istinu o nužnoj potrebi razvitka osviještenosti i pokajanja za svaku moralnu nedosljednost i posrnulost u suvremenom društvu. Uz taj autorov jasan kritički odnos prema nekim općim društvenim, univerzalnim društvenim pitanjima kao što je, primjerice, problem vlasti, dogmatizam, lažni moral i slično, s jasnim aluzijama na aktualnu hrvatsku situaciju u društvu i politici kroz cijelu priču osjeća se prava pripovjedačka strast i jedan veseli relativizam, dok verbalna imaginacija djeluje mjestimice uistinu fascinirajuće. Upečatljivi likovi, dašak autentične atmosfere i ležerno pripovijedanje realizirano dijelom u kolokvijalnom idiomu karakteristike su ovoga djela, koje ujedno naglašava piščeve humorističke potencijale što su ranije već bile višestruko potvrđene.

Promatrajući cjelokupni Kranjčevićev opus vidljiva je tematska autorova povezanost za sredinu Gacke i njezine ljude uz uočavanje socijalnog statusa. Autora zaokupljaju životi junaka. I tu Kranjčević dolazi do novih literarnih traženja i tematskih inovacija. Bitna tema je prodor u psihologiju junaka ili uopće u unutrašnji život glavnih likova, u njihove emocionalne senzibilitete, u pitanje čovjeka kao individualne ličnosti u njegovom stalnom potvrđivanju ne samo kao društvenog, već i kao intelektualno-emocionalnog bića. Vezan je Kranjčević duboko za svoju regionalnu sredinu u kojoj i crpi pripovjedne motive, ali se snalazi i na posve drugim teritorijima i u posve drugim sredinama, gdje se susreće s drugim tipom ljudi. Tu opet dolazi do izražaja Kranjčevićeva sposobnost umjetničkog oblikovanja literarnih tema, nenadmašni smisao za nijansiranje psihičkih stanja i osjećaj za realistički detalj, kao i za simbol, metaforu... A iznad svega stoje humor, ironija i sarkazam. Čak se nazire snažna nota didaktičnosti, prosvjetiteljskog žara i moralizma (rezultat je takva stava velika epska sinteza o jednom kraju, njegovim ljudima i o njihovim identifikacijskim znamenjima: kulturi, jeziku, moralu, mentalitetu, narodnim običajima

i ritualima), a sve se postiže nepretencioznim tekstovima kakvi njeguju duh spontanosti, opuštenosti, otvorenosti novim pitanjima i svim vidovima izražavanja. Uporabom standardnog jezika u djelima Kranjčević izlazi iz zavičajnog kruga premda tematski ostaje vjeran provincijskom životu i svom zavičajnom jeziku, pa makar i u kratkim replikama, i tako se predstavlja kao suvremeni romantičar – bori se za narodni identitet, buđenje i očuvanje nacionalne svijesti i hrvatski jezik, a s druge strane dokazao je sebi i drugima da posjeduje uspješnost pisanja i postizanja duhovnosti i duhovitosti na standardnom jeziku.

Štoviše, Kranjčević je pokazao i zavidnu sposobnost snalaženja i u jednom sasvim drugačijem području pripovijedanja – području fantastične priče, koju je pokazao u najnovijoj knjizi objavljenoj pod naslovom *Tri neobične priče*. Pokazao je sposobnost da bude sasvim drugačiji, neobičan kako daje naslutiti i odabrani naslov. *Psi naših duša*, *Leptiri naših srca* i *Zmije naših njedara* su složene, slojevite, simbolične, alegorijske i fantastične priče, kojima se Kranjčević još jednom (bajkama je to već učinio) svrstao u red postmodernističkih hrvatskih pisaca. Čudesnost svijeta koji nam se otvara u pričama najavljena je odabranim citatima: *Vi ste tvorci svoje vlastite sreće. Sami sebi prouzrokuje patnju, činite dobro i nanosite zlo, i vi ste ono što zaklanjate oči rukama i govorite da je tamno. Sklonite ruke i ugledajte svjetlost* (Kranjčević, 2012: 5); *Od snova rastemo. Svi veliki ljudi su sanjari. Oni vide stvari u nekoj sumaglici proljetnog dana ili u crvenom ognju dugih zimskih večeri. Neki od nas dopuštaju da takvi snovi umru, ali drugi se brinu o njima i štite ih, njeguju u lošim danima, sve dok ih ne dovedu na sunce i svjetlo koje uvijek dolazi onima koji se iskreno nadaju da će se njihovi snovi ostvariti* (Kranjčević, 2012: 73); *Najveće zlo od kojeg svijet pati nije moć zlih ljudi, nego slabost dobrih ljudi* (Kranjčević, 2012: 135), prema kojima se može naslutiti višestruka slojevitost (stilska, tematska, idejna...), koja zaslužuje posebnu analizu, pa i zbog toga što očigledno autor ulazi u neku novu i drugačiju fazu svoga stvaralaštva.

Može se zaključiti da se Milan Kranjčević višestruko potvrđuje snagom i privlačnošću svojih djela kao svestrani književnik: komediograf, dramatičar, naturalist, realist, romantičar, humanist, parodičar, satiričar, psiholog, erudit, kritičar, crnohumorist i fantastičar, koji svojim djelima pokazuje svjetlost, dobrotu, pomaže sanjati i obnavlja vjeru u ostvarenje snova.

Literatura

- Kekez, S. (2004) Vrijedan prinos proučavanju gacke čakavštine. Zagreb: *Prikazi i osvrti Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knjiga 30.
- Kovačević, M. (2005) Milan Kranjčević: *Ričnik gacke čakavščine. Konpoljski divan. Lička revija*, br. 5.
- Kranjčević, M. (2004) *Ričnik gacke čakavščine. Konpoljski divan*. Otočac – Rijeka: Katedra Čakavskog sabora pokrajine Gacke – Grafrade.
- Kranjčević, M. (2009) *Bajke za maće i 'ne zericu veče*. Otočac: KČSPG.
- Kranjčević, M. (2009) *Kičmasa*. Otočac: KČSPG.
- Kranjčević, M. (2011) *Čarolija kvaka i kava*. Otočac: KČSPG.
- Kranjčević, M. (2011) *Status*. Otočac: KČSPG.
- Kranjčević, M. (2012) *Tri neobične priče*. Otočac: KČSPG.
- Hamersak, M. (2011) *Pričalice o povijesti djetinjstva i bajke*. Zagreb: Algoritam.
- Orešković, S. (2010) Osvrt na literarna izdanja Milana Kranjčevića u 2009. g. u Otočcu. *Vrilo*, br. 10.
- Orešković, S. (2011) Pogovor u: Milan Kranjčević, *Status*. Otočac: KČSPG.
- Zalar (priredila), D. (2010) *Stala vila da napoji konja* (Izbor suvremene hrvatske bajke). Zagreb: KNJIGA U CENTRU.

Jasminka BRALA MUDROVČIĆ

PROSE CREATION OF MILAN KRANJČEVIĆ

The paper presents the prose creation of Milan Kranjčević, confirmed by the analysis of his novels, short stories and fairy tales as one of the most constructive writers of the western part of Lika and representing him as one of the major guardians of the local folk spirit. Thematic author's relationship to the Gacka region, breakthrough into the psychology of a hero, humour, irony, sarcasm and ethics are just some of the characteristics of Kranjčević's fresh and endured prose.

Key words: *Milan Kranjčević, Cathedra of Čakavian Assembly, Otočac*

UDK 821.163.4.09-2(497.5)

Izvorni naučni rad

Lucijana ARMANDA ŠUNDOV (Split)

Filozofski fakultet u Splitu

larmanda@ffst.hr

IZMEĐU FIKCIJE I STVARNOSTI: LIK KRISTOFORA KOLUMBA U HRVATSKIM DRAMAMA

Oslanjajući se na tekst Nikole Batušića s *Trećeg programa hrvatskog radija* iz 1993. pod naslovom *Tri hrvatska dramska Kolumba*, autorica pokušava interpretirati četiri hrvatska dramska teksta koji za glavni lik imaju istraživača Kristofora Kolumba. Radi se o dijaloškoj pjesmi Junija Palmotića napisanoj oko 1630. pod nazivom *Kolombo*, o drami Miroslava Krleža iz 1918. pod nazivom *Kristofor Kolumbo* i o drami Nedjeljka Fabrija iz 1968. pod nazivom *Admiral Kristof Kolumbo*. Nakon toga i Slobodan Šnajder napisao je kratku dramu *Dijalektički Anticolumbus* u kojoj se izravno referira na Krležu. Ta četiri teksta na različit način prikazuju u književnosti omiljeni lik proslavljenog istraživača čije je putovanje u Novi svijet prepuno simbolike. Uz brojne svjetske pisce kao što su Lope de Vega ili Salman Rushdie i hrvatski su se pisci uvijek nanovo interesirali za čovjeka čije je putovanje donijelo novosti u geografskom i povijesnom smislu. Autorica analizirajući drame otkriva na koji je način taj lik prezentiran u hrvatskoj književnosti te otkriva simbole koji uz njegov lik vežu hrvatski pisci od starije do novije književnosti.

Ključne riječi: *Kristofor Kolumbo*, (anti)utopija, hrvatska drama, Junije Palmotić, Miroslav Krleža, Nedjeljko Fabrio

1. Uvod

Jedan od najpoznatijih svjetskih istraživača, pomoraca, avanturista i otkrivač Novog Svijeta – Kristofor Kolumbo – našao je svoje mjesto u povijesti, zemljopisu te u raznim umjetnostima uključujući i književnost.¹ Na taj način

¹ Godine 2011. autorica rada izlagala je na *Zadarskim filološkim danima* na temu Kristofora Kolumba u hrvatskim dramama, no o toj temi prvi put piše u članku *Kako vidimo druge: Amerikanci u hrvatskim dramama* koji je izašao u prethodnom broju ovog časopisa. Radi se o dva povezana članka koji govore o tome kako su se otkriće Amerike i lik istraživača Kolumba odrazili na hrvatsku književnost te kako se to uklapa u svjetsku književnost.

postao je ikona i simbol neustrašivosti i traganja za novim, ali uz to je i otvorio put svim kolonizatorima jer je Amerika prije otkrića bila netaknut kontinent čija se sudbina nakon toga potpuno promijenila. Godina 1942. zauvijek je promijenila svjetsku povijest, a otkriće Amerike donijelo je brojna pitanja pogotovo ona vezana uz kolonizaciju tih netaknutih prostora. U ovom radu zanima nas kako su se Kolumbov lik i djelo otkrivanja Novog svijeta prikazivali u književnosti i to posebno u dramskim tekstovima.

Zanimljivo je da su u hrvatskoj književnosti četiri dramska teksta posvećena Kolumbu; prvog je još u 17. st. napisao Junije Palmotić, drugog je 1918. napisao Miroslav Krleža, a trećeg je 1968. napisao Nedjeljko Fabrio. Osim toga, kao fantaziju na zadanu temu i Slobodan Šnajder napisao je kratku dramu koja izlazi 1978. i u kojoj je antagonist upravo Kolumbo. Drama se zove *Dijalektički Anticolumbus* i kao drugi antagonist javlja se lik Nepoznatog baš kao i kod Krleže. Svaki od tih pisaca na svoj je način prikazao povijesni lik Kristofora Kolumba i time mu udahnuo novi život. Svi su oni različiti, ali su u isto vrijeme i slični jer je svaki od njih otkrivač Novog svijeta koji otvara pitanja zanimljiva postkolonijalnim teorijama o odnosu prema osvojenim predjelima. Kolumbovska tema povezuje stariju i noviju hrvatsku književnost i moguće je pratiti kako se na sceni mijenjao lik Kolumba. U prvom dijelu rada donose se najvažnije povijesne činjenice koje su istraživači utvrdili o pomorcu Kristoforu Kolumbu kako bi se utvrdilo koliko je njegov lik fikcionaliziran u raznim dramama. Analiza se velikim dijelom koncentrira na Krležina Kolumba iz dva razloga; jedan je taj što Palmotić piše baroknu pohvalu koja i nije namijenjena izvođenju na sceni pa u njoj nema ni pravog dramskog sukoba, a drugi je taj što Fabrio i Šnajder zapravo parafraziraju Krležu pa njihovi dramski tekstovi predstavljaju intertekstualni dijalog s tradicijom i napose Krležom.

U radu se polazi od pretpostavke da hrvatskim piscima, izuzev Palmotića koji djeluje u vrijeme baroka i hvali Kolumbov pothvat zbog širenja kršćanske vjere, povijesni okvir uglavnom služi kako bi kritizirali aktualni trenutak. Krleža u svojoj jednočinki izražava kolumbovsku čežnju titana koji se suprotstavlja eksploataciji osvojenih područja, dok Fabrio problematizira ulogu autoritarnog vođe kojem cilj opravdava sredstvo. U metodološkom smislu rad se uglavnom oslanja na postavke teoretičara drame i kritike koje su pisali Boris Senker, Branko Hećimović, Darko Gašparović i ostali. Na odabranim tekstovima proučavaju se (anti)utopijski elementi, kritiziranje vlasti i vladajuće ideologije te se u analizu uključuje i Šnajderov kratki tekst što do sada nije bio slučaj. Na taj način moguće je dobiti potpuniju sliku o funkciji fikcionalizacije povijesne ličnosti kakav je Kristofor Kolumbo.

2. Kristofor Kolumbo – između fikcije i stvarnosti

Kristofor Kolumbo rođen je u Genovi², iako je Ameriku otkrio ploveći pod španjolskom zastavom Ferdinanda Aragonskog i Izabele Kastiljske³ koji su financirali njegovo putovanje. S obzirom na to da je Konstantinopol pao u ruke Otomanskih Turaka 1453., korištenje kopnenog puta za odlazak u Aziju postalo je jako otežano i opasno pa su Kolumbo i njegova braća tražili novi zapadni put plovidbom preko Atlantika kako bi došli do Indije. Iako je njegov brat Bartolomeo radio u kartografskoj radionici u Lisabonu, Kolumbove predodžbe o zemljopisu i globusu nisu bile točne. Inače, poznato je da je Kolumbo čitao Ptolomeja, Bibliju, ali i Marka Pola:

„Kao kršćanin, ne odvađa se od Biblije, a posebno su njegovu nemirnom srcu prirasle dvije knjige: *Historia rerum ubique gestarum* Enee Silvija Piccolominijsa, i *Imago Mundi* kardinala Pierrea d'Aillyja. U njima je sadržana cjelokupna srednjovjekovna kozmografija. Guta on i čudesne opise putovanja Marka Pola, Plinijevu *Historia naturalis*, pa *Alamanach perpetuum* Abrahama Zacuta. Pa ako učeni kardinali kombiniraju matematiku s vjerovanjima u jednonošce, pigmeje i grifone, nije se čuditi što jedan neuki pomorac vjeruje u pticu feniksa i u ljude s repom. Sve u svemu, njegova slika svijeta, u kojoj se miješaju Ptolomej, Biblija, Marko Polo i usmena predaja, silno je konfuzna, ali Kolumbu upornosti ne nedostaje.“ (1993: 22)⁴

² Podaci o životu Kristofora Kolumba uzimaju se iz natuknice koju je u Jugoslavenskoj pomorskoj enciklopediji napisao Petar Mardešić (1976.) i iz članka Milivoja Telećana pod nazivom *Kolumbo i Cortés – pomorci, osvajači, vojskovođe* (1993.).

³ Godine 1469. Izabela Kastiljska udala se za sicilijanskog kralja Ferdinanda II. koji je bio nasljednik aragonskog prijestolja. Njih su dvoje 1479. postali kralj i kraljica Aragona naslijedivši na prijestolju Ferdinandova oca. U povijesti su ti vladari ostali zabilježeni kao jako moćni jer su učvrstili španjolska kraljevstva u 15. i 16. st. Jedan od razloga za dobivanje tolike moći jest i osvajanje novih teritorija za što je zaslužan i Kolumbo kojeg je Izabela tri puta odbila prije nego što mu je dala odobrenje da isplovi pod njenom zastavom.

⁴ Telećan, Milivoj, *Kolumbo i Cortés – pomorci, osvajači, vojskovođe*, u: Treći program hrvatskog radija, 1993., str. 22. Potrebno je napomenuti kako je emisija pod nazivom *Treći program hrvatskog radija* izdala časopis čiji je prvi dio iz 1993. bio posvećen 500. godišnjici otkrivanja novog svijeta pa su tu ostali zabilježeni mnogi tekstovi o Kolumbu uključujući i onaj Nikole Batušića pod nazivom *Tri hrvatska dramska Kolumba*. Časopis *Dubrovnik* iz 1992. također je obilježio petstotu godišnjicu otkrića Amerike. Taj broj časopisa nosi podnaslov *Hrvati i Novi svijet*, a cijelo jedno poglavlje posvećeno je hrvatskim pjesnicima koji u svojim djelima spominju slavnog Kolumba. To su redom: Mavro Vetranović, Junije Palmotić, Brno Đamanjić, Grga Martić, Ivan Slamnig, Dubravka Oraić, Luko Paljetak, Tonko Maroević i Slavko Mihalić.

Nažalost, Kolumbo nije uopće bio svjestan da su neke njegove predodžbe bile potpuno pogrešne pa je 1506. umro u uvjerenju da je došao do Indije, a ne Amerike. Za svoja dostignuća i donošenje zlata, robova i teritorija slavni je otkrivač tražio naslove Admirala Oceanskog mora i Namjesnika Indija. S druge strane, Kolumbo je osim divljenja i početnog oduševljenja na sebe navukao i bijes jer je obećavao da u Novom svijetu ima raznih bogatstava, a i nije se dobro odnosio prema posadi pa je s trećeg putovanja završio nakratko u zatvoru. Puno je kontroverza vezano uz tog pomorca i osvajača, a prava je šteta što se njegov dnevnik ne može čitati u izvorniku, već samo kao prijepis i sažetak biskupa Bartolomea Las Casasa koji je bio kroničar kolonizacije i to posebno grubosti kolonizatora prema izvornom stanovništvu.

Danas se ne može sa sigurnošću utvrditi sudbina Kolumbovih kostiju jer ih se prenosilo mnogo puta pa su bile u Valladolidu, u Sevilli, današnjoj Dominikanskoj republici i u Havani na Kubi. Zbog svojih otkrića Novog Svijeta, kontroverza vezanih uz kolonizaciju te zbog svih avantura, Kolumbo je postao vječna inspiracija umjetnicima koji su ga učinili besmrtnim, bez obzira na to gdje počivaju njegovi zemaljski ostaci. Kao što je već istaknuto, biskup Las Casas djelomično je prepisao Admiralov brodski dnevnik pa je tako postao njegov prvi kroničar. Godine 1828. američki pisac Washington Irving⁵ piše Kolumbovu biografiju pod nazivom *The Life and Voyages of Christopher Columbus*. Knjiga je bila jako popularna, no radi se samo o fikciji koja provlači ideju da je jedan od razloga zašto je Kolumbo jako teško ishodio odobrenje za svoja putovanja, upravo to što su se njegovi stavovi suprotstavljali stavovima katoličkih teologa koji su još uvijek tvrdili da je zemlja ravna. Kolumbo predstavlja prijelaz od srednjovjekovnih uvjerenja i zabluda prema renesansnim otkrićima i slobodoumnosti. Nemoguće je nabrojiti sve pisce koji daju svoje viđenje Kolumba, ali u ovom radu izdvajaju se oni najzanimljiviji pokušaji da se njegova povijesna ličnost fikcionalizira i približi široj publici. Jedan od takvih pokušaja prisutan je i kod talijanskog autora Daria Foa⁶ koji 1958. piše

⁵ Washington Irving (1783.-1859.) američki je pisac, biograf, esejist i povjesničar koji je uspjeh postigao pripovijetkama *The Legend of a Sleepy Hollow* i *Rip Van Winkle*. Osim Kolumbove biografije, napisao je i biografije Georgea Washingtona, Olivera Goldsmitha i Muhameda. Značajan je i po tome što je rado pomagao mladim autorima da se afirmiraju pa mu se tako za savjet obratio i Edgar Allan Poe. Imao je jak utjecaj na američku kulturu i popularizirao je američku pripovijetku.

⁶ Talijanski dramatičar, satiričar, ravnatelj kazališta i glumac Dario Fo poznat je po tome što se u svojim dramama služi talijanskom *commediom dell'arte* uz pomoć koje kritizira organizirani kriminal i političku korupciju kojoj se čvrsto suprotstavlja. Njegove se drame temelje na improvizaciji, a strane redatelje ohrabruje da izvedbe njegovih drama mijenjaju u skladu s političkim prilikama i problemima zemlje u kojoj se izvode. Njegova drama *Arhandeli ne igraju fliper* izvedena je i u Zagrebu.

satiričnu dramu *Isabella, tre caravelle e un cacciaballe*, a 1997. osvaja i Nobelovu nagradu. Nadalje, zanimljivu reprezentaciju Kolumba daje i popularni britanski pisac Salman Rushdie⁷ koji u časopisu *New Yorker* 1991. izdaje tekst *Kako se ostvariše veze koje sjedinjavahu Izabelu Španjolsku i Kristofa Kolumba, Santa Fe, siječnja 1492. (Christopher Columbus and Queen Isabella of Spain Consumate Their Relationship, Santa Fe, January, 1492.)*. Taj tekst prevela je Višnja Machiedo prema francuskoj verziji, a prijevod je objavljen u već spomenutom časopisu *Treći program hrvatskog radija* iz 1993. Tekst je pomalo neobičan i u njemu se opisuje kako se kraljica navodno poigravala Kolumbom te kako je između njih čak bilo fizičke bliskosti prije nego što mu je dala pristanak da isplovi pod njenom zastavom i koristeći njeni novac. Zanimljiva je i vizija ili san koji Kolumbo doživi i u kojem kraljica shvaća da joj je Kolumbo potreban ako želi osvojiti Novi svijet.

U časopisu *Treći program hrvatskog radija* tiskana su brojna djela koja spominju Kolumba među kojima je spomenuti Rushdiejev tekst, pjesma *Kolumbo* Friedricha von Schillera, pjesma *Kristof Kolumbo* Casimira Delavignea, pjesma *More Julesa Micheleta*, ulomak iz romana *Svetkovina luda* Paula Zumthora, pjesma *Konkvistadori* Pabla Nerude, pjesma *West Indies* Nicolása Guilléna i pjesma *Tijelo domovine* Jorgea Rojasa.⁸ No, u analizi Kolumbova lika i djela posebno poglavlje predstavljaju drame koje su u književnosti posvećene Kolumbu. Čini se da je prvu napisao poznati španjolski dramatičar Lope de Vega i to još 1604., a zove se *Novi svijet otkriven od Kristofora Kolumba*. Među slavne pisce koji su za temu uzeli Kolumbov lik spada i Paul Claudel koji je 1927. napisao dramu *Knjiga o Kristofu Kolumbu*. Iste godine svoju dramu pod nazivom *Kristof Kolumbo* piše i belgijski dramatičar Michel de Ghelderode.⁹ Grk Nikos Kazantzakis 1954. piše dramu o Kolumbu u kojoj glavni lik ima odlike nietzscheanskog nadčovjeka kao i kod Krleže (Lauer, 2002: 118). Na neka od ovih imena osvrće se i N. Batušić (1993: 127) koji im pridodaje hrvatske pisce u čijim je djelima ovjekovječen poznati istraživač Kolumbo. Kao što je već istaknuto, u hrvatskoj književnosti četiri dramska teksta posvećena su Kolumbu i ti tekstovi predmet su analize ovog rada.

⁷ Salman Rushdie najpoznatiji je po romanima *Midnight's Children* iz 1981. za koji je dobio i vrijednu Booker nagradu i *The Satanic Verses* iz 1988. zbog čega je na sebe navukao bijes Muslimana diljem svijeta i fatvu. Radi se o britanskom piscu indijskog podrijetla koji ponosno kao utjecaje ističe Itala Calvina, Jamesa Joycea, Mikhaila Bulgakova, ali i Lewisa Carolla.

⁸ Kod Branimira Donata (1970: 36) nailazimo na podatak da je Kolumbo u književnosti postao metafora od 1493. kada mu pjesmu od osam stihova u Rimu posvećuje Giuliano Dati.

⁹ O Kristoforu Kolumbu u francuskoj dramaturgiji u *Trećem programu hrvatskog radija* piše Višnja Machiedo koja prevodi mali dio Claudelove drame, a izvadak iz de Ghelderodeove drame prevodi Marijan Bobinac.

3. Palmotićevo Kolumbo

Govoreći o otkrivanju Novog svijeta, Junije Palmotiće¹⁰ nije usamljen u starijoj hrvatskoj književnosti koja se oduvijek zanimala za otkrivanje nepoznatog¹¹, a najslavniji govor o tome donosi u liku Dugog nosa Negromanta još jedan Dubrovčanin – Marin Držić u svojoj slavnoj drami *Dundo Maroje*. U svom prologu Držić govori o Indijama i načinu kako doći u zemlje u kojima su nastanjeni čovuljci i koje kriju razna čuda. U tom djelu otvara se pitanje utopije koje će biti važno i u svim hrvatskim dramskim verzijama Kolumba, a to je pitanje o kojem najviše raspravlja Thomas Morus u svojem djelu *Utopija* iz 1516. Pretpostavlja se da je Palmotić svojeg *Kolumba* napisao oko 1630., a Dunja Fališevac primjećuje kako se motiv otkrića Novog svijeta u obliku proročanstva nalazi i u Palmotićevo djelu *Armida* (Batušić, 1993: 129).

Palmotićevo *Kolumbo* sastoji se od 124 stiha pa zapravo i nije drama, već pohvala u dijaloško monološkom obliku. O pitanju žanra Palmotićevo *Kolumbo* D. Fališevac kaže:

„Palmotićevo *Kolumbo* sigurno nije drama u punom smislu te riječi. To nije niti melodrama poput većine Palmotićevih djela. To Palmotićevo djelo je po vanjskom obliku dijalogizirani kraći prizor; dramskoga sukoba u njemu nema, no – budući da je sve ispriповijedano u dijalogu čini mi se kako je to djelo najbolje odrediti kao *dijalošku pjesmu – pohvalnicu*... Po svojim rodovskim osobinama ono je epsko-lirska forma, a po žanrovskim pohvalna pjesma, panegirik.“ (Isto: 128)

¹⁰ Junije Palmotić (1607.-1657.) autor je brojnih dramskih tekstova; *Atalanta* je inspirirana epizodom iz Ovidijevih *Metamorfoza*, *Pavlimir* je najstarija hrvatska povijesna drama inspirirana Orbinijevom knjigom o kraljevstvu Slavena, *Ipsipile*, *Akile* te *Natjecanje Ajača i Ulisa za oružje* *Akilovo* povezani su s grčkom mitologijom, *Elena ugrabljena* i *Lavinija s Eneidom*, talijanskom modernom epikom potaknute su *Alčina* i *Armida*, *Andromeda* je replika Gundulićeve *Arijadne*, dok su *Danica*, *Captislava* i *Bisernica* pseudopovijesne tragikomedije (Novak, 2000: 547-548).

¹¹ Ovdje bi još trebalo spomenuti i Brnu Đamanjića (1735.-1820.) hrvatskog pjesnika i prevoditelja koji je bio član isusovačkog reda i studirao je u Rimu. Baš za vrijeme studija teologije napisao je zanimljiv spjev *Navis aëria* o zračnom brodu (Marinović, 2000: 797). Spjev se sastoji od 1473 heksametra, a jedan dio govori i o Kolumbu koji otkriva Ameriku. U tom djelu istaknuta je Kolumbova iznimna hrabrost koja ga je dovela do otkrića, a spominje se i plijen iz novog svijeta koji je opisan kao plodna zemlja puna zlata i dragog kamenja. Taj dio Đamanjićeve spjeva moguće je naći u spomenutom broju časopisa *Dubrovnik* i to u prepjevu Josipa Torbarine (str. 131-132.). Isti prepjev nalazi se i u knjizi *Hrvatski latinisti II.* iz 1970.g. (str. 590-593.)

Dakle, u djelu uopće nema dramskog sukoba jer se radi o pohvali spjevanoj u čast kršćanskog osvajača koji će u Novi svijet donijeti kršansku vjeru i prosvijetliti izvorno stanovništvo. U takvom stavu moguće je uočiti subjektivnost prema vlastitoj religiji i načinu upravljanja. Barokna pohvala i slika svijeta ne postavlja pitanje o pravoj vjeri, ni o opravdanosti kolonizacije. Kolonizatori često „svoj“ svijet nazivaju civiliziranim, a „njihov“ neciviliziranim. Radi se o sasvim subjektivnom stajalištu pisca koji polazi od vlastitih uvjerenja i koji na svijet gleda iz perspektive svoje vjere i domovine. Na taj način podržava se kolonijalna praksa jer se ona provodi iz „pravih“ razloga, a to je širenje kršćanske vjere. U Palmotićevim stihovima slika Kolumba nije nimalo realna jer je prikazan kao junak kojeg svi slave, a povijesni dokumenti i zapisi to osporavaju i bilježe da je Kolumbo čak završio u zatvoru zbog pustih obećanja koja je davao i zbog načina na koji se odnosio prema posadi.

U navedenom djelu Kolumbo je prikazan kao hrabri i vrijedni vojvoda koji kroti bijes morskih voda i valova, a sve to zbog plemenitosti i znanja koje mu je Bog podario. Dok se kod Krleže i Fabrija družina buni protiv svojeg vođe, kod Palmotića su oni prikazani kao hvalitelji koji će bez razmišljanja stati uz svojeg vođu jer vjeruju u njegove kreposti. Također, Krležini i Fabrijevi pomorci bune se protiv poteza svojeg vođe, a Palmotićevi žude za tim da Kolumba služe kao gospodara. Zbog toga nema ni traga dramskom sukobu koji bi se vrlo vjerojatno razvio da nije prikazano podilaženje vlasti koju Kolumbo predstavlja. Zanimljivo je i to da sam Kolumbo naglašava – kako ne bilo zabune – da se na svoj put nisu zaputili zbog zlata, već zbog širenja kršćanske vjere. To ne odgovara stvarnoj slici Kolumba koji je žudio za naslovima, slavom i bogatstvom. Ovako zbori Palmotićevo Kolumbo:

„er od zlata želja huda,
ko vitezom starijem prije,
i od našega uzrok truda,
i od našega puta nije:
za uzvišenje vjere prave
svaki od nas naglo hrli
nove iskati sad države,
ocean brodit plahi i vrli“ (Palmotić, 1993: 131)

Kao što se iz stihova vidi, radi se o baroknoj pohvali koja još uključuje i spominjanje Dubrovčana koji su kao pomorci plovili s Kolumbom i dali svoj doprinos otkrivanju novih krajeva. Iako Kolumbo razgovara s družbom, radi se o monolozima u kojima je jedini cilj istaknuti zasluge. Tako funkcionira i obraćanje družbe Kolumbu pa ne može ni doći do razvoja dramskog sukoba

jer to nije cilj djela koje je napisano u domoljubnom tonu. Zato je moguće složiti se s D. Fališevac koja tvrdi da cilj tog djela i nije prikazivanje, već čitanje jer se radi o impresivnom govoru (Batušić, 1993: 128). Takav Kolumbo nije pretjerano zanimljiv čitateljima i nije pogodan za izvođenje na sceni, a mogu mu se uputiti prigovori da podržava vlast i kolonijalnu praksu što ne treba čuditi budući da je u pozadini barokna slika svijeta.

Uz baroknu sliku svijeta ipak se nameće renesansni motiv otkrića i puta u nepoznato i do tada gotovo zabranjeno. Zbog toga se u djelu spominje Erkul tj. Herkul koji je postavio stupove na obale Gibraltara i, premda je bio slavan i oplovio sva naša mora, nije imao hrabrosti ploviti oceanom. Zato su njegovi stupovi služili kao biljeg da se ne smije proći naprijed, a u djelu se daje naznaka kako je upravo Kolumbo imao hrabrosti nadmašiti Herkula i proći naprijed. U tom se djelu tako Herkul i Kolumbo suprotstavljaju jedan drugome kako bi se veličala Kolumbova slava. Jedan je simbol starog svijeta, skučenosti i držanja poznatog, a drugi je simbol novog svijeta, neustrašivosti i dokidanja postavljenih granica. Motiv žudnje za otkrivanjem novog pripada renesansnom razdoblju i iz tog se motiva mogla razviti dramska radnja da su razrađene prepreke na koje je Kolumbo nailazio. Ovako, čitatelju je predstavljen Kolumbo koji je bez posebnih prepreka prekoračio granicu i bez imalo muke otkrio novi svijet kako bi ga pokrstio. Taj Kolumbo nije se čak ni s posadom sukobio jer družba mu je prikazana kao skupina koja njegove pothvate ne dovodi u pitanje. Jasno je da se radi o pohvalnoj pjesmi, a ne o pravom dramskom djelu koje bi uključilo sukob ili barem u baroknom melodramatskom stilu prikazalo nevolje na koje su družba i Kolumbo nailazili prije nego što su pristali uz obale Novog svijeta.

4. Krležin Kolumbo

Miroslav Krleža svojeg je Kolumba tiskao 1917. pod nazivom *Cristoval Colon* u knjizi *Hrvatska rapsodija* i posvetio ga je Lenjinu, ali poslije je ta posveta na Krležin zahtjev uklonjena pa je drama tiskana 1933. pod nazivom *Kristofor Kolumbo* u knjizi *Legende*. Krležina jednočinka o Kolumbu sasvim je različita od Palmotićeve pohvalnice u čast Kolumbu, a utjecala je i na istoimenu Fabrijevu dramu. Prvi krug Krležinih drama znakovit je po poeziji, simbolima, vizijama i političkim aluzijama te po likovima-simbolima koji su povijesne i titanske ličnosti pa su se u toj galeriji našli Isus Krist, Kristofor Kolumbo i Michelangelo Buonarroti, iako je prvotno bilo zamišljeno da tu budu i Kant i Goya. Čini se da je Kolumbo Krleži bio posebno zanimljiv jer se taj lik javlja kao asocijacija u njegovim zapisima (*Davni dani*, *In extremis*, *Enuresis Kraygherio-Tsancariana*, *Upućuju nas u Aziju*), a kao samostalna

tema prisutan je još u dnevničkim zapisima iz 1917. i 1918. (Splivalo Rusan, 1993: 470). Zanimljivo je spomenuti da je i Fabrio uz dramu o Kolumbu napisao i dramu o Michelangelu.¹² Radi se o izuzetnim povijesnim ličnostima koje je kritika označila kao titane, gigante i prometejske figure koje zbog pokretljivosti u vremenu i prostoru postaju gotovo mitski arhetipovi.

U Krležinim *Legendama* od kojih se u ovom radu osvrćemo na *Kristofora Kolumba*, provlači se ideja utopije koja je karakteristična za avangardu. Na vezu između avangarde i utopije upozorava Dubravka Oraić Tolić (1996.) koja čini razliku između utopije kao žanra koji se u užem smislu riječi javlja kod Thomasa Morusa (1516.) i utopije kao načina mišljenja i izražavanja kojem je idealno društvo samo jedan od arhetipova pa se u tom smislu najpotpunije ostvaruje u avangardnoj kulturi 20. st. Prema njenom zaključku utopijsko mišljenje javlja se kao posljedica kriznih i rubnih civilizacijskih stanja što je jasno vidljivo i u Krležinu slučaju. Autorica također uočava dva paradigmatička modela utopije¹³, a to su zemaljski raj (arhajski utopizam) i nebeski

¹² Krleža je svoju dramu naslovio *Michelangelo Buonarroti* i izdao ju je 1919. Na sceni se javlja Sikstinska kapela u kojoj se Michelangelo muči zajedno sa svojim pomagačima kako bi stvorio hvale vrijedno djelo *Dan gnjeva Gospodnjeg* (Krleža, 1973: 7). U radnju se provlači i Michelangelov san u kojem on traži smisao života i svoje žrtve za Gospodina. U razgovoru Michelangelovih pomagača otkriva se da je majstor ustvari Prometej koji prelazi granice svih mogućnosti što je grijeh. Iste te granice nakon njega prelazit će i Kolumbo. I jedan i drugi predstavljaju gigante koji previše znaju i upravo im to znanje donosi prokletstvo. Michelangelo doživljava stvaralačku krizu, a Kolumbo krizu čovjeka koji nije više siguran kamo ide, ni ima li to smisla. I u ovoj drami javlja se figura Nepoznatog koji Michelangelu neizravno govori o Kolumbu (Isto: 37-38). Nepoznati Michelangela upozorava da se Bog samo igra s njime i ostalim Titanima, ali nebo im se neće otvoriti. U ovoj drami Krleža govori o ljudima koji se ne boje dokidati granice, ali isto tako ukazuje i na razočaranje koje se javlja kao posljedica saznanja. Fabrijeva drama o Michelangelu zove se *Meštar* i prvi je put izdana 1970. Scenski prostor otvara se razgovorom grobara i Michelangelova pomoćnika koji neodoljivo podsjeća na uvodnu scenu iz Shakespeareova *Hamleta* (Fabrio, 2007: 130-142). Fabrijev Michelangelo dolazi na nebo i želi razgovarati sa Svevišnjim koji za njega nema vremena. Meštar mu prigovara kako ljudi nemaju radosti u sebi i kako se bjesomučno bore na zemlji, a Svevišnji kaže kako on nema vremena za sve to pa je stvorio novog Boga (Isto: 154). Na tu rečenicu Michelangelo bježi u Pakao jer u raju nije naišao na razumijevanje. Fabrijeva aluzivna drama govori o Božjem zaboravu, svrhovitosti patnje i žrtve te traži odgovor na ključna pitanja o životu i smrti. Krleža na usta svojeg Michelangela progovara o borbi s ispraznošću i ništavilom koju osjeti svaki pravi umjetnik svoje vrste, a umjetnik je na neki način i Kolumbo.

¹³ Autorica (1996: 16-19) naglašava kako se u suvremenoj znanosti o književnosti pod pojmom avangarda najčešće misli na razdoblje između 1910. i 1935., ali iz perspektive utopijskog mišljenja avangarda je trajala od 1910. do 1968. i u tom je razdoblju prošla tri faze; estetsku u kojoj se utopijsko mišljenje nalazi u umjetnosti, političku u kojoj je to isto mišljenje prešlo put od umjetnosti do politike i filozofsku u kojoj je u Istočnoj i dijelovima Srednje Europe stvoreno carstvo realizirane utopije, dok je u Zapadnoj i Srednjoj Europi utopijsko mišljenje još jednom oživjelo u umjetnosti. Krležine *Legende* godinom nastanka i strukturom uklapaju se u prvu fazu.

raj (transcendentni utopizam). S obzirom na to da Krležin Kolumbo govori o raju koji bi se imao ostvariti na novom kopnu moglo bi se reći da se tu radi o zemaljskom utopizmu. Time se Krleža s jedne strane uklapa u trendove tadašnje europske književnosti, a s druge strane originalnošću potvrđuje svoj stvaralački genij. Prve Krležine drame u znanosti o književnosti nazvane su ekspresionističkima zbog postupaka koje autor koristi, a to su primjerice inzistiranje na masovnim scenama u kojima dominira kaos, destrukcija fabule i izrazita poetičnost.

Fabula *Kristofora Kolumba* ograničava se na trenutke prije pristajanja Kolumbova broda uz Novo kopno kada se posada buni, a admiral shvaća da ne vjeruje u novo kopno na što ga podsjeća susret s Nepoznatim. Mirjana Miočinović (1968: 233) primjećuje kako jedino kolumbovska tema ima uzlaznu liniju, a sve ostalo je stalno, ritmično, korsko pjevanje napravljeno po principu izmjene korskih partija u antičkoj tragediji: „... govor je patetičan, replike kratke i ekstatične, intonacija govornog teksta povišena je retoričkim pitanjima i usklicima.“ Takav govor razbija fabulu i otežava izvođenje određenih scena u samom kazalištu. Jezik zapravo pokušava dočarati emotivna stanja u kojima se likovi nalaze što se očituje i u didaskalijama koje predstavljaju sekundarni tekst.¹⁴ Zbog toga je Iljko Gorenčević (1976: 52) zaključio kako struktura mnogih scena u *Kristoforu Kolumbu* zahtijeva pozadinu muzike.¹⁵ To se vidi posebno u didaskalijama kakva je i ova: „Nad admiralskom je lađom proletjela Panika, ljudi su na hip utihli kao nijemi... Sada se vide te crne sjene na palubi, polivene crvenim dalekim, krvavim plamom, pa se te sjene isprepleću kao tintasta sablasna priviđenja...“ (Krleža, 1981: 112-113) Postavljanje takvog poetičnog opisa na scenu bio bi izazov za redatelja i to izazov na koji je uspješno odgovorio Rene Medvešek koji je Krležina *Kristofora Kolumba* na scenu Zagrebačkog kazališta mladih postavio 2014. On je scenu ogolio dočaravajući brod uz pomoć brodskih konopa koji se spuštaju sa stropa i uz pomoć makete broda koju u rukama drži sam Kolumbo. Didaskalije i pjesme koje su umetnute u dramu redatelj je pretvorio u dojmrljive songove potvrđujući da glazba dirigira raspoloženjem Krležine drame.

Poetičnost jezika u spomenutoj drami očituje se i u pjesmama koje su umetnute u dijaloge. Prvu pjesmu pjeva sam Admiral i to dok se probija kroz

¹⁴ O funkciji didaskalija u Krležinim *Legendama* zanimljiva zapažanja donosi B. Donat (1970: 31) prema kojem se u ekspresionističkom poetskom teatru upravo u didaskalijama nalaze mjesta „u koja treba prodrijeti scenski doživljaj, gdje treba doći do otjelotvorenja neke stvaralačke groznice ili osjećaja egzistencijalne ugroženosti.“

¹⁵ Do sličnog zaključka dolazi i Reinhard Lauer (2002: 119) koji tvrdi da u kompoziciji Krležina *Kristofora Kolumba* „verbalne replike poprimaju karakter glazbene strukture (ritam, motivi i lajtmotivi, intonacije itd.).“ Ivo Frangeš (1973: 154) također naglašava kako su Krležine didaskalije natopljene lirikom jer je njegova dramatika lirična.

masu koja je očajna i želi ga ubiti. Admiral znakovito nosi baklju koja bi trebala biti simbol svjetlosti, kuburu i mač kako bi se probijao kroz gomilu i branio. Njegova pjesma sastoji se od tri strofe u kojima se javljaju dvije metafore o zemlji; u prvoj je zemlja zvijezda s kojom se ljudi loptaju, a u drugoj je Nova Zemlja zlatna naranča (Isto: 120). Ta zlatna naranča aluzija je na Zlatno doba koje bi se moglo ostvariti u Novoj zemlji jer se na kraju pjesme govori o slobodi robova. Očito je da se radi o utopijskim idejama, ali to ne znači da Admiral u njih zaista vjeruje, već samo pokušava spasiti svoju admiralsku glavu i na tom se mjestu autor približava povijesti jer pravom je Kolumbu bilo jako važno uvjeriti posadu u ispravnost svojih ciljeva. Na kraju se ispostavlja da Admiral uopće ne vjeruje u mogućnost utopije, iako se često referira na nju. Jedinu utopiju mogle bi predstavljati zvijezde, ali i one se pokazuju kao nedostižne. U toj pjesmi Admiral se vezuje uz svjetlost jer u didaskalijama se naglašava kako je utišao oluju i dao narodu svjetlost (Isto: 121). Radi se o biblijskim aluzijama koje su česte kod Krleže. Malo prije nego što je nered kulminirao, Glasovi su citirajući Bibliju govorili Admiralu. „Uduhni vjetar, nadviči gromove ako si admiral!“ (Isto: 120) Taj citat može se usporediti s onim iz Biblije kada Kristu koji je na križu vojnici viču da se spasi ako je Sin božji (Lk, 23, 37). Također, Admiralog razgovor s Nepoznatim pun je aluzija na Bibliju, ali o tome će više riječi biti kasnije.¹⁶

Nadalje, pjesmu pjevaju i Glasovi u trenutku dok rade i ta je pjesma posvećena preporodnom radu u kojoj se autor referira na nejednakost i ironično pozdravlja Novu zemlju u kojoj ništa neće biti drugačije (Krleža, 1981: 123-124), ali zavodljiva masa toga nije svjesna. Ovo je dokaz antiutopijskih ideja u drami jer sasvim je jasno da je u dubinskoj strukturi drame prisutna sumnja u bilo koju vrstu utopije. Glasovi ponavljaju Admiraloge stihove o Novoj zemlji kao zlatnoj naranči i zvijezdi, a ponavljaju i to da će tamo robovi biti slobodni. Radi se o ironiji jer jasno je da u Novoj zemlji neće biti ništa

¹⁶ U toj drami Krleža se često referira na Bibliju i ponekad se radi o citatima, ponekad samo o aluzijama, a ponekad o simbolima. Kristofor Kolumbo vodi svoju posadu u Obećanu tj. u ovom slučaju Novu zemlju. On je Mojsije, ali na kraju završava na križu poput Krista i doživljava svoju Golgotu. Jedan od glasova u drami kaže da je prodao dušu za cekine pa je sada na Kolumbovoj lađi (Krleža, 1981: 113) – radi se o jasnoj aluziji na Judu. Istu tu aluziju moguće je naći u drami *Michelangelo Buonarroti* jer se i slavni slikar prodaje za cekine baš kao i Juda. Također, Kolumbo pomalo biblijski narodu viče da mu daje svjetlosti (Isto: 117). Admiralska falanga daje narodu prijedlog da baci mreže ako je gladan. Ovo bi mogla biti aluzija na Kolumba kao Krista koji će te mreže napuniti ulovom. Radi se o ironiji jer Kolumbo se baš i ne brine za svoju posadu, niti joj može pomoći poput Krista. Unatoč tome, Kolumbo u jednom trenutku kaže da je satio gromove i donio narodu svjetlost jer čini se kao da vjeruje u svoju utopiju. Njemu dolazi Nepoznati i nudi mu jabuku saznanja baš kao što ju je ponudio ženi nekada davno. Ovo je samo mali isječak biblijskih aluzija koje se javljaju kroz cijelo djelo i koje su dokaz činjenice da su Krležine polemike često vezane uz vjeru.

bolje. To najbolje opisuje admiralska falanga koja robovima na brodu kaže: „Vi sad više niste robovi! Vi ste slobodni moreplovci ko i mi! Samo netko mora ipak da svija vesla!“ (Isto: 123) Ironiziranje je stilski postupak koji je uobičajen u razdoblju avangarde i u Krležinu slučaju služi iskazivanju sumnje. Treću pjesmu pjeva Poeta koji znakovito govori o „rasparanoj mješni nebeskoj“ i kaže: „Gle, galija naša na sveti plovi Plijen“ (Isto: 130) U tom stihu očit je kontrast između riječi *sveti* i *plijen* jer u Novoj zemlji admiralovi ljudi doći će do plijena, a sve to sponzorira i crkveni i državni novac pa je samim time tragedija veća. Nadalje, pjesmu pjeva i admiralska falanga koja uzdiše za svojim ženama i Starom zemljom. Na tom mjestu do izražaja dolazi dramski koncept u kojem je sumnjičavi Kolumbo kao glavni lik suprotstavljen neukoj masi mornara i roblja s jedne strane i masi admiralske falange s druge strane.¹⁷

Posebno mjesto u dramskom tekstu uz iznimnu ličnost Kolumba zauzima faustovska figura i protulik Nepoznatog koji ima funkciju ukazati na sumnje i strahove s kojima se glavni lik bori. Baveći se figurom Nepoznatog u Krleže B. Donat (1970:30) zaključuje da se on ne može identificirati isključivo kao metafora funkcije socijalno-povijesnih zbivanja kako je tvrdio Aleksandar Flaker, već kao negativna ontološka kategorija tj. negacija samog Bitka. Baš kao i kod Augusta Strindberga¹⁸, tako i kod Krleže likovi dolaze u paru pa je na jednoj strani konkretna povijesna ličnost, a na drugoj se nalazi apstraktna figura Nepoznatog. Kolumbu Nepoznati govori da neće dosegnuti zvijezde i služi se Biblijskim rječnikom: „Zaista ti kažem: još noćas objesit će te na prvom jarbolu!“ (Krleža, 1981: 125) Upravo on upozorava Kolumba da Novo ne postoji i da je to samo vraćanje na staro potvrđujući Kolumbove najmračnije slutnje. On mu govori da nema smisla planove otkrivati majmunima jer ljudi s kojima plovi nisu dovoljno pametni kako bi shvatili njegove riječi (Isto: 125). Nepoznati dolazi simbolično odjeven u crnu mantiju, govori o tome da su zvijezde crvene, a Admiralu daje crnu jabuku Saznanja baš kao što ju je prije mnogo godina dao Ženki. Od prvog pojavljivanja Nepoznatog na sceni jasno je da se radi o faustovskoj figuri što potkrjepljuje i njegovo priznanje da je jednom jabuku dao Ženki. Nakon razgovora s Nepoznatim Kolumbo postaje sve destruktivniji zbog čega B. Donat (1970: 36) zaključuje kako Kolumbo želi biti više Lucifer nego Prometej. To vidi i gomila koja ga

¹⁷ Usp. Miočinović, M. (1996: 233).

¹⁸ B. Donat napominje kako je A. Strindberg također napisao stihovanu dramu *U Rimu* (1870.) u kojoj se kao glavni lik javlja Michelangelo. U Krleže Isus Krist, Michelangelo i Kristofor Kolumbo predstavljaju nadljude koje u europskoj kulturi 20. st. prvi imenuje Nietzsche u svojem filozofskom traktatu *Tako je govorio Zaratustra* (Oraić Tolić, 1996: 83-88). Figura Nadčovjeka postaje dio avangardne književnosti koja se na stilskoj razini očituje nepristupačnim jezikom što se u Krležinu slučaju realizira uz pomoć poetičnosti.

želi razapeti i koja ga izravno naziva vragom, nečastivim i tvrdi da je razgovarao s crnim vjetrovima. Kolumbo i Nepoznati govore o egzistencijalnim i političkim sumnjama koje se odnose na vlast i postojanje idealne države. A. Flaker (1968: 476) proučavajući figuru Nepoznatog u hrvatskoj i ruskoj književnosti 20. st., dolazi do zaključka kako se ta figura pojavljuje u povijesnim okvirima imperijalizma i svjetskog rata što u potpunosti odgovara ovakvoj analizi Krležine drame koja je na tragu postkolonijalističkih čitanja i naglašavanja kritike vlasti.

Kolumbo je izrazito metaforična drama, a problem i izazov za analizu predstavlja i postojanje dviju verzija završetka jer je Krleža promijenio prvu verziju. U prvoj verziji Kolumbo pred sam kraj kaže da se ne želi vratiti u staru Španjolsku i sukobljava se s falangom jer se ne slaže s njihovom vizijom novog. U toj verziji Kolumbo je predstavljen kao onaj koji zna da bi oni u Novu zemlju preslikali sva pravila i zakone iz Stare zemlje s čime se on ne slaže. Zbog toga ga gomila pribije na jarbol pa drama završava mučenički dok po jarbolu curi Admiralova krv. U novoj varijanti teksta Admiral Kolumbo posebno naglašava kako ne vjeruje ni u kralja, ni u Boga koji je stvorio sve materijalno, ali vjeruje u narod. U finalnoj sceni te verzije Admiral više da su povici „Hosana“ i „Raspni ga“ laž kao i sve ostalo (Krleža; 1981: 146). Kritičari su primijetili kako je tom promjenom Krleža iznevjerio neka svoja stajališta pa tako B. Hećimović kaže:

„Ispoređujući, naime, svoju vjeru u Narod i Čovjeka, Kolumbo proročanski pretvara povijesni sukob izdvojenih pojedinaca, titana i predvodnika, kakav je i on sam, s vlasti i vlastodršcima, u sukob Naroda i očovječenog Čovjeka s tom istom vlašću i vlastodršcima. Takvom zamjenom jednog od nosilaca povijesnog sukoba između progresivnih i regresivnih snaga čovječanstva, kojom je potisnut udio titana ljudskog roda, a titani godinama bijahu Krležina opsesija i tema, Krleža nesumnjivo aktualizira svoju legendu, ali i iznevjerava donekle njenu vezu s vremenom u kojem je nastala, a i sa samim sobom i autentičnošću svoje ideološke utemeljenosti i obaviještenosti u tom vremenu.“ (1981: 230)

S obzirom na to da Krleža u svojim djelima redovito tematizira vlast i njene predstavnike, moguće je složiti se s Hećimovićevom tvrdnjom. To potvrđuje i M. Miočinović (1968: 233) koja uočava kako je Krležina dopuna Kolumba programska.¹⁹ Bez obzira na to i u jednoj i u drugoj verziji Krleža se udaljio

¹⁹ Anatolij Kudrjavcev (1993: 92) smatra da u toj drugoj verziji završetka Krleža radi „probitačan verbalni potez u skladu s delikatnim zahtjevima vremena“ u kojem nisu bile povoljne prilike za izražavanje individualizma i nihilizma. B. Senker (1993: 497) ističe kako je nado-

od povijesnih činjenica kako bi Kolumba prilagodio svojem vremenu i nesigurnoj budućnosti u kojoj je bila kakva utopija neizvjesna.

Govoreći jezikom Frederica Jamesona i njegove studije *Archaeologies of the Future: The Desire called Utopia and Other Science Fictions*, može se reći da u ovoj drami ima antiutopijskih impulsa. F. Jameson govori o utopijskoj formi i utopijskom impulsu u djelima s time da se forma odnosi na žanr.²⁰ Kod Krležina Kolumba jasno je da nema utopijskog žanra, ali na prvi pogled može se činiti da ima utopijske želje tj. impulsa. Na samom početku pobožni plahi glasovi kaju se što su krenuli u traženje novog. Za razliku od njih, predstavnici admiralske falange sanjaju o slavi, zlatu, srebru i draguljima koje će donijeti iz Nove zemlje. Na to se gomila žali i kaže: „Zlatom ste nas podmitili! Bili smo gladni i glupi pak smo vam povjerovali! Nalagali ste nam o toj vašoj utopiji čitave bajke! Da ćemo se vratiti, to ste nam govorili, bogati i slobodni!“ (Krleža, 1981: 115) Iz navedenog je moguće zaključiti da se riječ utopija izravno spominje i to u negativnom značenju jer gomila ne vjeruje u utopiju. Značenjem je nabijen i uzvik jednog divljeg glasa koji kaže da mu mrtvome ne treba novo kopno (Isto) što bi značilo da je cijena za utopiju koje možda i nema previsoka. Glasovi za Admirała govore da je mjesečar i time kao da upućuju na nestvarnost njega i njegove utopije o Novoj zemlji jer je utopija često vezana uz snove i fantastiku.²¹ Ni Admiral Kolumbo ne vjeruje u utopiju jer

puna ustvari politički manifest, afirmacija jednog političkog programa, redukcija značenja Admirała koji je iz individualista pretvoren u apologeta kolektivizma.

²⁰ F. Jameson američki je literarni kritičar i teoretičar marksizma na kojeg su utjecali radovi Ericha Auerbacha koji je istraživao povijest stila što F. Jameson slijedi u svojim djelima. U knjizi *Archaeologies of the future*, on proučava i definira pojam utopije i znanstvene fantastike. Knjiga je izašla 2005. i baš kao i njegova knjiga iz 2002. *Postmodernism, A Singular Modernity* dio je projekta *The Poetics of Social Forms*. Zadatak je projekta dati uvid u opću povijest estetičkih oblika te pokazati kako se ova povijest može čitati zajedno s poviješću društvenih i ekonomskih formacija. Osim toga, F. Jameson izučava i alegoriju. U svojoj knjizi *Archaeologies of the Future* govori o varijantama utopije pa tako pravi razliku između utopijske forme koja se odnosi na pisani tekst ili žanr i utopijskog impulsa koji je moguće primijetiti i u svakodnevnom životu (Jameson, 2007: 1). Naglašava da je politička praksa pokazala kako su određeni društveni pokreti pokušali ostvariti utopijske vizije, a tekst koji inaugurira pojam utopije jest onaj Thomasa Morusa iz 1517. Dvije su različite utopijske linije proizašle iz tog teksta, a prva ima namjeru ostvariti utopijski program dok se druga odnosi na sveprisutni impuls koji je očit u raznim izrazima i praksama (Isto: 3). Prva linija uključuje revolucionarnu političku praksu kojoj je cilj stvoriti novo društvo zajedno s pisanim oblicima literarnog žanra. Druga linija je manje jasna i u njoj utopija služi kao mamac za ideologiju. Jamesonova teorija može biti korisna za analiziranje djela hrvatske književnosti u kojima se javljaju utopijski programi ili se očituju (anti)utopijski impulsi.

²¹ Kolumba su glasovi na brodu upozoravali da je mjesečar koji hoda po krovu i to baš kada je izgovorio riječ *sutra* (Krleža, 1981: 119). Radi se o aluziji na Shakespeareovog *Macbetha* koji izgovara poznati govor *I sutra* nadajući se novom danu koji zapravo neće osvanuti.

dobro zna da će na Novom kopnu vladati stara pravila tj. admiralska falanga kao izravni predstavnik vlasti preslikat će zakone iz Staroga u Novi svijet pa tu neće biti govora ni o kakvoj utopiji. Upravo suprotno, radi se o antiutopiji i shvaćanju da idealnog svijeta i države nema. Pa i sama admiralska falanga kao da ne vjeruje u utopiju, već tim idejama nastoji smiriti uzavrelu masu ljudi na brodu kako ne bi bilo nereda. Admiralska falanga pomalo podrugljivo i podejenujući gomilu i robove govori da će svi biti slobodni u Novoj zemlji, ali to ne znači da neće biti podjele rada (Isto: 123) Ovo je izravan dokaz da se radi o antiutopiji jer ta Nova zemlja neće svim slojevima društva donijeti sreću. Profitirat će isti oni koji su bogati u Staroj zemlji, a takva utopija postaje antiutopija. Admiralska falanga predstavlja vlast i njene najgore ciljeve jer je njima jedino bitna trgovina i to što će Crkvi priskrbiti nove pokrajine, a zauzvrat će dobiti slavu i bogatstvo. Admiral je u Krležinoj verziji drugačiji od falange jer izražava nevjeru u globus i ne želi eksploatirati nove zemlje čime bi ih pretvorio u stare zemlje što se vidi u sljedećoj rečenici: „Do đavola i takvo ostvarenje! Da prodajem s vama urođenike? Da postanem burzovni mešetar? Da s vama osnujem D. D. za eksploataciju Kolumbije?“ (Isto: 134) To se u potpunosti razlikuje od Palmotićevih stavova i njegova Kolumba i družine kojima zlato nije cilj. Krležin Kolumbo razlikuje se i od povijesnog Kolumba čiji su zahtjevi bili pretjerani pa je želio biti vitez, admiral i potkralj zemalja koje otkrije uz uvjet da spomenuti naslovi ostanu nasljedni u njegovoj obitelji (Mardešić, 1976: 639). Simbolično je to što se globus kao simbol zemlje i svih nada na kraju razbija na komadiće. Time kao da se razbijaju sve nade u postojanje Novog, drugačijeg i boljeg pa se s pravom može reći da je ova drama puna antiutopijskih impulsa. Iako ne vjeruje u to da će Novo biti bolje, Kolumbo se ne želi vratiti u staro španjolsko gnijiljenje o kojem govori u drugoj verziji zbog čega D. Gašparović (1989: 32) primjećuje da Kolumbo ipak nosi u sebi ideju utopije „koja se u njegovu slučaju sastoji od leta k zvijezdama, puta u Nepovrat, Kolumbo inkarnira zahtjev za nemogućim kao apsolutiziranu hipotetičnu mogućnost zbiljskog življenja.“²² Kolumbo koji vjeruje da će narod pobijediti admirale i bogove i preplivati na drugu obalu o kojoj je on

Njegova žena Lady Macbeth ima problema s mjesečarenjem kao i Krležin Kolumbo. Tim citatom autor naglašava kako je Kolumbova misija u Novo nesigurna jer je admiral nestabilan jednako kao i Shakespeareova Lady Macbeth. On će doduše dosegnuti Novo, ali Novo će postati staro. Citiranjem Shakespearea i Biblije Krleža potvrđuje da ne pripada onom dijelu avangarde koji negira tradiciju, već onom dijelu koji s njom komunicira.

²² Ono što D. Gašparovića navodi na zaključak da se u Krležinu Kolumbu javlja ideja utopije I. Frangeš (1975: 155) tumači kao kolumbovsku čežnju: „Postoji zvjezdana, kolumbovski izražena čežnja u čovjeka, a njoj se suprotstavlja sve što je blatno zemaljsko u životu; u hrvatskim relacijama to je panonsko blato, simbol suprotne sile koja vuče naniže, dolje, sile od koje se valja otrgnuti, vinuti prema slobodnim sunčanim prostorima.“

sanjao, javlja se samo u drugoj verziji, a u prvoj pogiba kao mučenik na križu dok izražava svoju nevjeru u globus.

Osim Nedjeljka Fabria, Krleža je inspirirao i Slobodana Šnajdera²³ da nakon njegove smrti napiše dramski isječak pod nazivom *Dijalektički Anticolumbus* koji izlazi u knjizi *Kamov. Legende oko freske* 1978. U drami su glavna lica Admiral, Nepoznati i jedan od viceadmirala, a na svega nekoliko stranica Šnajder sažima Krležinu dramu i parafrazira njegove rečenice. B. Senker (1999: 423) tvrdi kako Šnajder kazalište shvaća kao „mjesto izlaganja i umjetničkih provjeravanja određenih utopijskih projekata idealnog ili boljeg svijeta“ u što se uklapa i spomenuti dramski tekst koji se referira na Kolumbovu utopiju kao težnju za zvijezdama. Poznato je kako je Šnajder imao visoko mišljenje o Krležinu dramskom stvaralaštvu zbog čega on svoje dramske tekstove piše kao „posredan odgovor na ideološke, tematske i formalne izazove Krležina književnog i neknjiževnog djela.“ (Isto) U *Dijalektičkom Anticolumbusu* Šnajder preuzima lik Kolumba od Krleže razrađujući njegov razgovor s Nepoznatim koji nastoji prevrednovati i osvijetliti umetanjem novih detalja u tekst. Kao glavna stilska obilježja Šnajderovih dramskih tekstova teoretičari navode citatnost, aluzivnost, aforističnost replika, uporabu maski i lutaka, metaforiku i simboliku (Senker, 2000: 704). Od navedenih obilježja u *Dijalektičkom Anticolumbusu* pored citiranja Krleže i Biblije²⁴, uočava se aforističnost jer se Nepoznati izražava u obliku pitajskih zagonetki kao u sljedećem primjeru: „Nepoznati: Ploviti, nećeš u raju, zaglaviti. Gdje da zarežemo?“ (Šnajder, 2005: 155) te korištenje metafora i simbola.

Navedeni dramski isječak otvara se poetskim didaskalijama koje podsjećaju na Krležine iz drame *Kristofor Kolumbo*. U njima se već nagovještava jedna od važnijih metafora, a to je Novo Kopno kao utopija o kojoj sanja Admiral: „O svijetlim gradovima, o mnogoljudnom Kitaju, o mahardžinim slonovima i bajaderama, sve puno čudne glazbe i mirisâ.“ (Isto: 151) Nakon toga na sceni se pojavljuje Nepoznati koji pokušava Kolumba uvjeriti u besmislenost njegove utopije: „Tvoja Utopija dobro je nagojena. Tvoj se put

²³ Slobodan Šnajder rođen je 1948. u Zagrebu i poznati je hrvatski dramatičar, esejist i pripovjedač. Svoje prve književne radove počeo je objavljivati 1967. u omladinskim glasilima, a onda je u *Prologu* tiskao niz drama (Senker, 2000: 704). Na njegovo stvaralaštvo utjecala je opredijeljenost za političku ljevicu i Bertold Brecht. To se vidi i u prvim dramama kao što su *Minigolf*, *Histerična bajka*, *Vrtuljak ljubavi* i *Metastaza*. Osim toga, drame su pune aluzija i citata. Šnajder je poznat i po dramama biografije kao što su *Kamov. Smrtopis*, *Držićev san*, *Hrvatski Faust*, *Confietor*, *Dumanske tišine*, *August Cesarec* i *Gamllet* (Isto).

²⁴ Za ilustraciju može se navesti nekoliko primjera; prvi izgovara Kolumbo: „Jest, kruh i vino dajem im, i Novim ih pričešćujem.“ (Šnajder, 2005: 153) – radi se o parafrazi Isusovih riječi na Prvoj pričesti, drugi izgovara Nepoznati: „A, zaista ti kažem...“ (Isto: 154) – parafraza vrlo česte Isusove izreke uz obrnut red riječi od onoga u Bibliji.

osuo leševima. Vjenčao si morske djevice svojim mrtvacima. Slava ti, slava im.“ (Isto: 152) Kolumbo se u Šnajderovoj verziji prikazuje kao egoist koji gleda isključivo sebe ne mareći za posadu. Nepoznati uvjerava Kolumba da neće dosegnuti zvijezde te mu govori koliko je njegova misija besmislena jer ljudi će rušiti njegov spomenik kako bi podigli spomenike njemu sličnih (Isto: 154). Takav je komentar metanarativan jer se njime aludira na ponavljanje povijesti koja uvijek nalazi heroje koje isprva slavi da bi ih onda osporavala, a ti isti heroji postaju dio književnosti pa ih svaki pisac prikazuje na svoj način. I u ovoj drami spominje se globus koji je smrvljen na komadiće i izražava se sumnja u smjer kojim se ide pa je sasvim logično da se u naslovu nalazi riječ *Anticolumbus*. Kolumbo postaje Antikolumbo i od Nepoznatog na dar dobiva zlatnu masku i žezlo Novog kopna (Isto: 156), ali pokloni su mu predani uz podsmijeh jer će se Kolumbo razočarati. Dramski gledano Nepoznati nastupa iz pozicije onog koji ima višak informacija u odnosu na Kolumba. On Kolumbu pokazuje Herkulove zvijezde i nudi mu besmrtnost čime se aludira na scenu iz Biblije kada vrug iskušava Isusa nudeći mu sva bogatstva ovog svijeta ako mu se pokloni. Admiral se u ovoj dramskoj verziji trgne iz sna te svom viceadmiralu naređuje da razvije jedra kako bi poletjeli. Kako to nije moguće, Šnajderov Kolumbo završava na Golgoti uz zaključak: „Posao je ideala da se ne ostvaruju.“ (Šnajder, 2005: 158) Na taj je način autor ostavio jasnu poruku da nema utopije Novog kopna, utopije dosezanja zvijezda, niti socijalne utopije o kojoj govori Krležin Kolumbo u drugoj verziji. Za razliku od Krleže, antiutopijske impulse Šnajder otkriva već u naslovu svojeg djela.

5. Fabrijev Kolumbo

Fabrijeva verzija drame o Kristoforu Kolumbu nastala je pod utjecajem Krležine verzije, a već je istaknuto kako su i jedan i drugi autor napisali i dramu o Michelangelu Buonarrotiju koja se također uklapa u raspravu o velikim ličnostima.²⁵ Fabrijeva aluzivna radiodrama napisana je 1968. i u nju je autor unio oznake svojeg vremena. Iako nastala pod očitim utjecajem Krleže, vide se i razlike i originalnosti koje određuju Fabrijevu viziju Kolumba. Krležin dramsko-poetični stil i avangardni obrat od mimetizma zamijenjeni su razgo-

²⁵ Nedjeljko Fabrio (1937. –) napisao je dramske tekstove u kojima prepliće povijesne teme i suvremeno iskustvo kako bi tematizirao politiku i polemizirao s diskursom vlasti; u *Reformatorima* glavni junaci su Martin Luther i Matija Vlačić, *Čujete li svinje kako roku u ljetnikovcima naših gospara?* tematizira odnos intelektualca prema nacionalnom pitanju, *Meštar* govori o neshvaćenom geniju koristeći se likom Michelangela, *groteska Kralj je pospan* predstavlja kritiku autoritarnog individuum, *Magnificat* propituje odnose između umjetnosti i stvarnosti (Nemec, 1997: 55 i 2000: 211).

vornim stilom i mimetizmom. Fabrio slično Krleži nudi dramsko rješenje u kojem se Kolumbo odriče svojeg cilja jer bi se time dokinulo traganje. Dok je Krležin Kolumbo prikazan kao cinični vizionar, u Fabrijevoj verziji on postaje okrutni ubojica. Obje drame pune su antiutopističkih impulsa čija je funkcija kritiziranje vlasti i upućivanje na nejednakost u društvu.²⁶

U Fabrijevoj verziji očituje se utjecaj čitanja literature o Kolumbu jer njegov Kolumbo ima vrlo malo sličnosti s Palmotićevevim hrabrim vojskovođom koji se slaže sa svojom posadom u dobru i u zlu. Baš suprotno, Fabrijev Kolumbo okrutni je kapetan koji maltretira svoju posadu pa je, kako povijesni izvori kažu, zbog toga boravio i u zatvoru. Između tri hrvatska dramska Kolumba postoji vremenska razlika, a u tom periodu napisane su mnoge knjige o Kolumbu i njegov je lik osvijetljen i sagledan relativno objektivno pa u Fabrijevoj verziji nema mjesta veličanju lika i djela čovjeka koji je otkrio Ameriku, a da to nije ni znao. Unatoč dostupnosti informacija, Fabrio fikcionalizira povijest i od svojeg Kolumba radi neuračunljivog ubojicu što je prema Anti Kadiću (1992: 207) potpuno neuvjerljivo: „Sve što je Fabrio ispleo, bilo bi uvjerljivo, kad ne bismo znali da je povijesni Kolumbo bio presretan da se njegov životni cilj ostvario, da je i dalje bio slavohlepan, da je u Španjolskoj slavodobitno dočekan i odlikovan...“ Izuzmu li se povijesne činjenice i određene stilske manjkavosti, ostaje nam zanimljivo dramsko rješenje i vizija u kojoj Kolumbo propituje svrshodnost ostvarivanja ciljeva.

Fabula ove kratke radiodrame koncentrira se na noć prije otkrivanja Novog kopna u kojoj je prikazano kako se Kolumbo nepravedno odnosi prema svojoj posadi. No, u svojoj nepravdi ipak radi razliku između mornara i časnika. Mornarima smanjuje hranu, a časnicima ostavlja istu mjeru. Time se upućuje na klasnu razliku i privilegiranost viših slojeva što podsjeća na scenu iz Krležina Kolumba u kojoj admiralska falanga tvrdi da će u Novoj zemlji svi biti jednaki, ali netko će ipak morati obavljati najniže poslove. U toj sceni aludira se na činjenicu da se od renesansne slike svijeta u kojoj je vladar na samom vrhu jer ga je tamo postavio Bog pa do novijeg vremena nije dokinula klasna podjela. Dramski sukob usmjeren je na Kolumbov odnos prema posadi i eliminaciju mornara koji izjavljuju da su vidjeli znakove da je kopno blizu. Kao simboli nade u Novo kopno i spasenje u tekstu se ističu motivi svježeg

²⁶ Krešimir Nemec (1997: 55-60) sažima ključne karakteristike Fabrijeva dramskog stvaralaštva kojim se autor nastavlja na razvoj hrvatske dramske književnosti te ističe: tematizaciju politike koja presudno određuje dramska zbivanja, polemiku s diskursom vlasti, ideologijama i autoritarnim vođama, povijesni i mitološki okvir kao šifru za razumijevanje sadašnjosti, problematiziranje uloge velikana i egzistencijalističku misao kao podlogu, a ono što Fabria izdvaja od ostalih dramatičara njegova vremena jest dijalog s tradicijom, propitivanje ideje nacionalne slobode u povijesnoj vertikali te maniristička zaokupljenost jezikom.

busena trave, zemlje i ptice. Upravo zbog tih simbola ili kako bi ih zataškao, Kolumbo ubija jednog mornara i naređuje ubojstvo drugog. No, iako zločinac Kolumbo nije lažljivac pa naređuje da se sve unese u brodski dnevnik jer će tako imati priliku biti kažnjen i od strane vlasti i od povijesti. Posada izvršava njegove zapovijedi uz rečenicu koja se dramom provlači poput lajtmotiva: „...bit će kako Svevišnji hoće i Vi naredite...” (Fabrio, 2007: 68) Kolumbove krvave ruke aluzija su na to da su sva osvajanja u povijesti bila puna zločina i žrtava pa ni osvajanje Amerike nije iznimka. Ovo se u potpunosti razlikuje od Palmotića koji je Kolumba i njegovu družinu oslikao idealistički i zaneseno. U Fabrijevom drami snažno je prisutna kritika autoritarnog vođe pa je Kolumbovo vrijeme samo okvir uz čiju se pomoć aludira na sadašnjost.

Fabrijev mimetički stil pun narodnih poslovice potpuno se razlikuje od Krležina svečanog tona koji priliči velikoj povijesnoj ličnosti. Dok Krležina Kolumba odlikuje stilizirani govor pun metafora, Fabrijev Kolumbo služi se poslovicama i imperativima. Prvu poslovicu Kolumbo izgovara na samom početku u raspravi sa svojim časnikom Cristobalom kojem želi pokazati kako mu ništa ne može promaknuti: „U lažljivca kratke noge, u vladara duge uši! – kažu u nas.“ (Isto: 66) Drugu poslovicu izgovara u razgovoru sa svojim pomoćnikom Jorgeom: „Velike mi oči – da te bolje vidim, velike mi uši – da te bolje čujem! Kao ono u Crvenkapici!“ (Isto: 72) Razgovorni stil kao da više odgovara vremenu u kojem je drama nastala, nego povijesnom vremenu u kojem je Kolumbo živio. To je dokaz činjenice da je Fabriju povijest samo okvir za aktualna zbivanja. Spominjanjem Crvenkapice postiže se komični efekt koji ne odgovara ozbiljnosti situacije u kojoj se likovi nalaze. U izrazito teškim situacijama u kojima Kolumbo daje naređenja ubacuju se citati iz narodnih poslovice čime autor od glavnog lika radi povijesnu karikaturu preispitujući sve ono što čitatelj ili slušatelj njegove radiodrame zna o povijesnoj ličnosti Kolumba.

Središnja rasprava u Krležinu Kolumbu odvija se između Kolumba i Nepoznatog, a u Fabrijevu Kolumbu rasprava se odvija između Kolumba i broskog ispovjednika Padre Salinasa koji kao da je dio neke od Krležinih drama u kojoj se kritizira kler i njegovi predstavnici. Fabrijev Kolumbo odnosi se prema redovniku kao što se Krležin Leone Glembay odnosi prema licemjernom dr Alojziju Silberbrandtu iz *Gospode Glembajevih*. Kod Fabrija Padre Salinas pokušava urazumiti Kolumba, ali na samom početku drame Kolumbo implicira kako je redovnik dobro plaćen kako bi se bavio svojim poslom. Padre Salinas Kolumba upozorava na žrtve i grijeha koje čini, a Kolumbo je prema njemu ironičan i pomalo zloban. To se najviše očituje kada Kolumbo kaže Padre Salinasu da moli za njegovu pokojnu ženu ukoliko on uopće ima običaj moliti čime se insinuiru da Padre i nije neki vjernik (Isto:

80). Dok Padre pokušava pronaći malo čovječnosti u Kolumbu i dokazati mu da je postao zločinac, Kolumbo uopće ne traži oprost, niti se kaje za ono što je učinio. Kolumbo se ponaša kao nadčovjek što se najbolje vidi u riječima: „Ja oprost i ne tražim. Ja sam vođa... Cilj je oskrvnut tek onda kada je dosegnut. Doći do cilja isto je što i poniziti ga, obeščastiti.“ (Isto: 81) Za razliku od Krležinog Nepoznatog, Padre Salinas ne budi sumnje u Kolumbu, već ga samo podsjeća na činjenicu da posada sluti kopno. Tek kada Padre osjeti da ga Kolumbo uopće ne sluša, počne prijetiti ni manje ni više nego Inkvizicijom. U Padre Salinasu Kolumbo vidi protivnika jer je on predstavnik dominikanaca koje je Kolumbo prema vlastitim riječima pobijedio kao i Dvor i lažne znanstvenike koji mu nisu vjerovali.²⁷

U Fabrijevoj verziji Kolumbo čini sve kako ne bi došao do cilja jer bi dolaskom mogao oskrvnuti cilj. Time se približava Krležinu Kolumbu kojem samo otkrivanje nije toliko zanimljivo koliko i traganje. Fabrijev Kolumbo stalno ističe da je on vođa, a vođe se ne smiju sjećati pobjede. Tako prikazan Kolumbo nema želju pronaći Novo jer on ne želi da se kopno obistini. To bi mu na leđa moglo staviti teret povijesti o kojem kasnije govori Šnajder u *Dijalektičkom Anticolumbusu* pa se potvrđuje da se dramski tekstovi o Kolumbu u hrvatskoj književnosti međusobno parafraziraju. Kolumbo je u Fabrijevoj dramskoj viziji prikazan kao čovjek koji poraz vidi kao nagradu jer ako pobijedi i dođe do novog kopna, tada će povijest krenuti svojim tokom, a ljudi će vidjeti da nema savršene zemlje. Taj Kolumbo kao da se boji promjena pa zato traži nastavak svagdašnje trpnje jer ona predstavlja poznatu rutinu. U toj drami ne spominje se riječ utopija kao kod Krleže, ali antiutopijskih elemenata ima u Kolumbovim izjavama u kojima on neprestano naglašava kako je ostvarenje kopna ustvari prijevara. Moglo bi se reći da se to odnosi na ideju da će ljudi shvatiti kako Novim kopnom ne teku med i mlijeko. Fabrijeve aluzije zvuče kontradiktorno i nisu sasvim jasne, no moguće je da je želio reći kako će Novo kopno biti uništeno dolaskom civilizacije kao i staro. Fabrijev Kolumbo na kraju je kažnjen novim kopnom koje se ostvarilo unatoč njegovim naporima da se to ne dogodi. Kako bi spriječio otkrivanje kopna Fabrijev se Kolumbo pretvorio u ubojicu trinaestorice ljudi. On s jedne strane teži za varljivim zvijezdama, a s druge strane se pokazuje da nije sanjar jer priznaje da je itekako svjestan činjenice da se pred njim nalazi kopno. Iako Fabrijev

²⁷ Protivništvo i različite točke polazišta između Padre Salinasa i Kolumba najbolje se vide u Kolumbovoj izjavi: „Plovili smo istim morem, prebrazdili korabljom isti ocean, ali Vi ste jezdili poljem slave i unosnosti, a ja poljem prokušavanja i blaženoga rasta oronulosti što mi je jedino davalo i eto uzdržalo jedrost.“ (Isto: 84) U navedenom dijelu dijaloga implicira se kako je Padre Salinas zainteresiran za bogatstvo i slavu, a ne za ljude na brodu. U tim se rečenicama najviše očituje kritika klera.

Kolumbo uporno tvrdi da je vođa, radi se o antivođi koji ne želi dovesti svoju posadu do cilja. Za njega je Novo kopno laž, a Španjolska je stvarna. Čini se da autor u toj aluzivnoj drami kritizira vlast općenito, a posebno onu koja žudi za slavljem i osvajanjem kao i vođu Kolumba koji kao predstavnik vlasti ubija ljude kako bi dosegnuo zvijezde i ostvario svoje ideale. Time se pridružuje galeriji nadljudi koji su se koristili poznatom Machiavellijevom izrekom da cilj opravdava sredstva. Zbog primjene tehnike u kojoj povijesni okvir služi kao ključ za razumijevanje sadašnjosti, Fabrio postaje aktualan i moderan u svojem vremenu kao što je to bio slučaj s Krležom uz razliku da je Krležin dramski stil ipak dotjeraniji.

6. Zaključak

U hrvatskoj i svjetskoj književnosti postoji interes za ljude koji pomiču granice i usuđuju se napraviti nešto novo. Zbog toga se i Kristofor Kolumbo našao na popisu ljudi koji su ostavili traga u povijesti i u književnosti. U hrvatskoj književnosti tu temu moguće je pratiti od starije prema novijoj književnosti. Do Palmotića Kolumbo u našoj književnosti nije postojao, a onda je ušao na velika vrata kao slavni vođa koji pokrštava Novu zemlju i provodi kolonizaciju. U kratkoj pohvalnoj pjesmi Palmotić je odao počast slavnom admiralu, ali nije ga prikazao na objektivan način. Kod Palmotića u obzir treba uzeti činjenicu da je pisao u barokno vrijeme iz pozicije jednog kršćanina koji vjeruje da svim žiteljima Novog kopna treba prava vjera. Palmotiću objektivnost i nije cilj jer on piše pohvalu u čast pothvata za koji su postojale indicije da su u njemu sudjelovali i hrvatski pomorci. Unatoč tome što Palmotićev dramski isječak nije scenski pretjerano zanimljiv jer mu nedostaje dramski sukob, ostaje činjenica da je on prvi naslutio potencijal Kolumbove titanske ličnosti te se tako postavio u niz sa svjetskim piscima koji su pisali o istoj temi.

Od 1630. i Palmotićeve Kolumba pa do 1918. i Krležine drame o Kolumbu veliki je vremenski razmak u kojem su na temu otkrića Amerike napisane brojne studije. Nove spoznaje, čitanje literature i život u određenom povijesnom trenutku utjecali su na Krležino viđenje Kolumba. U njegovoj verziji Kolumbo ne podržava imperijalizam, već se bori protiv njega. Krležin Kolumbo svjestan je da bi se u Novoj zemlji preslikala pravila iz stare zemlje, a osviješten je zato što Krleža dramu piše uz veliki vremenski odmak. On se odupire utopiji o savršenoj zemlji u kojoj bi tekli med i mlijeko. U isto vrijeme žrtva je vlastite utopije o dosezanju zvijezda koje su nejasne i nedostižne. Tako u Krležinoj drami ima i utopijskih i antiutopijskih impulsa. Krležin Kolumbo i Michelangelo predstavljaju moderne Prometeje koji prelaze granice mogućnosti svoga vremena i čija je tragičnost u tome da su

opterećeni sumnjama i opsjednuti lažima. Te sumnje potpiruje i lik Nepoznatog koji je faustovska figura karakteristična za Krležin opus. U dvije različite verzije Kolumba Krleža je izrazio rastrganost između : „... generičkočulne, utopijski nužne ljudske zbiljnosti s jedne strane, i neljudske hrvatske, panonske, evropske, plautove klasne stvarnosti našeg vijeka s druge strane.“ (Suvin, 1965: 305) U obje verzije Kolumbo završava kao mučenik na vlastitom brodu kao Golgoti. U prvoj verziji potpuno je negativan i ne vjeruje više nikome, a u drugoj je socijalistički inspiriran pa vjeruje u narod koji može nešto promijeniti. Krležin Kolumbo nije junak jer završava mučenički i ne može dosegnuti zvijezde koje predstavljaju njegovu utopiju u kojoj traganje postaje samo sebi svrha. To je uočio i Slobodan Šnajder pa je zato i napisao *Dijalektički Anticolumbus* u kojem parafrazira Krležu i pokazuje kako je Kolumbova utopija zapravo antiutopija. Neke teoretičare zasmetalo je to što se Krležin Kolumbo potpuno udaljio od povijesnih činjenica i to kako bi poslužio Krležinoj teoriji i osobnom tumačenju povijesne ličnosti.²⁸ To ne umanjuje umjetničku vrijednost Krležina Kolumba čiju aktualnost uočavaju i današnji redatelji s vizijom. Može se reći kako Krležin poetički teatar postaje ujedno i politički teatar koji kritikom imperijalizma pokušava očitati lekciju svakoj vladajućoj ideologiji.

Fabrio je svojeg Admirala modernizirao i od njega napravio karikaturu pa govor više nije patetičan ni biblijski, iako se ponekad služi Biblijom. Admiralo je govor pun poslovice koje i nisu karakteristične za poznatu povijesnu ličnost. Fabrio je tako bio inspiriran i Krležom i novijim istraživanjima koja su pokazala da se Kolumbo nije uvijek korektno odnosio prema posadi. Taj je motiv Fabrio doveo do krajnjih granica pa je od Kolumba napravio ubojicu vlastite posade. Kolumbo čini sve kako do cilja ne bi došao jer se dosezanjem cilja ukida smisao traganja. I ovaj Kolumbo živi utopiju vođe koji smisao vidi u traganju i koji ne podržava kolonijalnu praksu u Novoj zemlji. Prema Novoj zemlji nema utopističkih želja, ali ih ima prema vlastitom viđenju smisla života jednog vođe. Fabrio piše aluzivnu dramu u kojoj se ironizira svaka vlast kojoj je cilj slava i unosnost poslova, ali i sam Kolumbo koji kao vođa žrtvuje posadu radi viših ciljeva. Fabrijevi Kolumbo smatra da je dosezanje cilja kazna jer nakon toga slijede lovorike i osvajanje teritorija, a to više nije u njegovim rukama pa će cilj tako biti oskvrnut. Svečano ruho i slavlje nose za sobom i veliku prazninu, a problem Fabrijeva Kolumba je upravo u tome što je on spo-

²⁸ To stajalište ističe ranije spomenuti teoretičar A. Kadić (1992: 206) koji smatra da je Krleža opijen vlastitim tumačenjem nekih ličnosti jer su sve te ličnosti alter-ego samog autora. On navodi kako je bilo prijedloga da se ta drama prikaže u Americi, ali vjeruje da američka publika ne bi prihvatila iskrivljenu sliku otkrića Amerike i napad na razvitak američkog društva nakon otkrića. Drago Šimundža (2001: 219) smatra da Krležu ne zanima povijesna zbilja, već književna vizija u kojoj brod postaje pozornica razmeđa.

znao ispraznost uspjeha. Krleža, Šnajder i Fabrio Kolumba su prikazali kao antijunaka čija je sudbina mučenička jer vjeruje u svoje ideale, a ne u Novu zemlju u kojoj će cvasti jedino eksploatacija ljudi i dobara. To ga potpuno razlikuje od Palmotićeve kršćanskog junaka koji je bez greške. Svaka od ovih drama temelji se na gledištu pojedinog pisca i projekcija je njegovih stajališta, a ne stvarne ličnosti Kristofora Kolumba. U fikcionalizaciji Kolumbova lika pisci su polazili od vlastite vizije i u drame su unijeli stvarnost u kojoj su živjeli i djelovali. Tako se kao glavna funkcija fikcionalizacije Kolumbova lika nameće kritiziranje aktualnog trenutka, politike, vlasti i klasnog poretka u kojem uvijek postoje razlike između onih koji su na vrhu i onih koji su na dnu ljestvice.

Literatura

- Armanda, L. (2015), *Kako vidimo druge: Amerikanci u hrvatskim dramama*, *Lingua Montenegrina*, 8 (15): 347-374.
- Batušić, N. (1993), *Tri hrvatska dramska Kolumba*, *Treći program hrvatskog radija*, 39: 127-129.
- Donat, B. (1970), *O pjesničkom teatru Miroslava Krleže*, Zagreb, Mladost.
- *Dubrovnik – časopis za književnost i znanost*, Nova serija, godište 3, 1992, broj 5 – *Hrvati i Novi svijet (u povodu 500-te obljetnice otkrića Amerike)*.
- Fabrio, N. (2007), *Aluzivne drame*, Zagreb, Profil international.
- Flaker, A. (1968), *Književne poredbe*, Zagreb, Naprijed.
- Frangeš, I. (1975), *Miroslav Krleža*. U: Marijan Matković (ur.), *Miroslav Krleža 1973.*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 151-167.
- Gašparović, D. (1989), *Dramatica Krležiana*, Zagreb, Cekade Omladinski kulturni centar.
- Gorenčević, I. (1963), *Cristoval Colon*. U: Marijan Matković (ur.), *Zbornik o Miroslavu Krleži*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 35-54.
- Hećimović, B. (1981), *Smisao Krležinih nadopuna vlastitih dramskih djela*, *Mogućnosti*, (27) 2-3: 214-241.
- Jameson, F. (2007), *Archaeologies of the Future: The Desire Called Utopia and other Science Fictions*, London i New York, Verso.
- Kadić, A. (1992), *Otkriće Amerike u hrvatskoj književnosti*, *Hrvatska revija*, 42 (2): 200-210.
- Krleža, M. (1973), *Drame*. U: Krsto Špoljar (ur.), *Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 94: Miroslav Krleža. Drame IV*, Zagreb, Matica hrvatska Zora.

- Krleža, M. (1981), *Legende*, Sarajevo, Nišro Oslobođenje i Ikro Mladost.
- Kudrjavcev, A. (1993), *Energija velikog negatora, Hrvataka obzorja*, 1 (1): 82-93.
- Lauer, R. (2002), *Kolumbo kod Krleže i Fabrija*. U: Branko Hećimović (ur.), *Žanrovi u hrvatskoj dramskoj književnosti i struke u hrvatskom kazalištu/Krležini dani u Osijeku*, Zagreb-Osijek, Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, str. 117-122.
- Mardešić, P. (1976), *Kristof, Kolumbo*. U: Vladislav Brajković (ur.), *Pomorska enciklopedija*, svezak III, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, str. 639-642.
- Marinović, I. (2000), *Zamanja, Bernard*. U: Dunja Fališevac, Krešimir Nemec, Darko Novaković (ur.), *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, Školska knjiga, str. 797-799.
- Miočinović, M. (1968), *Krležin dramski krug*. U: Vojislav Đurić (ur.), *Miroslav Krleža*, Beograd, Prosveta, str. 225-248.
- Nemec, K. (1997), *Dramsko stvaralaštvo Nedjeljka Fabria*. U: Branko Hećimović i Boris Senker (ur.), *Krležini dani u Osijeku 1995: Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*, druga knjiga, Osijek-Zagreb, Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, Pedagoški fakultet, Osijek, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta HAZU, str. 55-60.
- Nemec, K. (2000), *Fabrio, Nedjeljko*. U: Dunja Fališevac, Krešimir Nemec, Darko Novaković (ur.), *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, Školska knjiga, str. 211-212.
- Novak, S. P. (2000), *Palmotić, Junije*. U: Dunja Fališevac, Krešimir Nemec, Darko Novaković (ur.), *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, Školska knjiga, str. 547-548.
- Oraić Tolić, D. (1996), *Paradigme 20. stoljeća: avangarda i postmoderna*, Zagreb, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Palmotić, J. (1993), *Kolumbo, Treći program hrvatskog radija*, 39: 704-705.
- Senker, B. (1993), *Kristofor Kolumbo*. U: Velimir Visković (ur.), *Krležiana*, svezak I, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslava Krleže, str. 495-498.
- Senker, B. (1999), *Šnajder, Slobodan*. U: Velimir Visković (ur.), *Krležiana*, svezak II, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslava Krleže, str. 422-423.
- Senker, B. (2000), *Šnajder, Slobodan*. U: Dunja Fališevac, Krešimir Nemec, Darko Novaković (ur.), *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, Školska knjiga, str. 704-705.
- Splivalo Rusan, J. (1993), *Kolumbo, Kristofor*. U: Velimir Visković (ur.), *Krležiana*, svezak I, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslava Krleže, str. 469-470.

- Suvin, D. (1965), *Od Lukijana do Lunjika: povijesni pregled i antologija naučnofantastične literature*, Zagreb, Epoha.
- Šimundža, D. (2001), *Metafizičke pobune u Krležinim Legendama*, *Crkva u svijetu*, 36 (2): 204-225.
- Šnajder, S. (2005), *Kaspariana*, Zagreb, Literarna biblioteka.
- *Treći program hrvatskog radija*, broj 39/1993.

Lucijana ARMANDA ŠUNDOV

BETWEEN FICTION AND REALITY: CHARACTER OF CHRISTOPHER COLUMBUS IN CROATIAN DRAMA

Relying on Nikola Batušić's text from the Third Program of Croatian Radio from 1993 entitled *Three Croatian dramatic Columbuses*, the author of this paper attempts to interpret four Croatian dramatic texts whose main character is researcher Christopher Columbus. The works analyzed include a dialogue poem by Junije Palmotić written around 1630 under the name of *Kolombo*, a drama by Miroslav Krleža from 1918 under the name *Kristofor Kolombo* and a drama by Nedjeljko Fabrio from 1968 under the name of *Admiral Kristof Kolombo*. Subsequently, Slobodan Šnajder wrote a short drama *Dijalektički Anticolumbus* which refers directly to Krleža. Analyzing the dramas, the author reveals the way in which the character of Columbus is presented in Croatian literature and reveals symbols that are attached to his character by Croatian writers from the older to the newer literature.

Key words: *Christopher Columbus, (anti)utopia, Croatian drama, Junije Palmotić, Miroslav Krleža, Nedjeljko Fabrio*

GRADA

UDK 811.163.4:373.231(091)(497.16)

Preliminarno saopštenje

Novica VUJOVIĆ (Nikšić)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

novica.vujovic@fcjk.me

HRIŠĆANSKA (KALENDARSKA) IMENA U CRNOGORSKOME IMENOSLOVU

Autor je izložio hrišćanska lična imena potvrđena u crnogorskom imenoslovu. I muška i ženska crnogorska narodna imena bila su izložena uticaju i širenju hrišćanskih imena. Proučavanje ličnih imena potvrdilo je apsolutnu integritetnost hrišćanskih, odnosno kalendarskih imena. Ta je antroponimija po osnovnom imenu hrišćanska, a po tvorbi crnogorska.

Ključne riječi: *onomastika, antroponimija, crnogorski jezik, lična imena*

U crnogorskome imenoslovu evidentirali smo, pored ostalih, ova hrišćanska imena: *Andrija, Dimitrije, Đorđije* (*Đorđija* u nekim govorima crnogorskoga jezika), *Gavrilo* (*Gavrile* u nekim govorima crnogorskoga jezika), *Ilija* (*Ili(j)a* u nekim našim govorima), *Jovan, Marko, Matija, Mihailo, Nikola, Petar, Krstinja* (u našem imenoslovu potvrđeno kod starijih predstavnika), *Marija, Marijana, Marta, Sofija* i mnoga druga.

Vidljiva su u imenoslovu i imena kojima je narod dao uobličjenje prema kalendarskom imenu. Možemo uputiti na porijeklo ovih imena: *Đoko* – varijanta imena *Đorđije* (u nekim govorima *Đorđija*); *Jovica* i *Jovo* – varijante imena *Jovan*; *Markiša* – u narodu načinjeno prema *Marko*; *Mijajlo, Mikailo* i *Mikailo* – u crnogorskome imenoslovu varijante imena *Mihailo*; *Periša, Perko, Pero* – varijanta imena *Petar*; *Vaso* – varijanta imena *Vasilije*; *Ilinka / Ika / Ike* – izvođenje prema imenu *Ilija*; *Mara / Mare* – varijante imena *Marija* ili *Marta*.

Jasno je iz izložene građe da su ponarodnjene varijante koje žive u nekim govorima crnogorskoga jezika rijetke kod mlađih naraštaja. Dakle, potiskuju ih novija, odnosno pomodna imena.

Treba reći da, s obzirom na činjenicu da su najšešće nadijevana osobama rođenim upravo na praznik ili oko njega, hrišćanska (kalendarska) imena štite onoga ko nosi ime, kao što je određeni svetac kojega porodica slavi – zaštitnik porodice, doma. U tom smislu hrišćanska imena vrše funkciju zaštitnih imena.

Proučavanjem procesa koji su doveli da primanja kalendarskih ličnih imena da se konstatovati da je fond tih imena obogatio slovensku jezičku osnovu. Mitar Pešikan obrađujući, kako veli, starocrnogorska imena nalazi da od ukupnoga fonda poznosrednjovjekovnih i nešto mlađim naših imena na imena sa slovenskom osnovom pada „oko 68%“. ¹ Dodajmo da uz brojna narodna imena dolaze imena koja su u naš imenoslov ušla iz grčkoga jezika, najviše, zatim hebrejskoga i latinskog. U crnogorskom imenoslovu zasnježdočeni su ovi primjeri: *Andija* (u govorima i *Andria*), *Đordžije*, *Filip* (u nekim govorima *Vilip*), *Luka*, *Mitar*, *Nikola*, *Pavle*, *Petar*, *Stevan*, *Šćepan*, *Todor*, *Vasilj*, *Anđelija* / *Anđa* (u govorima i *Anđe*), *Sofija* preko grčkoga; iz latinskoga: *Kostadin*, *Marko*, *Matija* > *Mato*; iz hebrejskoga: *Gavrilo*, *Ilija* (u govorima *Ili(j)a*), *Ivan*, *Jakov*, *Jevrem*, *Mihailo* (u govorima *Mijajlo*, *Mikailo*), *Ana*, *Ivana* i *Marija* itd.

Takvo stanje zasnježdočeno je na širem crnogorskom jezičkom prostoru. Mi smo obilazeći čevska sela potvrdili prisustvo tih imena. Zasnježdočena su i u Bjelopavličima, đe su „brojni (su) primeri imena hrišćanskih svetitelja (...) naravno prilagođenih“.² Isto možemo konstatovati za lična imena ševeroistočnoga dijela Crne Gore.³ I tako redom. Na osnovu svega kažemo da su veoma frekventna kalendarska imena: *Marko* (s brojnim narodnim varijantama), *Nikola*, *Jovan* (s brojnim narodnim varijantama), *Petar* (s varijantama), *Marija* (s varijantama) itd. S druge strane, lično ime *Todor* sve rjeđe se javlja. Vrijedi sagledati rasprostranjenost imena *Todor* u našem imenoslovu, a mi ćemo uputiti na njegovu slabu zastupljenost u čevskim ličnim imenima, kao i imenoslovu Zaostra kod Berana, đe, na primjer, sriječemo jednu potvrdu imena *Todor*.⁴

I muška i ženska crnogorska narodna imena bila su izložena uticaju i širenju hrišćanskih imena. Naše proučavanje ličnih imena čevskih sela potvrdilo je apsolutnu integrisanost hrišćanskih, odnosno kalendarskih imena. Na drugome smo mjestu baveći se onomastikom „jajoša“, a tu je riječ o imenima s prostora Čeva, Bjelica i Čeklića, konstatovali i veliki udio ponarodnjenih imena, te možemo analogno zaključcima ispitivača hrišćanskih imena u antroponimijskim sistemima sušednih država, reći kako je ta antroponimija po osnovnom imenu hrišćanska, a po tvorbi crnogorska. Supstrat nije odlučujuće

¹ Mitar Pešikan, „Zetsko-humsko-raška imena na početku turskoga doba“, *Onomatološki prilozi*, knj. III, Srpska akademija nauka i umetnosti, Odeljenje jezika i književnosti, Odbor za onomastiku, Beograd, 1982, str. 81.

² Željko Čupić, Antroponimija Bjelopavlića“, *Onomatološki prilozi*, knj. XII, Srpska akademija nauka i umetnosti, Odeljenje za jezik i književnost, Odbor za onomastiku, Beograd, 1998, str. 367–417., str. 372.

³ Novica Vujović, „Prilog izradi imenoslova Pive“, *Lingua Montenegrina*, br. 15, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2015, str. 433–449.

⁴ Draško Došljak, *Lična imena Zaostra*, Filološki fakultet Priština, Vranje, 2000, str. 38.

usmjerio razvojne procese, ali svakako jeste tim kontaktima bogatio crnogorski jezik, između ostaloga, onomastičkom leksikom.⁵

Literatura

- Ćupić, Željko: „Antroponimija Bjelopavlića“, *Onomatološki prilozi*, knj. XII, Srpska akademija nauka i umetnosti, Odeljenje za jezik i književnost, Odbor za onomastiku, Beograd, 1998, str. 367–417.
- Došljak, Draško: *Lična imena Zaostra*, Filološki fakultet Priština, Vranje, 2000.
- Pešikan, Mitar: „Zetsko-humsko-raška imena na početku turskoga doba“, *Onomatološki prilozi*, knj. III, Srpska akademija nauka i umetnosti, Odeljenje jezika i književnosti, Odbor za onomastiku, Beograd, 1982, str. 1–120.
- Vujović, Novica: „Onomastikon crnogorskih 'jajoša'“, *Matica*, br. 53, Godina XIV, Matica crnogorska, Cetinje – Podgorica, 2013, str. 195–209.
- Vujović, Novica: „Prilog izradi imenoslova Pive“, *Lingua Montenegrina*, br. 15, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2015, str. 433–449.

Novica VUJOVIĆ

CHRISTIAN (CALENDAR) NAMES IN THE MONTENEGRIN BOOK OF NAMES

The author of this paper reflects on Christian names confirmed in the Montenegrin book of names. Both, male and female Montenegrin names were exposed to influences and the spread of Christian names. The study of personal names has confirmed absolute integrity of Christian or calendar names. This anthroponymy is Christian in terms of the basic name, but is Montenegrin in terms of word-formation.

Key words: *onomastics, anthroponymy, Montenegrin language, personal names*

⁵ Novica Vujović, „Onomastikon crnogorskih 'jajoša'“, *Matica*, br. 53, Godina XIV, Matica crnogorska, Cetinje – Podgorica, 2013, str. 198.

PORTRETI

UDK 811.163.4'28(497.16)

Pregledni rad

Adnan ČIRGIĆ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

adnan.cirgic@fcjk.me

DOPRINOS JOSIPA RIBARIĆA CRNOGORSKOJ DIJALEKTOLOGIJI

Ovaj kratak osvrt podsećanje je na doprinos Josipa Ribarića proučavanju crnogorskih govora.

Ključne riječi: *Josip Ribarić, Peroj, dijalektologija, crnogorski govori*

Sto trideset pet je godina od rođenja Josipa Ribarića, hrvatskoga dijalektologa što je zadužio montenegristiku ne toliko obimom rada koliko izučavanjem do tada neproučene jezičke oaze jednoga dijela crnogorskog iseljenništva. Pa i današnje naše znanje o govoru crnogorskih Perojaca, davnih iseljenika iz XVII vijeka, ponajviše iz Crmnice, uglavnom je zasnovano na podacima koje je skupio Josip Ribarić.

Josip Ribarić rođen je u Istri, u selu Vodice, 11. decembra 1880. godine. Školovao se u rodnome mjestu (prva četiri razreda na hrvatskome jeziku), zatim u tršćanskoj klasičnoj gimnaziji (na njemačkome jeziku), a maturirao

u Sušaku 1903. godine u hrvatskoj klasičnoj gimnaziji. Već je do mature govorio hrvatskim (maternjim), slovenačkim, talijanskim i njemačkim jezikom. Bolest i učenje jezika usloveli su tako poznu maturu. Školske 1904/05. godine upisao je studij slavistike u Beču i slušao predavanja slavnih profesora V. Jagića, M. Rešetara, V. Vondraka, K. Jirečeka. Već 1917. godine bio je završio svoju doktorsku disertaciju, pozitivno ocijenjenu od strane Rešetara i Vondraka, ali nažalost neodbranjenu jer su ratne okolnosti omele Ribarićeve planove. Ona je objavljena tek 1940. u *Srpskome dijalektološkom zborniku* (knj. IX, Beograd, SKA, str. 1–207) pod imenom „Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri“. Čini se da mu životne okolnosti nikad nijesu bile naklonjene – ni kao đaku zdravstvene, a ni kao formiranoj ličnosti društvene jer je bio neomiljen od svih vlasti (i austrijskih kao borac za narodna prava, i od vlasti NDH, koja ga je prijevremeno penzionisala, a prijetilo mu je da bude opremljen u logor, ni od komunističkih koje su ga optuživale za kvislinški rad za vrijeme okupacije). Umro je u Zagrebu 27. avgusta 1954. godine.¹

Najveća zasluga za afirmaciju Ribarićeve rada na proučavanja perojskoga govora pripada Miloradu Nikčeviću kao uredniku i priređivaču knjige u kojoj su skupljeni dotad neobjavljeni leksikografski prilozi Ribarićeve iz Peroja i Milici Lukić, koja je te priloge priredila za štampu.² Naime, perojskim se govorom Josip Ribarić počeo baviti vrlo rano, još 1916. godine, kad je bio u vojsci, daleko od Peroja, jer je ondje upoznao dva Perojca čiji ga je govor zainteresovao.³ Iako je napomene o tome govoru dao i u pomenutoj studiji što je nastala kao doktorska disertacija, Ribarić će sistematska istraživanja govora crnogorskih iseljenika iz Peroja provesti kao već iskusan dijalektolog – 1949. godine, kad je u istraživanju proveo trideset dana. Planirao je, kako sam kaže, izraditi monografiju o perojskome govoru,⁴ prikupio je ogromnu građu (ne samo leksikografsku), ali je građa ostala u rukopisu, a monografija nikad nije sačinjena. O tome poznati hrvatski jezikoslovac Božidar Finka kaže: „No svoju nakanu da pruži monografski opis perojskoga govora nije uspio ostvariti, ali je za sobom ostavio obilje dijalekatske građe, do neke mjere i dijalektološki sistematizirane, tako da bi dalju obradbu mogla nastaviti i druga ruka. Obavezu da nastavi i dovrši navedeni rad bio je preuzeo prof. Dalibor Brozović. U tu svrhu on je i sam pohodio Peroj i o tome podnio Akademiji Izvještaj o dijalektološkim istraživanjima u selu Peroju

¹ Biografski podaci o Josipu Ribariću preuzeti su iz teksta Jelke Radauš-Ribarić, „Životni put Josipa Ribarića“, u knjizi: Josip Ribarić, *O istarskim dijalektima*, Pazin, 2002, str. 263–278.

² Videti: Josip Ribarić, *O perojskom govoru (leksikografski prinosi)*. Građu prikupio i priredio Milorad Nikčević, Osijek, 2004.

³ Josip Ribarić, „Perojski govor na poluotoku Istri“, In: *O perojskom govoru (leksikografski prinosi)*. Građu prikupio i priredio Milorad Nikčević, Osijek, 2004, str. 17.

⁴ Isto, str. 21.

u Istri (Ljetopis JAZU za god. 1958, broj 65, Zagreb 1961, str. 332–333). U Izvještaju se kaže: 'Svrha mog boravka u Peroju bila je upoznati u općim crtama živi perojski govor kako bih mogao obraditi ostavštinu poznatoga dijalektologa prof. Josipa Ribarića, koji je u nekoliko navrata proučavao perojski govor, a ujedno je trebalo da provjerim neke pojedinosti iz Ribarićevih materijala.' Brozović potvrđuje pouzdanost toga materijala i ujedno upozorava da zahtijeva samo minimalne korekture (...). Bio je to dobar put i krepka nada da će posao krenuti, no Brozovića su preopteretili mnogi drugi preči, neodgodivi zadaci i obaveze tako da je odustao od toga rada. U novije vrijeme obradba Ribarićeve građe o perojskom govoru bila je povjerena jednom drugom dijalektologu, dr. Miji Lončariću, no i njega je životni ritam umrtvio za taj rad. Tako se nije ni neposredno ni posredno ostvario toliko željkovani Ribarićev plan da se naša dijalektologija oplodi i tim, za Istru sasvim specifičnim djelom.⁵ Kad se sve to uzme u obzir, jasno je koliko je značajan za crnogorsku i hrvatsku dijalektologiju rad Milorada Nikčevića i Milice Lukić na priređivanju leksikografske građe o Peroju Josipa Ribarića i priređivanje knjige u kojoj se ta građa našla zajedno sa studijama o Ribariću. Bilo bi dobro kad bi eventualno novo izdanje te knjige obuhvatilo i kompletnu građu Ribarićevu o Peroju jer bi ona bila doprinos ne samo jezikoslovlju no i etnografiji i istoriji kulture uopšte.

Josip Ribarić skupio je 1400 riječi iz perojskoga govora. Osim toga u knjizi u kojoj je ta građa objavljena nalaze se i nekoliko priloga akcentovanih priča i pjesama informatora na osnovu kojih je planirao dati opis govora. Činjenica da leksikografska građa nije akcentovana, uprkos tome što su prilogi akcentovani, govori u prilog pretpostavci Milice Lukić da objavljena verzija rukopisa nije jedina koju je Ribarić sačinio.⁶ To podupire i činjenica da su leksemi koji u inicijalnome položaju imaju *ś* ili *ž*, za koje je Ribarić konstatovao da podsećaju „na negdašnju crnogorsku domaju“⁷, smješteni uz riječi na *š* i *ž*. (Tako se recimo u leksikografskoj građi javljaju oblici poput *šuśed*, *śeme*, *śekira*, *śekada* (*śekada* f. 'osjeka') umjesto sa *ś*.) Potkrepljuje to i činjenica da u leksikografskoj građi nije označen naročiti alternant nekadašnjega poluglasnika, donijet zasigurno iz domovine, već se umjesto njega piše samo *e* (npr. *tobolec*, *toboca*), iako je u kratkome uvodu Ribarić konstatovao taj osobiti alternant i obilježavao ga na tri načina: *e*, *â^e* i *ä^e*.

⁵ Božidar Finka, „Znamenit Istranin Josip Ribarić kao jezikoslovac“, *Buzetski zbornik*, knj. 16, Buzet, 1991, str. 26–27.

⁶ Milica Lukić, „Predgovor Rječniku perojskoga govora“, In: Josip Ribarić, *O perojskom govoru (leksikografski prinosi)*. Građu prikupio i priredio Milorad Nikčević, Osijek, 2004, str. 26.

⁷ Josip Ribarić, „Perojski govor na polutoku Istri“, In: *O perojskom govoru (leksikografski prinosi)*. Građu prikupio i priredio Milorad Nikčević, Osijek, 2004, str. 21.

Kad je Josip Ribarić 1949. godine krenuo na 30-dnevno izučavanje perojskoga govora, odmah je naišao na prepreku: u selu nije našao školovanih ljudi na čiju je pomoć računao. Ta je prepreka zasigurno donijela korist jer je doprinijela izvornosti skupljene građe. Može se pretpostaviti da je bio sačinio kakvu vrstu upitnika na osnovu dotadašnjih svojih istraživanja, ali su upitnici sami po sebi, baš kao i školovani govorni predstavnici, slabo pouzdani u dijalektološkim istraživanjima. „Da dođem do što vjernije slike i što točnijih podataka i tekstova o perojskom govoru, odlučio sam u nestašici svjesnih školovanih poznavalaca domaćega govora upotrebiti za svoje svrhe kao pouzdanike ljude iz najstarije perojske generacije, koji su *najmanje došli u vezu, sa susjednim malo daljim hrvatskim selima* ('slovinskim' katoličkim) *i sa stanovnicima mješovitoga u prošlosti grada Pule*, kamo su Perojci uvijek polazili na rad, a polaze i sada, osim toga što polaze na rad i u nekoć 'latinski' gradić Fažanu. Odmah ovdje ističem, da svi *pravoslavni* Perojci na domaćem ognjištu govore svojim drevnim crnogorskim govorom, premda svi znadu govoriti također mletačkim saobraćajnim istarskim dijalektom.“⁸ Citirani odlomak dovoljno govori o izvornosti građe, a to ponajbolje potvrđuje spisak imena govornih informatora, među kojima je bilo čak i onih koji bijahu zagazili u desetu deceniju života.

I ono malo osobina što ih je Ribarić popisao u kratkome uvodu rječito svjedoče o dobro očuvanim jezičkim osobinama donijetim iz matične zemlje. Svjedoče i o tome kako zasigurno nije mali talas doseljenika bio i izvan Crmnice (a to potvrđuju i osobine koje su na osnovu rezultata iz Brozovićeve Upitnika opisali Ankica Čilaš i Mijo Lončarić⁹), pa možda i ne samo iz nahijske Crne Gore no i izvan toga prostora – s Primorja i iz unutrašnjosti. Uprkos viševjekovnoj odvojenosti od matice, očuvale su se ove osobine koje je Ribarić popisao:

1. svako dugo *a* „muti se“ u *â* (*Kâ^ota, mâ^oli, glâ^ova, brâ^oda, gospodâ^or*)
2. jekavska jotacija (*ljeto, bešeda, đeca*)
3. osobiti alternant nekadašnjega poluglasnika koji još uvijek traje u govoru najstarijih govornih predstavnika dobroga dijela tzv. starijih crnogorskih govora
4. ostaci guturalnoga *l*, koje se i danas recimo može čuti u Crmnici
5. enklitike *ni* i *vi* (mj. *nam* i *vam*)
6. dosljedna upotreba infinitiva umjesto tzv. „dakanja“, koje je u današnjoj Crnoj Gori svakako noviji import
7. oblici s partikulom *zi* (*tizi, ovizi, onizi*)

⁸ Isto, str. 18.

⁹ Ankica Čilaš i Mijo Lončarić, „O govoru Peroja“, In: Josip Ribarić, *O perojskom govoru (leksikografski prinosi)*. Građu prikupio i priredio Milorad Nikčević, Osijek, 2004, str. 97–108.

8. tzv. duži oblici u zamjeničko-prodjevskoj promjeni (*tijeh, ovijeh, našijema*)
9. oblici zamjenica *mene, tebe, sebe* u dativu
10. nerazlikovanje padeža smjera i padeža mirovanja.

Naravno, nijesu ovđe pobrojane ni približno sve osobine perojskoga govora koje ga vežu za crnogorske govore no samo one koje je Ribarić u uvodu naveo. Iščitavanje riječi iz Rječnika te analiza kontekstualne upotrebe uz pojedine riječi svakako da bi dala više rezultata, a naročito ako bi se tome priključila analiza građe date u prilogima uz knjigu. Ta bi građa pokazala recimo i neke osobine koje su u međuvremenu izgubljene u crnogorskim govorima. Tako se npr. u Rječniku nalazi leksem *česta* (svakako od nekadašnjega *česta*, jer je u perojskome govoru naknadno $\acute{c} > \check{c}$), kojega nema u današnjim crnogorskim govorima. U odličnoj i nažalost slabo zapaženoj sintezi o jekavskoj jotaciji u crnogorskim govorima Sanja Orlandić navodi kako je Asim Peco zabilježio taj oblik (*česta*) u govoru banjalučkih muslimana¹⁰ umjesto kojega se danas u crnogorskim govorima javlja ekavsko *cesta*: „Da ekavizam *cesta* predstavlja import, svjedoči činjenica što je ta riječ nepoznata u nekim crnogorskim govorima, ali i to što se i u govorima koji za nju znaju češće koristi riječ *džada* (...). Iako vokal *e* u leksemu *cesta* vodi porijeklo od *jata*, u crnogorskim govorima nije zabilježen jekavski oblik.“¹¹ Smatramo da jotovani oblik koji je Ribarić u Peroju zabilježio upravo potvrđuje citiranu Orlandićkinu tvrdnju. Mora da je nekad u crnogorskim govorima postojao jotovani oblik *česta*, naknadno zamijenjen u novim društvenim okolnostima leksemom *džada*, da bi promijenjene društvene okolnosti „ukinule“ džadu i vratile *čestu*, samo ovoga puta u ekavskome obliku kakav je preuzet, odnosno importovan. Iščitavanje Ribarićeve građe pokazalo bi i kako današnji oblik *zenica* očigledno nije bio jedini poznati oblik u crnogorskim govorima jer je Ribarić u Peroju zabilježio jotovani oblik *ženica*. Itd.

Namjera nam nije ovđe da ulazimo u pojedinačne osobine koje Ribarićeva građa nudi. To bi i prevazilazilo okvire ovoga prigodnoga teksta. Uostalom, time su se više bavili Vojislav P. Nikčević, Milorad Nikčević, Ankica Čilaš i Mijo Lončarić, Milica Lukić, Dragomir Vujičić, čije su studije objavljene u dodatku knjige koju je Milorad Nikčević priredio. Naročito je bitna studija Dragomira Vujičića „Prilog proučavanju oaze starocrnogorskog govora na području istroromanskog jezika (na predlošku građe Josipa Ribarića, Branka

¹⁰ Asim Peco, „Govor istočne Hercegovine“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XIV, Beograd, 1964, str. 58.

¹¹ Sanja Orlandić, „Jekavska jotacija u crnogorskim govorima“, *Lingua Montenegrina*, br. 7, ICJK, Podgorica, 2011, str. 23.

Miletića i drugih – susreti i komparacije)¹² u kojoj autor vrši komparativnu analizu građe koju je skupio Josip Ribarić s onom koju su objavili Branko Miletić u monografiji o crmničkome govoru i Radosav Bošković & Mječislav Malecki u pregledu „dijalekata Stare Crne Gore“. (Ne smije se smetnuti s uma da je teško raditi bilo kakvo vjerodostojnije poređenje perojskoga govora s crnogorskim govorima jer su monografije o crnogorskim govorima odraz stanja u XX vijeku, a perojski je govor izgubio kontakt s maticom polovinom XVII vijeka – dovoljno dugo da neke današnje perojske osobine budu izgubljene u matici. Uostalom, odavno je poznato da dijalekatska periferija bolje čuva starije stanje, a perojski govor u datome slučaju ima sličan položaj.)

Ovaj je kratak osvrt samo podsećanje na kod nas sasvim zanemareni i nedovoljno poznati rad znamenitoga Istranina Josipa Ribarića, zahvaljujući kome znamo to što znamo o govoru crnogorskih iseljenika u Peroju. Period u kome je Ribarić ispitivao taj govor možda je bio potonji valjani za takav rad. U to doba Perojci još nijesu bili opismenjeni i njihovu svijest nije počela mijenjati Srpska pravoslavna crkva, koja potonjih godina onđe aktivno radi na asimilaciji stanovništva. Iako Ribarić nije dovršio svoj naum da izradi monografiju o perojskome govoru, građa koju su Milorad Nikčević i Milica Lukić priredili za štampu dovoljna je da ga smjesti među značajne proučavaoce crnogorskih govora. Ako ovaj osvrt bude podsticaj za nova istraživanja Peroja, ne samo jezikoslovna no i etnografska, u kojima će se iskoristiti kompletna Ribarićeva građa, i objavljena i rukopisna, on će ispuniti svoj cilj.

Literatura

- Čilaš, Ankica & Lončarić, Mijo: „O govoru Peroja“, In: Josip Ribarić, *O perojskom govoru (leksikografski prinosi)*. Građu prikupio i priredio Milorad Nikčević, Osijek, 2004, str. 97–108.
- Finka, Božidar: „Znamenit Istranin Josip Ribarić kao jezikoslovac“, *Buzet-ski zbornik*, knj. 16, Buzet, 1991.
- Lukić, Milica: „Predgovor Rječniku perojskoga govora“, In: Josip Ribarić, *O perojskom govoru (leksikografski prinosi)*. Građu prikupio i priredio Milorad Nikčević, Osijek, 2004.
- Orlandić, Sanja: „Jekavska jotacija u crnogorskim govorima“, *Lingua Montenegrina*, br. 7, ICJK, Podgorica, 2011.

¹² Dragomir Vujičić, „Prilog proučavanju oaze starocrnogorskog govora na području istroromanskog jezika (na predlošku građe Josipa Ribarića, Branka Miletića i drugih – susreti i komparacije)“, In: Josip Ribarić, *O perojskom govoru (leksikografski prinosi)*, Građu prikupio i priredio Milorad Nikčević, Osijek, 2004, str. 173–183.

- Peco, Asim: „Govor istočne Hercegovine“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XIV, Beograd, 1964.
- Radauš-Ribarić, Jelka: „Životni put Josipa Ribarića“, In: Josip Ribarić, *O istarskim dijalektima*, Pazin, 2002.
- Ribarić, Josip: *O perojskom govoru (leksikografski prinosi)*. Građu prikupio i priredio Milorad Nikčević, Osijek, 2004.
- Vujičić, Dragomir: „Prilog proučavanju oaze starocrnogorskog govora na području istroromanskog jezika (na predlošku građe Josipa Ribarića, Branka Miletića i drugih – susreti i komparacije)“, In: Josip Ribarić, *O perojskom govoru (leksikografski prinosi)*, Građu prikupio i priredio Milorad Nikčević, Osijek, 2004.

Adnan ČIRGIĆ

CONTRIBUTION OF JOSIP RIBARIĆ TO MONTENEGRIN DIALECTOLOGY

In this paper, the author briefly reflects on the contribution of Josip Ribarić to the study of Montenegrin speech patterns.

Key words: *Josip Ribarić, Peroj, dialectology, Montenegrin speech patterns*

PRIKAZI

UDK 821.163.4.09

Petrović Njegoš P. II

Stručni rad

Novica VUJOVIĆ (Nikšić)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

novica.vujovic@fcjk.me

VRIJEDAN DOPRINOS PROUČAVANJU JEZIKA PETRA II PETROVIĆA NJEGOŠA

(Recepcija i novo čitanje Njegoševa djela, sa simpozija održanog u Zagrebu 19. listopada 2013, CKD „M-M“, Osijek, HCDP „Croatica-Montenegrina“ RH, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 2014)

U ovome prilogu autor se bavi radovima objavljenim u zborniku *Recepcija i novo čitanje Njegoševa djela* (sa simpozija održanog u Zagrebu 19. listopada 2013). Posebna pažnja posvećena je prilogima vezanim za proučavanje Njegoševa jezika. Istaknut je njihov doprinos montenegristici i njegošologiji.

Ključne riječi: *Petar II Petrović Njegoš, crnogorski jezik, crnogorska književnost, montenegristica*

O jeziku Njegoševa književnoga djela i jeziku Njegoševa zavičaja postoji bogata literatura. *Bibliografija NJEGOŠ*, kapitalno izdanje Instituta za crnogorski jezik i književnost, danas Fakulteta za crnogorski jezik i književnost – Cetinje, potvrđuje veliko interesovanje naučnika različitih struka za život i djelo najvećega crnogorskog pjesnika.

Nizu vrijednih ostvarenja u njegošologiji pridodat je zbornik radova *Recepcija i novo čitanje Njegoševa djela*. Zbornik je rezultat naučnoga skupa priređenoga u glavnome gradu Hrvatske povodom dva stoljeća od rođenja Petra II Petrovića Njegoša. Zavidan renome toga suizdavačkoga projekta obezbijeden je autoritetom institucija kakve su Matica hrvatska i Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje te ugledom Društva hrvatskih književnika.

Na svečanome je otvaranju u pozdravnoj riječi Božidar Petrač, predsjednik Društva hrvatskih književnika, podsetio na to da su čvrste veze naših naroda i kultura potvrđene još od srednjega vijeka. Petrač dodaje i ovo: „Njegoš, velikan crnogorske književnosti, duhovnosti i politike, čiju 200. obljet-

nicu rođenja danas obilježujemo, potaknut hrvatskim narodnim i kulturnim preporodom bio je taj koji je posebice osnažio veze dvaju naroda, zauzimajući se za slobodu Hrvata i nudeći im oružanu pomoć; komunicirao je s glavnim osobnostima hrvatske politike i kulture, Josipom Jelačićem, Ivanom Kukuljevićem, Ljudevitom Gajem, Matom Topalovićem, Ivanom i Antunom Mažuranićem, održavajući s njima stalne dodire i veze.“

Učesnike simpozijuma pozdravio je Slavoljub Stijepović (tada crnogorski ministar prosvjete). Stijepović je takođe podsetio na brojne Njegoševe veze s hrvatskom kulturom, njegovu saradnju s ilircima, kao i o intenzivnome interesovanju u Hrvatskoj za Njegoševa djela, pogotovo *Gorski vijenac*. Posebno je istaknuta podrška hrvatskih naučnika „u procesu nacionalne i kulturne emancipacije Crnogoraca“.

Predstavljamo dio naučnih rezultata proučavanja Njegoševa jezika objavljenih u Zborniku.

Vera Blažević-Krezić osvrnula se na doprinos hrvatskih jezikoslovaca njegošologiji („Njegošev jezik u interpretaciji hrvatskih jezikoslovaca“, str. 221–237). U radu Vere Blažević govori se o 50 godina naučne karijere Milana Rešetara i deset pripremljenih kritičkih izdanja *Gorskoga vijenca*. Istaknuto je da Rešetar u priređenim izdanjima deklarativno navodi srpski jezik. Međutim, ugledni njegošolog ne odstupa od osobina crnogorskoga jezika, i to osobina koje su zasvjedočene i u severozapadnim i jugoistočnim crnogorskim govorima. Dragocjeno je na ovome mjestu podsetiti da Njegoš, kao uostalom ni Petar I Petrović, nije morao čekati na reformu Vuka Karadžića jer, u stvari, jezgro Njegoševa jezika čini sređena naddijalekatska struktura.

O Antunu Barcu, njegošologu iz prve polovine XX vijeka, rečeno je da tumačeći Njegoševe stihove konstatuje kako su riječi i oblici koje Njegoš upotrebljava razumljive svakome Crnogorcu. Taj zaključak nama je danas posebno dragocjen uz podsećanje da nekima „ni 6000 riječi nije bilo dovoljno da se dokumentuje Njegošev rječnik, a Šekspir je s 5000 riječi napisao svih 13 tragedija“ (Radoslav Rotković).

Hrvatski jezikoslovac Dalibor Brozović montenegrizima je dobro poznat kao autor enciklopedijskih odrednica o jeziku Crnogoraca (Zagreb, 1984. i 2000). U pitanju je naučnik koji raskida s tradicionalnom serbokroatistikom upravo isticanjem crnogorskoga idioma kao jezika crnogorskoga naroda. Autorka pravilno ocjenjuje kad kaže da je važan i Brozovićev osvrt na *Rječnik uz Cjelokupna djela Petra Petrovića Njegoša* (1954). Pregledno su čitaocima i budućim istraživačima predstavljene Brozovićeve zamjerke na račun toga vrijednog poduhvata Mihaila Stevanovića i Radosava Boškovića. Dalibor Brozović im zamjera opredjeljenje za diferencijalni pristup, dakle bilježena su odstupanja od standarda, a, kako Blažević-Krezić veli,

standard nije kategorija Njegoševa vremena. Takođe, autori Rječnika griješe izborom vukovske akcentuacije.

Vera Blažević-Krezić bavi se prilogima Josipa Silića koji je ispitivao fonološke i morfološke osobine crnogorskoga jezika, tj. *njegoševske* oblike zasvjedočene u *Gorskom vijencu*. Dato je Silićevo objašnjenje da jezik književnosti pripada jeziku kao sistemu, a ne jeziku kao standardu. Vrijedi spomenuti još jednu činjenicu. U procesu standardizacije crnogorskoga jezika značajna uloga pripala je hrvatskome jezikoslovcu Josipu Siliću, članu Ekspertske komisije za standardizaciju crnogorskoga jezika. Josip Silić autor je knjige *Crnogorski jezik – naučno-metodološke osnove standardizacije crnogorskoga jezika*.

Profesorka Milica Lukić analizira simbolička značenja brojeva (6, 7, 3, 5, 8, 10(1), 4) u *Luči mikrokozma* („Neka zapažanja o simbolici brojeva u Njegoševu spjevu *Luča mikrokozma*“, str. 259–273). Sprovedena analiza nudi informacije na osnovu kojih autorka konstatuje „mogućnost postojanja svjesne namjere pjesnikove da se spjev izgradi na simbolici brojeva, svjesne namjere da se uspostavi komunikacija tekstom kodirana na različitim razinama – ona koja se odvija preko riječi, ali i ona koja se odvija iza riječi za one koji su sposobni dekodirati suptilne simbole“.

Zbornik *Recepcija i novo čitanje Njegoševa djela* obogaćen je radovima dvojice počivših crnogorskih naučnika – Radoslava Rotkovića („Njegoševo književno djelo“, str. 165–197) i Vojislava Nikčevića („Jezik Njegoševe *Luče mikrokozma*“, 285–299). Poznato je njihovo višedecenijsko mukotrpno nastojanje da afirmišu ime i samobitnost crnogorskoga jezika i književnosti. Nije, nadalje, nepoznato da su ti montenegriski nerijetko mnogo više naklonosti i uporišta za svoje stavove nalazili u djelima hrvatskih jezikoslovaca nego u radu i težnjama velike većine crnogorskih lingvisti. U prilogima Vojislava Nikčevića i Radoslava Rotkovića možemo pročitati da je Njegoš crnogorski pisac – po idejama, po temama i dakako po jeziku koji se odupirao tvorcima i sljedbenicima Karadžić-Belićeva koncepta jezika.

Pored rečenih u Zborniku su i ovi radovi: „Milan Rešetar kao izdavač i komentator *Gorskog vijenca*“ akademika Josipa Bratulića, „Njegoševo poznavanje italijanskog jezika“ Vesne Kilibarde, zatim „Metričko ustrojstvo stihova *Gorskog vijenca*“ autora Josipa Silića i dr. Smatramo da je vrijedno prenijeti jedan Silićev zaključak: „Govor je kojim se služio Njegoš pri stvaranju stihova *Gorskog vijenca* tip crnogorskoga govora. Taj je tip govora takav da odgovara metru stihova *Gorskoga vijenca*.“

Kad govorimo o jeziku Njegoševa djela potrebno je nešto reći i o jeziku Njegoševa rodnoga kraja. Uporednu analizu fonoloških i morfonoloških osobina Njegoševa jezika s govorima crnogorskoga jezika, i to s osvrtom na nje-

guški govor, uradio je Adnan Čirgić („Neke fonološke i morfonološke osobine jezika Petra II Petrovića Njegoša u odnosu na crnogorske govore (s posebnim osvrtom na njeguški govor)“, str. 35–43). Čirgić ističe doprinos Milana Rešetara i Danila Vušovića, dva prva školovana njegošologa, i njihov ošjećaj za ispitivanje jezičkih elemenata u književnome djelu Petra II Petrovića Njegoša. Pomenuti autori, kako primjećuje Adnan Čirgić, osobinama Njegoševa jezika nijesu prikrivali crnogorski karakter. Vušović je opisao „sve važnije ‘neknjiževne’ osobine Njegoševe, odnosno one osobine koje se nijesu uklapale u jezički standard onoga vremena“ i obradio ih u čak 340 tačaka. Na osnovu sprovedene analize potvrđena je teza „da je Njegošev jezik u osnovi narodni, odnosno odraz stanja u crnogorskim govorima, prvjenstveno u njegušcome govoru“, zaključuje Čirgić. Podsećamo proučavaoce crnogorskoga jezika da je Institut za crnogorski jezik i književnost objavio *Njeguški rječnik* Dušana Otaševića, da je Matica crnogorska štampala rječnik njeguškoga govora koje je uradio Adnan Čirgić te da su vrijedne materijale za ispitivanje govora Njeguša na terenu zabilježili Adnan Čirgić i Aleksandar Radoman (objavljeni u časopisu *Lingua Montenegrina*).

Na kraju, i ne manje bitno, spominjemo da su na simpozijumu organizovanome u Zagrebu povodom dva vijeka od rođenja Petra II Petrovića Njegoša, dakle 2013, zapažene priloge imali i profesori Fakulteta za crnogorski jezik i književnost: Vesna Kilibarda, Vladimir Vojinović, Aleksandar Radoman, Adnan Čirgić, Jakov Sablić, Milica Lukić i Milorad Nikčević. Dodajmo da je *Recepcija i novo čitanje Njegoševa djela* velikim dijelom plod požrtvovanosti i naučnoga pregnuća profesora Milorada Nikčevića. Naučna zajednica i kuturni poslenici zahvalni su prof. Nikčeviću za sve što je učinio tokom izučavanja crnogorskoga jezika, crnogorske kulture i istorije. Afirmisao je Milorad Nikčević višedisciplinarni pristup tim pitanjima s jasnim usmjeravanjem mladih naučnika i književnih stvaralaca na povezivanje s kulturama u okruženju.

Radovi objavljeni u knjizi *Recepcija i novo čitanje Njegoševa djela*, kako se veli i u predgovoru, opravdali su očekivanja organizatora naučnoga skupa u Zagrebu te potvrdili doprinos njegošologiji i montenegristici. Rasvijetljena su neka pitanja ideoloških pogleda na književno djelo, zloupotrebe i neutemeljena terminološka određenja koja su pratila Njegoševo djelo i jezik bezmalo od pojavljivanja prvoga izdanja do naših dana. Konačno, riječ je o naučnome poduhvatu koji je naznačio brojne mogućnosti naučne i kulturne saradnje Crne Gore i Hrvatske.

Novica VUJOVIĆ

**A VALUABLE CONTRIBUTION TO THE STUDY OF LANGUAGE
OF PETAR II PETROVIĆ NJEKOŠ**

In this paper, the author reflects on the papers published in the Collection of Papers entitled Reception and New Reading of Njegoš's Work (from a conference held in Zagreb on 19 October 2013). Special attention is given to papers related to the study of language used by Njegoš, along with the author's view of their contribution to Montenegristics and the study of Njegoš.

Key words: Petar II Petrović Njegoš, Montenegrin language, Montenegrin literature, Montenegristics

UDK 930.85(497.16)

Stručni rad

Marijana TERIĆ (Nikšić)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

marijana.teric@fcjk.me

**BOŽIDAR ŠEKULARAC:
RAZVOJ PISMENOSTI U CRNOJ GORI, FCJK, CETINJE, 2014.**

Studija Božidara Šekularca predstavlja istorijski pregled crnogorske kulture i njena obrazovanja od srednjega vijeka pa sve do danas. O raznovrsnosti obrađenih tema svjedoči brojno rukopisno nasljeđe, koje autor analitički sagledava i obogaćuje svojim zapažanjima. Takođe zaključujemo da je riječ o izuzetno ozbiljnoj studiji, strukturiranoj od obimne i iscrpne građe. Posebnu vrijednost knjige vidimo u sistematično obrađenom arhivskom, historiografskom materijalu, autorovu radu na terenu, ali i lingvističkome istraživanju, kojemu pridaje osobenu pažnju. Specifičnost djela nalazimo i u rekonstrukciji crnogorskoga književno-istorijskog nasljeđa, valorizaciji kulturno-istorijskih spomenika te identifikovanju znatnoga broja naših rukopisnih tvorevina.

Ključne riječi: razvoj pismenosti, kulturno-istorijsko nasljeđe, rukopisna djela, zapisi i natpisi

Iako postoji veliki broj autora koji su se bavili izučavanjem crnogorske prošlosti, odnosno njena književno-kulturnoga nasljeđa, cijenjeni istoričar Božidar Šekularac u studiji „Razvoj pismenosti u Crnoj Gori“, na vrlo specifičan način sagledava književno-istorijsku građu od srednjega vijeka pa sve do novijega doba te donosi cjelovit pogled na minula vremena, vodeći pri tome računa da ne optereti čitaoca količinom građe koju je, po svemu sudeći, brižljivo integrisao u jednu cjelinu. Posebnu vrijednost knjige vidimo u sistematično obrađenome arhivskom, historiografskome materijalu, autorovu radu na terenu, ali i lingvističkome istraživanju, kojemu pridaje osobenu pažnju. Čitajući knjigu uočavamo smjela zapažanja Božidara Šekularca, sadržajnu snagu u oblikovanju prikupljenoga, kao i odmjeranost pri njenome transponovanju u tekst. Preglednost, analitičnost i jasnost konstituisanja obimne građe, svjedoče o ozbiljnosti posla kojemu se autor posvetio.

Prateći dijahronijski razvoj pismenosti u Crnoj Gori, autor najprije ukazuje na značaj prvih prepisivačkih centara na Skadarskome jezeru, iz kojih su nastale brojne rukopisne knjige, potom hronološki i paleografski determiniše, kako sam navodi, „trajne svjedoke vremena“, to jest „svjedoke stare književnosti i pismenosti“ – zapise i natpise, počev od dukljanskoga natpisa s kraja 8. vijeka, pa sve do natpisa Stefana iz Bara iz 15. vijeka. Analizirajući jedno od najvažnijih beletrističkih djela dukljanskoga perioda – „Ljetopis Popa Dukljanina“, autor definiše osnovna problemska pitanja oslanjajući se na pojedinačna naučna određenja onih autora kojima je ovo djelo bilo predmet izučavanja. Svoju pažnju Šekularac usmjerava i na najznačajnije vizantijske izvore i spise Vatikanskoga arhiva, odnosno papska pisma i druge isprave, da bi se nakon toga posvetio najstarijem sačuvanom spomeniku ćirilske pismenosti – Miroslavljevom jevanđelju, nastalome na prostoru Crne Gore krajem 12. vijeka. Osvjetljavajući zetski period crnogorske srednjovjekovne književnosti, Šekularac daje osvrt na rukopisne knjige nastale u skriptorijumima u Kotoru i Skadarskome jezeru, pri čemu izdvajamo Zetski zakonik ili Ilovičku krmčiju, izuzetno značajan zetski književni spomenik iz 13. vijeka, zatim Divoševo jevanđelje, Zbornik popa Dragolja, Četvoroevanđelje Starčeve Gorice, Gorički zbornik, Cetinjski psaltir i druge. Svaku od njih Šekularac ponaosob analizira iznoseći samo najbitnije informacije neophodne za njihovo razumijevanje. Pišući o rukopisnome nasljeđu zetskih vladara Balšića, autor navodi da „srednjovjekovne povelje, pisma i testamenti čine posebnu grupu spisa s književnim elementima“, koje često predstavljaju „jedine i dragocjene dokumente o imovnom stanju vlastele, društvenim odnosima i ličnostima“, ali i postojanju dvorske kancelarije Balšića i njihovih pisara.

Tragajući za kulturno-istorijskim blagom u Crnoj Gori, Šekularčev centar interesovanja zaokuplja i Budimska episkopija, odnosno dva olovna svitka s natpisima pronađenim devetdesetih godina prilikom restauracije temelja Budimske crkve. Autor naglašava višegodišnji rad na ovim olovnim svicima te isnosi rezultate sopstvenih istraživanja do kojih je došao uz pomoć kolega od struke. Stoga, Šekularac objašnjava da prvi svitak pripada vremenu osnivanja crkve (11. vijek). Tekst predstavlja mješavinu staroslovenskoga i grčkoga jezika s arapskim riječima maloazijskoga dijalekta, pa je, po riječima autora, mogao biti napisan od strane jednoga Grka ili Palestinca iz kolonije sveštenika koji su boravili u Crnoj Gori. Na kraju teksta urezana je sedmokraka zvijezda, dobijena ukrštanjem dva nepravilna četvorougla. Drugi svitak pripada 15. vijeku i pisan je poluustavnim pismom s elementima grčkoga pisma i brzopisa, dok se na kraju teksta nalaze tri petokrake zvijezde nastale ukrštanjem dva trougla.

O raznovrsnosti obrađenih tema u knjizi svjedoči brojno rukopisno nasljeđe koje Šekularac analitički sagledava i obogaćuje svojim zapažanjima među koje pominjemo: rukopise Moračkoga manastira, rukopisne knjige Cetinjskoga manastira, manastira Pive, bjelopoljske rukopise i druge. Ipak, posebno mjesto Šekularčeve knjige zauzima „Cetinjski ljetopis“, koji sadrži dokumenta iz različitih vremena što ga u strukturalnome pogledu čini karakterističnim. Kao izuzetno kulturno-istorijsko djelo, pisano na narodnome jeziku „Cetinjski ljetopis“, po mišljenju Božidara Šekularca „ne govori samo o crnogorskoj istoriji, nego i o istoriji drugih balkanskih naroda koji su bili pod turskom vlašću“. Specifičnosti pomenutoga djela doprinosi i jezičko-dokumentarna vrijednost, što Ljetopis čini zahvalnim za lingvistička istraživanja.

Pojava prve državne štamparije Crnojevića, misija crnogorskoga štamparstva i njeno rukopisno blago nezaobilazni su radovi Šekularčeve studije. Pišući o prvim crnogorskim inkunabulama, prvim štamparima ćirilskih knjiga, djelatnosti Božidara Vukovića, autor podseća na epohalni događaj u istoriji crnogorske kulture. U tome smislu, ne izostavlja da pomene Katarinu Radonjić, prvu Crnogorku pisca istorijskoga spisa „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“, čije autorstvo pomenutoga djela dokazuje veoma preciznom aparaturom. Kao pisana svjedočanstva koja u crnogorskoj istoriji i kulturi imaju posebnu ulogu, Šekularac navodi i testamenta i to testament Jelene Balšić, Đurđa Crnojevića, guvernadura Jovana Radonjića, Petra I Petrovića-Njegoša, ali i poslanice Sv. Petra Cetinjskoga, vladike i vladara crnogorskoga.

Opsežnu studiju Šekularac završava uvodnom temom o neprocjenljivoj ulozi širenja pismenosti od njenih početaka u manastirskim skriptorijumima i benediktinskim opatijama, kao prvih škola i biblioteka, preko najstarije škole u Crnoj Gori, kotorske gramatikalne škole iz 13. i 14. vijeka, koja se smatra jednim od najznamenitijih kulturnih spomenika u crnogorskoj istoriji prosvjete i kulture. Postojanje pisanih spomenika i mnogih zapisa na crkvenim knjigama, upućuje na progresivan razvoj pismenosti i škola kroz vjekove. Pišući o obrazovnome procesu u Crnoj Gori, Šekularac posebno apostrofira značajnu ulogu vladike Vasilija Petrovića u prosvjetnoj djelatnosti, zato što je riječ o jedinome čovjeku koji je shvatio da manastirske škole ne mogu pružiti dovoljno obrazovanja omladini, zbog čega šalje crnogorske mladiće na školovanje u Rusiju. Pored njega, nezaobilazna je i ličnost Petra II Petrovića-Njegoša, koji 1834. godine otvara prvu svjetovnu školu na Cetinju, da bi u drugoj polovini 19. vijeka uslijedilo otvaranja i drugih srednjih škola poput Bogoslovsko-učiteljske škole i Đevojačkoga instituta na Cetinju, Poljoprivredne škole u Danilovgradu i Podgorici, osnivanje Cetinjske gimnazije 1880. Poslije Drugoga svjetskoga rata u svim crnogorskim gradovima osnivaju se srednje škole, posebno gimnazije, a potom i stručne škole, koje jačaju obrazovni sistem. Konti-

nuiranim pregledom širenja pismenosti od primanja hrišćanstva u 9. vijeku, pa sve do danas, Šekularac je ponudio jasan istorijski pregled crnogorske kulture i njenoga obrazovanja dešifrujući tragove na pisanim spomenicima, sakralnim objektima, arhivskim dokumentima.

Detaljnou analizou Šekularčeve knjige „Razvoj pismenosti u Crnoj Gori“ zaključujemo da je riječ o izuzetno ozbiljnoj studiji, strukturiranoj od obimne i iscrpne građe, koju autor obrađuje naučno i paleografski. Specifičnost djela vidimo u rekonstrukciji crnogorskoga književno-istorijskog nasljeđa, valorizaciji kulturno-istorijskih spomenika te identifikovanju znatnoga broja naših rukopisnih tvorevina. Nenametljivim kritičkim opservacijama Šekularac formuliše svoja saznanja ističući da „razvojem crnogorskoga nacionalnog samosaznanja raste interesovanje crnogorskih istoričara, kulturologa, filologa i drugih naučnika za novo čitanje arhivske građe i drugih izvora radi što preciznijega formiranja slike o prošlosti Crne Gore. „Tim prije“, nastavlja Šekularac, „što je posljednjih godina narasla literatura o Crnoj Gori, a sabrani podaci omogućavaju osvjetljavanje te prošlosti uz očuvanje naučne istine i analizu podataka iz dokumenata“. Upravo ovom knjigom Šekularac je dokazao na koji način je moguće osvjetliti rukopisno crnogorsko nasljeđe i sačuvati vjerodostojnost dokumentarne građe. Radeći predano na prikupljenom materijalu, autor obogaćuje rečeničku konstrukciju zanimljivim detaljima, dok svaki tekst opsežnoga djela prate ilustracije, koje ne samo da upotpunjavaju predmet autorova opisivanja, već omogućavaju i njegovo lakše percipiranje. Zanimljivim saznanjima o crnogorskoj tradiciji, autor ističe važnost onoga što nam je ostavljeno u nasljeđe i ukazuje na brojnost sprovedenih istraživanja i na vrijednost sačuvanih podataka.

Kao čovjek izuzetne intelektualne snage i energije, učesnik brojnih naučnih skupova u zemlji i inostranstvu, Božidar Šekularac autor je vrijednih izdanja u kojima tretira ključna pitanja iz crnogorske istorije: *Dukljansko-zetske povelje* (1987), *Tragovi prošlosti Crne Gore – srednjovjekovni zapisi i natpisi VIII–XVI vijek* (1994), *Crnogorski anali* (1996), *Žitije Sv. Petra Cetinjskog* (1999), *Paštrovske isprave III* (1999), *500 godina Obodske štamparije* (1999), *Dukljansko-crnogorski istorijski obzori* (2000), *Crnogorski grbovnik* (2006), *Crna Gora u doba Vojislavljevića* (2007). Iako je pojedine teme iz pomenutih izdanja iskoristio i za koncipiranje knjige *Razvoj pismenosti u Crnoj Gori*, njenim publikovanjem u izdanju Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju, dobili smo još jedno djelo od posebnoga značaja za razumijevanje crnogorskoga nasljeđa namijenjeno svima onima koji se žele detaljnije upoznati s bogatstvom koje je Crna Gora posjedovala i koje još uvijek, kroz ovakva djela, posjeduje.

Marijana TERIĆ

BOŽIDAR ŠEKULARAC: *DEVELOPMENT OF LITERACY IN MONTENEGRO*, FCJK, CETINJE, 2014

Božidar Šekularac's study presents a historical overview of the Montenegrin culture and its education from the Middle Ages till today. The diversity of topics covered is evidenced by vast handwritten heritage, which the author examines analytically, enriching it through his observations. Also, we conclude that this is a very serious study, structured from extensive and detailed material. The special value of the book is in systematically processed archival, historiographical material, author's field and linguistic work, to which he attaches special attention. The specificity of the work is also found in the reconstruction of the Montenegrin literary-historical heritage, valorisation of cultural and historical monuments as well as identifying a substantial number of our manuscripts.

Key words: *development of literacy, cultural and historical heritage, manuscripts, records and inscriptions*

UDK 821.163.4.09(091)

Stručni rad

Boban BATRIĆEVIĆ (Cetinje)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

boban.batricevic@fcjk.me

**OGLEDI O NJEGOŠU SAVIĆA MARKOVIĆA ŠTEDIMLIJE
(Fakultet za crnogorski jezik i književnost, 2015)**

Fakultet za crnogorski jezik i književnost ove je godine objavio njegove radove o Njegošu, koje je priredio Danilo Radojević. U veoma obimnim i zanimljivim *Ogledima o Njegošu*, nalazimo trideset sedam Markovićevih tekstova posvećenih Petru II Petroviću a koji su objavljivani od 1932. do 1971. godine u raznim novinama, naučnim časopisima i publikacijama pod Markovićevim imenom ili njegovim pseudonimom, pošto mu je nakon rata bilo zabranjeno javno djelovanje.

Štedimlija je jedan od prvih modernih nješkošologa s ovih prostora koji je počeo pravilnije tumačiti Njegošev opus, otpravljajući ga od tradicionalističko-romantičarskih i klerikalno-nacionalističkih koncepcija koje su bile popularne u Kraljevini Srbiji, Crnoj Gori, ili u novoj zajednici Južnih Slovena u kraljevini Karadorđevića. Tražio je prilaz Njegošu onako izvorno, sagledavajući ga u vremenu i prostoru, štiteći njegovo stvaralaštvo i od uskogrudih analiza koje su lovčenskoga vladiku svodile na izuzetno talentovanog ali ne dovoljno obrazovanog genija. Između ostalog dokazao je autorstvo Mažuranića i dubinski razgraničio njegov ep o smrti Smail-age Čengića od nješkosevog načina pisanja, ali i istoriografski vješto donio neke zaključke o Nješkosevim misijama u Beču i radu na unutrašnjoj državnoj konsolidaciji Crne Gore te neke nepoznate Nješkoseve nekrologe i izučavaoce predstavio domaćoj javnosti. Ne smiju se zaboraviti ni njegovi radovi posvećeni Nješkosevom mauzoleju i kapeli, koji su svakako veliki doprinos u demistifikaciji i dekonstrukciji simboličke ravni koju je ovaj imao za razne južnoslovenske vlasti, kao i njegovo pismo glavnom uredniku *Pravoslavlja*, koje je štampano prvi put kao potonji tekst ove knjige.

Ključne riječi: *Petar II Petrović Nješkoš, nješkošologija, Savić Marković Štedimlija*

Govoriti o djelu Savića Markovića u Crnoj Gori mnogo je lakše nego govoriti o njegovoj ličnosti, imajući u vidu da veliki dio javnosti o njemu, zbog višedecenijske zabrane njegova javnoga djelovanja i štampanja njegova štiva, ima predrasudu. Odmah na početku treba istaći da je Marković bio specifična, po mnogo čemu nevjerovatna ličnost za crnogorske prilike, intelektualac čije djelovanje i pisanje reflektuje crnogorsku sudbinu, istoriju i povijesnu dramu. Kad posmatrate njegov lik vidite jedan dio crnogorske stvarnosti u XX vijeku – borbu za nacionalno osvješćivanje i oponiranje režimu Karađorđevića (žal za izgubljenom državom i bezkompasno stanje naroda); stradanje i mrak Drugoga svjetskoga rata; zavođene totalitarnoga staljinizma u nas nakon njega i osvjet jednoga novoga crnogorskoga puta šezdesetih godina. Markoviću Štedimljiji zamjerao je svaki sistem u kojemu je živio; nezgodna je bila njegova težnja za istinom, za rušenjem nametnutih mitova i sistema vrijednosti, što je on svakako skupo platio. Ono upitno u njegovu životu jeste njegova saradnja s hrvatskim vlastima za vrijeme Nezavisne države Hrvatske i njegov boravak u Zagrebu u toku najvećega sukoba u ljudskoj istoriji. S ove distance Štedimljiji možemo zamjeriti na tome i reći da je bio na pogrešnoj strani, međutim, u tome trenutku on je radio sličan posao koji je radio Oskar Šindler – spašavao je ljudske živote. O tome svjedoče brojni istorijski dokumenti, ali i zapisnik s njegova isljeđivanja koji je objavio časopis *Crnogorski anali*.

No, u donošenju vrijednosnih sudova u historiografiji uvijek se može izgubiti vrijeme; srećom za Štedimljijom je ostala bogata pisana zaostavština koju valja tumačiti, analizirati i stavljati je u službu pomjeranja saznanjnih granica iz raznih naučnih oblasti. Francuzi se nijesu odrekli Selinova književnoga stvaralaštva, Hamsun je i dan danas najcjenjeniji norveški pisac, pa tako i mi trebamo promovisati naučne radove Savića Markovića.

Fakultet za crnogorski jezik i književnost ove je godine objavio njegove radove o Njegošu, koje je priredio Danilo Radojević. U veoma obimnim i zanimljivim *Ogledima o Njegošu*, nalazimo trideset sedam Markovićevih tekstova posvećenih Petru II Petroviću a koji su objavljivani od 1932. do 1971. godine u raznim novinama, naučnim časopisima i publikacijama pod Markovićevim imenom ili njegovim pseudonimom, pošto mu je nakon rata bilo zabranjeno javno djelovanje. Iako je petnaest godina robijao, i napravio veliku raskorak u svojim istraživanjima i pisanju (Štedimlja je deset godina bio u sovjetskim logorima, a pet godina robijao je u komunističkoj Jugoslaviji) njegova pasioniranost Njegošem nikada nije prestala, niti je kvalitet njegovih tekstova zbog toga trpio.

Štedimlja je jedan od prvih modernih nješkošologa s ovih prostora koji je počeo pravilnije tumačiti Njegošev opus, otkrivajući ga od tradicionalističko-romantičarskih i klerikalno-nacionalističkih koncepcija koje su bile

popularne u Kraljevini Srbiji, Crnoj Gori, ili u novoj zajednici Južnih Slovena u kraljevini Karađorđevića. Tražio je prilaz Njegošu onako izvorno, sagledavajući ga u vremenu i prostoru, štiteći njegovo stvaralaštvo i od uskogrudih analiza koje su lovcenskoga vladiku svodile na izuzetno talentovanog ali nedovoljno obrazovanog genija, kojemu je usmena tradicija crnogorskoga naroda podarila snagu. Njegoša je prije svega komentarisao filozofski, pojašnjavajući neke od njegovih glavnih motiva – osvetu i silu, stavljajući ih u kontekst filozofskih sistema. Na taj način, kako je sam smatrao, branio je Njegošev monizam u lajbnicovskom smislu od štetnog popravoslavljenja, koje je načinio Nikolaj Velimirović u knjizi *Njegoševa religija*.

Vidno je da je Savić Marković pratio trendove intelektualnih rasprava u Evropi. To najbolje dokazuje njegova studija iz 1963. *Spolia opima*, koja je nastala na tradiciji pacifističkih skupova i debata u međuratnom periodu o psychoanalizi i ratu, koje su pokrenuli Ajnštajn, Frojd, Moni-Kerli, Jung i dr. Kako su oni sa svojih stanovišta težili analizirati izvore ljudske destruktivnosti, tako je Marković tragao za običajem šeće glava u crnogorskom ratnom iskustvu s Turcima i jednom etnološkom analizom preispitivao značaj Njegoševe *Tablje* za podsticaj crnogorskoga borbenoga morala. Njegovo široko obrazovanje i filozofsko znanje omogućili su mu prednost u odnosu na ostale Njegoševe komentatore toga doba. Prvi je od naših intelektualaca upozoravao na zloupotrebu Njegoša u političke svrhe (u političkom marketingu), jer je znao da *izvankontekstne* upotrebe njegova lika znače unižavanje njegove estetičke i etičke vrijednosti. Zato moramo naglasiti da je Marković prvi napravio paralelu sa zloupotrebama nekog drugog značajnog stvaraoca kod drugih naroda – kritikovao je naciste za „rentiranje“ njemačkog filozofa Fridriha Ničea njihovoj militarističko-rasisitičkoj ideologiji, đe je Ničeov krajnji voluntarizam iz maksime „volja za moć“ pretakan u neprikosnovenu volju njemačke nacije da vlada svijetom, a zaratustrijanski *nadžovjek* u superiornog „arijevskog genija“. Za razliku od njemačkih nacista i naših pannacionalista koji su opus ova dva svoja genija izdizali na petparački nivo idolatrijske ideologizacije, Štedimlija je pokušao da ih komparativno analizira i pronalazi zajednička polazišta, prvenstveno kad su pitanju bog-sila-volja-borba. Ukoliko znamo značaj koji je Niče odigrao za zapadnu civilizaciju, shvatićemo i značaj Markovićeva tumačenja, jer je za razliku od simplifikatorskih „traženja uticaja“ Dantea i Getea na Njegoša koji su bili jako popularni, tragao za samom srži Njegoševe misli, koju je pokušao predstaviti kao preteču (u nekim segmentima naravno) ničeanske filosofije.

Štedimlija je zanimljiv i kao polemičar, odnosno bolje reći kao neko ko otpisuje raznim pogrešnim tumačima, ali i jeftinim apologetama Njegoša, koje je smatrao ne manje štetnim od onih koji ga zloupotrebljavaju. Najrafi-

niranije je iskritikovao Toma Oraovca, naknadnog Njegoševa advokata, koji je 1917. pisao neviđene gadosti o Petru II, da bi tridesetih godina postao njegov pretorijanac. Sukobio se i s jednim hrvatskim, ultrakatoličkim glasilom u kojem se tražilo da Njegošev opus bude izbačen iz školskog sistema zbog navodne vjerske netolerancije. Dokazao je autorstvo Mažuranića i dubinski razgraničio njegov ep o smrti Smail-age Čengića od njegoševskog načina pisanja, ali i istoriografski vješto donio neke zaključke o Njegoševim misijama u Beču i radu na unutrašnjoj državnoj konsolidaciji Crne Gore te neke nepoznate Njegoševe nekrologe i izučavaoce predstavio domaćoj javnosti. Ne smiju se zaboraviti ni njegovi radovi posvećeni Njegoševom mauzoleju i kapeli, koji su svakako veliki doprinos u demistifikaciji i dekonstrukciji simboličke ravni koju je ovaj imao za razne južnoslovenske vlasti, kao i njegovo pismo glavnom uredniku *Pravoslavlja*, koje je štampano prvi put kao potonji tekst ove knjige.

Na kraju, možemo zaključiti da se pred publikom nalaze izazovni redovi, koje pažljivo treba interpretirati. Ukoliko ih stavimo u kontekst vremena u kojem su nastajali i uzmemo u obzir tadašnje limite, s pravom možemo reći da je Marković-Štemlija možda i jedini multidisciplinarno pristupao izučavanju Njegoševa djela, jer postoji internaučno saglasje u njegovoj ogromnoj istraživačkoj ljubopitljivosti, neizbljeđujućoj želji da spozna najvećeg crnogorskog pjesnika. Zato je veoma bitno da se rad na izdavanju radova Savića Markovića Štedimlje nastavi, kako bi se njegovi doprinosi mogli valorizovati. Neke institucije posljednju deceniju čine te napore pa se ustaljena slika o njemu mijenja. Objektivnost i nepristrasnost naučnih poslenika moraju biti neprikosnove, pa iako bi se i našli dokumenti koji kompromituju Markovića, valjalo bi i njih prezentovati javnosti kako bi se mogli donositi kvalitativniji vrijednosni sudovi. U svakom slučaju, Marković ostaje jedan od najinteresantnijih, najkontroverznijih i najvažnijih crnogorskih intelektualaca prošloga vijeka te egzotičnost izučavanja njegova lika i dalje ima provokativnu imperativnost i naučno-istraživačku osnovanost.

Boban BATRIĆEVIĆ

***STUDIES ON NJEGOŠ* BY SAVIĆ MARKOVIĆ ŠTEDIMLIJA
(Faculty for Montenegrin Language and Literature, 2015)**

In this paper, the author reflects on one of the 2015 editions of the Faculty for Montenegrin Language and Literature, *Studies on Njegoš*, prepared by Danilo Radojević. The book includes thirty seven Marković's texts dedicated to Petar II Petrović, published from 1932 to 1971 in various newspapers, scientific journals and publications. According to the author, Štedimlija is one of the first modern researchers of Njegoš in this region who started to interpret Njegoš's oeuvre by detaching it from traditional and clerical-nationalist conceptions that were popular at the time.

Key words: *Petar II Petrović Njegoš, studies on Njegoš, Savić Marković Štedimlija*

ARHIVA

UDK 821.163.4-6

Danilo RADOJEVIĆ**PISMO VESELINU ĐURANOVIĆU**

Tokom šezdesetih godina dvadesetog vijeka pratio sam oživljavanje četničke ideologije, jačanje tzv. svetosavlja, formiranje strategije za otimanje bića, a time i budućnosti crnogorskom narodu. Ideolozima četništva pridruživali su se talasi crnogorskih potuđenika koji su padali u zamku asimilatorskog gostoprimstva. Država proklamovane ravnopravnosti pretvarala se u okvir za planirani nestanak Crnogoraca. Pokušavao sam da nekim kolegama objasnim da se srpska politika negiranja Crnogoraca ponavljala, u raznim etapama i situacijama, od donošenja tzv. „Načertanija“, poprimajući različite forme, kao što je odmah nakon Berlinskog kongresa počela agitacija iz Srbije protivu konačnog priznavanja crnogorskog suvereniteta i od strane velikih sila koje su do tada to prešutno činjele...

Poslije javnih istupa nekih crnogorskih rukovodilaca, postala je jasna tragična činjenica da negiranje Crnogoraca, njihova neotuđivog prava na nacionalnu kulturu, otvoreno pomaže i sâma crnogorska vlast! Dobar primjer je govor funkcionera Dobroslava Ćulafića, preko TV, u kome osuđuje „crnogorski nacionalizam“, koji nalazi u tekstovima onih što ističu nužnost ravnopravnog tretmana crnogorske jezičke varijante, u javnim istupima kojima se traži prekidanje ugovora sa srpskim zavodom za izadvanje udžbenika itd. Ovo „otkrivanje“ domaćih „nacionalista“ navelo me da se, prvi put, pismom obratim nekom rukovodiocu. To sam učinio bez iluzije da ću time uticati na politički smjer crnogorske vlasti, ali me intelektualno uvjerenje podsticalo da nešto tako uradim, da ne prešutim. Pridržavao sam se Geteovog moralnog imperativa: „Pogrješno uvjerenje se ne može pobiti, jer ono se i zasniva na ubjeđenju da je laž istinita. Ali, suprotnu tvrdnju možemo, smijemo i moramo neprestano iznositi.“ Pismo, u kome sam pokušao, kroz kritiku Ćulafićevih stavova, dati neke osnovne naznake za skicu trenutnog stanja u crnogorskoj kulturi i ekonomiji, uputio sam, preporučeno, Veselinu Đuranoviću, predsjedniku CK SK CG. Ponavljam, znao sam da je uzaludno, ali sam ošutio potrebu da na otvoren način, i sažeto, predočim nekome od njih u kakvoj se situaciji nalazi crnogorski narod. Odgovor naravno nijesam dobio, a sadržaj pisma glasi:

„Cijenjeni druže Đuranoviću,

Povod za ovo pismo je riječ Dobroslava Ćulafića na proširenoj šednici Sekretarijata CK SK Crne Gore, od 23. septembra 1969. god. Riječ D. Ćulafića čuo sam na televiziji, a pročitao sam je u *Borbi* i *Politici*. Usmeno sam je čuo kako je prepričavaju, radosno, kao svoj stav i program, četnici, ljotićeveci, nazovi marksisti desne i lijeve dogme. Njih riječi D. Ćulafića ohrabruju i nadaju se da će Savez komunista odstupiti od svojega programa izgradnje samoupravnog socijalističkog društva, u kojemu je jedino moguće ostvarenje slobodne ličnosti, ostvarenje ravnopravnih odnosa mnogonacionalne zajednice, tj. zdravoga historijskog kretanja; oni u njegovoj riječi, koju svuda prezentiraju kao stav CK SK CG, vide vraćanje Partije na metode, klimu i odnose prije Brionskog plenuma. Te snage vide u riječi D. Ćulafića za sebe šansu, jer im je on to dao za pravo, da odvoje crnogorsku kulturu od crnogorskog nacionalnog bića, što se, naravno, ne može postići, ni uz puno angažovanje druga D. Ćulafića.

Kulturno biće jednoga naroda je sadržaj njegovog nacionalnog bića, po marksizmu i Programu Saveza komunista.

Zanimljivo je da je istupanje D. Ćulafića potpuno identično sa tekstovima Đorđija Rašovića i ostalih, koji u nepismenoj formi prepričavaju nenaučne stavove građanske pozitivističke nauke, koja je služila porobljivačkim pretenzijama i akcijama svoje klase. U njegovoj riječi vidi se, pored toga, produženi birokratski mentalitet koji političku funkciju izjednačava sa apsolutnim znanjem i usuđuje se da meritorno govori o stvarima i pojavama koje apsolutno ne poznaje, u najboljem slučaju je nešto načuo o njima.

Ovo je prvi put da pišem jednom političaru. Ali, pošto Program SKJ i Ustav SFRJ prihvatam kao svoju projekciju budućnosti naših naroda, svako odstupanje od Programa osećam kao udarac na sopstvenu ličnost i integritet. Istupanje D. Ćulafića, u funkciji sekretara, učinilo mi se kao solidarisanje sa snagama koje ometaju naš revolucionarni i samoupravljački proces. Da se ne radi o istupanju sekretara, ne bih mu pridavao nikakvu važnost jer se sa sličnim nenaučnim mišljenjima sriječemo svakoga dana u štampi, časopisima i knjigama.

a) Upotrebom nedefinisanog, nerealnog i besadržajnog pojma „plemenština“, – D. Ćulafić je pokazao stvarno nepoznavanje odnosa u savremenom crnogorskom društvu, pokazao je nesposobnost da naučno, marksistički priđe tijem problemima.

b) Ćulafić se direktno bori protivu vitalnih interesa crnogorskog naroda, zapravo, on se na taj način uključio u front onih koji koketiraju sa unitarizmom preko administrativno-policijskog „jugoslavenstva“, i realno pomaže razaranju bratske zajednice ravnopravnih naroda Jugoslavije.

c) Bilo bi normalno da je Ćulafić na toj šednici predložio formiranje Instituta za ekonomiku Crne Gore, koji bi pratio potrebe crnogorskog naroda i razvoj privrednog života, a ne da taj posao obavljaju, uzgredno, turistički, u prolazu, odgovarajuće institucije u drugim Republikama.

č) Očekivao sam da D. Ćulafić predloži osnivanje Filozofskog fakulteta u Titogradu, na kojem bi, pored ostalog, bio proučavan crnogorski jezik, kako bi se onemogućilo dalje proglašavanje jezika Andrije Zmajevića, Petra Prvoga, Njegoša, Nikole Lopičića i drugih, za pokrajinski, neknjiževni, da se ne omalovažava jezik na kojemu su Crnogorci ostvarivali vrijedne duhovne tvorevine. Proglašavanje crnogorskog jezika regionalnim, neknjiževnim, posljedica je unitarističke i agresivne politike buržoazije jednoga naroda koja iz svojega centra diktira sve, kao što su Englezi iz Londona diktirali afričkim, američkim i azijskim narodima. Imperijalističko lice buržoazije sviju naroda je isto. Tako se desilo da su sve jugoslavenske zemlje izradile atlase govora na svojoj teritoriji, a jedino to nijesu uradili Crnogorci. Da li to zna drug Ćulafić?! Zna li da bi na tome Filozofskom fakultetu bila proučavana crnogorska literatura, a danas je rasuta po arhivama, časopisima, listovima, neproučena, u žalosnom stanju; a literatura je najznačajniji izraz duhovnog i materijalnog razvoja jednog naroda; ta literatura najuvjerljivije predstavlja njegov teški put, pa bi bila najbolje sredstvo kojim bi nove generacije stijecale ljudsku, slobodarsku, borbenu i internacionalističku svijest.

ć) Očekivao sam da će D. Ćulafić predložiti izradu crnogorskih udžbenika (to je jedini vid rentabilne izdavačke djelatnosti), tako da crnogorska đeca pročitaju u istoriji da je bila neka bitka na Tuđemilu, đe su se Crnogorci oslobodili vazalnog odnosa prema Vizantiji, da saznaju da je Balša II, vladar crnogorski, poginuo pred svojom vojskom na Saurskom polju (kod Berata), u borbi protivu Hajrudin paše, da saznaju za ustanak Crnogoraca pod vojvodom Grdanom; da saznaju za bitku na Krusima, na Martinićima, na Grahovcu, za Krivošijski ustanak itd. Bez formiranja svijesti o sopstvenome narodu, ne može se formirati ni internacionalistički odnos.

d) Narod je kao pojedinac: treba prvo da se iznutra izgradi, a za to su odgovorni oni koji stoje na njegovome čelu; oni ne smiju raditi protivu svojega naroda, ne smiju ga metati na koljena!

dž) Oni koji vode crnogorsku Komunističku partiju, ne smiju birokratsko-policijski misliti o jedinstvu jugoslavenskih naroda.

đ) Ne tako davno najbliži ljekari su bili u Beču, Pešti, Rimu, kod nas su bili travari i vračari; nije nelogično, putem proste analogije, zaključiti da bi drug D. Ćulafić zatvorio one nekolike crnogorske bolnice, kada već postoje bolnice u Beogradu i drugđe.

Pošto sam jedan od onih Crnogoraca koji je svoj život posvetio proučavanju crnogorske literature, jezika, istorije, i uopšte kulturne prošlosti, ovo sam iznio, duboko indigniran istupom D. Čulafića, smatrajući njegove riječi za mračni trenutak u crnogorskom političkom, društvenom i naučnom životu.

Uvjeren sam, druže Đuranoviću, da ćete moje pismo pažljivo pročitati i pridati mu značaj koje ono zasluđuje.

S poštovanjem,

Danilo M. Radojević,
magistar nauka, Beograd,
Dž. Vašingtona 28, tel. 26-450.

U Beogradu 26. septembra 1969.“

UDK 821.163.4-83

Aleksandar IVANOVIĆ

IMA RIJEČ...
ALEKSANDAR IVANOVIĆ*

Jedva je pristao na razgovor. Na pitanje na čemu sada radi, odgovorio je:

- Ako raditi na nečemu u ovom slučaju znači posvetiti se intenzivno i sistematski nekom stvaralačkom poslu, onda bih morao reći da ne radim skoro ni na čemu. Jer godišnji kvantum od dvije ili tri pjesme, a ponekad ni toliko, ne može se nazvati radom na nečemu. A upravo je takav slučaj sa mnom. Ali pogrešno bi bilo misliti da mi te dvije ili tri pjesme – dok ih napišem – oduzmu čitavu godinu dana. Posrijedi je nešto drugo. Naime, u toku jedne godine naiđu kod mene svega dva-tri momenta kad sam stvaralački raspoložen, a samo oblikovanje tih raspoloženja ne traje odveć dugo. Prema tome, u mom slučaju ne radi se toliko o sporom stvaralačkom procesu koliko o rijetkim raspoloženjima za to. To djelimično dolazi otuda što mi najveći dio energije oduzimaju svakidašnji poslovi i problemi skopčani sa egzistencijom, a to uveliko smanjuje stvaralačku svježinu. Najzad, i mladost je već poodavno prošla, a pjesnik u čovjeku živi uglavnom dotle dok traje mladost. Možda bi, stoga, i mojoj budućoj zbirci najbolje odgovarao naslov „Poslije mladosti“.

I dodaje:

- Kad smo već na tome, imam namjeru da objavim još jednu zbirčicu od – možda dvadesetak pjesama. Vjerovatno početkom iduće godine.

Kakvi će motivi biti obrađeni u zbirci?

- Nikakvi „krupni“ niti naročito traženi motivi. Jedino oni koji mi se sami nametnu, koji me okupiraju, pa makar to bio i kamičak na putu. Nekome, recimo, ne može da posluži kao motiv vođena površina manja od mora. A ja se mogu zadovoljiti lokvom na cesti. Bitno je, mislim, da li je nešto doživljeno i proosjećano i da li je tome dat adekvatan umjetnički izraz. Prema tome, sve je

* Intervju s crnogorskim pjesnikom Aleksandrom Lesom Ivanovićem objavljeni su u *Pobjedi* 1956. i 1960. godine. Priredio ih je i strukturi časopisa prilagodio Boban Batričević.

motiv, ali motiv nije sve. Inače, moji motivi su malobrojni, jer su malobrojne i moje pjesme. Možda bi uzrok tome trebalo tražiti i u činjenici da sam veoma malo putovao iako sam to žarko želio.

Razlog?

- Možda ovaj: nemogućnost da putujem onda kad sam to najviše želio, a nespремnost za putovanje danas, kad bi mi to inače moglo biti. Učinio bih to pokatkad i sada kad bi se moglo putovati sa pozajmljenim zdravljem. Onako kao što se recimo, pozajmi mantil ili kofer. Ipak, možda bi najvjerojatnije objašnjenje za moje nemrdanje sa zavičajnog tla bilo ovo: oduvijek sam bolovao za daljinama, ali najbolnija od svih daljina bila mi je ipak – zavičaj.

Da li činite kakve pokušaje da se izražajno približite modernim strujanjima u poeziji?

- Nikakve hotimične, svjesne pokušaje. Pišem onako kako mi dolazi, bez ikakvih ambicija da nekoga „prijatno iznenadim“ nekim smjelijim, neobičnijim izrazom. A to znači: osluškujem svoj unutrašnji govor i trudim se da ga prenesem na hartiju. Cilj mi je, ako mogu, da izrazim jedno osjećanje, jedno raspoloženje, i činim to svojim uobičajenim izražajnim sredstvima.

ALEKSANDAR IVANOVIĆ – ISKRENO KAŽEM: SVOJE PJESME NE VOLIM

Pjesniku Aleksandru Ivanoviću postavili smo četiri pitanja:

„Čapur u kršu“ je vaša druga zbirka pjesama, koju od prve dijeli decenija. Možemo li se nadati da treću od nje neće dijeliti toliko vremena?

- Siguran sam da to nikoga neće zabrinuti, mirno kažem: treću zbirku dijeliće od ove druge – cijelo ono vrijeme kojim raspolaže vječnost od ovog trenutka pa ubuduće.

Kako biste okarakterisali kriterijum koji vas navodi da s toliko poštovanja prema čitaocu i tako strogo dotjerujete svoje pjesme kad ih predajete štampi i time omogućavate drugima uvid u intimni svijet vaših pjesničkih emocija?

- Taj kriterijum okarakterisao bih kao stalno prisutnu svijest da je čitačeva emotivna potreba za dobrom pjesmom i njegova sposobnost da je ocijeni – uvijek veća od mojih mogućnosti da mu je pružim. Prema tome, sva moja nastojanja u tom pravcu samo su pokušaj da tu razliku što je moguće više smanjim.

Da li ste nekada pisali epske pjesme ili neke duže poetske cjeline?

- Nikada. Za epska kazivanja nemam širine, za duže poetske cjeline nemam daha. Tako oskudan snagom, prihvatio sam ono jedino što mi je preostajalo – zgusnutost u izrazu. Volim kratko da saopštim ono što imam i da sjednem. Ne zato što mi se sjedi, već što mi se ne govori.

Koje su i kako su nastale vaše najdraže pjesme, posebno neke od novijih?

- Na žalost, meni najdraže pjesme, a time hoću da kažem i najbolje, nalaze se – u zbirkama drugih pjesnika. Sasvim iskreno kažem: svoje pjesme ne volim. To me i oslobađa odgovora na pitanje kako su nastale moje najdraže pjesme.

KRITERIJUMI ZA PRIHVATANJE RADOVA I UPUTSTVA SARADNICIMA

Časopis *Lingua Montenegrina* objavljuje prevashodno rezultate originalnih filoloških i kulturoloških naučnih ispitivanja, ali i preliminarna saopštenja te pregledne naučne i stručne radove. Pored toga, objavljuju se i recenzije i prikazi knjiga, časopisa, naučnih i stručnih skupova.

Radovi koji su prethodno objavljeni u drugim publikacijama, ili su u postupku recenzije za objavljivanje u njima, ne mogu biti prihvaćeni za objavljivanje. Ukoliko autor u ponuđeni rukopis uvrsti djelove materijala koji je prethodno objavio, takav sadržaj dužan je citirati ili označiti na drugi način. Autori su takođe dužni eksplicitno navesti izvore svih ideja u radu preuzetih od drugih, bez obzira na to radi li se o objavljenim, neobjavljenim ili elektronski dostupnim materijalima.

Odluku o tome da li će rukopis ponuđen za objavljivanje biti prihvaćen Redakcija zasniva na ocjeni recenzenata, na osnovu koje se vrši i kategorizacija radova. Objektivnost i anonimnost recenzije obezbjeđuju se time što recenzenti prilikom ocjenjivanja radova nemaju informacije o njihovoj autoru, kao što ni autori nemaju podatke o recenzentima.

Časopis *Lingua Montenegrina* izlazi iz crnogorskome ili drugom slovenskome jeziku, kao i na nekom od svjetskih jezika (engleski, njemački, ruski, francuski itd).

1. **Izvorni naučni rad** (*Original scientific paper*) sadrži neobjavljivane rezultate izvornih teorijskih ili praktičnih ispitivanja koje je autor korektno naveo tako da se mogu provjeriti njihova tačnost i tačnost analiza.
2. **Preliminarno saopštenje** (*Preliminary communication*) sadrži građu ili naučne podatke koji zahtijevaju brzo objavljivanje.
3. **Pregledni rad** (*Review*) jeste kritički i analitički pregled nekog područja ispitivanja ili jednog njegova dijela. U članku treba biti vidan autorov doprinos izučavanju izabrane problematike, a citirana literatura mora biti cjelovita.
4. **Stručni rad** (*Professional paper*) informiše i uvodi u problematiku stručne bez pretenzija da bude plod naučnoga istraživanja.

U gornjem lijevom uglu potrebno je istaći: ime i prezime autora, instituciju u kojoj je zapošljen, grad i e-mail adresu.

Naslov rada mora biti kratak i jasan. Rad treba da sadrži sažetak do 200 riječi i 4–8 ključnih riječi. Naslov rada, sažetak i ključne riječi potrebno je prevesti na engleski jezik.

Redakcija zadržava pravo da u bilo koji segment rada unese neophodne tehničke i slične izmjene.

Rukopisi i CD se ne vraćaju.

Redakcija

PAPER SUBMISSION AND ACCEPTANCE CRITERIA

Lingua Montenegrina publishes primarily the results of original philological and cultural scientific researches, as well as preliminary communications, and scientific and professional papers. In addition, book reviews are published, as well as reviews of magazines, and scientific and professional conferences.

Papers that have been previously published or submitted for publication elsewhere may not be published in *Lingua Montenegrina*. Where the paper submitted contains materials overlapping with the previously published works of his/her own, the Author must cite these works in his/her paper. Authors are also obliged to explicitly state the origin of all the materials and ideas authored by others in their work, regardless of whether such materials were previously published or not.

The decision of the Editorial Board on whether the paper is to be accepted for publication, as well as the classification of papers accepted for publication, is based on the evaluation of Reviewers. Objectivity of the Reviewer's decision-making is ensured through a double-blind review process, whereby the Reviewers do not know the Authors and vice-versa.

1. *Lingua Montenegrina* is published in the Montenegrin and other Slavic languages, as well as in internationally spoken languages (English, German, Russian, French, etc).
2. *Original scientific papers* contain unpublished results of original theoretical or practical researches. Its authors must list all the inputs and information in such a manner that the accuracy of the data provided and the analysis carried out may be verified.
3. *Preliminary communications* contain the materials or the scientific data that need to be published urgently.
4. *Reviews* are critical and analytical overviews of a field of study or a part thereof. Articles must contain author's contribution to the study of selected problem area, while the quoted literature must be comprehensive.

Professional papers aim to provide information and introduce a field of study or problem area, while the author does not aspire to conduct a detailed scientific research of the subject matter.

In the upper left corner of a paper, all the authors should note: the author's first and last name, his/her affiliation, place of residence, and e-mail address.

Titles should be concise and clear. Each paper should contain an abstract of up to 200 words, and 4-8 key words.

The Editorial Board reserves the right to make any necessary technical and similar changes to the papers.

Manuscripts and CDs will not be returned.

The Editorial Board

SADRŽAJ

Miomir ABOVIĆ Od glumišta i spinovanja javnosti do nekih postupaka u strukturiranju klauza – put od odsustva smisla za jezičku kreaciju do jezika kao instrumenta prikrivanja i obezličavanja	3
Petar LEKIĆ O jednom toponimu u tri povelje manastira Vranjina	13
Belkisa DOLIĆ Uloge diskursnih oznaka u naučnome funkcionalnom stilu	21
Perina Vukša NAHOD & Bruno NAHOD Frazeologija mjesnoga govora Komazina	41
Indira ŠABIĆ Onomastika srednjovjekovne Bosne i Huma kao stjecište etničkih, jezičkih, vjerskih i kulturnih prilika	81
Milica LUKIĆ & Vera BLAŽEVIĆ KREZIĆ „Idealističke teze“ o jeziku Vjekoslava Babukića	95
Stijepo STJEPOVIĆ Kratka usporedba slavenske i romanske antroponimije Raba i Zadra sredinom 14. stoljeća	117
Emina BERBIĆ KOLAR & Ivana MIHIĆ Jezična determiniranost slavonskih zidnjaka	127
Anela MATELJAK POPIĆ Đuro Rapić kao propovjednik 18. stoljeća	141
Aleksandar RADOMAN <i>Prikazanje muke Jezusove</i> Ivana Antuna Nenadića u crnogorskoj baroknoj književnosti	181

Sofija KALEZIĆ-ĐURIČKOVIĆ Tragovima drevnih zapisa (proza Dragane Kršenković-Brković)	205
Ethem MANDIĆ O stvaralaštvu Aleksandra Lesa Ivanovića	219
Anka VUČINIĆ-GUJIĆ Poetička polazišta srednje i mlade generacije crnogorskih postmodernih liričara	225
Lejla VESKOVIĆ Nova čitanja romana <i>Lelejska gora</i> Mihaila Lalića	239
Edim ŠATOR Elipsa u poeziji Skendera Kulenovića	247
Jasminka BRALA MUDROVČIĆ Prozno stvaralaštvo Milana Kranjčevića	259
Lucijana ARMANDA ŠUNDOV Između fikcije i stvarnosti: Lik Kristofora Kolumba u hrvatskim dramama	279
GRADA	
Novica VUJOVIĆ Hrišćanska (kalendarska) imena u crnogorskome imenoslovu	307
PORTRETI	
Adnan ČIRGIĆ Doprinos Josipa Ribarića crnogorskoj dijalektologiji	313
PRIKAZI	
Novica VUJOVIĆ Vrijedan doprinos proučavanju jezika Petra II Petrovića Njegoša	323

Marijana TERIĆ Božidar Šekularac: <i>Razvoj pismenosti</i> <i>u Crnoj Gori</i> , FCJK, Cetinje, 2014.	329
--	-----

Boban BATRIĆEVIĆ <i>Ogledi o Njegošu</i> Savića Markovića Štedimlje	335
--	-----

ARHIVA

Danilo RADOJEVIĆ Pismo Veselinu Đuranoviću	343
---	-----

Aleksandar IVANOVIĆ Ima riječ... Aleksandar Ivanović	347
---	-----

TABLE OF CONTENTS

Miomir ABOVIĆ From <i>Glumište</i> and Spinning the Public to Procedures in Structuring Clauses – Road From Lack of Sense for Linguistic Creation to Language as an Instrument of Concealing	3
Petar LEKIĆ On a Toponym in Three Charters of Vranjina Monastery	13
Belkisa DOLIĆ Role of Discourse Markers in Scientific Functional Style	21
Perina Vukša NAHOD & Bruno NAHOD Phraseology of Komazini Local Speech Pattern	41
Indira ŠABIĆ Onomastics of Medieval Bosnia and Hum as a Junction of Ethnic, Language, Religious and Cultural Factors	81
Milica LUKIĆ & Vjera BLAŽEVIĆ KREZIĆ Vjekoslav Babukić's idealistic view of language	95
Stijepo STJEPOVIĆ Brief Comparison of Slavic and Romanic Anthroponymy of Rab and Zadar in the Mid-Fourteenth Century	117
Emina BERBIĆ KOLAR & Ivana MIHIĆ Linguistic Determination of Slavonian Kitchen Wall Cloths	127
Anela MATELJAK POPIĆ Đuro Rapić as an 18 th century preacher	141
Aleksandar RADOMAN <i>The Passion of Christ Theme</i> by I. A. Nenadić in the Montenegrin Baroque Literature	181

Sofija KALEZIĆ-ĐURIČKOVIĆ On the Traces on Ancient Records (Prose of Dragana Kršenković Brković)	205
--	-----

Ethem MANDIĆ On Creation of Aleksandar Leso Ivanović	219
---	-----

Anka VUČINIĆ-GUJIĆ Poetic Postulates of Middle and Younger Generation of Montenegrin Postmodern Lyricists	225
---	-----

Lejla VESKOVIĆ New Reading of Mihailo Lalić's <i>Lelejska Gora</i>	239
---	-----

Edim ŠATOR Ellipsis in Skender Kulenović's Poetry	247
--	-----

Jasminka BRALA MUDROVČIĆ Prose Creation of Milan Kranjčević	259
--	-----

Lucijana ARMANDA ŠUNDOV Between Fiction and Reality: Character of Christopher Columbus in Croatian Drama	279
--	-----

MATERIAL

Novica VUJOVIĆ Christian (Calendar) Names in the Montenegrin Book of Names	307
--	-----

PORTRAITS

Adnan ČIRGIĆ Contribution of Josip Ribarić to Montenegrin Dialectology	313
---	-----

REVIEWS

Novica VUJOVIĆ A Valuable Contribution to the Study of Language of Petar II Petrović Njegoš	323
---	-----

Marijana TERIĆ Božidar Šekularac: <i>Development of Literacy in Montenegro</i> , FCJK, Cetinje, 2014	329
---	-----

Boban BATRIĆEVIĆ <i>Studies on Njegoš</i> by Savić Marković Štedimlja	325
--	-----

ARCHIVE

Danilo RADOJEVIĆ Letter to Veselin Đuranović	343
---	-----

Aleksandar IVANOVIĆ Aleksandar Ivanović Takes the Floor	347
--	-----

Lingua Montenegrina
časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja

lingua.montenegrina@fcjk.me

Izdavač
Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

Glavni i odgovorni urednik
Adnan Čirgić

Za izdavača
Milenko A. Perović

Lektura i korektura
Nikola Popović

Prijelom
Milutin Marković

Štampa
Grafo Bale

Tiraž
500

Časopis Lingua Montenegrina uvršten je u
međunarodnu bazu časopisa s otvorenim pristupom
DOAJ (www.doaj.org)

CIP – Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

81 (497.16)

LINGUA Montenegrina : časopis za jezikoslovna,
književna i kulturna pitanja = Lingua Montenegrina
: the magazin of linguistic, literary and
cultural issues / urednik Adnan Čirgić. – Br. 1
(2008) – . – Podgorica (Bulevar Mihaila Lalića
1) : Institut za crnogorski jezik i književnost,
2008 (Cetinje : IVPE). – 24 cm

Dva puta godišnje.

ISSN 1800-7007 = Lingua Montenegrina (Cetinje)
COBISS.CG-ID 12545808

Časopis je registrovan u Ministarstvu kulture, sporta i medija Crne Gore
(br. 05 – 2951/2)